

NOVUM GLOSSARIUM

MEDIAE LATINITATIS

AB ANNO DCCC USQUE AD ANNUM MCC

EDENDUM CURAVIT
CONSILIUM ACADEMIARUM CONSOCIATARUM

HUIC FASCICULO CONFICIENDO PRAEFUIT

FRANZ BLATT

PROFESSOR EMERITUS

OD-Opertorium

HAFNIAE

EJNAR MUNKSGAARD
MCMLXXVIII

*Ce volume a été publié avec le concours financier de l'UNESCO accordé sur la demande du
CONSEIL INTERNATIONAL POUR LES SCIENCES HUMAINES (CIPSH)*

COMITÉ DE RÉDACTION

FR. ARNALDI B. BISCHOFF K. KUMANIECKI R. E. LATHAM

Y. LEFÈVRE D. NORBERG C. SAMARAN

FRANZ BLATT

DIRECTEUR DE L'ENTREPRISE

RÉDACTION

ASSURÉE PAR

A.-M. BAUTIER M. DUCHET-SUCHAUX J. QUÉGUINER

Y. LEFÈVRE

NOVUM GLOSSARIUM

L. S.

Le présent fascicule est, comme les précédents, le fruit d'une collaboration, réalisée sous la direction de M. Franz Blatt. Les articles ont été rédigés par l'équipe du Comité français Du Cange et par les spécialistes non lexicographes qu'elle a estimé devoir consulter (MM. André, Bautier, Michaud-Quantin). Les éléments du travail ont été fournis par les comités nationaux du latin médiéval et par les spécialistes les plus divers. Tous les articles ont été soumis aux membres du Comité de rédaction et distribués aux comités nationaux pour correction. La contribution de M. Bernhard Bischoff à la mise au net des articles a été particulièrement précieuse.

ABRÉVIATIONS

AHDLMA	Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age				
ALMA	Archivum Latinitatis Medii Aevi				
AASS	Acta Sanctorum				
CGL	Corpus Clossariorum Latinorum				
DuC	Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis				
EHR	English Historical Review				
FEW	Französisches etymologisches Wörterbuch				
MGH SS (Script.)	Monumenta Germaniae Historica: Scriptores				
NED	New English Dictionary				
PL	J.-P. Migne, Patrologiae Cursus completus, Series Secunda (Patrologia latina)				
REW	Romanisches etymologisches Wörterbuch				
a.bourg.	ancien bourguignon	dat.	datif	orig. inc.	origine incertaine
a.f(r).	ancien français	dimin.	diminutif	parf.	parfait
a.saxon	anglo-saxon	diplom.	diplomatique	part.	participe
all.	allemand	dr.	droit	péj.	péjoratif
cat.	catalan	éd.	édition	pers.	personne
celt.	celtique	ex.	exeunte	phil(os).	philosophie
esp.	espagnol	excl.	exclamation	phys.	physiquement
fr.	français	f(ém).	féminin	prés.	présent
germ.	germanique	g.c.	genus commune	pron.	pronom
gr.	grec	gén.	génitif	q.v.	quod vide
irl.	irlandais	gramm.	grammaire	rhétor.	rhétorique
ital.	italien	i.	id est	s.	siècle
lat.	latin	ib.	ibidem	sc.	scilicet
lat.méd.	latin médiéval	inc.	incertain	s.d.	sans date
n.gr.	nouveau grec	indécl.	indéclinable	sing.	singulier
prov.	provençal	inf.	infinitif	spéc.	spécialement
skr.	sanskrit	interrog.ind.	interrogation indirecte	spir.	sens spirituel
		intrans.	intransitif	spur.	spurium (faux)
		i.q.	idem quod	sq.	sequentia
a.	anno	jur.	juridique	ss.	suyvantes
abl.	ablatif	liturg.	liturgie	subj.	subjonctif
absol.	absolument	log.	(sens) logique	subst.	substantif
accus.	accusatif	m(asc).	masculin	superl.	superlatif
ad loc.	ad locum	math.	mathématique	s.v.	sub voce
adj.	adjectif	méd.	médecine	syn.	synonyme
adv.	adverbe	métaph.	métaphore	t.	tome
astrol.	astrologie	méton.	métonymie	t.t.	terminus technicus
astron.	astronomie	milit.	militaire	techn.	technique
c.	circa	mor(al).	moralement	théol.	théologie
canon.	canonique	mus.	musique	trans.	transitif
cf.	confer	myth.	mythologie	v.	vide
comp.	comparatif	n(eutr).	neutre	v(ar).lect.	varia lectio
coni.	coniectura	nom.	nominatif		
conj.	conjonction	orig.	origine		

od v. aut.

oda, -e f. forme ode: METELL Quir. 10,7,1 tit. et 30 tit. ACCESS. ad auct. p. 20, 4. 1) *pièce écrite en vers*: a) *ode, forme poétique particulière*: HRABAN. carm. 10,5: -is quas cecinit FLACCUS. BALD. BURG. carm. 83,6 p. 175: dum libet atque vacat satiras scribamus et -as. METELL Quir. 1 tit.: -e monocolos tetrastrophos. ib. 30 tit.: -e monocolos pentastrophos.

b) *poème chanté*: PETR. PICTOR carm. 6,21 (éd. L. van Acker) p. 65: nec daret equimodam vel Apollo vel Orpheus -am/ quamquam Calliope promoveatur ope. HERB. LOS. epist. p. 84: componite -as, psallite rithmos. *noter l'expression carminis -a*: POETA SAXO 5,693: quo non mortalis psallam tibi carminis -as/ sed laudem valeam dicere perpetuam. ALAN. INS. planct. nat. p. 448: quo philomena sui celebrat solemnia veris,/ -am melliti carminis ore canens.

c) *poème en général*: WALAHFR. Wett. 865 p. 331: primus erat Heito, Erlbaldus fuit inde secundus,/ de quibus in primis modicas contexamus -as. THEODULF. carm. I 141 p. 448: quos numerare vetat brevitatis in istius -e. EPIST. var. II 31 p. 353,14: qui quondam metricis ludebam promptus in -is. HRABAN. carm. 89,23: has ego Hrabanus confeci versibus -as. CATAL. biblioth. Becker 95,174: glose Salustii et -arum Ovidii simul.

2) *chant*: a) *en général* (PAPIAS: grece cantatio, hec -a, -e, quod componitur et cantatur): HROTSV. Gong. 328 p. 44: pulsabant -is sidera dulcisonis. RUODL IX 39: tangendo chordas dulces reddit nimis -as. ARIBO mus. p. 46: quod quinque histriones totius musice artis expertes quaslibet laicas irreprehensibiliter iubilant -as. NIVARD. Ysengr. 7,108: hospite te, frater, festivius organa clangunt,/ rarus es hic, ideo clarior -a sonat. *spéc.: mélodie*: ARIBO mus. p. 31: qui in tetrardo non potius autenticas quam plagales diligit -as.

B) *hymne, chant de louange à Dieu*: ALCUIN. carm. I 860 p. 188: aethereas Domini decantans laudibus -as. MIRAC. Bertin. II p. 511,7: sollemniter -as Deo auctori et beato Bertino . . . psallendo ferentes. TRANSL. Eugen. Diogil. 7 p. 34: hymnidicas -as regi celso concinentes. ODO CLUN. occ. I 76 p. 5: quin et divinas ardere perenniter -as. HARIULF. chron. Centul. p. 227: sacras cui solvimus -as,

flammarum domitor, qui mundi comprimis ignes. ADEMAR. CABANN. vers. p. 328: auxiliator . . ./ quem policis veneramur -is. SUGER. consecr. Dion. 7 p. 236: cum -is et laudibus multis processerunt. id. Ludov. VI 10 p. 62: precinentium clericorum -is. *spéc., s'appliquant au chant des oiseaux*: ALCUIN. carm. 23,11 p. 243: omne genus volucrum matutinas personat -as/ atque creatorem laudat in ore Deum.

3) *louange* (UGUTIO s.v.: hec -a, -e, grece, laus latine dicitur. ACCESS. ad auct. p. 20,4: laudatorium carmen est, -e enim est laus): BILI Mach. p. 41: illum -as Deo dicentem videbis. VITA Chrod. p. 563,43: solvamus nostro bono presuli -arum devota xenia. FROUM. carm. 31,16: plebs omnis Christo dedit -as. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,247 p. 55: nos etiam meritas tibi, Christe, dicabimus -as. THIETM. 4,28 p. 167,1: condignas Deo supplex retulit -as quod . . . talem sibi per palmam martirii assumpsit famulum. WIPO tetral. 2: dicite perpetuas Heinrico, deprecor, -as! CARTUL. Cormar. 35 p. 69 (a. 1054): adunato inibi maximo conventu abbatum, monachorum, clericorum vel laicorum quamplurimorum, -as Domini commune referentium.

odatum, -i n. v. *oglatum*.

odax indecl. [gr. ὀδάξ] (*mus.*) *qualification d'une sonorité déterminée*: Ps. ODO CLUN. proem. ton. I: prima differentia, tonus dorius et authentus protus, vox -x, metrum vero lichanos hypaton. ib. 2: secunda vero differentia, tonus hypoiastius et plagis protis, vox -x, metrum vero lichanos hypaton.

oddo, -nis m. [Otto] *forme odononis*: CARTUL. Domin. 233,1 p. 207 (a. 1200). *monnaie du type des empereurs Otton I, Otton II ou Otton III*: COD. Bar. X 8 p. 13,5 (a. 1126): triginta denarios bonos grossos de -ne. CARTUL. Domin. 233,1 p. 207 (a. 1200): sex denarios de splene odonone. v. *aussi ottonincus*.

1. ode v. *oda*.

2. ode *forme corrompue pour* autem: CARTUL. S. Mar. Via Lata 3 p. 4,19 (a. 949): sin ode frus abere, adpromitto componere . . . auri uncie tres.

odecolon [oda et colon] *strophe d'un poème*: ECBAS. capt. 978: hoc post -n grecissant Kirrie eleison.

odeon [erreur pour olidion?] *clavicule*: CHIRURG. Bam-

berg. 63 p. 131,762: iugularia ossa sunt duo que codrioni vel -n iunguntur.

odeporicus, -a, -um v. *hodoeporicus*.

odho, -nis m. [*pour udo*] sorte de chausses faisant partie du costume pontifical: ORDO ROM. VIII 1 t. II p. 321 (IX s.): de vestimentis pontificis: . . . calciamenta: in primis -nes, deinde campagos.

odi 4. (*verbe défectif*: PAPIAS: -i, isti, -it, defectivum verbum cuius preteritum participium est osus). voir aussi odio.

haïr, détester: 1) *une personne*: RATHER. conf. col. 415^C: aut illum -eras potius quam amabas. id. coniect. col. 537^B: seque ipsum diligere, generaliter neminem -isse. *spéc. dans le passé*: VITA Mathild. II 10 p. 290,38: omnes male agentes illam -erunt et recte viventes dilexerunt.

2) *une chose*: Ivo epist. I p. 262 (a. 1096): utrum expediat ne forte -isse et detrectare incipiant iugum vestrum. ARCHIPOETA 6,12,4: sitim et ieiunium -i quasi funus. NIGEL WIREK. stult. 2101 p. 84: hoc odiunt quod ego sine fine fideliter -i. *spéc. dans le passé*: HRABAN. homil. I 25 col. 50^C: diligamus quod illi dilexerunt et odiamus quod illi -erunt. VITA Greg. Porc. I 1: qualiter . . . -erit mundum, ut eius deliciarum spurcicias . . . calcaverit.

3) *suivi de l'infinitif*: *détester faire quelque chose*: RATHER. conf. col. 410^B: -erunt peccare boni virtutis amore (cf. id. Metr. rec. A col. 462^A).

odia, -e m. [gr. ᾠδός] *chanteur*: PAPIAS: -e, cantatores, grecum est.

odiafan [*pour gr. ἀδιάφορος*] *indifférent, qui est tantôt visible, tantôt non*: SCHOL. Isid. Vallicell. p. 69: hec *mechanica* dividitur in tribus speciebus, adiafan [ἀδιαφαν<εῖ>] diafan [διαφαν<ει>] -n . . . Odiapan vel commonin Greci vocant; nos autem utrumque dicimus, id est alique creature partim visibilis, partim invisibilis ut sol, luna et stelle.

odibilis, -e I) *adj.*: A) *odieux* (COMM. Cantabr. epist. Pauli I Tim. 3: -es, i.e. digni haberi odio): 1) *s'appliquant à une personne*: *odieux, haïssable*: a) *absol.*: BULLAR. Rom. I p. 262 col. 2,27 (a. 967): ex patentibus culparum suarum turpitudinibus -es. Ivo epist. I p. 24 (a. 1092): quidam civis . . . te quidem -em, me vero propter te suspectum haberent. HERIB. Bos. epist. col. 1469^D: ut in his regionibus amplius vos -es et . . . contemptibiles redderent. b) *avec le dat.*: *odieux à*: RATHER. coniect. col. 544^A: inimicis . . . -is meis. EPIST. Tegerns. I 13 (a. 994): -es existimus omnibus incolis. OTTO FRIS. chron. 4,19 p. 209,28: non solum suis sed et principibus -em factum. *expression Deo -is*: *rejeté par Dieu, réprouvé*: NOTK. BALB. gesta II 1 p. 49,6: cum Deo -is Julianus in bello Persico celitus fuisset peremptus. CARTUL. S. Petri Virsion. 50 p. 170 (a. 1031-60): si aliquis . . . Deo -is hunc meum donum . . . calumpniare temptaverit. GUILL. CAMP. carta col. 1041^A: pacis turbatores . . . Deo -es.

2) *s'appliquant à une chose*: *déplaisant*: a) *absol.*:

GLOSS. cod. Cas. 401 p. 454,14: exacrum, -e simulacrum. JOH. SARISB. policr. III 4 p. 178,3: quid -ius fraude et dolo? LAMB. ARD. Ghisn. 77 p. 597,12: in quo -em vitam sustentarent. b) *avec le dat.*: LEGES Cnuti II 8 p. 315: de pacis actione, sicut paterfamilias magis placeat et furi plus displiceat (patriote sit melius et latroni -ius). PETR. VENER. epist. 4 col. 360^B: nosti quantum . . . nuge canorie mihi -es. *expression Deo -is*: DIPL. Karoli III 49 (a. 882): ita ut . . . tributa ab eis exigant . . . quod Deo -e certissime credimus. CARTUL. S. Cyr. Nivern. 23 p. 49 (a. 986): est etiam vitanda consuetudo Deo -is. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 10 p. 232: ac si nulla estimaretur eorum Deo -is transgressio. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 22 p. 590: causis intervenientibus occultis . . . Deo tamen -ibus.

15 B) (*sens affaibli*) *désagréable, à rejeter*: GAUFRID. S. VICT. prec. August. 504 p. 107: carnem circumferimus fragilem, lutosam, / sordibus -em. GIRALD. itin. Kambr. I pref. p. 4: ut . . . non solum hodie non imitabiles, non venerabiles, verum etiam -es reperiantur.

20 C) *capable de haïr, haineux* (PAPIAS: -is, odio habilis): RADULF. ARD. spec. univ. I 42: anima quippe nata est apta naturaliter ratiocinari . . . apta naturaliter odire, ut videlicet naturaliter sit rationalis . . . et -is.

II) *subst. m. -is Deo: celui qui est haï de Dieu, réprouvé*: HADR. II epist. p. 732,24 (a. 870): viriliter agite et Deo -ium facta declinate.

odibilitas, -tis f. [odibilis] *penchant à la haine, tendance à la haine*: RADULF. ARD. spec. univ. I 42: amabilitas autem ex opposito respondet -ti. ib. I 45: irascibilitas sive -ati est quedam qualitas spiritus per quam naturaliter aptus est ad odiendum. Huius sedes philosophi testantur esse in felle.

odie v. *hodie*.

odiernus, -a, -um v. *hodiernus*.

35 **odilium**, -i n. [*orig. inc.*] *outil d'une forge?*: DOC. Pictav. 28 p. 56 (XII s.): si operarii encluma, martelli et -a fabricae simul vendantur, communiter debent IIII denarios de venda.

odillon [*diminutif de oda*] *poème de quelques vers*: 40 HUGO S. VICT. gramm. p. 311,31: monostichon, opus unius versus . . . -on, paucorum versuum.

odio 4. *forme inf. prés. odere*: GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 523,16. EGBERT. LEOD. rat. I 685 p. 127. voir *odi*.

1) *détester, haïr*: a) *une personne* (ALAN. INS. dist. col. 881^A: -re proprie notat signum odii dare. SIMON TORNAC. disput. 18,9,1: -o aliquem cui opto infortunium, ut inimicum. UGUTIO s.v.: -o, -s, -vi, -tum, odio habere): EPIST. var. I 33,20 (a. 812): ut . . . omnes fratres amaret, nullum -ret. HRABAN. homil. II 36 col. 213^B: quasi inimicus a Judeis -ebatur. FROUM. carm. 32,51: non omnes -unt, qui verbula dura locuntur. GUILL. MALM. gesta reg. IV prol. p. 358: illorum, qui mihi timent ut aut -ar aut mentiar, benivolentie gratus. b) *une chose* (SIMON TORNAC. disput. 18,9,1: -o aliquid cuius usum abhorreo ut venenum): HRABAN. homil. I

65 col. 124^D: diligere Deum et proximum et -re illa que non diligit Deus. BILM Mach. p. 424: inmunditiam -re. PURCH Witig. 535: iurgia semper -t, tranquilla silentia poscit. EPIST. Hann. 35 (testam. Greg. VII): dilexi iustitiam et -vi iniquitatem, propterea morior in exilio (cf. OTTO FRIS. chron. 6,36). ADAM SCOT. serm. 41,5 col. 375^D: mundum -s et Deum diligis. *spéc. par extension: rejeter les plaisirs du monde*: ALAN. INS. dist. col. 881^A: -re . . . notat carnales voluptates per voluntatem anime refrenare.

2) *condamner*: ALAN. INS. dist. col. 881^A: -re proprie notat . . . damnum inferre. ib. -re . . . notat reprobare.

3) *ne pas tenir compte de, négliger* (ALAN. INS. dist. col. 881^A: -re . . . notat rem in esse non conservare): CHRON. Reinh. a. 1192 p. 550,11: gens Alemanie . . . comperit . . . ibi debilitari consilia, ubi principes sobrietatem -unt.

4) *suivi de si et le subj.: ne pas faire (équivalent à une défense)*: FULCO. MELD. nupt. II v. 429: sabbata custodi, si quicquam feceris -i.

odiens, -tis *part. prés. employé substantivement: celui qui hait*: UDALSC. Egin. p. 441,22: quia vero caritas numquam excidit et -tes etiam diligit.

odiolum, -i *n. diminutif de odium*: UGUTIO s.v. odio: odium . . . unde hoc -um, diminutivum.

odiosus, -a, -um *qui hait, haineux*: UGUTIO s.v. odio: odiosus, -a, -um, plenus odio vel odio habile et quandoque sic dicitur odio habens et in eodem sensu -us, -a, -um.

odiosus, -a, -um *forme hodosus*: MIRAC. Austrig. p. 201,41. NICOL. LEOD. Lamb. p. 427,36. CONST. I 413,11 p. 590,2 (a. 1156).

1) *adj.*: A) *odieux, haïssable, détestable*: 1) *s'appliquant aux personnes*: a) *absol.*: COMM. Boet. phil. IV p. 244,21: nullus igitur est -us quia neque bonus neque malus est habendus odio. VINC. KADL. chron. p. 78: omnis arrogans -us. b) *avec le dat.*: WIDUK. I 13 p. 22,21: -us omnibus mortalibus factus sum quia tuis parui dolis. GUILL. PICTAV. gesta p. 20: ferre apud Normannos pigebat vilem se cunctis, -um esse multis. ANDR. CAPELL I 6 G p. 181: mulier . . . corruptionis veritate comperta proprio semper -a marito . . . permanebis. PETR. RIGA AURORA II Job p. 697,499: cum dilecta Deo Christum Judea negavit, gens -a Deo prius ad Christum properavit. 2) *s'appliquant aux choses*: GUILL. PICTAV. gesta p. 10: Godwine, cuius mortui nomen infame superest atque -um. CARTUL. Argent. I 74 (a. 1119): ius civile et omnibus commune, quod tot annis -a questus diligencia Argentinensibus subtractum esse conspeximus. GILO hist. Hier. V 145: nimbos cum torquet hiems -a. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 14 p. 27 (a. 1171): lites execrabiles et -e viris honestis. *spéc., à un défaut*: INNOC. III miseria II, XXXI 1 p. 62: superbia . . . omnibus -a. 3) *expression -um est avec l'inf.: il est odieux, il est détestable*: THANGM. Bernw. 14 p. 764,42: -um quippe est nostro tempore veritate aliquem notare.

B) *gènant (s'appliquant à une chose)*: RUP. TUIT. inc. 2 p. 630,25: turres enim circumstantes -as nobis mira velo-

citare victrix flamma comprehendit.

C) *qui hait, haineux*: PAPIAS: -us, qui odio plenus est. UGUTIO s.v. odio: -us, -a, -um, plenus odio vel odio habile.

D) *hostile, opposé à*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 289,11: deposito priori quem in papam iam malitioso vecors et -us excogitavit studio. PILLIUS ordo iud. III 8 p. 64: si vero testis -us esse dicatur ei contra quem admittitur. *métaph.*: EGBERT. LEOD. rat. 1550 p. 195: quod est -a domus servique maligni.

II) *subst.*: A) *m.*: *celui qui hait*: JOH. AMALF. mirac. 14 p. 60,26: aliter enim curatur fornicator . . . aliter vero avarus, aliter fallax, aliter -us. CERBAN. transl. Max. II 68: vie autem -orum in mortem eo quod omnis -us iniquus. ALBER. SETTEFR. visio tit. VII p. 192: de lacu ign[is] in quo homicidae et -i urebantur.

B) *n. pl.*: *propos haineux*: RUOTG. COL. 16 p. 15,5: ipsi pre omnibus -a dicere.

oditor, -is *m. v. auditor*.

odium, -i *n. forme hodium*: CAPIT. reg. Franc. I p. 239,35 (c. 801-12). CHRON. Moissiac. p. 288,26. AGOBARD. epist. p. 187,7. CARTUL. Carcas. V p. 312 col. 2 (c. 1192). etc.

I) *haine, mécontentement, inimitié invétérée*: A) *sing.* (THEODULF. carm. I 103 p. 447: est namque ira -um, quando inveterata senescit. ALAN. INS. virt. p. 41: inveteratus animi rancor, unde -um solet dici inveterata ira. UGUTIO s.v. odio: hoc -um, id est inveterata inimicitia de vindicta cogitans): 1) *rancœur injuste, péché de haine*: a) *absol.*: WANDALB. Goar. 2,7: homo . . . nobilis . . . cum . . . omnes Romane nationis ac lingue homines ita quodam gentilicio -o execraretur. HROTSV. Pafn. 4,4 p. 172: tu inique -o nos gratis insectaris. THIETM. 6,48 p. 334,15: omnes in hoc sibi non consentientes detractioe et -o insaciabili persequuntur. CARTUL. S. Vit. Virdun. I 30 p. 431 (a. 1021-25): ob vitandum destructionis et -i scandalum. CERBAN. transl. Max. IV 34: non cogitationem -i sustinens. OTTO FRIS. gesta 2,3 p. 104,36: dicens non ex -o sed iustitie intuitu. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 21,9: qua ratione adversarii . . . in -um, invidiam . . . ducendi sint. b) *suivi d'un compl. désignant l'objet de la haine*: a) *au gén.*: RADULF. TORT. Bened. 17 p. 300: quamvis exitiali eius -o detentus. GUIGO I medit. 17 col. 626^B: sicut -um tui omnibus est impedimentum ad vitam, ita omnium tibi. *spéc.*: *Dieu*: RICHARD S. VICT. tract. spir. blasph. col. 1190^B: procul dubio Dei -um delictum est eternum. β) *introduit une prép. suivie de l'accus.*: adversus: CARTUL. Remens p. 419 (a. 1191): si quis extrahabitantium . . . habet mortale -um adversus aliquem indigenarum. erga: ELMER. CANT. epist. IV p. 69,152: -um quidem erga eum non habeo. in.: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,20: maximum -um in domnum apostolicum. RUOTG. COL. 24 p. 25,9: -o suo quod in virum Dei . . . conceperat.

2) *formules verbales signifiant*: a) *haïr*: α) -o habere: *absol.*: ADAM SCOT. soliloq. II 2 col. 862^D: quare odis eos?

quia -o habent. *avec compl. à l'accus.*: NICOL CLAR. epist. II col. 1595^D: doctor diligere odientes se et -o habere diligentes se. ALAN. INS. serm. p. 268: noli me diligere, ne te -o habeas. THEGAN. Ludov. 6 p. 592,2: fideles ministros ... constitueret, qui munera iniusta -o haberent. VITA Willeh. 4: coeperunt ... plurimi ... errores gentilium -o habere. RATHER. Metr. (rec. A) col. 463^C: nemo unquam carnem suam -o habuit. RICHER. III 80 t. II p. 100: fateor ... me ... invidias atque discordias malignantium -o semper habuisse. β) in -o habere *et l'accus.*: CAND. FULD. Egit. I 5 p. 225,6: foedum est ... apud te, ut postmodum id facias, quod antea in -o habuisti. γ) -um habere ad aliquem: CERBAN. transl. Max. II 68: quando igitur mens faciem fratris cum tristitia speculatur, liquet -um habere ad illum. δ) -um ad aliquem nutrire: CERBAN. transl. Max. IV 35: non potest anima rationalis ad hominem -um nutriens ad Deum pacem habere. ε) ad -um alicuius venire: RATHER. conf. col. 415^B: ut pene fuerit ad -um usque ipsius venisse. ζ) in -um alicuius venire: CERBAN. transl. Max. IV 49: neque in -um cuiusquam venit umquam. b) *attirer la haine de quelqu'un sur quelqu'un*: aliquem in -um alicuius concitare: COD. Arp. cont. VI p. 200 (a. 1199): inimici quos ob defensionem ... episcopi, multis enormitatibus respersi ... in -um sui concitavit. c) *provoquer la haine contre quelqu'un*: -um ad aliquem operare: CERBAN. transl. Max. IV 31: ne sicut grata estimates verba tibi ferentia tristitiam in te et -um ad fratrem operantia. d) *subir la haine de*: -o haberi: DIPL. Henr. III 406 p. 569,7 (a. 1055; spur.): sicut iustum est regie dignitatis inimicos -o haberi et ulcisci. e) *devenir odieux à*: fieri in -um *et le dat.*: CARTUL. Andegav. III 139 p. 99 (a. 1100-05): Goffridus ... quia familiaris et utilis erat comitis, factus est sanctimonialibus in -um.

3) *sens affaibli, dans l'expression in -o suivi du gén.: au détriment de*: SUMMA Trec. II 8 p. 35,9: fortassis evenit non domini favore set gerentis -o.

B) *plur.* (PAPIAS: -a, inimicitie aspere): *ressentiments, sentiments haineux*: 1) *absol.*: WALAHR. Gall. 1 capit. 3: quibus -is eum Brunihildis de regno illi eiecerit. POETA SAXO 2,439 p. 29,7: eis vel subiectos vel foedere iunctos/ Sclavorum populos sibimet regione propinquos/ insectans -is. REGINO chron. a. 897: magna discordiarum lis et implacabilis -orum controversia ex parvis ... rebus oritur. WIDUK. 2,30 p. 92,4: factum est ut nimis exacerbati -a sua in ipsum quoque regem vertissent. RIGORD. 9 p. 18: ortis quibusdam simultatibus, id est fictis -is inter principes regni.

2) *suivi de contra et l'accus.*: WALAHR. Gall. 1,8: coeperunt contra eos -a concitare, insidias machinari.

II) *aversion, répugnance, mépris justifié: A) en général*: GAUFRID. S. VICT. microcosm. 117 p. 128,17,30: nemo submurmuret de boni -i appellatione quasi sit oppositio in adiecto, eo quod nomen -i nonnisi in mala significatione vulgariter accipi soleat ... Bonum est ergo ... -um ...

-um sc. quo caritas odit ... malos): ADELARD. BATH. eod. et div. p. 14,13: quare ipsi potius imprecatione et -o digni sunt. RICHARD. S. VICT. pot. lig. col. 1168^D: in primo consideratur -um peccati. *noter la construction*: GALTER. CASTIL. carm. II 4, 11 p. 65: ut Judeis -o sunt carnes suille.

B) *spéc.: malédiction*: DIPL. Otton. III 81 p. 490,27 (a. 992): si quis autem istius pagine materiam ullo unquam tempore infringere temptaverit, sub divine ultionis anathemate ... -o percutiat<ur>. COD. Sil. I p. 11 (a. 995): si quis hoc preceptum ... disrumpere temptaverit, -um Dei sanctorumque ... incessanter habeat. CARTA Richard. I a. 1189 (*DuC. s.v.*): si quis autem socio opprobrium aut convitia aut -um Dei iniecerit.

III) *colère*: RAYM. POD. 20 p. 301: in magnum -um contra suos comes exarsit.

odo 1. [oda] *chanter*: AEDILV. 18,15: noctibus in furvis, fratrum pausante caterva,/ ymnos ac psalmos crebris concentibus -at.

odoeporicum, -i n. et odoeporicus, -a, -um v. hodoeporicus.

odola, -e f. *petite ode*: PAULIN. AQUIL. Fel. col. 459^A: sed et alibi Davitici carminis -a huiusmodi non abnuitur concrepasse.

odoleo 2. v. adoleo.

odononis, -e v. oddo.

odontotyrannus, -i m. *forme* odontirannos. *animal fabuleux (ressemblant au rhinocéros?)*: LEO NEAP. vita Alex. III 17 p. 110,14: venit super nos bestia mire magnitudinis fortior elephanto odontotirannos et fecit impetum veniendi ad nos.

odoporium, -i n. v. hodoeporicus.

odoporion v. hodoeporion.

odor, -is m. *forme* hodor: ACTA com. Lemov. 7 p. 108 (a. 914). PETR. DAMIAN. Romuald. p. 95,16. GERARD. MORES. delib. p. 223. etc.

I) *odeur: A) définitions*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 42: -r, odoratus, stenge. DOM. GUNDISS. transl. Avicen. an. II 5B: sive aer permutetur in -em et per ipsum sentietur -r. BURG. Pis. transl. JOH. DAMASC. fid. orth. 32,4 p. 126: fit autem bonus -r ex humidis, qui in corporibus certissime digestis; medium vero media dispositio; indigentius vero vel nequaquam digestis, malus -r fit.

B) *bonne odeur, parfum*: 1) *sens propre*: WALAHR. carm. V 54, 5 p. 400: croceos dat Tmolus -es. RUOTG. COL. 21 p. 22,8: nardus preciosa dedit -em suum. GERARD. MORES. delib. p. 154: optimi -em unguenti. HIST. sept. sap. I p. 1: muscus et ambra. Que tanto plus tanguntur, tanto magis dant -em suum. HILDER. epist. III 18 col. 294^A: balsamum ex -e suo ... cognosci. LEGEND. Gerh. minor p. 473: -r thimiamatis. ARCHIPOETA 9,2,2: tantus -r naribus meis est iniectus,/ quantum numquam protulit spica nardi, nec thus. DANCUS REX prol. 8 p. 48: camera erat bona, plena -ibus multis. EPIST. Reinh. 37 (XII s.): de panthera ... que ... dulcem gratumque spirat -es.

2) *sens dérivé: parfum, matière utilisée pour l'odeur agréable qu'elle exhale*: ADEMAR. CABANN. hist. II 19 p. 96: munera deferentes . . . pallia serica pretiosissima, -es, aromata et balsama. *spéc.: baume*: FULCO. MELD. nupt. III 83: vates . . . olei rorem divinum fudit -em,/ unxit et in regem David regesque futuros.

3) *dans les textes hagiographiques: a) odeur prétendument réelle exhalée par le corps d'un saint, par ses reliques, sa tombe*: CARTUL. Carcas. V p. 62 col. 1 (a. 970): -r suavissimus emanavit de sancto corpore. STEPH. COL. Maurin. 6 (2): antistes . . . reliquias . . . detexit . . . ; hauritur -r, quo electos suos Dominus testatur. GERH. AUG. vita Udalr. 27 p. 414, 12: sanctum corpus . . . suavi -is fragrantia nares omnium ibi manentium replevit. HARTV. legend. Steph. p. 436: postquam perventum est ad tumbam, tanta flagrantia suave redolentis -is . . . omnes . . . circumdedit. *spéc., émanant d'un endroit où se trouve un ange et où pénètre un saint*: HROTSV. Agn. 221 p. 98: utque . . . calcavit limina . . . / extemplo suavis sensit dulcemen -is,/ atque locum turpem miro splendore micantem / aspexit. b) *l'odeur des saints (perçue dans une vision)*: ALCUIN. carm. I 965 p. 191: ecce ibi campus erat fragrantis nidor -is,/ . . . in his locis letas habitare videbam/ sanctorum turmas. GUIBERT. Nov. pign. sanct. IV 2 col. 671^A: cum de gloria sanctorum in visione, aut -es presentiant, aut hymnidicos choros exaudiunt.

4) *sens métaph.*: a) *dans le vocabulaire amoureux*: CARM. Bur. B 115,3,1: -r roseus spirat a labiis/ speciosior pre cunctis filiis. b) *dans le langage biblique*: PETR. DAMIAN. carm. B 1,19 p. 79: hortus deliciarum, / -r suavitatum, / tu ager ille plenus,/ cui benedixit Deus.

5) *sens figurés: a) parfum de la vertu: a) en général (avec le gén. virtutis ou virtutum)*: VITA Theod. Andag. 20 p. 49,2: -e virtutum sancti Theodorici impulsus. GERARD. MORES. delib. p. 26: virtutum -ibus referte. BERNARD. grad. humil. 4 p. 19,2: bonus cibus caritas que . . . diversarum -e virtutum . . . esurientes refecit. STEPH. TORNAC. epist. 128 p. 150 (a. 1177-90): proficiam in -e virtutum vestrarum. GIRALD. topogr. I 18 p. 51: bonoque virtutum -e laudabiles. *β) d'une vertu particulière*: RUD. FULD. Leob. 18: -r sanctitatis ac sapientie eius cunctorum in se traxit amorem. HUGO FARE. constr. p. 9,23: venerabilis eiusdem patris sanctitas -isque boni famâ. HERM. TORNAC. Mar. Laud. III 22 col. 1004^D: bono -e sapientie et probitatis eius longe lateque diffuso. ORD. Vit. hist. V 9 t. II p. 354: presul Meinardus, bonitatis -e refertus. PETR. RIGA Aurora II Evang. 1253 p. 474: pietatis/ ut de mente tua flagret amenus -r. b) *parfum des bonnes œuvres*: ERMENR. Sval. pref. 1: illud purum granum, -em bonorum operum Deo et hominibus undique spargens. HUGO FLAV. chron. II p. 483,42: ut fructus penitentie darent -em suum. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. IV 6 p. 210 (54): bonum ex se operationis misit -em. c) *parfum d'une bonne réputation: a) bone opinionis -r*: URBAN. II epist. 39 col. 322^B (a. 1090): bone opi-

nionis -em. CHRON. - CARTUL. S. Theofr. Calm. 13 p. 11 (XII s.): emanabat itaque iam de loco eodem -r bone opinionis. CARTUL. Naumb. 148 p. 128 (a. 1140): monachos, qui iam tunc per universas provincias religiose conversationis et bone opinionis -e florere ceperant. CARTUL. archiep. Magd. 452 p. 585 (XII s. ex.): de bone et incomparabilis vestre opinionis -e honorificentie et laudis incrementum cottidie accipit. CARTUL. cath. Amb. I 104 p. 139 (ante a. 1201): audientes . . . sancte vestre conversationis opinionem bonam, que velut unguentum preciosum oblatum pedibus Salvatoris totum regnum Francorum bono replevit -e. *à noter la référence à Gen. 27,27, pour évoquer le parfum de la réputation*: STEPH. TORNAC. epist. 26 p. 41 (a. 1167-76): opinio tua . . . crescat . . . et sicut -r agri pleni cui benedixit Dominus longe lateque diffusa . . . remotas excitet nationes. *β) nominis ou notitie -r*: THEOD. AMORB. Firman. epil. p. 27,21: Galliam atque Germaniam sacratissimo notitie tue -e visitasti. HILDEB. Hugon. Clun. I 3 col. 862^A: diffusa itaque bono -e nominis illius. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 2 p. 74: nominis tui bono -e et operum tracti fragrantia. d) -r *seul: renom* (ALAN. INS. dist. col. 881^B: -r . . . dicitur etiam fama): COD. Udalr. 109 p. 198,22: apud quos -em nostrum fetere fecit. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 541,1: de cuius doctrina tam dulcis -r longe lateque crescebat. DOC. Cisterc. 70 p. 83 (1119-25): religionis cisterciensis ecclesie bono -e plurimum delectati. BERNARD. consid. IV 14 p. 459,18: occasio memorandi et nominandi suavissimi -is virum, episcopum loquor Gaufridum Carnotensem. *à noter fama -is: renom de la vertu, d'où bonus -r: vertu*: DOC. S. Florb. I 3,5 p. 377^A: longe lateque boni -is sui fama percrebrescente. HUGO FLAV. chron. II 18 p. 393,15: gavisus est autem in Domino sanctus Odilo, quia per eos, quos sibi filios fecerat . . . fructus boni -is carpebat. e) *valeur des activités intellectuelles ou spirituelles*: LANFR. comm. Pauli col. 223^A: doctrine -em prestat fragrantem. ALAN. INS. serm. p. 277: eleganter theologia arbori comparatur, quia sicut arbor frondet . . . sic theologia viret in mente . . . floret in sententiarum multiplici -e. f) *caractère d'un sacrifice agréé de Dieu: -r suavitatis ou -r suavis (cf. formules liturgiques de l'Offertoire*: COD. Pray. 24: incensum istud Dominus benedicere dignetur et in -em suavitatis accipere. ib. 25 v.: suscipe, clementissime Deus, hoc sacrificium in conspectum tuum et cum -e suavitatis ascendat): *α) en parlant d'un sacrifice en général*: LANFR. comm. Pauli col. 223^A: qui hostias bono voto offerebat, bonus -r Deo erat. ALAN. INS. dist. col. 881^B: -r: . . . Noe obtulit holocaustum in -em suavitatis. *ou d'une donation*: CARTUL. Remens. p. 333 (a. 1154): prefatam donationem . . . super altare S. Nichasii, . . . in -em suavitatis Deo et sancto obtulit. *ou de bonnes œuvres*: CAND. FULD. Eijil. I 23 p. 232,52: producit ex se bonorum operum fructus in -em suavissimum domino Deo. *β) en parlant de l'Eucharistie*: GEZO corp. Christi col. 373^A: quosdam sententiarum decersimus flores . . . id est Do-

minici corporis et sanguinis suavissimum -em exhalantes. GERARD. MORES. delib. p. 223: altare . . . crux beata est, in qua ipse se obtulit Deo Patri hostiam in hodorem suavitatis. γ) *en parlant d'une personne s'offrant elle-même en sacrifice*: WALAHR. Gall. 1,32: Gallus semet ipsum . . . offerens Domino hostiam vivam in -em suavitatis. ACTUS pont. Cenom. p. 457 (XII s.): se ipsum offerens hostiam in -em suavitatis. g) *piété*: (ALAN. INS. dist. col. 881^B: -r . . . dicitur etiam devotio mentis): ANAST. chron. p. 283, 14: spirituali honoratur -e [caput Johannis Baptiste]. h) bonus -r Christi: a) *propagateur de la doctrine du Christ* (cf. Paul. II Cor. 2,14): SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 532, 10 et 11: Christi bonus -r, qui, aliis -r mortis ad mortem, aliis -r vite ad vitam): TRANSL. Patrocl. p. 281a: vere mirabilis vir iste fuit, qui Christi bonus -r Deo in omni loco . . . apparuit. RUOTG. COL. 14 p. 13,32: ut Christi bonus -r esse posset. HARIULF. Arnulf. I 8 col. 1382D: factus est Christi bonus -r in omni loco. COD. Udalr. 260 p. 444,8: bono Christi et ecclesie -i Ottoni. β) *renom de la doctrine du Christ*: MILO CRISP. Guill. col. 714D: fama bonitatis eius circumquaque bonum Christi -em de eo ferebat.

6) *sens symboliques*: a) *Incarnation du Christ*: HONOR. AUG. sigill. 1 col. 501^C: nardus enim humilitatem, -r significat Christi incarnationem. b) *prière*: ALAN. INS. dist. col. 881^B: -r . . . dicitur oratio quia legitur quod sancti habebant phialas plenas odoramentis, que sunt orationes sanctorum.

C) *mauvaise odeur*: 1) *odeur prétendument réelle émanant de la bouche d'un possédé*: WETT. Gall. 18 p. 266,18: de cuius ore sulphureus -r exivit. 2) *par métaph.*: GUIBERT. NOV. virgin. 15 col. 603^C: cicute . . . contrite obscenos -es. 3) *au figuré*: a) *du vice*: MARB. capit. II col. 1695^C: preventusque puer vitii ferventis -e. b) *de l'argent ou de la richesse*: ADAM BREM. 4,18 p. 245,13: pellibus abundant peregrinis Pruzzi, quarum -r letiferum nostro orbi superbie venenum propinavit. GALTER. CASTIL. Alex. VII 326: non lucri regnaret -r. ALAN. INS. serm. p. 291: lucri venatio, peccunie -r. c) *(absol.) convoitise, désir coupable*: HILDEB. epist. 1 10 col. 164^D: succidenda est deliciarum consuetudo et -es peregrini penitus dediscendi. ALAN. INS. serm. p. 269: erue de terra olfactum, ne eum illicitus -r illiciat.

II) *émanation*: A) *au propre*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 16 p. 969: si que (sc. naves) vero vicini -e incendii conflagrari coeperant, ignis fomitem, vel in favilla, vel alio modo secum trahentes.

B) *au figuré: émanation de la puissance de Dieu*: PASS. Gratin. 15 p. 28^E: Deus . . . cuius nutu tempora currunt, cuius -e reviviscunt mortui.

odorabilis, -e *imprégné d'une odeur étrangère*: PAPIAS: odorum est, quod semper odorem mittit: -e vero quod aliunde accipit.

odoramen, -inis *n. odeur agréable, parfum*: 1) *au propre*: HONOR. AUG. in cant. 1,3 col. 365^A: nobiles femine solent sibi unguenta adhibere, quorum -ine magis possint

maritis placere, ut de Esther et Iudith legitur. GUILL. MALM. gesta pont. V 201 p. 350: melliflua rosarum -ina a bonis beatisque naribus inestimabiliter dulcia capiuntur. *par analogie en parlant du parfum du paradis*: CARTUL. S. Petri Carnot. la pars 57,25 p. 151 (ante a. 1070): cum a terra levaretur, odor suavissimus tantus adfuit, ut omnes qui aderant se sentire crederent -ine redolentis paradisi.

2) *par métaph.*: VINC. KADL. chron. p. 166: que fama virtutum sit omni pigmentaria suavitate redolens, omnium -inum flagrantiam transcendens.

3) *au figuré: parfum des vertus*: MIRAC. Lamb. p. 516: usquequaque spargit virtutum -ina.

odoramentum, -i *n.* 1) *parfum, odeur parfumée issue de la composition de différentes odeurs* (PAPIAS: -a, diversorum odorum compositiones: thymiamata): a) *en général suivi du gén.*: HRABAN. epist. 9 p. 395,13: thymiamatis -a conficiuntur. VITA Meginr. 10: tante suavitatis odor exprogre diens totum cellule locum compleverat, acsi omnium pigmentorum -a ibi diffusa fraglarent. INVENT. Troph. 15 p. 236^E: ut . . . omnium -a aromatum degustarent. HERM. ARCH. Edm. 20 p. 53: preter -a incensi vel thymiamatis. b) *absol.*: TRANSL. Libor. I 9: odor dissimilis -is omnibus, que in terris vel natura vel arte fiunt.

2) *(absol.) aromate*: ANNAL. Bertin. a. 865 p. 124: Karolus missos suos . . . quos . . . ad Mahomet direxerat, cum multis donis, camelis videlicet . . . cum diversi generis panis et multis -is in Compendio recipit. NOTK. BALB. gesta II 8 p. 61,17: attulerunt autem Perse imperatori elephantum et simias, . . . nardum-unguenta que varia, pigmenta, -a. REGINO chron. a. 807 p. 66: fuerunt etiam munera prefati regis . . . et -a et balsamum atque unguenta. ODO CLUN. coll. col. 614A: vestes et -a diverse voluptatis. FULCHER. hist. Hier. III 20 p. 672: piper quoque et cyminum et diversas species -orum. ADAM PARVIPONT. utens. p. 136: -is etiam et unguentis vasa olfactoria.

3) *(au figuré) -a virtutum: parfum des vertus*: RADBERT. epitaph. Arsen. p. 77: sentiet -a virtutum que reliquit. ADAM PERSEN. epist. VI 7 p. 132 (a. 1190-6): annon sunt mores et opera iustorum quedam -a virtutum?

4) *sens symbolique: prière des saints*: BERNARD. serm. de temp. 5 p. 307,9: offerimus et thuris -um, quo . . . significantur orationes sanctorum. ALAN. INS. dist. col. 881B: legitur quod sancti habebant phialas plenas -is, que sunt orationes sanctorum.

odorancia, -e *f.* [odoro I.] *odeur*: UGUTIO s.v. odor: hec -a, id est odor.

odoratio, -nis *f.* 1) *odeur*: ANAST. disp. col. 632^B: operatio enim talium est, subijci utique visui per apparitionem suam . . . odorati per -nem quamdam amplexibilem.

2) *possibilité de sentir*: BERNARD. SILV. mundi univ. II, XIII p. 65,146: sine igne nec visus, sine aere nec -o conficitur nec formatur auditio.

odorativus, -a, -um *qui a une odeur agréable*: CHIRURG. Bamberg. p. 143: dietam confortativam et -am tri-

buas.

odoratus, -us *m. forme* orodoratus: PAUL. AEGIN. cur. 132 p. 77,20. 1) *odorat, sens de l'odorat*: A) *chez l'homme*: 1) *définitions* (cf. ISID. etym. 11,1, 22. PAPIAS): ANGL. SAX. vocabul. I p. 64: de membris hominum. -us, swaec. 5 BURG. PIS. transl. Ioh. Damasc. fid. orth. 32,4 p. 126: tertius autem sensus est -us qui . . . per nares remittens vapores ad cerebrum. GUILL. S. THEOD. nat. amor. 21,2 p. 98: sensus autem iste magis animalis esse videtur quam corporalis id est -us, quia ad creandum eum interius corpus 10 nil agit preter levem instrumenti sui, id est narium, attractum. UGUTIO s.v. odor: -us, -us, -ui, actus vel passio odorandi. 2) *en général*: ANAST. disp. col. 632^B: operatio enim talium est, subijci utique visui per apparitionem suam, . . . -ui per odorationem quamdam amplexibilem. PAUL. AEGIN. cur. 132 p. 77,20: de narium et orodoratus passionibus. HONOR. AUG. sacram. 50: homo dicitur grece microcosmus . . . -um habet ex aere. *spéc., dans l'énumération des différents sens par lesquels on peut pécher*: RATHER. conf. col. 397^A: in visu, auditu, gustu, -u et tactu, in superbia precipue, matre omnium vitiorum. GALTER. CANC. II, III 11 p. 84: pro omnibus, que in Deum visu, auditu, gustu, -u et tactu deliquerat.

B) *flair des animaux*: EPIST. var. II 10 p. 633,30 (a. 850?): hominis est venatio, quem canis comitatur, cuius 25 sagaci -u et pernici agilitate homo utitur in animalis captione. ALFR. ANGL. cord. I 3 p. 7: sensus enim quibusdam perceptibilior ut linci et aquile visus, homini tactus et gustus, -us cani. BERNARD. SILV. mundi univ. II, 13 p. 63,75: canis aërio totus inficitur -u. GUIDO BASOCH. epist. 22 p. 84,37: ubi canora canum iocunditas, sagacitas -us.

C) *sens symboliques*: 1) *discernement, choix entre le bien et le mal*: HRABAN. univ. 6,1 col. 153A: in -u enim discretio boni ac mali designatur. HILDEGARD. fragm. 726: sensus est in visu, intellectus in auditu, electio in -u. 2) *Dieu qui nous donne le jugement*: GUIBERT. NOV. moral. III, VIII 20 col. 103^B: Dominus dicitur -us, quia a Domino nobis est discretio, ac providentia virtus. 3) *in Domini: plaisir que prend Dieu aux vertus des saints*: HRABAN. univ. 1, 1 col. 17^D: -us Domini, delectatio eius in moribus sive operibus sanctorum.

II) *odeur*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 42: odor, -us, stengē.

odore [odor] *adv. en dégageant une odeur*: UGUTIO s.v. odor: odor, unde -e adverbium.

odoria, -e *f. [odor] déesse des parfums*: UGUTIO s.v. odor: hec -a, quedam dea putabatur odoribus preesse.

odorifer, -a, -um I) *adj.:* A) *odoriférant, qui dégage une odeur agréable* (UGUTIO s.v. odor: -t, -a, -um ferens odorem): 1) *qui dégage une bonne odeur, qui embaume*: SMAR. carm. I IX p. 612: illic -as producunt balsama guttas. HRABAN. carm. 5,2 p. 169: decerpsi . . . flores/ qui mixtim spirant nectar -um. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 80: quasi incensum -um. CARM. Cantabr. 26,2: inter -as . . . herbas.

RECEPT. C I p. 63: murra cum vino -o teris. DUDO Norm. II 6 p. 146: eiusque montis in cacumine fontem liquidum et -um. OTTO FRIS. chron. 8,33 p. 451,16: -is rebus, utpote cinnamone et balsamo. JOH. WIGORN. chron. p. 36: herbas 5 -as . . . naribus adhibens. GUIDO BASOCH. epist. 22 p. 84,42: -i saporis. CARM. Bur. B 132,5a,8: -a/ surgunt gramina,/ gaudet agricola. PETR. COMESTOR serm. 32 col. 1797^B: cedrus erat -a. ALAN. INS. serm. p. 266: cedrus enim est arbor -a.

2) *qui est parfumé*: GODESC. SAX. epist. p. 50,23: immo vero . . . me, . . . -o unguine vel ambrosio suco perfudit. ODO CLUN. occ. p. 37: balsama -as reflant ibi semper in auras. ECBAS capt. 579: rursus -um renovetur floribus antrum.

3) *en parlant du parfum du corps glorieux des saints (cette sensation de parfum étant jointe à un sentiment de joie, à une sensation de lumière)*: UFFING. Ida 2,7 p. 575,51: suavissima mox fragrantia de monumento eructans, -a adstantes iocunditate respersit. VITA Samson. Dol. p. 57: luce -a sacrum texere sepulcrum.

B) *au figuré: agréable à entendre*: THEOD. AMORB. Bened. II 2 p. 261,2: matutinorum -is finitis hymnis. JOH. ALT. Arch. I p. 252: cantat -o Philomena poetica versu. GERARD. Ither. conf. spec. 81 p. 406,2: sermones . . . -os.

C) *(spir.) qui exhale le parfum de la sainteté*: 1) *en général*: HONOR. AUG. in cant. 4 col. 414^C: fideles . . . -i in sanctitate. 2) *en parlant des martyrs*: BRUNO QUERF. frat. prol. p. 716,36: -a vita sanctorum martyrum. *spéc., de leur sacrifice*: USUARD. martyr. XII Kal. Mar. I p. 183: incendio concremati, -um sacrificium martyrii Deo reddiderunt. 3) *en parlant du paradis*: INVENT. Troph. 6 p. 234^F: Christi inter -as depascitur aulas. 4) *louangeur* (cf. odor opinionis): PETR. BLES. epist. 9 col. 26^C: solitudo est, que virum fortem fortissime precipitat in reatum; ea enim mediante . . . degenerat sanctoris vite propositum, et -e opinionis gloria damnabiliter evanescit.

II) *subst. odoriferum, -i n.: plante odoriférante*: PAUL. AEGIN. cur. 138 p. 79,21: et -a vero sedant sternutationem, anisum, ozimum. *spéc. par métaph.*: GUIDO BASOCH. epist. 14 p. 49,32: vestra igitur ecclesia quasi bal [samum] 40 in -is est.

odorificenter *adv. [odorificus] avec un grand renom*: RODULF. TRUD. gesta Trud. I p. 233,12: florebat locus -tissime, religiosorum senum canitie obedientiumque iuvenum officiosa multitudo.

odorificus, -a, -um [odor et facio] *qui exhale une odeur agréable*: THEODULF. carm. 74,11 p. 573: -o flore. *spéc., sens spir.*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) II, III, 8 p. 93,17: crismatis . . . unctio odorum facit perfectum . . . Intelligibiliter vero -am et perfectoperam aduencionem esse archanissimum.

odorinsecus, -a, -um *v. odorisequus*.

odorisecus, -a, -um *v. odorisequus*.

odorisequus, -a, -um *formes*: hodorinsecus: ALEX.

NECK. utens. p. 112. odorinsecus: ALEX. NECK. nat. rer. 2, 157 p. 252. odorinsecus: AYNARD. p. 622. UGUTIO s.v. odor. odorissequus: RAIN. vita Gisl. p. 220.

1) *adj.*: a) *qui suit à la trace, qui a du flair* (AYNARD. p. 622: -secus est qui sequitur odorem ut animal. UGUTIO s.v. odor: -secus, -a, -um, qui sequitur odorem sicut canis): RAIN. vita Gisl. p. 220: odorissequi canes. b) *propre au flair, plein de flair*: MIRAC. Wigb. Gembl. 5 p. 521,42: videbat canes -o habitu vestigia sua indagantes. GUILL. MALM. gesta reg. II 134 p. 148: canes qui -a nare spelea et diverticula ferarum deprehenderent.

2) *subst. m.*: *chien de chasse*: ALEX. NECK. utens. p. 112: habeat . . . laqueos . . . ad circumvolvendos lepores . . . hinulos, hodorinsecos (*glosé brazches*) et leporarios. id. nat. rer. II 125 p. 204: sepe etiam deludit *vulpes* tam artem venatoris quam operam odorinsecorum. ib. 157 p. 252: odorinsecorum delectabilis latratus.

odorissequus, -a, -um v. *odorissequus*.

odoro sive odoror 1. (UGUTIO s.v. odor: -o, -as et -or, -aris in eodem sensu, deponentis generis . . . et sunt eiusdem sensus, scilicet odorem percipere vel olfacere): I) *sentir, humer une odeur en l'appréciant (en parlant des êtres humains)*: ERCONR. Libor. 3 p. 62: ut omnes dicerent . . . quod talem odorem nullus unquam -atus esset. BERNARD. apol. 21 p. 98,19: videas uno in prandio . . . quatenus diversis vinis magis -atis quam potatis. CARM. Bur. B 186,1, 3: hunc florem, Flora dulcissima, semper -a! *noter l'emploi avec de et l'abl.*: PAUL. DIAC. homil. sanct. 46 col. 1503^D: de isto . . . ventris agro patriarcha Isaac longe -ans aiebat (*cf. Gen. 27,27*).

II) *flairer* (PAPIAS: odora vis canum, quia sciunt illud: -ari id est investigare): A) *avoir du flair*: DOM. GUNDISS. transl. Avicen. an. II 5B 92a: non omni animali est necesse olfacere ad hoc ut -et. B) *percevoir l'odeur de*: URBAN. II serm. III col. 567^C: sicut vultures -antur cadavera. HILDEGARD. phys. 7,3 col. 1315^A: leo . . . catulos . . . statim -atur et ad eos rugiendo currit. C) *pressentir, percevoir*: 1) *en parlant du cheval qui flairer le combat (cf. Job 39,25)*: SALOM. II epist. 40 p. 422,15: qui procul -etur (*sc. cavallus*) bellum et gaudeat ad vocem tube, et cum sanguineam pugnam viderit, dicat "vah". PETR. CELL. epist. I 127 col. 575^C: equus ille qui procul -atur bellum, ad vocem buccine dicit "vah", eoque amplius fervet in certamine, quo acrius concitatur fuso undique clamore. GAUFRID. AUTISS. serm. p. 187,112: sic fortis equus procul -atur bellum, sic perfectus qui spirituali sagacitate prestans astutias Satane non ignorat. 2) *en parlant de l'homme, par analogie avec cette précédente expression*: PETR. CELL. epist. I 77 col. 526^A: vix in toto grege Christiani populi aliqui inveniuntur, qui non malint sub ficu et oliva . . . intepescere, quam procul -are bellum.

III) (*spir.*): A) *au figuré (en parlant de Dieu): percevoir le parfum des offrandes, du sacrifice*: GERARD. MORES. de lib. p. 224: iste . . . Ecclesiam ad se erexit per dilectionem,

cuius holocaustomate quotidie -atur. B) (*en parlant de l'homme*) *ressentir une impression (de joie, de douceur)*: HROTSV. Sap. 5,23 p. 193: quid -or stupende suavitatis? ALAN. Ins. planct. nat. p. 520: *mens* in hoc tamen amoenantis gaudii -at primordia. *à noter*: -o *opposé à gusto*: GALAND. REGN. prov. 112 p. 78: hi verbum Dei -abant, non gustabant quia audiebant quidem, sed non intelligebant. ADAM SCOT. serm. 5 col. 120^A: si vel tenuiter nobis daretur, etsi non gustare, -are saltem quam suavis dulcedo quamque dulcis sit suavitas in visione Dei. C) *par mé-taph.*: *percevoir la bonne odeur de la vie vertueuse*: HILDEB. epist. I 20 col. 192^C: pro olla succensa, incensa sancte conversationis vestre relatione adventantium, -amus.

IV) (*méd.*) *respirer*: RECEPT. A 28 p. 14: sanguis si nimis fluet de nares, ruta frequentius -a mirifice sanat.

part. passé odoratus, -a, -um *employé comme adjectif*:

1) *parfumé, imprégné d'odeurs* (UGUTIO s.v. odor: odorum, odoriferum, -atum et odorisecum differunt, . . . -atum quod odore pertextum est . . . dicitur -atus quasi odore aeris tactus): WALAHFR. hort. XIII 229 p. 343: inter -atam . . . silvam. ib. XVII 280 p. 345: -ati fermenta saporis. EPIST. Worm. I 65 p. 110,10 (XI s.): est autem lacrima eius (*sc. bdellii*) lucida . . . gustu amara, odoris boni, sed vino perfusa -ior.

2) *qui reçoit son odeur de l'extérieur*: AYNARD. p. 622: odorus est qui in se habet odorem. -atus qui aliunde accipit. UGUTIO s.v. odor: -atus quod . . . odorem suum aliunde accipit.

odorus, -a, -um 1) *qui a une odeur propre, qui exhale une odeur agréable en général* (AYNARD. p. 622: -us est qui in se habet odorem. PAPIAS: -um est, quod semper odorem mittit. UGUTIO s.v. odor: -us, -a, -um, plenus odore, scilicet qui ex se mittit odorem ut flos, thus, pomum . . . -um et odoriferum est quod habet ex se odorem): EKKEH. IV bened. II 43: Danubii piscis huso sit -us in escis. BERNARD. SILV. mundi univ. III 380 p. 26: salvia . . . -a. PETR. RIGA Aurora I Iudic. 215 p. 239: -a ficus. GIRALD. topogr. III 12 p. 155: -a suavitate scilicet et sonora. CARM. Bur. B 60a, 4a 1: iam -us/ noster torus/ demoratur.

2) *qui a du flair, pénétrant* (PAPIAS: -a vis canum, quia sciunt illud odorari *cf. VERG. En. IV 132*): GIRALD. itin. 1,2 p. 28: ut . . . -a sagacitate longe prestantior inveniretur.

3) (*spir.*) *agréable par son parfum*: EKKEH. IV pict. Mog. 751: mystica cottidie nardus sit -a Marie (*glosé: munda quidem*).

odos [*gr.* ὀδός] *route* (PAPIAS: -s, ὀδός enim grece, iter vel via): ABBO SANGERM. bell. Paris. III 50 p. 118: quatinus -n/ te lustret (*glosé: via*).

oeconomia, -e f. *sive economia* -e f. *formes*: oeconomia: CARTA a. 1081 (Hist. Langued. V pr. 347 col. 669). yconomia: EPIST. Wibald. 327.

1) *organisation, préparation*: PAPIAS: -a ipsa dispositio vel premeditatio aut preparatio.

2) *gouvernement, administration* (PAPIAS: -a ipsa dispo-

sitio regis qua prius ordinatur aut disponitur domus): MIRAC. Wigb. Gembl. 18: quidam . . . ipsius Albuini agens -am . . . sibi virum sanctum Dei precabatur auxiliari, sicut ille ager sui esset domini. GERARD. SILV. vita Adalh. p. 350: quandocumque res eum occupabat mundialis, utpote exigebat et exigit in talibus -a temporalis, paullo post exoccupatus aderat totus in divinis. CARTA a. 1081 (Hist. Langued. V pr. 347 col. 669): semper sit in potestate et economia Sancti Stephani et eius congregatione [sic]. EPIST. Wibald. 327: qui tamen alias ecclesie yconomias recte administrare possunt. ISAAC STEL. serm. 5,9,74 t. I p. 148: due sunt partes -e, operari et custodire.

oeconomicus, -a, -um sive **economicus**, -a, -um *forme* yconomicus: EGID. PARIS. Carol. I 342. 1) *adj.*: a) *apte à gouverner*: EGID. PARIS. Carol. I 342: strenuus ante consul/ et yconomicus, claris quibus institit actis.

b) *approprié à l'entendement*: RADBERT. Matth. XII 26 col. 878^B: non evangelistarum vacillat fides, nec infirmatur auctoritas, nec dissentit in intellectu sententiarum vel personarum proprietates, sed -a subministratur magni sacramenti narratio, cum in una earum domo Lazarus resuscitatus introducitur.

2) *subst. f. formes*: *economica*: TRACT. cod. Bamb. (M. Grabmann, Gesch. d. schol. Methode II p. 37,5). GAUFRID. S. VICT. microcosm. 58 p. 75,9. id. fons philos. II p. 52,495. *equonomica*: HUGO. S. VICT. epit. Dind. II p. 192,140.

science du gouvernement, de l'organisation interne d'un groupe social: HONOR. AUG. an. 11: decima civitas est -a, per quam pervenitur ad patrie atria. Hec disponit regna et dignitates, hec distinguit officia et ordines. Hec docet ad patriam properantes iuxta ordinem meritorum homines coniungi ordinibus angelorum. TRACT. cod. Bamb. (Grabmann, Gesch. d. schol. Methode II p. 37,5): practica dividitur in ethicam, economicam, politicam. ib. 1,28: deinde in dispensatione proprie familie per economicam (*instruendus est homo*). HUGO. S. VICT. didasc. II 19 p. 37,22: practica dividitur in solitariam, privatam et publicam; vel aliter in ethicam, -am et politicam; . . . inde -a dicta est dispensativa. id. epit. Dind. p. 111,177: secunda autem (*pars ethice*) que privata sive -a, id est dispensativa, dicta est, familiaribus et notis atque his maxime qui quolibet affinitatis sive subiectionis domestice, debito coherent, pro gerendo more, ut oportet et congruit, ad normam virtutis prebere demonstrat. CLARENBALD. Boet. Trin. p. 27,16: practica . . . per -am ad familiaris rei provisionem . . . (*unumquemque*) educat et provehit. GAUFRID. S. VICT. microcosm. 58 p. 75,9: secunda (*pars practica i.e. economica*) . . . patrifamilias domum foris in oculis hominum pulchre decorat. id. fons philos. II p. 52,495: ethica nil sordidum, nihil inhonestum, / nil hic habet optimus moribus infestum; / nihil economica domui molestum.

oeconomos v. *oeconomus*.

oeconomus, -i m. sive **economus**, -i m. *formes*: econo-

mus: CARTUL. Stir. II 15 p. 37 et 38 (c. 1195). *echonemus*: CARTUL. Argent. 25 p. 20,21. *echonomus*: VITA Leutfr. p. 17,13. EPIST. var. II p. 330,4. HINCM. REM. epist. p. 185,36. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 29. CARTUL. S. Petri Carnot. I, III, X p. 68 (a. 981). ACTA pont. Rom. Gall. IV 23 p. 101 (a. 1135). *etc.* *ekonomus*: EKKEH. IV bened. I 13,18. DIPL. Henr. IV 487 p. 664,22 (XII s. in.; spur.). CARTUL. march. Misn. II 446 p. 309,23 (a. 1181). CARTUL. Stir. II 16 p. 39 (a. 1196). *enconomus*: HENR. TEGERNS. Quir. p. 336,4. *equonomus*: DOC. Port. reg. I 193 p. 239,26 (a. 1142) et 196 p. 244,9 (a. 1142). *etconomus*: TRAD. Patav. 73c (a. 818–38). *hychonomus*: LIBELL. de verb. leg. 51. *hyconomus*: CAPIT. reg. Franc. I p. 311,7 (a. 826). *iconomus*: RUOTG. COL. 46 et 49. AMARC. serm. III 277. CARTUL. S. Vit. Virdun. II 54 p. 80 (a. 1065–66). ACTA pont. Rom. Gall. IV 247 p. 400 (a. 1181). *oechoconomus*: GESTA Aldrici p. 195 et 196. MIRAC. Bertin. II p. 511,22. CARTUL. Morbihan 183 p. 147 (c. 1107). CARTUL. Leoncel. 33 p. 39 (a. 1184–85). *oeconomos*: VITA Deic. p. 111. *yconomus*: SUMMA Trec. p. 7,15. CARTUL. Hosp. S. Joh. Hier. 502 p. 345 (a. 1176). CARTUL. Boneval. 63 p. 60 (a. 1184). ACTA pont. Rom. ined. I 357 p. 314 (a. 1184). ACTA pont. Rom. Gall. IV 353 p. 508 (a. 1194). *yconomus*: CARTUL. S. Vit. Virdun. I 17 p. 408 (a. 967). EKKEH. IV cas. Gall. 71. CARTUL. Salvan. 4 p. 7 (a. 1162). CARTUL. Raitenh. 32 (a. 1184). CONST. I 320,6 p. 458,35 (a. 1188). ACTA pont. Rom. Gall. IV 316 p. 472 (a. 1188). GRATIAN. I dist. 84 c. 2.

1) *administrateur, intendant, économe*: A) *en général*: HUGO. S. VICT. didasc. II 19 p. 38: -us interpretatur dispensator. *par référence à la métaph. évangélique* (Matth. 25,45 et LUC. 12,42): VITA Winn. II, VII p. 270B: fidelis in domo Domini -us, plus amari quam timeri, plus studebat ministrare quam ministrari.

B) *ecclésiastique*: 1) *administrateur des biens ecclésiastiques en général* (LIBELL. de verb. leg. 51: *hychonomus* est cui res ecclesiastica gubernanda traditur): AGOBARD. epist. p. 174,27: ex laicis denique non solum possessores sacrarum rerum, sed nec dispensatores fieri permittunt, quin potius -os de proprio clero elegi precipiunt. HINCM. REM. epist. col. 273^C: -o id est ecclesie facultatum dispensatore. URBAN. II epist. 273 col. 530^C: in nomine vero procuratoris intelligit prefata synodus quemlibet ecclesiasticarum rerum administratorem, ut verbi gratia prepositum, -um, vicedominum. SUMMA Trec. p. 7,15: repetitio earum rerum datur primo ychonomo qui preest administrationi ecclesiasticarum rerum.

2) *à Byzance: dignitaire chargé de la gestion des finances ecclésiastiques*: EPIST. var. II 20,4 p. 330,4: quando *echonomus* ecclesie Constantinopolitane et ceteri missi Michaelis legatione publica ad vestram gloriam Compendio functi sunt.

3) *officier de l'évêque chargé de l'administration temporelle des biens de son église*: GESTA Aldrici p. 195: pre-

cante Aldrico episcopo . . . ei concessit ut haberet suum oeconomum qui pro illo secundum iussionem suam gereret exteriores curas et regalia servitia et itinera faceret. HINCM. REM. epist. 184d p. 185,36: eiusque facultates, que secundum Calcedonense concilium penes -um futuro debuerant reservari episcopo. VITA Rigob. p. 60,25: loquente eo cum ecclesie Remensis -o (cf. FLODOARD. hist. II 13 col. 118^A). RUOTG. COL. 46 p. 49,36: Folcmarus . . . diaconus ac prudens fidelisque huius sancte ecclesie protus et iconomus, quo nomine eum ipse pater . . . honorare consuevit. ABBO FLOR. epist. 14 col. 441^D: quis enim ignorat clericos et ecclesiasticas res consistere sub manu episcopi qui per -os dispensandi easdem res potestatem accepit. DIPL. Henr. IV 487 p. 664,22 (XII s. in.; spur.): in festiuitate sancte Marie ekonomus episcopi medietatem thelonei habebit. CONST. I 320,6 p. 458,35 (a. 1188): in bonis ecclesiarum advocati nichil iuris haberent, nisi tantum in tribus casibus, in furto videlicet, in pugna et in raptu; et omnes alie questiones essent ad yconomum seu villicum ecclesie referende. STEPH. TORNAC. summa dist. 89 p. 110: episcopus tria debuit ad res temporales administrandas tribus personis collata habere officia: advocatum, . . . vicedominum et -um; . . . -um, qui res ecclesie, scil. clericorum dispensat. Nam -us est, cui res ecclesiastica gubernanda mandatur.

4) *officier chargé de l'entretien matériel d'une communauté capitulaire*: GUILL. MALM. gesta pont. II p. 201: habentque clerici -um, ab episcopo dumtaxat constitutum, qui eis diatim necessaria victui, annuatim amictui comoda suggerat.

5) *intendant d'un monastère*: BENED. ANIAN. conc. LXXVI 20 col. 1376^B: si quid preceperit abbas vel -us maior, et alius humilior iteraverit -us, ipse obedire debet.

6) *économe chargé du ravitaillement du monastère*: MIRAC. Viviani 21 p. 267,32: -us ille ad illud vas venit. NALGOD. Odon. p. 195: -us viri Dei qui victuale marsupium susceperat in sua fide.

7) *administrateur d'un hôpital*: MIRAC. Bertin. II p. 511,22: annuentes oeconomus pauperum ut inquireret causam. CARTA a. 1179 (Arch. hosp. Paris. 15 p. 8): economi autem vel ministri eiusdem xenodochii antiquum census nostrum . . . persolvent. *de l'ordre de l'Hôpital*: CARTUL. Hosp. S. Joh. Hier. 502 p. 345 (a. 1176): Mattredo de V. hospitalario et Hospitalis in partibus illis yconomus.

C) *laïque*: 1) *officier chargé du ravitaillement d'une maison royale, princière ou seigneuriale*: VITA Sori 14 p. 202C: vocato ad se suarum rerum -o iubet citius regium preparari convivium. AMARC. serm. III 277: iconomus regis . . . alloquitur Daniel: «Cum pane legumina nobis/ des, non plus petimus». THEOD. AMORR. Martin. 4: ut familie domini -us moderatissimus mensuram tritici . . . noverat erogare. EKKEH. IV bened. I 13,18: principis ekonomus hilaret sua gaudia largus. id. cas. Gall. 71 med.: mense regie

et victualium yconomis.

2) *équivalent de chambrier* (PAPIAS: -us . . . dispositor regie domus): RADBERT. epitaph. Arsen. p. 29: constituitur ab Augusto echonomus totius domus. CARTUL. Stir. I 419 p. 403 (c. 1160): marchio autem Styrensis . . . sine licentia sua factam traditionem protestans, -o suo sibi subicere illas precepit.

3) *traduction savante du titre de l'officier appelé sénéchal*: CARTUL. Morbihan 183 p. 147 (c. 1107): Dungalloonum -um, qui vulgo seneschal appellabatur. RICHARD. LOND. Ep. dial. scacc. II 19 p. 116: si de rege tenens baroniam, audita summonitione, fidem in propria persona vel per manum generalis -i quem vulgo «senescallum» dicunt, in manum vicecomitis dederit.

4) *titre porté par un officier royal portugais; équivalent à majordome (port. «mordomo»)*: DOC. Port. reg. I 141 P. 164,26 (a. 1134): Petrus Menendiz, -us regis (cf. ib. 168 p. 206,15; 182 p. 225,32 etc.). ib. 206 p. 255,16 (a. 1144): Petrus Menendiz -us Colimbrie (*le même personnage est dit ailleurs maiordomus* [ib. 171 p. 209,15]; maiordomo [ib. 192 p. 238,4]; vicarius Colimbrie [ib. 179 p. 221,6]; procurator Colimbrie [ib. 201 p. 249,24]); ib. 251 p. 308,27 (a. 1154): Petrus Venegas -us Colimbrie; ib. 290 p. 376,2 (a. 1166): Michael Garsia -us Colimbrie [*var. maiorinus; le même personnage est dit plus loin «maiordomus Colimbrie»* [ib. 292 p. 380,28)].

5) *intendant d'une villa*: VITA Dod. p. 637: ville illius -us. PETR. COMESTOR. hist. schol. col. 1590^B: est villicus proprie ville custos, sed hic accipitur pro -o. CARTUL. march. Misn. II 263 p. 181,1 (a. 1156): inhibentes ut nullus a parte nostrum vel heredum nostrorum -us aut preco seu alius aliquis vim eis inferat.

II) *avoué, défenseur d'une église*: CARTUL. Salvan. 4 p. 7 (a. 1162): consuevit enim sacrosancta Romana Ecclesia ubi cause episcoporum, abbatum vel huiusmodi personarum aguntur, pro eis yconomus constituere, a quibus debeant talia sacramenta prestari. CARTUL. Boneval. 63 p. 60 (a. 1184): indulgemus ut generaliter omnes vobis specialiter ad aliquas causas de conscientia et approbatione sanioris consilii yconomum habeatis qui calumpnie iuramentum pro vobis prestat et agendi et respondendi super causis monasteriorum vestrorum habeat facultatem (cf. CARTUL. Leoncel. 33 p. 39 [a. 1184-85]). ACTA pont. Rom. ined. I 357 p. 314 (a. 1185): ut . . . ad omnes vel specialiter ad aliquas causas . . . -um habeatis. GIRALD. itin. Kambr. II 4 p. 120: viri in parochia potentes, primo tanquam -i seu potius ecclesiarum patroni et defensores a clero constituti.

III) *chef d'une communauté religieuse*: A) *évêque*: VITA Deic. p. 111: duo episcopi eumdem locum coeperunt invadere: quorum alter Mettensis erat ecclesie provisor, alter vero Argentinensis exstitit -os ovilis.

B) *abbé*: CARTUL. Vindoc. I 180 p. 310 (a. 1066): cum karissimo filio nostro Haldirprando archidiacono atque

coenobii Sancti Pauli -o (cf. ib. p. 316: Heldiprandus Sancti Pauli monasterii rector).

oeculeus, -i m. v. *eculeus*.

oecumenicus, -a, -um *forme* oecomenicon: HINCM. REM. epist. 201 p. 226,4 (a. 867). ANAST. epist. 6 p. 417,22 (a. 873). *oecuménique (titre porté par le patriarche de Constantinople)*: HINCM. REM. epist. 201 p. 226,4 (a. 867): epistolas canonicas ab his ei, quem suum oecomenicon patriarcham appellant, dandas improbe requirebant. id. opusc. adv. Hincm. Laud. 17 col. 346^C: ut . . . gesta huc transmitteret in quibus se pene per omnem versum -um patriarcham nominaret. ANAST. epist. 6 p. 417,22 (a. 873): cum apud Constantinopolim positus frequenter Grecos super hoc vocabulo reprehenderem, . . . asserebant quod non ideo oecomenicon, quem multi universalem interpretati sunt, dicerent patriarcham, quod universi orbis teneat presulatum, sed quod cuidam parti presit orbi, que a christianis inhabitatur.

oemus, -i m. [gr. οἶμος] *ici forme* emus. *chant*: SERLO WILT. 2,34 p. 81: Taydis est, quod emo corpus prece, fle-tibus -o [i.e. οἶμος, i.e. cantu, unde componitur proemium. [gl. Oa].

oena [gr. ἐν?] PAPIAS: -a greci vocant, que latine elementa dicuntur eo quod sibi convenient et concinnant; miscentur enim quadam nature communione.

oenanthes, -is f. [gr. οἰνάνθη] *formes*: inanthes: PAUL. AEGIN. cur. p. 189,5, p. 112,15, p. 118,22 et p. 161,18. oenantes: GLOSS. medic. p. 49,9. PAPIAS. *vigne sauvage*: GLOSS. medic. p. 49,9: oenantes, genus erbe, que ad istanguiriam visice optima iudicatur. PAUL. AEGIN. cur. p. 112,15: tertia pars . . . inanthis et ru suci. ib. p. 118,22: cataplasmare quidem ex fenicibus cum inanthi et ypicistidos. PAPIAS: oenantes, genus erbe.

oenanthinus, -i m. *formes*: inanthinus: PAUL. AEGIN. cur. p. 183,7. inanthinus: ib. p. 161,8. *suc de la vigne sauvage*: PAUL. AEGIN. cur. 242 p. 183,7: cerotum . . . ex rodino aut mirtino -thino aut milino. ib. 220 p. 161,18: ex vino milino aut inantino.

oenoforus sive oenoforum, -i n. v. *oenophorum*.

oenomeli, -is n. [gr. οἰνόμελι] *formes*: inomelli: PAUL. AEGIN. cur. 214 p. 156,2 et 119 p. 73,8. ynomelli: GLOSS. medic. p. 95,15. *vin miellé*: GLOSS. medic. p. 95,15: ynomelli, vinum et melle; grecum est. PAUL. AEGIN. cur. 119 p. 73,8: aceto, inomelle aut oximelle. ib. 214 p. 156,2: in inomellis ciato.

oenophorum sive enophorum, -i n. *sive* **oenophorus**, -i m. *formes*: aenophorus: THIOFR. Willibr. vita metr. 2,406. enoforus: VITA Bertin. I p. 766,26. JOCOND. Serv. III 43 p. 114,26. THIOFR. Willibr. vita pros. capit. p. 461^A et 17 p. 470^C. oenoforum: PAPIAS et UGUTIO. onoforum: ADAM PARVIPONT. utens. p. 131. onophorum: ADAM PARVIPONT. utens. p. 51 (éd. Hauréau).

oenophore, récipient pour le vin (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 25: nomina vasorum . . . enophorum, win-faet.

PAPIAS: -forum, vas vinarium. UGUTIO: dicitur -forum, -i, i.e. vas vinarium ad vinum ferendum aptum): VITA Bertin. I p. 766,26: ex enoforo quod in sacrario positum fuerat, vinum propinaret. ABBO SANGERM. bell. Paris. III 43 p. 118: enoforo [glosé vasi vinario] liba lotium laxare suesce. WALTH. SPIR. Christoph. II 2,230 p. 33: -o limphe mutante colorem. THIOFR. Willibr. vita pros. 17 p. 470^C: pene omnia vasa vinaria repperit vacua. Accessit . . . ad unum enoforum, in cuius imo fundo parum quid repertum est. HUGO. S. MAR. Sacerd. 28 col. 996^D: vas vinarium quod -us vocitatur propriis humeris deportabant. ADAM PARVIPONT. utens. p. 51: parte autem tertia, onophora, flaccas, lagenas.

oenus, -i m. [gr. οἶνος] *vin*: CARM. pot. III 24 p. 351: letitie nostre clarum subdamus -um.

oepha, -e f. [hebr. ephah; cf. oephi] *mesure pour les grains et les légumes*: PAPIAS: -a, idem quod oephi, mensura ad varias fruges pertinens, id est tritici, ordeï, leguminum.

oephi indécl. [gr. οἶφι; hebr. ephah] *mesure pour les grains et les légumes*: SCHOL. Isid. Vallicell. p. 159: -i mensura est capiens modios tres. PAPIAS: -i, mensura quattuor modiorum, id est batus sive vadus; sed oephi in aridis, batus in liquidis sumitur. v. *oepha*.

oesophagus, -i m. [gr. οἰσοφάγος] *ici forme* ysophagus. *oesophage*: DAN. MORL. nat. p. 38: cancer tenet pec-tus cum pulmone, ysophagum et splenem cum costis.

oester, -is v. *oestrum*.

oestrum, -i n. *formes*: aestrum: VITA Annon. III 1,3,4. oester: NIGEL WIREK. stult. 373 p. 23 et 421 p. 25. oestrus: ODO CLUN. occ. VII 361 p. 159.

1) *taon (insecte)* (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 23: de nominibus insectorum: . . . -um, beaw-hyrnette. PAPIAS: -um, animal armentis aculeo permolestum . . . latine asilus, vulgo tabanus vocatur. -um, genus muscarum. UGUTIO: -um, -i, genus muscarum, scilicet asilus et tabanus): ODO CLUN. occ. VII 361 p. 159: humanis oculis infestus extricat-os. EGBERT. LEOD. rat. I 1297p. 181: et fervent scynifes et multe molis -a, talia multa volant, et plurima mortis imago, musca nocet pulixque adimendo psaltria somnum. FULCO. MELD. epist. X p. 236: -um pene depellere instar. REGINALD. CANT. Malch. IV 621: capreolus . . . -a metuens.

2) *(au figuré) aiguillon qui pousse à faire le bien* (UGUTIO: -um etiam ponitur quandoque pro sapientia vel spiritu pungendo quia sicut -um animalia pungit ita spiritus poetarum poetam): FLODOARD. triumph. Ital. I 1 col. 597^B: stygio ins(t)imulatus ab -o. GUILL. MALM. gesta reg. IV 337 t. II p. 385: sunt hodie monachi Cistellenses omnium monachorum exercitium, studiosorum speculum, desidiosorum -um. VITA Annon. III 1,3,4: nec Martio flagrat furore, at potius pietatis aestro.

3) *(au figuré) aiguillon qui blesse moralement*: HILDEB. numm. (?) 205 p. 171: hec infame stygis monstrum, Plu-

tonis -um,/ afflans extinguit indolis omne decus. PETR. CANTOR verb. abbrev. 89 col. 261^D: sic et isti -o temporarium agitati, non quiescunt. GESTA Magd. 23 p. 407,31: prefato autem rege, immo viroso regulo et tartarei regis -o, Heinrico in ecclesiastici iuris defensores nimium seviente.

oestrus, -i m. v. *oestrum*.

ofectum, -i n. v. *offectum*.

offella, -e f. *forme* offella: AELFR. angl. sax. vocabul p. 27. ODO CLUN. occ. I 283 p. 11. PETR. CELL. epist. I 157 col. 601^C.

1) *bouchée, morceau de nourriture coupé avec les dents* (PAPIAS: offa proprie frustum dentium; cuius diminutivum -a . . . offa geminata ff facit; tamen diminutivum -a non geminata ff, quia in diminutione plerunque multa mutantur): EGBERT. LEOD. rat. I 1395 p. 186: postquam libavit -am,/ perdidit innitens imi gestamen honoris (cf. CARM. XI s. éd. E. Voigt dans Zeitschr. f. deutsches Altertum 23 p. 313 n° 10 v. 4).

2) *morceau, parcelle* (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 27: offella vel particula, spices snaed. PAPIAS: -a, particula): FLODOARD. triumph. Palest. III 3 col. 532^C: panis contemnit -am. AMARC. serm. 1, 263: cordibus humanis ceu flamma insistit -is/ sevus amor, qui nos confundere iura fidemque/ compellit. PETR. CELL. epist. I 157 col. 601^C: de reliquiarum micis offellas quas possum exspecto.

ofer -v. *offer* -.

offa, -e f. *forme* opha: CONSUE. Fructuar. p. 129.

1) *nourriture*: a) *bouchée, boulette de pâte ou de viande* (PAPIAS: -a proprie frustum dentium . . . -a est latrantium, quia in os canis iacitur et satiatius illico comescitur et sillescit): EGBERT. LEOD. rat. I 329 p. 72: propter melle litas non latrat Cerberus -as. PETR. VENER. epist. col. 421^B: gallinam . . . ad esum percussam . . . preparant . . .; ille gula instigante . . . gallinam invadit, -am extrahit, ori iniicit.

b) *nourriture consistant en pain trempé, petite collation*: HILDEGARD. in reg. Bened. col. 1059^B: prandium, id est panem et potum, panem videlicet potui intinctum quod -e sunt, quoniam ibi panis potui commiscetur. CONSUE. S. Vit. Viridun. p. 116,2: his ergo tribus dominicis diebus cena fratrum erit simplex -a. RIGORD. 13 p. 25: in calicibus, in quibus corpus et sanguis domini nostri Jesu Christi conficiebatur, infantes eorum -as in vino factas comedebant et cum ipsis bibebant. *expression facere -as: faire collation*: BABIO 147: domne meus comede. Quid agis? Facite, precor, -as. Ultimus oro cibus -a sit ista tibi! CONSUE. Farf. II 41 p. 175: cum flebothomatus fuerit, statim pergens in resectorium -as facere.

c) (*méd.*) *préparation pharmaceutique*: COLL. Salern. II p. 264: potum laxativum sic fac: confice pigmentum more solito . . . addatur scamonee . . . velud si duobus dari debeat . . . vel facias ibi -as et da comedere.

d) -a iudicialis: *pain béni servant de preuve judiciaire* ("corsnaed"): CONSIL. Cnuti (i Cnut. 5,2a) p. 287: si autem minister altaris accusatus adiutorio amicorum careat,

-am iudicialem sumat et in ea divinum iudicium subeat, nisi eucaristialem probacionem preeligit et sibi liceat.

e) *par métaph., en parlant d'une personne qui a été mangée ou engloutie*: PETR. RIGA Aurora t. II recapit. sine X 437 p. 623: pisce voratur homo, supplicat ille Deo;/ pisci precipitur ut quam tenet evomat -am. ib. recapit. sine K 195 p. 613: sicut tellus tales absorbit -as,/ sic et scismaticos puniet ira Dei.

f) (*au figuré*) *nourriture spirituelle*: ODO CLUN. occ. I 7 p. 2: ergo licet luteam mens mage ringat ad -am,/ sepe coacta bonum vi genii subit actum.

2) *morceau, parcelle*: a) *au propre*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 27: -a vel frustum, sticce. ANGL. SAX. vocabul. II p. 82: -a, snaed. ib. III p. 93: -a, snode. CONSUE. Fructuar. p. 129: pascuntur . . . ophis carnis. PETR. DAMIAN. carm. XXXVII 14 p. 58: -a picis dirum perimat coniecta chelydrum. RUODL VII 9: in plures -as quam coneid minutas/ pro sacramentis pueros partitur in omnes.

b) *au figuré*: EPIST. Hann. 80 p. 129,22: non quin ipse mihi de conscientie tue candore absolute . . . plenaque fide persuaserim, sed quia velut -am nactus sum, qua illis ora oppilarem. VITA Landel. I 117: immittunt vocibus -as/ que mortem tribuant, vitam cum lumine tollant.

3) *masse*: a) *ampleur*: ABBO SANGERM. bell. Paris. III 13 p. 116: absistat vero glaucoma criminis -a [glosé massa].

b) *petite masse figurative utilisée en ex-voto*: HARIULF. chron. Centul. p. 167: in tantum vero ibi superna virtus operata est, ut due trabes vix ferre sufficerent sanitatum indicia, hoc est sustentacula contractorum -vel -as e cera factas pro oculorum vel aliorum membrorum infirmitatibus ipso sancto oblatas.

c) *forme, silhouette*: CARTUL. S. Petri Carnot. I, V 5 p. 98 (a. 1024): ut, fluminis aquam transmeans, dum viderit umbram carnis in fundo fluminis, hianti ore currens ad umbram nonquam sumendam, -am perdidit . . . fugientem.

offacile [ob et facile] *ici forme* obfacile. *tout à fait aisément*: CARTUL. S. Julian. Turon. II 26 p. 38 (a. 1059): obfacile impetravit et in dominium Sancti Juliani accepit ita quiete.

offando 3. v. *offendo*.

offarius, -i m. *cuisinier*: PAPIAS s.v. offa: inde -i, coqui, qui(a) offatim id est particulatim excoquant. ADAM PARVI-PONT. utens. p. 125: vix enumerabilia ciborum genera, -orum methodis multipliciter elaborata.

offascino 1. [ob et fascino] *ici forme* obfascino. *jeter un sort*: DECRET. Burch. 19,5 col. 973^C: credidisti quod quendam credere solent, ut quamcumque domum intraverint . . . animalium foetus, verbo, vel visu, vel auditu, obfascinare et perdere posse affirmant?

offatus, -a, -um [offa] *en morce àux ou lambeaux*: CHRON. Noval. 5, 47 p. 280,21: vestimentum . . . scissum, marginibus -is.

offatim *en morceaux*: PAPIAS s.v. offa: offarii, coqui,

qui(a) -m, id est particulatim, excoquunt.

effectus, -us m. [pour effectus, -us] forme abl. sing. ofectum: COD. Cavens. II 297 p. 109,5 (a. 977). profit: COD. Cavens. I 150 p. 193,11 (a. 930): terra deserta est et absque ullo -um ea possidemus. ib. II 297 p. 109,5 (a. 977): qui apsq̄ue ullum ofectum pars nostri episcopii possidet. ib. 317 p. 137,23 (a. 979): unde in nostro episcopio paucum -um evenit.

offella, -e f. v. ofella.

offendax, -acis m. [pour offendix] fermoir d'un livre: UGUTIO s.v. fendo: hic -ax, -cis, id est nodus proprie qui restringitur et remittitur in quo liber ligatus est.

offendiculum, -i n. I) *obstacle matériel* (UGUTIO s.v. fendo: hoc -um . . . illud ad quod pedem offendimus ut obex): A) *qui empêche le passage*: 1) *de quelqu'un*: a) *au propre*: RATHER phren. col. 372^A: dum coram ceco prohibet -um quemlibet ponere. ERNULF. text. Roff. p. 21: non maledices surdo, nec coram ceco ponas -um (cf. Levit. 19,14). HELM. 82 p. 156,17: remotis -is, exercitus perrexit itinere suo. *expression* -o esse: STATUT. Cisterc. p. 172 (a. 1194): lapides . . . coequentur terre ne sint -o transeuntium. b) *par métaph.*: HRABAN. epist. 42 p. 487,20: vide . . . ne hac licentia tua in predicando -um fiat infirmis. IVO epist. I p. 62 (a. 1092): malo cum mola asinaria in profundum mergi quam per me mentibus infirmorum tanquam ceco -um poni. 2) *d'un élément comme l'air*: MIRAC. Modo. 5 p. 312a, 61: aura igitur serena totius spiraminis -a negante, cereus ille . . . subito . . . extinctus est. *s'appliquant à la respiration*: COLL. Salern. II p. 206: tussis est -um spiritus in trachea arteria.

B) *qui gêne la vue*: HELM. 34 p. 68,23: quia solis splendor iam occumbentis obiectos Slavorum oculos in congressu adeo obtuderit, ut pre lumine nichil videre potuisent, . . . Deo hostibus suis in minimo maximum prebente -um.

II) *empêchement*: A) *opposition* (PAPIAS: -um . . . oppositio): 1) *dans la langue diplomatique*: DIPL. Arnulfi 155 (a. 897): liceat . . . sine alicuius maioris minorisve ordinis persone -o frui perpetimque potiri. DIPL. Bereng. I 38 p. 114,4 (a. 903): absque ullium personarum -o (cf. DIPL. Henr. II 297 p. 442 [a. 1014]). 2) *dans la langue morale et religieuse*: a) *opposition au mal*: GUIBERT. Nov. vita III 5 p. 146: quia ponit Deus -um coram his qui voluntarie peccant. PETR. BERNARD. epist. col. 1174^B: posuisti -um fratribus redemptionis tue. b) *opposition au bien*: α) *en général*: FALCO chron. p. 80: nec ullis adversantium potuit -is inhiberi quod divinitatis operabatur immensitas. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 537,15: dum . . . relegerent patrum vestigia . . . ad viam veritatis sectandam nulla paterentur -a. BERNARD. serm. sup. cant. II 58 p. 129: omne denique quod -um dare et impedire fructum salutis possit, putari et resecuri monebat. *expression* -o fieri: PURCH. Witig. pref. p. 263,23: hanc reprehensionem latitantis vitii, ne -o fiat vera cognoscere volentibus, latenter emendare dignamini.

β) *en poussant au mal: scandale*: ERCHANB. FULD. epist. p. 359,12 n° 34: ne in aliquo a regula catholice fidei . . . exorbitans, aliis vilis huius dictatus librum legere cupientibus -um sim. ROB. MELDODUN. sent. VI 3 t. II p. 291,20: si locutio qua dicerentur -um non generaret.

B) *difficulté* 1) *à réaliser quelque chose*: FLOR. LUGD. psalm. col. 328^A: necesse est ut si vere divinas laudes cupimus celebrare, totos nos divinis sermonibus, in quibus nullus est error, nulla ambiguitas, coaptemus absque -o vel hesitatione. EPIST. Becc. II p. 152,29: nos autem . . . secus talia vite presentis -a, confovere studeamus alterutrum. 2) *à comprendre*: MATTH. VINDOC. ars vers. II 5 p. 152-153: ad cuius [sc. philosophie] habitum et proprietates explicandas humanum languescit ingenium, mendicat facundia, humana discretio -um se pati profitetur. ib. IV 25 p. 186: ignota enim verborum significatio ad nocendum est efficacior ceteris doctrine -is, que sunt decem.

III) *piège, embûche*: ANAST. pass. Acac. II 12 p. 185^A: nihil aliud agitis nisi ut quemlibet capiatis fraudum -a. GESTA Franc. expugn. Hier. I p. 492: his autem cunctis illuc euntibus, sive gradiendo, sive dimicando, vel mortis -o periclitando, peccaminum remissio semper aderit presens. *par métaph.*: SMAR. diad. col. 611^B: via sine -o, vita monachi, sine cupiditatis et amoris impedimento. HRABAN. univ. 10, 4 col. 287^D: quisquis doctrinam sequitur Salvatoris, peccatorum -a non timebit. HILDEB. epist. I 11 col. 169^C: plana est via que ducit ad vitam -is et eam latrones obsident.

IV) *préjudice, dommage* (PAPIAS: -um . . . lesio): VITA Winn. I p. 772,17: ille vero vir audax, qui tale Dei famulo -um intulit.

V) *faute* (PAPIAS: -um . . . culpa. UGUTIO s.v. fendo: hoc -um, -i, illud idem, scilicet culpa): A) *faute matérielle, erreur*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 309,19: quia vero subiectorum -a aliquotiens prudenter dissimulanda, aliquotiens autem aperte cognita nature toleranda sunt oportuniori tempore corrigantur. HARTV. legend. Steph. p. 402: si forsitan aliquod indignum occurrerit -um malo codicem ut ignis comminuat incendium.

B) *faute spirituelle, péché*: REG. eccl. Mutin. I 29 p. 50 (a. 871-887): hec sunt enim -a quibus nostra communis caritas leditur et quibus catholica societas dissipatur. ADAM BREM. 3,64 p. 212,19: in quorum presentia de omnibus gestorum suorum -is amaram in novissimo gesserit penitentiam. HILDEB. Hugon. Clun. VI 38 col. 883^C: iam lubrica iuventutis -a vir sanctus inoffensis gressibus evaserat. PETR. LOMB. sent. III 19,6 p. 638: Christus . . . dicitur mediator . . . Reconciliat autem, dum -a hominum tollit ab oculis Dei, id est dum peccata delet, quibus Deus offendebatur. *spéc.: pécher contre l'Évangile*: -um dare avec le dat.: STEPH. TORNAC. epist. I p. 5 (a. 1178-80): ne quod -um daret evangelio Xristi. -um facere avec le dat.: ROB. MELDODUN. epist. Pauli Cor. I, IX 18 p. 205,17: non licet predicatori a subiectis aliquid accipere, si inde credat -um

evangelio suo posse fieri. *noter le titre d'un traité sur le péché*: HONOR. AUG. offend. tit. 39,5: incipit -um. CATAL. biblioth. Gottlieb 3 p. 11,38 (XII s.): elucidarium bene correctum. -um de incontinentia sacerdotum.

offendix, -icis *m.* *v. offendax.*

offendo, -di, -sum, 3. *formes*: obfendo: DOC. Luc. V 3, 1812 p. 680 col. 2 (a. 1121). *subj. parf.* offenderint: COD. Wang. Trident. 55 p. 124 (a. 1194).

I) *trouver* (PAPIAS: -o, invenio): A) *avec idée de découverte fortuite: rencontrer*: 1) *au propre*: a) *une personne*: GUILL. PICTAV. gesta 17 p. 38: explorat si qui -dantur aut commeatum advectantes . . . aut pabulatoribus suis insidiantes. GIRALD. itin. Kambr. I 2 p. 29: militem noctu a matre redeuntem filius -dens. *par métaph.*: GUILL. MALM. gesta reg. III 275 p. 333: in eadem silva . . . mortem -derunt. b) *un animal*: EGBERT. LEOD. rat. I 245 p. 56: ursum declinans -di forte leonem. c) *une chose*: WIDUK. 3,34 p. 116,5: rex . . . urbem -dens . . . obsedit eam. ODO DIOGIL. 6 p. 62: deviauit enim in quedam concava -densque montium scopulos. BERNARD. Malach. 59 p. 363,7: magno flumine . . . transvadato, fluuiolo, quem non procul ab illo -dere, retenti sunt. GIRALD. topogr. II 9 p. 92: tanta scaturigine fontem exuberantem -dit, ut et ipsam statim . . . submergeret. *spéc.*: *découvrir un objet*: UDALR. consuet. Clun. II 15 col. 707^D: si quid ei placuerit de pannis suis lavare, in coquina regulari ad hoc solum enenum -dit, in quo aqua calefiat. ANDR. FLOR. Gauzl. 20a p. 60: cumque rediret, duo argentea -dit candelabra.

2) *au figuré (sens math.)*: HERM. AUGIENS. rhythmicmach. p. 12,9: quicumque numerus ex altera parte alium numerum eiusdem quantitatis per hos tractus -dat, auferat (*cf. ib. p. 12,14*). FRUTOLF. (?)rhythmicmach. 1,14 p. 180,6: quicumque ergo numerus contrarie partis numerum suo legitimo tractu -derit, auferat eum.

B) *dans un certain état*: 1) *s'appliquant aux personnes*: LUPUS epist. I 10 p. 80: me variis et inevitabilibus involutum -disses negotiis. UDALR. consuet. Clun. II 37 col. 730B: pergunt in eleemosynariam domum, ubi -dunt tres pauperes sedentes pedibus nudatis. GUIBERT. Nov. vita III 20 p. 230: cui sanctus, cum a suis absentatum vigiliis hac de causa nocte -disset, apparuit. id. moral. II cap. II 14 col. 66^C: ne quid superveniat quod nos inconsultos -dat. *spéc. avec inf.*: *voir que, s'apercevoir que*: UDALR. consuet. Clun. II 8 col. 706^B: si quem -derit obdormisse.

2) *s'appliquant aux choses*: AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. I 13 p. 116: tertiam etiam *lucernam*, que oratoria crypte illustrare solita erat, dum invisisset, et ipsam emortuam -dit. VITA Theod. Andag. p. 53,39: cum . . . ad quandam ecclesiam . . . orationis gratia divertisset, eamque sera et clavi clausam et signatam -disset.

C) *philos.*: *rencontrer, atteindre par la connaissance*: GILB. PORR. Boet. contra Eut. 7,8 p. 260: ita quoque animus illius in quod proprio motu intenditur, naturam primo mixtim atque confuse cogitat, deinde ab aliis, in que si-

mul cum ea -derat, quadam propria rationis abstractione illam separat.

II) *heurter, s'opposer*: A) *heurter*: 1) *sens actif: buter contre un obstacle*: a) *absol.*: RICHARD. LOND. EP. dial. scacc. p. 5: sicut qui in tenebris ambulat et manibus palpant frequenter -dunt. b) *avec le dat.*: ROB. TORIG. chron. a. 1131, t. I p. 186: obvium suem habuit; cui cum pedes equi currentis -derent, cecidit.

2) *sens réfléchi: se heurter (suivi de in et l'accus. ou l'abl.)*: a) *au propre*: RIMB. Ansc. 10 p. 31: dum in medio fere essent itinere, in pyratos -derunt. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 4 p. 458: iter coeptum conficientes, in eorum -derunt insidias. *noter la forme déponente*: ALAN. INS. ier. p. 227: cum enim radius visibilis ad comprehendendum corporale dirigitur et ad obstaculum -ditur. *par métaph.*: THIETM. 8, 3 p. 494,35: oculus in hoc -dens. b) *au figuré*: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,50: beatum vero dicebat, qui in istis vitiorum pedicis non -debat. EPIST. Mog. 28 p. 372,2 (a. 1021-27): fecundet Dominus . . . tantam gratiam in vobis, ut, si quod adhuc etiam, in quo ecclesia -dat, obstaculum restare senseritis, eadem cautela propellere velitis. RAGIMB. epist. 2 p. 518,8: me in quibus sepe -dam certificare *voluisti*.

B) *attaquer*: THIETM. 7,41 p. 448,10: ex improvise hostibus occurrens eos -dit. HELM. 48 p. 95,22: ecce Rugiani urbem vacuum navibus -dentes opidum cum castro demoliti sunt.

C) *s'opposer, être hostile à*: 1) *en général*: a) *avec le dat.*: WIDUK. 2,31 p. 92,9: dum nosset exercitum regi -sum. b) *avec in et l'accus.*: DIPL. Henr. II 336 p. 427,7 (a. 1015): quoniam in nos nimis -dentes contra nostrum imperium male tractaverunt.

2) *être en contradiction*: ANAST. chron. p. 101,14: Theodoretus sane putans Cyrillum in duodecim capitula -disse Nestorii venenum evomuit.

3) *désobéir, enfreindre un ordre*: HROTSV. Pel. 263 p. 59: nec temptes nostrum post hec -dere iussum, magno sed studio serves mea dicta sequenda.

4) (*diplom.*) *infirmier*: MON. hist. Neap. II 1 p. 17,15 (a. 912): si . . . contra hanc chartulam venditionis quovis tempore temptaverint, et in aliquid -ere per quovis modum. ib. II 2 p. 10,5 (a. 949): si . . . minime ea adimpleverimus omnibus suprascriptis aut in aliquid -si fuerimus pro quovis modum.

D) *offenser*: 1) *avec l'accus.*: EGBERT. LEOD. rat. II 132 p. 213: -dens Dominum trahit inmedicabile vulnus. PETR. DAMIAN. carm. B 38,2: fac tuum nobis filium/ pia prece propitium;/ quem graviter -dimus,/ tu mitem redde. IVO epist. I p. 38 (a. 1092): si ipsos spoliatores ab inordinata invasione desistere coegissem, maiestatem tamen regiam nullatenus -dissem. ORD. VIT. hist. XII 39 t. IV p. 462: si magnanimus censor per quamlibet pervicaciam -deretur. ANDR. CAPELL. amor. I 6 G p. 159: amorem autem exhibere est graviter -dere Deum.

2) *sens renforcé: commettre une faute contre: a) avec adversus et l'accus.*: ACTA pont. Rom. ined. I 62 p. 59 (a. 1095): iustitiam in presbyteros, qui adversus sui ordinis dignitatem -derint. b) *avec in et l'abl. ou l'accus.*: GERARD. MORES. delib. p. 269: immemor non esset sacre discipline, in qua siquidem -derent. Ivo epist. I p. 54 (a. 1091-92): dicens me in maiestatem regiam -disse. c) *noter la forme passive*: TRANSL. Juvenal. 5 p. 391^E: -si sumus Deo, vobis enim nihil culpavimus.

E) *causer un dommage: 1) matériellement: abîmer, détériorer*: WETT. Gall. 11 p. 263,2: corrui in vepre, pedem suum -dens. ANDR. FLOR. mirac. Bened. II 5 p. 201: serio-lam -dunt.

2) *atteindre quelqu'un dans ses intérêts, léser*: DIPL. Conr. II 244 p. 337,15 (a. 1037): si seniore -sum habuit, et sibi vult satisfacere et miles eius effici. CARTUL. Ins. 5 p. 11 (a. 1079): non modicum -distis nos super iniuria et expoliatione rerum Lamberto filio nostro a vobis illata. CARTA a. 1116 (Morbio, Storia Novara p. 333,3): si in fodiendo vel vineas incidendo gratiam nostram -derunt, ex integro remittimus.

F) *gêner: 1) sens physique*: WALAHFR. carm. 5,53,1 p. 400: vepribus -sus. MIRAB. Rom. 26 p. 58,9: circus prisci Tarquinii . . . qui ita erat gradatus quod nemo Romanus -debat alterum in visu ludii. VITA Euch. Val. Mat. 23: coepit somno gravari et ab instantia precum -dente sepius lingua retardari.

2) *au moral: choquer*: GESTA abb. Fontan. XIII 1 p. 92: presenti opere ea tantum inserere, que lectoris animum non -dant. BERNARD. Malach. 2 p. 311,15: et solo visu -sus puer serius, quod levitatem redoleret, resilivit ab eo. id. consid. III 19 p. 446,23: precipimus . . . ut tam episcopi quam clerici neque in superfluitate . . . neque in tonsura, intuentium . . . -dant aspectum. PETR. VENER. epist. IV col. 306^A: si qua catholicas aures -dentia aut scripsisset aut dixisset. *spéc.* lapis -dens: *Pierre d'achoppement* (cf. Isai. 8,14; Matth. 4,6; Luc. 4,11 et 1 Petr. 2,8 [lapis offensionis]): PETR. RIGA Aurora I Reg. I 396 p. 262: Christus/est lapis -ens factus, Hebreë, tibi.

3) *sens intellectuel: choquer*: HARTV. legend. Steph. p. 402: hoc suscipiatis opusculum, ne male sonantium positio dictionum vel confusi ordinis enormitas vestrum, cum legeritis, -dat oculum. ALAN. Ins. Anticlaud. III 463 p. 103: cantus . . . rebelles./ qui magis impugnant aures quam voce saluent/ invenit et nostras -dit cantibus aures.

III) *s'affaisser, faire une chute: A) au propre: tomber*: ANON. gesta Hung. 15: tunc per inundationem aquarum Ketel equo -dente in aquam submersus est. ODO DIOGIL. 2 p. 28: cum esset quadrigarum maxima multitudo, si -debat una, mora omnibus erat equalis. VITAL. BLES. Aulularia 532 p. 94: -dens volvitur ille pede. *se dérober, dans l'expression* pede -dente (pedibus -sis): ERMENR. Sval. 9 p. 160,17: coepit asinus . . . -sis pedibus caput in altum extendere. VITA Adalb. Prag. I p. 173: cum . . . apportaturus

foret merum, -so pede corrui ipse super vas.

B) *au figuré: 1) se tromper, faire une erreur*: SCHOL. in Egbert. Leod. I 200 p. 48: quid mirum, si tu -dis in verbis, cum animal cadat, quod in quatuor pedibus stat?

2) *commettre une erreur, pécher*: BERNARD. laud. milit. p. 225,11: qui autem non -dit in verbo, ille perfectus est vir, solido plane vesci cibo idoneus, et, licet in sudore vultus sui, panem verbi comedit absque offensione. BERNARD. MORL. cast. prol. p. 49,22: rogo autem . . . ut, si qua corrigenda hic videritis, caritative corrigatis. Qui enim in verbo non -dit, hic perfectus est vir. ROB. MELODUN. div. pag. 122 p. 61: magis -dit qui non diligit amicos quam qui non diligit inimicos. RICHARD. S. VICT. pot. lig. col. 1174^B: sed cur, queso, expiatur difficiliter, nisi quia -dit gravius?

IV) *offrir, procurer (erreur pour offero, cf. offensio sens V)*: CHRON. Namn. add. p. 144: *quercus* cortices suos aperiens . . . illi . . . quoddam latibulum -dit.

offensa, -e f. I) *colère, ressentiment* (PAPIAS: -a . . . ira): A) *en général*: LUPUS epist. I 4 p. 30: quare Dei amplecti debetis immensam pietatem qui vos sua dignos iudicaverit correctione quam -am metuere. ACTA Henr. Leon. 31 p. 45,29 (a. 1155): cum . . . id faciat nec ab aliquo nostre partis -am super hoc sentiat. HELM. 14 p. 29,20: proventuram sibi . . . non solum -am divinitatis, sed et maiestatis imperatorie.

B) *dans des expressions signifiant encourir le ressentiment: 1) -am incurrere*: LUPUS epist. I 1 p. 2: ut dum vestrum cuperem amicitiam comparare -am incurrerem. AGIUS vita Hath. 23 p. 174,12: nos propter se -am incurrisse. NOTK. BALB. gesta I 5 p. 8,24: si aliquem incongruum arripissem, -am vestre dominationis incurrerem. ADALBOLD. Henr. II p. 690,27: ne regis -am incurrere sine causa niterentur. *souvent dans les formules diplomatiques*: CARTUL. S. Petri Virsion. 49 p. 169 (a. 1042): si quis vero contra hanc donationis nostre cartulam venire temptaverit, in primis -am incurrat omnipotentis Dei. DIPL. Loth. III 41 (a. 1132): -am Dei et nostram . . . incurrere merebitur. CARTUL. Tarvan. 52 p. 43 (a. 1174): addens quia nullus eorum -am eius aut odium sive ingratitude pro recognitione ista incurrerent. 2) -am invenire: CARTUL. Fuld. B 264 p. 378,17 (a. 800): si quis vero . . . contra hanc traditionem nostram venire temptaverit, . . . -am sancti martiris Bonifatii inveniat. 3) -am sentire: DIPL. Odon. 55 p. 217,10 (a. 887): -am sancti Martini sentiat. 4) in -am labi: DIPL. Karoli III 139 p. 225,8 (a. 886): non solum in -am nostram lapsurum, verum etiam sexcentorum solidorum . . . se noverit poena multandum (cf. DIPL. Odon. 41 p. 177,13 [a. 896]).

C) *en redondance*: VINC. KADL. chron. p. 164: David . . . divine tamen -am indignacionis incurrit. PETR. RIGA Aurora II Job p. 695,467: ire celestis -am non reverentur.

II) *préjudice, violence*: CARTUL. eccl. Erf. 58 (a. 1145): ab omni exactione et impugnatione sive -a quiete permanent. CARTUL. Tirol. 456 p. 456 (a. 1190-1220): si autem

contigerit . . . aliquem se presumere, qui violenter predicto predio claustrum velit privare . . . debent ab omni -a predium deliberare et tueri. GUILL. TYR. hist. rer. transm. X 6 p. 410: timens ne vir magnificus, -e memor, vellet ei vicem rependere.

III) *faute*: A) *erreur matérielle*: VITA Erasmi II 116: pulchra loquela viri fit -a sine quadam.

B) *faute morale, péché* (UGUTIO s.v. fendo: hec -a i.e. culpa): HRABAN. carm. 16,58 p. 180: pro mundi -is victima hic placita est. RATHER. conf. col. 404^C: spiritum . . . venire in quibusdam per gratiam, recedere per -am. LANFR. const. p. 86: absolvat eum . . . de his -is, quas ibi enumeravit. RAYM. POD. 11 p. 258: unusquisque pro suis -is se Deo convertat. CARTUL. Richar. 50 p. 51 (a. 1149): ut Deus . . . peccata et -as meas . . . remittat. ANDR. CAPELL. 15 I 6 G p. 183: amor iste tante dignoscitur esse virtutis, quod . . . modicam in ipso Deus recognoscit -am.

C) *faute, délit* (UGUTIO s.v. fendo: hec -a i. e. . . . forefactum): ORD. VIT. hist. III 10 t. II p. 112: expulso pro quadam levi -a Goisfredo naturali herede. CARTUL. Karrof. p. 152 (a. 1165): quando aliquis religiosus Nantholiensis committit aliquam -am seu irregularitatem in formis, potest corripit.

IV) *produit des amendes?*: CARTA fund. S. Mesmin. a. 1021-30 (G. Ménage, Hist. de Sablé, I, Paris, 1683, p. 252): concedo . . . quandam de iure meo terram . . . in omni reditu et in omni -a, aut aliqua quacumque redhibitione. CARTUL. Nuchar. 51 p. 59 (c. 1067): dedit omnes consuetudines et vicariam et -as. CARTA a. 1090 (Hist. Langued. V pr. 377 col. 720): condonavit episcopus omnes -as (cf. CARTUL. Magalon. 15 p. 25 [a. 1091]).

offensaculum, -i n. 1) *empêchement, obstacle* (UGUTIO s.v. fendo: hoc -um, i. e. . . . impedimentum): ODO CLUN. occ. VI 875 p. 144: talibus inmissis, plura -a ponit/ captio verborum laqueet. SIGEBOTO Paulin. 51 p. 936,3: Christo propitiante -a cuncta suscepto honori obviantia vincere meruit.

2) *barrière pour clore un terrain*: COD. Sax. II p. 360 (a. 960): rura que ei ob cuiusdam -i causa [sic] interdicta fuerant. VITA Burch. Worm. prol. p. 832, 16w: quo secundum vocem dominicam extincto pastore, quasi oves sine -o positi.

3) *colère*: UGUTIO s.v. fendo: hoc -um, i. e. . . . ira.

4) *scandale*: UGUTIO s.v. fendo: hoc -um, i.e. scandalum.

offensibilis, -e *répréhensible*: GODESC. AQU. opusc. 4,13 p. 148,22: nisi hoc irrationabiliter te offendat, quod nihil -e in eo reperis.

offensibiliter [offensibilis] *violemment*: CARTUL. Rhen. med. I 378 p. 435 (a. 1083): custos S. Marie sicut sepe conquestus est -r gravatus.

offensio, -nis f. *formes*: ofcensio: DOC. Amiat. 52 p. 102,26 (a. 1014-15). ofcensio: ib. 58 p. 344,35 (a. 1011). offensio: COD. S. Columb. Bob. 192 p. 130,18 (a. 1173).

I) *rencontre*: THEOB. VERN. Theoph. III 9,16 p. 489: ast irritatum labor est accedere Natum/ me pariter potius -o commovet eius.

II) *opposition*: A) *heurt*: 1) *choc physique*: ADELARD. 5 BATH. quest. nat. p. 55,3: est igitur ventus aer densus usque ad -nem quidem motus. *expression* pedum -o: *faux-pas*: CHRON. S. Michael. Mos. p. 35: stratus locum in quo prius quieverat, sine pedum -ne repetivit. 2) *attaque (opposé à defensio)*: CONST. I 285 (a. 1183): iuvabo eos tenere regnum Italie . . . et nominatim civitatem Terdone . . . , et dare eis civitatem ad -nem et defensionem. 3) *scandale, fait d'être choqué*: ADALBOLD. comm. Boet. consol. p. 22: non ad -nem aliter intelligentium, sed ad ostensionem mee sive scientie sive inscientie dicam. ROB. MELODUN. sent. VI 3 t. II p. 291,19: -o audientis multa tacere cogit que etiam vere dici possent, si locutio qua dicerentur offendiculum non generaret. 4) *expression lapis -nis: pierre d'achoppement (Isai. 8,14)*: JOH. COLLEMED. Joh. Tarvan. IV 18 p. 798: in hunc quasi -nis lapidem me imegisse intelligam.

B) *hostilité*: 1) *empêchement, opposition (dans l'expression sine -ne)*: THIETM. 1,22 p. 28,21: ut tibi liceat sine omni -ne mihi succedere. TRAD. Ratisb. 868 (a. 1149-62): ut . . . ipsi predictum census . . . sine -ne persolvant. CARTUL. ENCR. 2 p. 15 (a. 1178-88): si post placitum sponte sua aliquid dare voluerit maiori, sine -ne communie accipere potuerit. *sens affaibli*: CARTUL. Atreb. 2 p. 3 (a. 1170): ne vetustate temporis aut oblivione obsolescant aut sinistre -nis scrupulo succrescente rescindantur. 2) *accusation, revendication*: DIPL. Henr. IV 336 p. 442,29 (a. 1081): si -nem miserimus aliquam super aliquem hominem sive de terra sive de aliquo crimine. 3) *préjudice, violence*: COD. S. Columb. Bob. 192 p. 130,18 (a. 1173): de -ne et pro -ne quam ipsi Placentini consules credunt Bobienses fecisse comuni Placentia. CARTA a. 1180 (Le Glay, Gloss. topogr. de l'ancien Cambrésis 50 p. 71): hoc pacto quod non sit in -nem seu damnum alienis prediis. COD. Januens. III 46 p. 123,19 (a. 1198): satisfecerunt civitati Januensi et de -nibus omnibus et excessibus perpetratis. 4) *colère, ressentiment (souvent dans les formules diplomatiques)*: RIMB. Ansc. 18 p. 38: coepit miser deorum iras expavescere et, quod hec omnia alicuius Dei -ne pateretur, mente tractare. CARTUL. S. Cyt. Nivern. 12 p. 27 (IX s.): -ne Dei et sancti Cyrici dampnatus. DIPL. Otton. III 155 p. 567,10 (a. 994): toto -nis nostre sub periculo summeque iussionis obstestatione omni virtute hoc prohibendo firmiter interdicimus. *expression* -nem incurrere: *encourir le ressentiment de*: DIPL. Ludov. Germ. 149 p. 210,6 (a. 873): si quis . . . contra hanc . . . auctoritatem aliquid agere temptaverit . . . , sciat se XXX libras auri optimi . . . prefate ecclesie se esse persolviturum, nostram insuper -nem incursum (cf. DIPL. Karoli III 27 [a. 880]). CARTUL. Apt. 91 p. 242 (a. 1064): contradicentes huic dono nostro incurrant Domini omnipotentis iram . . . et excommunicationem et -nem. CARTUL. Andegav. III 96 p. 73 (ante

1080): si quis fuerit qui hanc concessionem infringere conatus fuerit, iram Dei altissimi et s. Marie virginis et omnium sanctorum -nem incurrat.

III) *faute* (PAPIAS: -o, vitium): A) *faute matérielle, erreur*: GERARD. MORES. delib. p. 226: si -o alicubi declarabatur, tue correctioni subdatur.

B) *faute morale*: 1) *péché*: DIPL. Otton. I 300 (a. 965): ut famuli Christi in eisdem locis . . . pro peccatis vel -nibus populi Domino supplicaturi . . . otio vacare valeant. CARTUL. Engol. p. 62 (a. 973): pro peccatis atque -nibus meis. WIPO gesta 3 p. 23: qui . . . -ne aliqua gratiam tuam perdiderunt. LANFR. const. p. 78: circumitores . . . studiose tantum negligentias et -nes inspiciant et, tacite pretereuntes, de eis in capitulo clamores faciant. BERNARD. laud. milit. 12 p. 225,13: qui autem non offendit in verbo, ille perfectus est vir . . . et . . . panem verbi comedit absque -ne. PRIOR. Hexh. I, VI p. 7 (XII s.): Deus non per -nem ad iram est provocandus, sed potius per bonam operationem ad misericordiam inclinandus. 2) *crime, délit*: CARTUL. S. Cruc. Aurel. 67 p. 134 (a. 1092): si forte evenerit ut aliqua infractura ibi fiat homicidii . . . sanguinis effusionis vel alicuius -nis ubi reconciliatio conveniat, . . . a monachis . . . eadem reconciliatio celebretur.

IV) *maladie, faiblesse*: PAPIAS: -o . . . egritudo, morbus, i[m]becillitas.

V) *erreur pour offensio*: *offrande* (cf. offendo sens IV): LEO III epist. 1 p. 87,22 (a. 808): post vero muneribus [munerum] -nem insinuaverunt nobis fidelissimi missi vestri.

offensiuncula, -e f. *petit ressentiment*: ARS Bern. p. 70. UGUTIO s.v. fendo: -a, diminutivum, parva offensio.

offensivus, -a, -um [offendo 3.] *qui rencontre (un obstacle), qui heurte*: ADELARD. BATH. quest. nat. p. 55,8: ut illos aeres densos qui levissime moventur, separem, -am motionem in hac diffinitione posco.

offenso 1. *commettre un délit, se rendre coupable*: GUILL. PICTAV. gesta p. 20: Nigellum alio tempore, quoniam improbe -abat, exilio punitum fuisse comperio.

offensor, -is m. *celui qui a porté préjudice, malfaiteur*: CARTUL. Carcas. V p. 317 col. 1, XXIV (c. 1192): etsi alio modo aliquis -r intraverit villam Carcassone, iniuriam vel damnum passi, plenam habent . . . potestatem et licentiam arrendandi eum. CARTA a. 1199 (Mon. Slav. Mer. I p. 19/40): offensus petat iustitiam a iudice civitatis, cui pertinet -r.

offensum, -i n. *faute, offense, péché*: DUDO Norm. IV 106 p. 269: ad gratiam meritorum promptus, ad ignoscenda -a paratus. HERM. ARCH. Edm. I p. 29: propter -a presentialis populi, nondum veniente tempore eius miserendi. HILDEB. carm. XIX p. 325: hostia sufficiens que coelos cive replevit, / qua furor -i cecidit, qua gratia crevit.

offensus, -i m. *celui qui offense Dieu, pécheur*: IOT. SALD. vita Odil. (MGH. Script. IV p. 633,9): vultus ipse plenus auctoritatis et gratie; mansuetis hilaris et blandus, superbis vero et -is . . . terribilis.

offeratrice v. *offertrix*.

offerarium, -i n. [offero] *encensoir*: CARTA a. 812 (A. Steiger dans Festschr. J. Jud p. 630): capsella argentea pro incenso, -um pro incenso argenteum.

offerenda, -e f. *formes*: oferenda: CARTUL. Gellon. 110 p. 97 (a. 1031-48). CARTUL. S. Vict. Massil. II p. 117 (c. 1040). offeranda: CARTA a. 1089 (Morice, Mem. Bretagne I col. 466). CARTUL. Long. Pont. p. 97 (c. 1090). REG. S. Mar. Vellat. 83 p. 57 (a. 1124). CARTUL. S. Julian. Turon. II 73 p. 94 (a. 1127). offerenz: CARTUL. Celsiniac. 674 p. 490. offrenda: REG. regum Anglo-Norm. I append. 74 p. 137 (a. 1094-9).

I) *sens institutionnels*: A) *offrandes faites par les fidèles à l'église, et, de là, revenus que l'église en tire, casuel (souvent au plur.) cf. oblatio*: 1) *en général*: CARTUL. Clun. II 1326 p. 402 (a. 972): dono tibi presbiteratum, . . . -as de ipsa parrochia. CARTUL. Biterr. 66 p. 80 (a. 1053): ipsa ecclesia . . . cum pertinentiis et -is. CARTUL. Bituric. 62 p. 134 (a. 1095): omnibus ad prefatam ecclesiam pertinentibus, videlicet -as. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 631 bis p. 117 (c. 1107): partem suam de -is illius ecclesie que ad manum presbiteri veniunt. LIB. Calch. I 2 p. 5 (a. 1147-52): omnes -as meas et omnium qui mecum erunt . . . perpetuo dedi in elemosinam. *précisé par altaris ou ad altare ou altari (au sing.)*: CARTUL. Clun. IV 2959 p. 157 (a. 1042): dono . . . totam -am que ad ipsum altare venerit. CARTUL. S. Petri Cult. 17 p. 29 (a. 1082): dederunt . . . -am altaris. REG. S. Mar. Vellat. 124 p. 90 (a. 1149): dicebat ipse . . . quod anualiter habere debebat . . . de -a illa que altari predice ecclesie de Vellate imponebatur.

2) *à l'occasion de solennités particulières*: a) *fêtes liturgiques*: CARTUL. S. Cypr. Pictav. 468 p. 288 (a. 1087-1107): in ipsa ecclesia medietatem de -is in quatuor principalibus festis. CARTUL. Roton. p. 238,4 (a. 1089): monachi . . . super -a de Natali Domini die . . . placitaverunt. CARTUL. Bituric. 28 p. 77 (a. 1108): partem -arum quam habebam in omnibus annualibus festivitatibus. CARTUL. Aziaac. 19 p. 74 (a. 1125-33): postquam inibi missa parrochialis percelebrata fuerit, quicumque missam ad Sanctam Mariam cantet, habebunt medietatem -e monachi et presbiter aliam medietatem. ib. XX p. 74 (a. 1130-5): -am Rogationum. CARTUL. Domin. 233 p. 213 (c. 1200): in his festivitatibus reddit medietatem -arum omnium. b) *collation de sacrements*: CARTUL. Novigent. p. 75 (a. 1080): dono . . . quatuor uncias auri, hoc est . . . medietatem -e baptisterii. c) *funérailles*: CARTUL. Talmund. 105 p. 97 (a. 1094): dedit . . . omnia que ad ecclesias pertinebant -am, scilicet sepulturam.

3) *distingués dans des énumérations des termes désignant des offrandes faites en des occasions particulières*: CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 133 (XI s.): est autem ecclesie quarta pars cum apendiciis fuit omnibus, cum cymitherio, -a. CARTUL. Borbon. 9 p. 22 (a. 1093): cum aliis rebus que ad ecclesiam pertinent, id est . . . -am, sepulturam, baptis-

terium, confessiones, fevum presbyteralem. CARTUL S. Flor. p. 21 (c. 1131): omnia videlicet que ad altare pertinere videntur, hoc est baptisterium, sepulturam et -am, et proferentiam.

4) *distingué dans des énumérations d'oblato*, decima, primitia: CARTUL S. Vict. Massil. t. I p. 4 (a. 923): cum . . . -is, primiciis et decimis. CARTUL Gellon. 110 p. 97 (a. 1031-48): ea que ad ipsas ecclesias pertinet tam in vigiliis quam in oferendis, oblacionibus et primiciis. CARTUL Excub. p. 84 (a. 1104): donant etiam omnia que ecclesie Dei iure conveniunt: omnem siquidem decimationem totius predicti territorii carniū atque frugum, primitias quoque atque -as. ACTA Henr. II, I 423 p. 551 (a. 1172-3): ecclesiam de Acquingneio, cum -is et decimis de annona et de vino ex integro.

5) *donné par des catégories sociales particulières*: CARTUL Talmund. 51 p. 129 (a. 1074-78): domno abbati remansit integra ecclesia, excepta -a nautarum qui intrarent portum Olone. ib. 10 p. 90 (a. 1080-1115): dedit . . . -as omnium hominum qui consuetudinarii non sunt.

6) *revenus détenus par un laïc*: CARTA a. 1000 (Hist. Langued. II pr. 597 col. 751): Arimannus miles vendidit decimas . . . et partem -e quas habebat in dicta ecclesia. CARTUL Pared. Mon. 132 p. 66 (XI s.): quidam miles . . . dedit Deo et huic loco quartam partem ecclesie sancti Leodegarii martyris, scilicet presbyteratum, -am . . . simulque omnia quod in predicta ecclesia videbatur habere. CARTA XI s. (Morice, Mem. Bretagne I col. 496): Gaufridus dedit monachis S. Sergii quod habebat in altare Sancti Sulpitii de Gena in -is et primitiis. CARTUL S. Florent. Namn. 7 p. 79 (1070-80): dedit insuper mediam partem -e ecclesie de Teillé. *cf. offerentia et offerentium.*

B) *donation*: 1) *en général*: LIB. fid. Brac. I 231 p. 269 (a. 1100): offero istam -am Sancte Marie Braccare pro meis peccatis. 2) *faite par un supérieur (évêque) à une église*: CARTUL Athanac. 137 p. 655 (a. 993-1013): ego Burcharthus archipresul . . . honoramus eandem novam capellam novis -is.

3) *donation royale faite moyennant une offrande aux pauvres*: Doc. Port. reg. I 72 p. 90 (a. 1125): placuit mihi (*sc. regine*): . . . ut facerem tibi Gauuili . . . cartam donationis de villa . . . et pro -a que tu Gauuili . . . semper facias . . . ut tribuas . . . ad pauperes unum bracale.

II) *sens liturgiques*: A) *offertoire*: 1) *désignant une partie de la messe*: AMALAR. off. 3c, 36, 7 p. 370,33: nobis videtur missa vocari ab eo loco, ubi incipit sacerdos sacrificium offerre Deo usque ad ultimam benedictionem, id est ab -a usque ad «Ite, missa est». HILDEB. lib. expos. miss. col. 1158D: officium quod nos dicimus -am ab eo loco inchoatur ubi post evangelium sacerdos dicit: «Dominus vobiscum» et finitur in eo loco ubi excelsa voce dicit «per omnia secula seculorum» (*cf. HONOR. AUG. sacram. 85 col. 790A*).

2) *antienne de l'offertoire* (UGUTIO s.v. fero: hec -a pro

eadem antiphona que cantatur cum oblatio debet celebrari): BERNO miss. 5 (PL 142, col. 1071A): -a narrat de beato Job qualiter Satan a Domino petiit ut tentaret eum. EKKEH. IV cas. Gall. 46: qui rex etiam, Viri Galilei -am cum dicitasset:/ Tuotiloni versus addere iniunxit. LANFR. const. p. 46: sicut et in eo quod -a et Agnus Dei et Communio ad hanc missam non dicuntur. ib. p. 69: dum canitur -a vel versus -e, conversus afferat thuribulum. BERNOLD. CONST. microl. 10 col. 983C: dum et -a canitur, que nomen de oblatione mutuavit. RUP. TUT. off. 2,2 col. 33B: post symbolum cantatur -a. -a cantus est Ecclesie, nomen hoc habens ab offerendo tractum, eo quod tunc canitur quando omnipotenti Creatori nostro incorruptum laudis offerimus vel preparamus sacrificium. UDALR. consuet. Clun. I 23 col. 671C: ipsa quoque missa non dissimiliter per omnia, preter quod habet cantum -e. JOH. BEL. div. off. 41 col. 50B: dicto symbolo cantatur offertorium sive -a, ut aliqui dicunt. ORDO Ber. p. 52,10: magister scholarum canit -am cum pueris suis. ROB. PAUL. II 22 col. 424C: sequitur -a, nomen habens ab offerendo, eo quod canitur quando Creatori nostro laudis offerimus sacrificium. *spéc.: antiennes chantées à partir de l'offertoire (dans la seconde partie de la messe)*: AUREL. mus. p. 42: in antiphonis, responsoriis, -is, communionibus. Ps. ODO CLUN. mus. p. 276: in -is vero et earum versibus maximeque in communionibus.

B) *offrande le jour des Rameaux*: LIB. ordin. Rhenaug. p. 112: ad passionem et -am, qua frondes seu rami palmarum diacono incoante offeruntur.

offerentia, -e f. sive offerencia, -e f. [offerō 3.] *formes*: oferencia: CARTUL Gellon. 108 p. 94 (a. 1027-31). uferencia: CARTUL Anian. p. 419 (a. 1114).

1) *offrandes faites par les fidèles de l'église, d'où: revenus que l'église en tire, casuel*: a) *en général*: CARTUL Anian. p. 419 (a. 1114): de uferenciis faciemus hoc quod parrochiani . . . nobis dixerint. CARTUL Userc. 103 p. 137 (a. 1168): edificaverunt capellam . . . tali . . . pacto: habebunt enim monachi Usercenses medietatem de -ciis, quomodo illic exierint.

b) *distingués dans des énumérations de decima, primitia, etc.*: CARTUL Gellon. 108 p. 94 (a. 1027-31): ecclesias . . . cum decimis et primiciis et oferenciis, vigiliis et cimiteriis. CARTUL Credon. I p. 38 (a. 1067): cum medietate simul omnium redituū ad eandem ecclesiam debite pertinentium in decimis, sepulturis, -is, omnibusque ecclesiasticis consuetudinibus aliis persolvendis. CARTUL Camaler. 153 p. 79 (a. 1184-90): dedit . . . quicquid in territorio de Colofento ecclesia de Bauzac habebat in -is, sive in decimis panis et vini. ACTA pont. Rom. Gall. F 59 p. 97 (a. 1188): terras, vineas, prata, nemora, decimas, -as, obventiones ad predictas ecclesias pertinentes. *à noter l'emploi au sing.: revenu*: CARTUL Antr. 29 p. 172 (a. 1057): medietatem de omnibus rebus ad illam (*sc. ecclesiam*) pertinentibus, id est de -a, de decima, de sepultura et de terra.

CARTUL. Gellon. 353 p. 370 (a. 1077-99): dono ... medietatem de ecclesia Sancti Stephani de Larzac ... et cimiterium totum de tribus denariis in sursum, et totam -am. CARTUL. Conch. p. 345 (a. 1105): dono ecclesiam de Boins cum sepultura et decima et -am sancto Salvatore et sancte Fidei.

c) *dans le cadre du fief presbytéral*: CARTUL. Conch. p. 333 (a. 1032-59): medietate de totum fevum que Rainaldus presbiter tenet et serviet ad nos, hoc est sepulturam et babtisterium et penitenciam et -ciam.

2) *sens liturgique: offertoire (partie de la messe)*: GUILL. HIRS. const. 1,88 col. 1021^c: nullus tamen eorum (*sc. cantorum*) vel aliorum illic obsequentium ante finitam -am se exiit. v. *offerenda et offerentium*.

offerentium, -i n. *sive offerencium*, -i n. [offerō 3.] *offrande faite par les fidèles à l'église et constituant le revenu de celle-ci*: 1) *en général*: a) *au plur.*: CARTUL. Conch. 69 p. 67 (a. 1031-65): donamus ... sepulturam et -a et quantum ad ecclesiam pertinet. b) *au sing.*: CARTUL. Gellon. p. 333 (a. 1077-99): guirpimus ... -i medietatem, quod habebamus in eadem parrochia et omne -um quod ... habebamus in Selvensag. à noter: -um in opus aliquius ecclesie: CARTUL. Brivat. 196 p. 207 (a. 962): Bernardus clericus cedo ... res meas proprias ... adhuc vineam unam que remaneat in -o in opus Sancti Iuliani. c) *à distinguer d'offerenda*: CARTUL. Celsiniac. 290 p. 234: donavit ... omnia ad ipsam ecclesiam pertinencia ... scilicet offerendam, sepulturam, -um, baptisterium.

2) *dans le cadre du fief presbytéral*: CARTUL. Conch. 12 p. 15 (a. 1031-59): cum ... illa medietate de totum fevum que Rainaldus presbiter tenet et serviet ad nos, hoc est sepulturam et babtisterium et penitentiam et -um. v. *offerenda et offerentia*.

offerenz v. *offerenda*.

offerō, obtuli, oblatum 3. *formes*: hofero: COD. Patav. 42 p. 62,6 (a. 954). REG. S. Mar. Vellat. 205 p. 144 (a. 1179). offero: MON. hist. Neap. II 119 p. 88,7 (a. 961). offerro: CARTUL. Regens. 166 p. 401 (a. 1044). ofero: GLOSS. Pist. p. 34,45. CARTUL. Mica Aurea III p. 500,4 (a. 954). CARTA a. 1026 (Manaresi, Atti privati Mil. II 143 p. 11,12). COD. S. Columb. Bob. 125 p. 405,11 (a. 1073). DOC. Port. part. III 54 p. 49 (a. 1102) etc. offerro: REG. S. Alex. 1 p. 366,12 (a. 987). CARTUL. Burgel. 3 p. 5 (a. 1085). *inf. futur* offeribo: CARTA s.d. (Gattula, Hist. abb. Cas. p. 328,36). *parfait* offerui: SER. princ. Lang. 13 p. 26,11 (a. 1008). hoptuli: COD. Cavens. I 98 p. 125,23 (a. 883). obtoli: COD. Patav. 245 p. 272 (a. 1077). obtolli: COD. S. Columb. Bob. 87 p. 293,77 (a. 917). octuli: DOC. Luc. V 3,1347 p. 244 col. 1 (a. 952). octulli: CARTUL. Regens. 123 p. 312 (a. 1025). ofersi: COD. Lang. 928 col. 1632a (a. 997). offersi: DIPL. Karlom. II 22 p. 317,35 (a. 879). COD. S. Columb. Bob. 99 p. 343,90 (a. 975). CARTUL. Parm. I 74 p. 228 (a. 987). offeriivi: COD. Neap. I app. 26 p. 268 (a. 1138). offerui: COD. Tosc. 72 p. 366,23 (a.

807). MON. hist. Neap. II 71 p. 60,2 (a. 951). REG. Luc. 85 p. 30 (a. 1011). optoli: REG. archiep. Ianue I 22 p. 39,4 (a. 994). otuli: ib. 43 p. 69,2 (a. 1005). *plus-que-parfait* optuleram: DIPL. Odon. 41 p. 174,14 (a. 896). *subj. imparfait* offererem: COD. Ver. 89 p. 105 (a. 804). *plus-que-parfait* obtullissem: FONT. Flor. 8 p. 26,22 (a. 995). offerassem: TRAD. Fris. 336 (a. 815). offerissem: COD. Ver. 253 p. 383,16 (a. 877). *infinitif* oferere: DOC. Luc. V 2 p. 374 col. 1,37 (a. 845). offerre: COD. Ver. 114 p. 146,10 (a. 814). COD. Austr. I 11 p. 13 (a. 827). offerere: FONT. Flor. 5 p. 12,18 (a. 972). CARTUL. Parm. I 90 p. 270 (a. 1000). MEM. Moden. II 167 p. 17,6 (a. 1020) etc. offerire: COD. Amalf. 2 p. 3,8 (a. 922). COD. Bar. IV 22 p. 47,25 (a. 1033). *part. passé* hoblatu: MON. hist. Neap. II 245 p. 153,30 (a. 985). offeratus: TRAD. Fris. 361 (a. 816). offersus: COD. Lang. 89 col. 167d (a. 813). DIPL. Henr. IV 363 p. 483,29 (a. 1084). offertus: CARTA a. 943 (Gattula, Hist. abb. Cas. p. 52,30 col. 2). CARTUL. Mica Aurea 93 p. 433,25 (a. 968). VITA Theod. Andag. p. 52,45. VITA Adalb. Prag. I p. 60 (K). *accus. fém. plur.* offertam: CARTUL. Cupersan. 6 p. 915,18,1 (a. 915).

I) *présenter* (UGUTIO s.v. fero: -o ... obviam recipienti ferre): A) *le Christ, pour le faire connaître*: BERNARD. consid. III 3 p. 433,21: qua fiducia, qua conscientia Christum non vel -imus eis qui non habent?

B) *une personne*: 1) *en général*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 12 p. 839: dumque incircumspecte se congressionibus -unt, hostium in se irritant multitudinem.

2) *un inférieur à un supérieur*: RICHER. III 44 t. II p. 52: iuvenis igitur apud papam relictus ab eo regi oblatu est. HELM. 80 p. 151,21: fecit dux episcopum nostrum comitari secum in Italiam, ut -rret eum domno pape.

3) *un abbé en vue de l'investiture*: DIPL. Ludov. IV 33 p. 78,27 (a. 949): unanimiter elegerunt in abbatem quemdam ex propriis ... quem et ascitum ... eisdem principibus obtulerunt. EKKEH. IV cas. Gall. 11: Kerhaldo itaque abbate ... deposito, per Hattonem archiepiscopum nobis oblatu est et nostrum locum suscepit regendum.

4) *déférer en justice ou devant une autorité ecclésiastique*: COLOM. decr. I c. 58: mulieres partum suum necantes archidiacono oblate penitenciam agant. ROB. TORIG. chron. t. I a. 964 p. 21: ad Fontinelle monasterium ... secum venire compulsi, abbatique et fratribus -ens quod actum fuerat expedivit. HELM. 84 p. 164,30: -ebant *Slavi* criminibus pulsatos sacerdoti ferro vel vomeribus examinandos. PETR. RIGA pass. Agn. p. 44: lex erat, hac iudex palliat arte scelus. / Hanc igitur iussit furor -i sibi. *spéc., avec un pronom réfléchi*: CARTUL. Carcas. I p. 326 col. 1 (a. 1043): metropolitano, cum suffraganeis suis ... quorum conspectibus -ens se Willelmus Hugonis ... rogans. CARTUL. Baioc. I 22 p. 31 (a. 1092): accusavit eum inde in camera sua. Qui se -ens, etiam cum iuramento, inde purgare. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 16 p. 629: comes vero inficiatus crimen, seipsum obtulit, quod iudicium curie ...

paratus est subire.

5) *présenter un malade ou un infirme devant un autel, ou à un saint, pour obtenir sa guérison*: TRANSL. Marci in Aug. 17: obtulit illum *infirmum* ante altare sacre Virginis Marie. VITA Theod. Andag. p. 51,17: eam in sella gestatoria tulerunt, beatoque viro ... obtulerunt. BERNARD. Malach. 46 p. 351,16: transeunti *Malachie* ... oblatus illi infans habens demonium; sanus relatus est. ib. 46 p. 352,1: puellam mutam parentes eius in media platea -unt transeunti ... ut ei subvenire dignetur. *par extension: recom-mander à l'intercession d'un saint*: LEGEND. Gerh. maior p. 481: obtulerunt eum sancto Georgio martyri ... deferentes puerum pro obtinenda sanitate coram abbate et monachis.

6) *en parlant des martyrs livrés aux bêtes*: EMBRICH. MOG. Mahum. X col. 1359^C: tigribus oblatis quidam, vel precipitati.

7) *avec un attribut: faire connaître quelqu'un comme, dénoncer*: EPIST. Worm. 22 p. 45,3 (XI s.): ventus ... plenus horrore ... pervenit ad aures meas qui ... me maiestatis tue reum -ebat.

C) *une chose*: 1) *en général*: LANFR. const. p. 68: qui deferens in chorum -at thuribulum primum cantori.

2) *présenter, offrir à la vue ou à l'esprit*: OTTO FRIS. gesta 2,40 p. 148,20: ad predictam perveniunt rupem dum quasi ferro abscisa nullum ascendendi aditum militi -rret. PETR. RIGA Aurora I Iudith 115 p. 379: principis -rtur oculis decor. *noter a) l'emploi d'une forme active pour un sens passif*: DIPL. Ludow. Germ. 72 (a. 855): quibus *vineis* sibi subactis, ut locus obtulit. b) *spéc., avec un pronom réfléchi*: HIST. mont. Pannon. VII p. 479 (a. 1024 - fals. 1350): regia maiestas, quotiens locus aut tempus se obtulerit. HIST. Hier. II 30 p. 573: de situ maris Rubri, quia se obtulit occasio, hoc breviter memorandum. BERNARD. grad. humil. 42 p. 49,11: quoniam vultum ipse suum videre non potest qualem scilicet se intuentibus -rt. STEPH. TORNAC. epist. p. 411 (c. 1155): si forte vacui temporis opportunitas se -rret.

3) *présenter: a) une œuvre littéraire en dédicace*: HRABAN. epist. 28 p. 444,25: tibi ergo equo iudici presens opus -o. HROTSV. Mar. 4 p. 4: accipe ... que tibi purganda -o carminula. OTTO FRIS. gesta I prol. p. 12,2: hanc ergo tue nobilitati -o hystoriam. b) *un document diplom.*: CARTUL. Argent. 23 p. 18,27 (a. 831): Bernardus Strazburgensis episcopus ... obtulit obtutibus nostris quandam preceptionis auctoritatem domni et genitoris nostri Karoli. DIPL. Ludow. Germ. 15 (a. 834): abba ... obtulit nobis quandam auctoritatem immunitatis domni et genitoris nostri Hludouici ... imperatoris. CARTUL. Ruscinon. I p. 2 (a. 865): ille presentialiter obtulit ipsam cartam donationis. DIPL. Karoli III 6 (a. 878): abba monasterii ... deducens nos ibidem in capitulum convenientium fratrum obtulit obtutibus nostris quedam antecessorum nostrorum precepta. DIPL. Conr. I 24 (a. 914): cuius *episcopi* petitioni quam

per Udonem consanguineum nostrum ... nobis obtulerat. CARTUL. Imol. I p. 4 (a. 964): ... optuli suscribendum. *spéc.*: offerre roborandum: TRAD. Fris. 400a p. 343 (a. 818): paginam ordinationis ... obtuli roborandam. CARTA a. 1017 (Morbio, Storia Novara p. 306,23): scribere rogavi in qua subter confirmans testibus que obtulit roborandam. CARTA a. 1044 (Manaresi, Placiti III 362 p. 119,26): paginam ... testibus obtuli roborandum. *en justice*: GLOSS. epit. Nov. p. 325,8: per libellum accusationis, quem actor reo obtulit.

4) *expressions*: a) offerre salutationem, salutem: *saluer*: WALTH. SPIR. Christoph. I 11 p. 72,5: accedentes ad eum oblata salutatione dicebant. id. Christoph. II 3,66 p. 35: cumque sibi primam legali more salutem -rrent. VITA Adalb. Prag. I p. 172: obtulit salutationem. b) offerre pacem: *souhaiter la paix (au cours d'un office religieux)*: COD. Pray. XI v.: pacem populo -rre debebit, sicut et Christus post resurrectionem discipulis suis pacem obtulit dicens: pax vobis. c) offerre iuramentum, iusjurandum: *prêter serment*: RATHER. coniect. col. 528^A: iusjurandum nemini -rt. Ivo epist. I 25 p. 104 (a. 1093): ideo sacramentum quod mihi obtulit, intuitu charitatis nolui suscipere. d) offerre vaticinationem: *rendre un oracle, vaticiner*: GERARD. MORES. delib. p. 121: inanem enim vaticinationem hominibus -unt, dictis facta non conferentes.

II) *proposer*: A) *avec un compl. à l'accus.*: 1) *en général*: HUGO. FLAV. chron. II p. 477,52: casatos requisivi ... ad faciendum quod optuleram.

2) *proposer un combat*: a) offerre iudicium *ou* iusticiam: LIB. Domesd. II p. 146b: calumpniatur I homo regis XVI acras terre, -endo iudicium vel bellum contra hundredret. CARTUL. S. Joh. in Vall. 22 p. 14 (a. 1119-29): iusticiam ipsi pro nobis de terra illa obtulit. b) offerre singulare certamen: GAUFRID. MALAT. I 39 p. 24: summo diluculo ante portam singulare certamen -ens, de equo hasta innixus expectat.

3) *proposer un choix*: offerre optionem (*suivi d'une interrogative indirecte*): SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 536,33: magistro optionem optulit utrum malet secum ... remanere an ad suos repatriare.

4) *avec un compl. et un attribut à l'accus.*: *se proposer comme*: ADAM BREM. p. 21,20: cum nemo posset inveniri qui ad Danos pergere vellet ... Ansagarius se optulit ultroneum.

B) *avec un verbe*: 1) *avec un inf.*: SUGER. Ludov. VI 19 p. 142: comes pactum hoc -ebat per ... terre sue procuratorem ratiocinare. WALTH. MAP. nug. cur. p. 234,22: obtulit ei Herefordensem episcopatum ampliare fundis.

2) *avec ad et le gérondif*: RICHER. III 8 t. II p. 16: ad-sunt exploratores et ad comportandum lapides -unt sese. OTTO FRIS. gesta 12 p. 28,14: ut ... se ... ad serviendum illi ultro -rret.

3) *avec un adj. verbal comme attribut du complément*: TRAD. Ratisb. 876 p. 423,27 (a. 1156): venientes ad abba-

tem . . . eandem capellam emendam obtulerunt.

4) *avec un part. futur comme attribut du complément (pronom réfléchi)*: RICHER. III 76 t. II p. 94: Germanus quidam . . . sese ad pontem . . . congressurum solum cum solo obtulit.

5) *avec obviam*: HROTSV. Gall. 8,1 p. 116: en, dux egreditur; ascendamus equos, -amus nos obviam.

III) *offrir en présent* (PAPIAS: offert, prebet . . . -re est ultro prebere. UGUTIO s.v. fero: -o, fers, tuli, latum, id est ultro prebere): A) *en général*: EGBERT. LEOD. rat. II 446 p. 231: quodque habuit, totum obtulit. LEGEND. Gerh. maior p. 494: cumque surrexissent a mensa, obtulerunt episcopo varia dona. ACCESS. ad auct. p. 472,40: porro Cesar insequens venit in Egyptum, cui oblatum est caput.

B) *par dévotion*: 1) *envers Dieu, envers le Christ*: RATHER. conf. col. 435^B: ab -endis Deo panibus. id. prel. col. 149^B: decimas et primitias laborum tuorum Deo -r. VITA Mathild. I 8: nam ipsa Deo dilecta que remanserant occulte ad manum Christi -rre satagebat. PETR. DAMIAN. carn. A 95 p. 72: obtulit ex aequo munus utrumque Deo. RADULF. NIGER p. 1: quum autem -rrent Deo munera de primitiis suis. *spéc., en parlant des dons offerts au Christ durant sa vie terrestre*: ORD. VII. hist. I 2 t I p. 8: aurum, thus et myrrham Christo sponte obtulerunt. CARTUL. cath. Amb. I 104 p. 139 (ante a. 1201): velut unguentum preciosum oblatum pedibus Salvatoris.

2) *sur l'autel* (ad ou super aram ou altare: a) *en général*: FEOD. prior. Dun. p. 132, note: qui ergo hanc elemosinam meam auferre voluerit . . . quia pure illam obtuli propria manu super altare beati Cuthberti. CARTUL. Ursicampi 199 p. 156 (a. 1197): has omnes donationes . . . super principale altare solenniter obtuli. CARTUL. capit. Atreb. 85 p. 61 (a. 1197): qui hanc elemosinam super maius altare in predicta ecclesia obtulerunt. b) *un don en nature*: WALAHR. Gall. 2,6: dum . . . pallulam, quam in sancto loco oblatura erat, contextam paravisset. RUD. FULD. mirac. 2 p. 331,11: linteum . . . quod circa caput suum habuit ad altare volens -rre. BERNARD. CLUN. ordo Clun. I 6 p. 149: debet autem idem *cellerarius* habere caseos et ova que -untur in ecclesia. LADISL. decr. I c. 11: unus tamen ex eis in vice omnium cum baculo ad ecclesiam veniat, et tres panes et candelas ad altare -at. c) *un don en argent*: CARTUL. S. Michael. Mos. 135 p. 399 (a. 1194): in privatis etiam missis que pro defunctis celebrabuntur, si unus singulariter nummus oblatum fuerit, eiusdem Hugonis erit. *spéc., à l'occasion d'une circonstance particulière (relevailles)*: CARTUL. S. Nigas. Mellent. 34 p. 41 (a. 1184): denarium illum quem -et mulier que pro pueri suo vadit ad missam. d) *en l'honneur d'un saint*: GERH. AUG. mirac. Udalf. 21: qui *nuntii* venientes ad sepulchrum obtulerunt V libras argenti et aureos quam plurimos et de cera quantum unus . . . soumarius portare potuit. e) *absol.*, offerre ad missam: IUD. Dei I 1,1 p. 401: coram omnibus illis cantet presbiter missam et faciat eos ad

ipsam missam -rre. ADAM BREM. p. 264,20: ut vix christianus habeatur qui non cotidie obtulerit ad missam. *spéc., au moment de l'offertoire*: LIB. ordin. Rhenaug. p. 84,23: ad offertorium, antequam presbiter manus lavet, primum -untur candeles.

C) *payer une redevance régulière*: 1) *en général*: TRAD. Ratisb. 319 (c. 1010-20): suam famulam . . . eo tenore . . . quinque denarios singulis annis ad aram S. Emmerammi ut obtulisset, tradiderunt.

2) *un cens*: TRAD. Fris. 469 (a. 822): wadiavit . . . ut ille vivens sine mora -rret annis singulis censum solvere. ib. 509 (a. 824): censum persolvere, . . . hoc sunt tres solidos de argento ipsos ad missam sancti Martini sine mora -rre. TRAD. Tegerns. 295 (a. 1157-63): ut censum Beato Quiryno debitum annuatim per se -ant.

3) *des dîmes*: TRAD. Fris. 248 (a. 807): moverunt . . . questiones de decima fidelium populorum, que -untur ad ecclesias. DIPL. Ludow. Germ. 51 (interp. a. 1053-68): servi autem ipsorum et liberi cuiuscumque conditionis coloni decimas . . . episcopo pleniter -ant.

D) *faire une donation*: 1) *d'un bien*: a) *au pape*: DIPL. Otton. I 235 p. 325,31 (a. 962): -imus tibi, beate Petre apostole, vicarioque tuo domno Johanni pape . . . de proprio nostro regno civitates et oppida . . . id est Reatem, Amiternum. b) *à l'Eglise, et spéc. à un monastère*: DIPL. Otton. I 139 (a. 951): nos . . . concedimus, donamus atque -imus ecclesie . . . omnem fiscum de ipso Curiense comitatu. DIPL. Henr. II 448 (a. 1021): ancillisque Dei . . . servientibus in loco qui dicitur Quidilingiburch in proprium donamus et in dotem -imus tale predium. DIPL. Henr. IV 363 p. 483,29 (a. 1084): corroboramus . . . castellum . . . quod ad ipsum monasterium . . . devenit, . . . sive quicquid oblatum vel adquisitum fuerit iuste aut offersum (*noter les deux formes: oblatum et offersum*). CARTUL. S. Lupi Escer. 22 p. 27 (a. 1117): obtulit . . . Deo . . . et monachis de Escerens possessionem proprii iuris quam apud Domnum Martinum castrum habebat. MON. Strig. I p. 118 (c. 1151): molendinum quod predicto sancto obtuli . . . uxor mea, quousque nupserit, habeat. ACTA pont. Rom. Gall. I 76 p. 269 (a. 1157-8): alodium . . . Beato Petro oblatum. GAUFRID. VINDOC. epist. 2,1 col. 37^A: cuius antecessores monasterium fundaverunt, et Beato Petro in patrimonium et alodium proprium, cum rebus ad ipsum pertinentibus obtulerunt. *spéc., en précisant que le don est fait pour le salut d'une âme ou en expiation des péchés*: DIPL. Otton. II 276 p. 321,29 (a. 982): mansum . . . qui in prenominata canonica offertum est pro anima Raynerii. LIB. fid. Brac. I 231 p. 269 (a. 1100): -o istam offerendam Sancte Marie Braccare pro meis peccatis et iniquitatibus.

2) *d'une personne*: TRAD. Ratisb. 10 (a. 808): -imus servum nostrum cum omnibus utensilibus suis. CHRON. Gozec. 1,21 p. 148,46: duo mancipia pro eo -ens Domino, Gebhardum extraxit de monasterio. ACTA Henr. Leon. 33 p. 48,9 (a. 1156): quendam ministerialem meum . . . Deo

et sanctis eius in ius Burifeldensis ecclesie obtuli cum quo simul omne ipsius beneficium in usum fidelium Deo inibi servientium.

E) *offrir à une autorité (empereur, roi, duc)*: 1) *un présent en nature*: ANON. gesta Hung. c. 12: serviebant Almo duci, omnia que sunt necessaria ad victum sicut decet, domino suo -entes. 2) *une somme d'argent*: HIST. Mont. Pannon. p. 600 (c. 1151): uno predio ecclesie vendito, pretium videlicet viginti marcas regi obtulit.

F) *offrir, remettre une charge honorifique*: HARTV. legend. Steph. p. 412: cognoscens . . . dux predicti Asserici religionem . . . ei Colocensis episcopatus dignitatem obtulit.

G) *expressions*: 1) offerre consolationem: *apporter une consolation*: GERH. AUG. (?) mirac. Udalr. 21: filius . . . conversus ad vitam consolationem patri non minimam obtulit.

2) offerre obedientiam: *offrir à Dieu son obéissance*: AELR. Iesu duod. I 7,11 p. 62: ut disceret quod ipse Iesu cum patre in forma Dei eternaliter noverat, sed ut patri . . . obedientiam -rret.

3) offerre unctionem cum diademate: *donner l'onction (au moment du sacre)*: WIDUK. 1,26 p. 39,7: cumque eirretur unctio cum diademate a summo pontifice.

H) *constructions grammaticales*: 1) *avec le nom du bénéficiaire au dat.*: TRAD. Fris. 388 (a. 817): statui . . . aliquid Deo -rre de hereditate.

2) *avec ad et l'accus. (ou l'abl.)*: TRAD. Fris. 560 (a. 828): omnia . . . et se ipsum cum omni possessione sua -ebat ad domo supradicto. DOC. Port. part. III 54 p. 49 (a. 1102): oferimus ad aulam Sancte Marie . . . villam nostram.

IV) *dans le langage religieux, et plus particulièrement liturgique*: *offrir, présenter à Dieu*: A) *offrir un sacrifice, en parlant des païens ou de l'Antiquité*: RIMB. Ansc. 19 p. 42: coeperunt quoque diis suis, immo demonibus, vota et sacrificia plurima promittere et -rre. WALAHFR. exord. 10: ante templum mare ac decem luteris positos legimus, in quibus et oblaturi sacerdotes et victimarum carnes lavarentur. LADISL. decr. I c. 22: quicumque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides oblaciones obtulerint, reatum suum bove luant.

B) *offrir des prières*: 1) *en général*: HROTSV. Pafn. 7,14 p. 175: cui soli delique et cui . . . uni devotio orationum debet -rri?

2) preces offerre: ANAST. chron. p. 237,32: prece oblata chagano. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 280,24: insuper preces -ens. VITA Probi p. 555,67 col. 1: multas Domino preces obtulimus. RADULF. TORT. mirac. Bened. 19 p. 303: devota precum libamina . . . Deo -ebat.

3) laudes offerre: ANNAL. Camald. I append. V col. 17,6 (a. 858): incessanter laudes -ant domino Deo.

4) offerre cum gratiarum actionibus: DIPL. Henf. II 263 (a. 1013): quanto plus ceteris in hoc mundo accepisse

cernimur, tango magis Deo ecclesiisque . . . cum gratiarum actionibus cotidie -rre.

C) *offrir un sacrifice culturel*: 1) *en général*: WALAHFR. exord. 15: Noe post diluvium de mundis animantibus obtulit Domino in odorem suavitatis. RADBERT. corp. Dom. IX 149 p. 58: qui de Iudeis credidissent . . . assueti . . . Domino hostias immolari, quo possent sue religionis vota celebriter -rre. MISSALE Lat. p. 29,12 (XI s.): oblatum tibi, Domine, sacrificium. BERNARD. serm. de temp. 1 p. 338,12: -unt Ioseph et Maria sacrificium matutinum. GIRALD. gemma 7 p. 23: a sacerdotibus tantum missa celebrari vel sacrificia debent -rri. *spéc., par métaph.*: LEGEND. Lad. p. 519: in ara cordis semetipsum Deo hostiam vivam -ebat. NICOL. CLAR. epist. XIX col. 1618^A: placeat tibi, domine Pater, hoc holocaustum quod obtuli de corpore et corde meo, Domino maiestatis.

2) *en parlant du Christ*: GERARD. MORES. delib. p. 110: obtulit se *Christus* Deo Patri hostiam vivam. ib. p. 120: quod seipsum obtulit (*sc. Christus*) hostiam pro nobis, vitulus dictus est. PETR. COMESTOR serm. IX col. 1744^D et 1745^A: quoties oblatus est Dominus quia ipse voluit? Primo oblatus est in templo, postmodum in ligno. Primo tamquam puer oblatus est a parentibus, postmodum tanquam perfecte etatis seipsum obtulit pro parentibus (*à noter le sens différent de offero*: oblatus in templo, oblatus a parentibus: *consacrer, présenter cf. sens V A 1*). PETR. RIGA Aurora Evang. II 2033 p. 504: oblatus vitulus *Christus* fuit in cruce passus.

D) *offrir le sacrifice de la messe, célébrer la messe*: 1) *avec un complément exprimé par*: a) *un mot mettant en relief la notion de sacrifice* (PETR. LOMB. sent. IV 12,5 p. 812: breviter dici potest illud quod -rtur et consecratur a sacerdote, vocari sacrificium et oblationem, quia memoria est et representatio sacrificii veri et sancte immolationis, facte in ara crucis); WETT. Gall. 26 p. 271,4: revelatum est mihi migrasse preceptorem meum Columbanum, pro cuius requie -am sacrificium. GRIMALD. epist. 2,3 (c. 817): fratres, sacram -entes oblationem. VITA Theod. Andag. p. 52,45: offertis humane redemptionis mysteriis. ACTA pont. Rom. Gall. VI 22 p. 191 (a. 1173): creatori vestro . . . sacrificium laudis et orationis -rre. CARTUL. archiep. Magd. 427 (a. 1190): de sacrificio quod -rtur in die beati Nycolai. ADAM PERSEN. epist. X 107 p. 174 (a. 1194-1206): dum sacramenta -rret. b) offerre hostiam *ou* hostias *au plur.*, *sens plus général: célébrer le culte*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 39 (a. 801): turma monachorum . . . qui pro omni populo christiano omnipotenti Deo die noctuque preces vel hostias -rri non cessant. COD. Austr. I 11 p. 13 (a. 827): pro quibus debitor sum hostias offerre. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 32 p. 877: altare . . . ubi . . . acceptabiles quotidie creatori -untur hostie. *au sing.*: *offrir l'hostie*: ADREVALD. mirac. Bened. 31 p. 69: dumque a sacerdote oblata sanctificaretur hostia. VITA Theod. Andag. p. 56,52: obtulerunt communiter salutarem hostiam Deo.

UDALR. consuet. Clun. I 9 col. 653^D: solus prior -rt unam tantum hostiam. *et de là: consacrer*: CONSUET. Sigib. abb. p. 76,34: hostie -antur quotquot sunt necessarie et tantummodo ministri altaris communicent. GUIBERT. Nov. pign. sanct. I 2 col. 617^B: patenam autem cum hostia que erat -enda gerebat. c) offerre panem *ou* panem vivum: ABBAUD. corp. Christi col. 1343^A: cur non saltem panem quem -imus, potius quam panem quem frangimus, dixit. BERNARD. Malach. 11 p. 320,10: panem de celo vivum non obtulisset. d) offerre missam *ou* officium: VITA Emm. I 13: miles Christi . . . tertia diei hora officium Domino hilari mente -ebat. HILDEB. myst. miss. col. 1177^A: presbyter hanc (*sc. missam*) -rt. UDALR. consuet. Clun. III 25 col. 768^B: conceditur ut . . . ad matutinas missam -ant.

2) *absol.*: *célébrer la messe*: RADBERT. corp. Dom. XII 87 p. 80: licet leprosus sit *sacerdos* qui -rt, munda sunt que hauriuntur. THIETM. I,12 p. 18,5: vidit mortuos in ecclesia et atrio -entes. CONSUET. Sigib. abb. p. 93,18: solus prior -at. BERNARD. Malach. 38 p. 344,12: stolam cum manipulo dedit illi, quibus uti inter -endum solebat. CARTUL. Clun. V 4327 p. 682 (a. 1188): numquam vidi . . . ullas horas dicere . . . neque -tre. ALAN. Ins. epist. p. 294: sunt etiam sacerdotes qui ante diem missam inchoant, ut illos qui per totam noctem vigiliis custodierunt ad -endum alliciant. GRATIAN. II causa VII, quest. II c. 1: non ausi fuimus sibi concedere ut -rret, vel missam celebraret. *spéc.*: *célébrer une messe privée; à noter l'opposition avec la célébration de messes publiques* (celebrare missam *v. ex. précédent*): ODILO CLUN. statut. defunct. p. 15: cuncti fratres -ant privatim et publico missas celebrant pro requie omnium animarum fidelium. *à noter le sens: offrir l'eucharistie à un communiant*: RICHER. IV 30 t. II p. 192: sacerdos inter celebrandum eucharistiam optulit [Arnulfo] et ille consequenter sumpsit.

3) *en parlant de moments particuliers de la messe*: a) *célébrer l'offertoire*: a) *absol.*: COD. Pray. IX: finito evangelio statim est -endum, et offerenda canitur. (*v. offerenda*). *spéc.*: *présenter l'offrande*: LANFR. const. p. 49: omnes -ant; ad pacem solus prior . . . vadat. UDALR. consuet. Clun. 21 col. 669^D: ad quam missam tamen omnes -unt, sed una hostia consecratur; et pax ab uno accipitur (*il s'agit dans les deux ex. de la messe des Rogattons*). b) *avec un complément*: CONSUET. Trev. 33: diebus festis solus abbas -rt oblacionem vini et panis. b) offerre incensum: *offrir à Dieu l'encens, par une prière*: HROTSV. Mar. 459 p. 18: obtulit incensum presul. UDALR. consuet. Clun. III 2 col. 734^A: sacerdos oblaturus incensum, prius ad eum (*sc. abbatem*) portat.

V) *consacrer une personne*: A) *à Dieu*: 1) *en parlant d'un enfant consacré par ses parents*: a) *en général*: BERNARD. Malach. 49 p. 354,8: Malachias . . . diutius oravit et ille sanatus est. Et conversus ad patrem: «-r», inquit, «illum Deo». b) *en parlant du Christ (Présentation au Temple)*: PETR. COMESTOR serm. IX col. 1744^D et 1745^A: pri-

mo oblatum est in templo, postmodum in ligno. Primo tamquam puer oblatum est a parentibus (*cf. IV C 2*).

2) *en parlant d'un ou de plusieurs enfants offerts comme oblats à un monastère*: a) *en général*: DIPL. Otton. II 201 (a. 979): filiam nostram . . . Deo sancteque genitrici illius Marie . . . devoto animo obtulimus; . . . prefate abbatisse nutriendam commendavimus. THIETM. 4,10 p. 142,31: Deo obtulit filias suas. CARTUL. S. Petri Virsion. 40 p. 159 (a. 966-1031): quicumque omnipotenti Deo, de sua prole optulerit secundum legis preceptum . . . celeste consequitur premium. CARTUL. S. Ben. Divion. II 290 p. 75 (a. 1026-57): ad monachicam conversionem . . . -entes filios suos. CARTUL. Andegav. III 1 p. 4,26 (a. 1028): cum filia sua Lisoia quando obtulit eam Deo et S. Marie. ACTA duc. Norm. 119 p. 283 (a. 1040-50): coenobio de Monte, in quo unicum, filium meum . . . optuli Deo serviendum. ANDR. FLOR. Gauzl. 16 p. 48: eius filius Richardus, quondam ab eo sancto confessori voto oblatum, sed postmodum . . . multis muneribus redemptus. REG. regum Anglo-Norm. I 4 p. 1 (a. 1066): comes . . . et uxor eius . . . obtulerunt filiam suam Ceciliam . . . quatinus . . . ipsi (*sc. Deo*) in habitu religionis perenniter servaret. CARTUL. Pared. Mon. 107 p. 57 (post. a. 1065): obtulit Deo in hoc loco suum filium Umbertum puerulum, simul cum supradicta terra. CARTUL. Nuchar. 52 p. 61 (c. 1067): nepotem suum servitutum . . . -ens. VITA Theod. Andag. p. 41,36: puer . . . cum fere decem esset annorum, sancto Petro est oblatum. *spéc.*, *en précisant qu'ils sont destinés à entrer dans les ordres*: COD. Lauresh. p. 532,5 (X s. med.): si illis Deus Filium dederit, -atur Domino et Sancto Petro ad Wormaciam, ut clericus fiat. CARTUL. S. Vit. Viridun I 27 p. 428 (a. 1020): Richardi quoque filii mei quem ad clericatus honorem ipsi Deo, . . . obtuli devota mente. b) *en parlant des formalités de cette consécration*: CAPIT. reg. Franc. I 36 p. 346,14 (a. 817): ut puerum pater aut mater tempore oblationis -ant ad altare et petitionem pro eo et coram laicis testibus faciant, quam tempore intelligibili regulam observare promiserit, ipse puer confirmet. LANFR. const. p. 110: -endus puer, facta sibi prius corona, manibus portans hostiam et calicem cum vino . . . post evangelium sacerdoti, qui missam celebrat, a parentibus -atur. CARTUL. Mai. Mon. Andegav. IX p. 26 (c. 1130): ego et supradicta uxor mea naturalem filium nostrum adhuc in cunabulis consistentem, . . . obtulimus Deo et B. Martino, ponentes ipsum . . . super altare sancte Marie . . . ac deinde manibus venerabilis Odonis abbatis eum tradentes; per miseriam obsecrantes ut, ex quo idem infantulus doctrine capax fuerit et ad docendum habilis . . . tamdiu eruditur quousque aetate adultus . . . monachus fieret. CARTUL. Stir. I 250 p. 258,14 (a. 1146): sicut libere venierat, sic libere de eodem loco recessit filiamque suam quam in manus archiepiscopi coram altari non super altare obtulerat, secum abduxit.

3) *en parlant de personnes qui entrent en religion* (*se offerre*): TRAD. Fris. 361 (a. 816): fatebat se ipsum offera-

tum et traditum iam dudum ad domum Beate Marie una cum omni integritate hereditatis. CARTA a. 821 (Manaresi, Placiti I 32 p. 99,17): quidam homo . . . cum conjugue sua . . . se optulit in monasterio nostro . . . cum rebus suis. GUIBERT. NOV. virgin. 13 col. 601B: ab aliis ineunti etate Deo -untur, aut se ipsi -unt. ACTA Pont. 48 p. 74,9 (a. 1152-3): si quis sanus vel eger ex omnibus parrochianis canonicorum ad conversionem ecclesie se -rre voluerit . . . se possit -rre. CARTUL. S. Savin. Levitan. p. 412 (a. 1157): -o me et filiam meam . . . omnipotenti Deo et Sancto Savino. COD. Bar. I 56 p. 110 (a. 1180): clericos quoque vel laycos ipsi monasterio se oblaturus vel monasticum habitum recepturos. *en précisant* pro donato: CARTUL. Popul. 94 p. 52 (a. 1187): -o me ipsum pro donato Domino Deo et Sancte Marie Populeti in vita et in morte. *spéc., en parlant d'un homme qui se fait moine au terme de sa vie*: monachus ad succurrendum: HIST. Mont. Pannon. I p. 599 (a. 1146): viam carnis universe spiritualiter considerans . . . oblatum monasterio Beati Martini Pannoniensis taliter disposui. *à noter la forme active à sens passif (ou l'omission de se)*: PONTIF. Rom. 36 p. 164 (XII s.): quo (*sc. evangelio*) lecto debet virgo -rre ad manus episcopi, velato capite. *noter l'expression offerendus: digne d'être voué à Dieu*: LANFR. epist. 13 col. 520A: Domino merito sanctitatis insigniter -endo Ioanni Northmannorum archiepiscopo.

B) *à un saint*: TRAD. Corb. 425 (a. 855-66): filium suum obtulit ad reliquias sanctorum martirum Stephani atque Viti. DIPL. Henr. II 111 p. 137,2 (a. 1006): nosmet (*sc. Henr. II*) Deo sanctoque martyri Mauricio, cuius suffragio et meritis ab infantia sustentamur, in servum obtulimus, et nos eius stipendiarium fecimus.

C) *se offerre suivi du dat.: se consacrer à une occupation*: EGBERT. DIAC. Amor. p. 343 E: litterarum quoque ultro se obtulit studiis. GERARD Ither. Steph. Mur. p. 306,23: semetipsum orationibus atque vigiliis per totam noctem illam alacriter -ens.

VI) *sens juridiques*: A) *remettre, rapporter (une somme d'argent)*: LEX SAXON. 43: qui viduam ducere velit, -at tutori precium emptionis eius. GLOSS. Pist. p. 34,45: si sump-tus oferatur. PETR. VIENN(?) except. II 31 p. 324: si quis sortem pecunie certam ab aliquo sub usuris acceperit, et cursum usurarum refrenare voluerit, -at sortem creditori. STEPH. TORNAC. epist. 165 p. 192 (a. 1177-91): quando vobis placuerit vel -rri depositum vel transferri, litteras . . . nobis mittite.

B) *en parlant d'un acte diplomatique: concéder*: CARTUL. Argent. 22 p. 18,8 (a. 816): ut oblatam sibi auctoritatem Karoli regis confirmaret.

C) offerre legem: *promulguer une loi(?)*: ROTUL. scacc. Norm. I p. 28b (a. 1180): Theobaldus de Boisseio reddit compotum de 50 sol. quia obtulit legem quam eadem die respectaverat.

part. passé employé substantivement I) **oblatus**, -i m.

A) *celui qui est offert en sacrifice (ici en parlant d'un otage)*: CHRON. Salern. 21 p. 26: Ceu Abraham genitor Ysaac, sic iste peregit, / -us tacuit, iussa parentis agens.

B) *oblat*: 1) *jeune enfant offert à un monastère et destiné à la vie monastique*: CAPT. reg. Franc. I 170,45 p. 346,34: ut scola in monasterio non habeatur nisi eorum qui -i sunt. TRAD. Salisb. I 83 p. 293,10 (a. 1090-1104): proprietates . . . donaverat ut . . . eius nepos . . . Deo Sanctoque Petro -us susciperetur.

2) *adulte qui donne sa personne et ses biens à un monastère*: POLYPT. Rem. p. 15: mansum ingenuilem dimidium tenet Ermhardus -us. CARTA a. 943 (Hist. Langued. V 78 col. 193): et si in hoc loco -i venerint, Vabrensis monasterii offerantur (*cf. ib. V 137 col. 299 [a. 984]*). COD. Cavens. VIII 1275 p. 80 (a. 1058): nulla nobis . . . in hominibus . . . sive demanii sive feudales fuerint aut donati aut -i fuerint. DOC. Amiat. 63 p. 118,2 (a. 1163): ego . . . presbiter canonicus -us Sancti Salvatoris de Montamiato . . . quia tam iure poli quam iure fori omnia que abeo vel acquirere potero ecclesie iam supradicte competunt et eius dominio applicantur. *ib. p. 119,13*: facere non potui quia -us eram.

II) *oblata, -e f. formes*: hoblata: MON. arch. Neap. V 416 p. 54 (a. 1072). obblata: COD. Bar. I 7 p. 13,19 (a. 983). COD. Cavens. II 382 p. 234 (a. 986). obulata: CARTUL. episc. Halb. 234 p. 201,3 (a. 1150). ublada: CARTUL. Brivat. 106 p. 123 (a. 1031).

A) *oblata, femme qui s'est donnée avec tous ses biens à un monastère*: POLYPT. Rem. 9,5 p. 14 col. 2: in Corcherraco, mansum ingenuilem tenet Absildis -a.

B) *hostie*: GESTA Aldrici p. 67: ut predicti sacerdotes re-vestiti mane . . . in iam dictis ecclesiis -as et vinum a custodibus ipsarum ecclesiarum accipiant. ORDO Rom. V 49 t. II p. 219: tunc subdiaconi, levantes -as de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono et ille componit altare. WOLFARD. Waldb. 3,2 (1): prius actas et nitide coc-tas atque in buxula obrusas altario -as impone. CONSUET. Trev. 43 p. 47,17: -as que in die offeruntur, ecclesie custos in refectorio presentet fratribus primum ab ebdomadorio presbitero offerendas. LANFR. const. p. 30: expleta missa communicet sacerdos ipsos pauperes de -is non consecratis. UDALR. consuet. Clun. I 12 col. 658^C: ipsis autem pauperibus continuo a sacerdote, qui missam matutinalem cantaturus esset, cantatur ad altare sancte Crucis et singulis singule dantur -e. THEOPH. sched. 3,58: pixides ad -as imponendas et capsulas thymiamatis. PONTIF. Rom. IX 25 p. 137: accipiens patenam cum -is et calicem cum vino. IOH. ABRINC. p. 14: sacerdos 'Per ipsum' dicendo -a quatuor partes calicis tangat. CHRON. - CARTUL. S. Theofr. Calm. 47 p. 43 (XI s.): vasa quoque lignea tornatili opere facta quibus -e servantur, cum cocleari argenteo quo in patena ponuntur.

C) *offrande en nature donnée au prêtre au moment de*

l'offertoire: THANGM. Bernw. 17 p. 766: cum ad oblationem ventum est, -as indignatione et incredibili furore prociunt.

D) *oublie, sorte de pâtisserie (souvent offerte à titre de redevance ou à l'occasion de fêtes; on en mettait aussi auprès des morts)*: Doc. Luc. V 2 p. 227 col. 1,15 (a. 811): reddere . . . uno pario -e maiori et tres candille. ISO Otm. 1,3 p. 49: sub capite autem . . . quedam panis rotule, que vulgo -e dicuntur, ita inlese inveniebantur. GREG. CAT. chron. Farf. II p. 201,15 (a. 990-6): annis singulis . . . duas -as in modum corone arte pistoria compositas. CARTUL. S. Julian. Turon. II 7 p. 13 (c. 1010): plena corbe canistellorum et -arum et nebularum redditus. CARTUL. Brivat. 106 p. 123 (a. 1031): habet concessum ubladas et nebulas et pigmentum. COD. Amalf. 81 p. 131,12 (a. 1087): per omni uno anno paria octo de -e. UDALR. consuet. Clun. I 49 col. 696^C: ea que in ferramento characterato de conspersione farine tenuissime fiunt et ab hominibus romane lingue nebule, a nostratibus appellantur -e. CASUS S. Galli 20 p. 155,44: in ebdomada paschali etiam in meridie vinum et -as fratribus dari constituit. CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 10 (a. 1146): concesserunt . . . quod . . . in die obitus sui singuli frustum carnis et dimidium sextarium vini et duas gallinas et in cena neilas et -as . . . haberent. CARTUL. Sangall. I app. B 86 p. 823,16 (XII s. ex.): in festo sancti Andree hospitarius XII fercula et stoupum vini, maiorem panem et minorem et in vespera stoupum, lunulas et -as. HIST. Gaufr. p. 197: unus eorum qui in deliciis convivii panem ex similia conspersa ovis et contuso pipere aspersa solent ad gule irritamenta componere, aderat, et his panibus, quos -as appellant, conficiendis pariter et coquendis exhibebat ministerium. COLL. Salern. V p. 208 (XII s.): panis pro vomitu sic fit: farina cum lacte titimalli commisceatur vel cum succo ellebori albi, admixto melle vel zuccharo, et fiant inde -e vel nebule.

E) *redevance due au propriétaire d'un bien ecclésiastique*: 1) *attachée à une église*: POLYPT. S. Vit. Virdun. append. p. 121: capella . . . solvens XXX denarios in -is. CARTUL. Clun. IV 2820 p. 25 (a. 1029): donamus . . . unam nostram medietatem cuiusdam ecclesie cum -is vel decimis. ACTA pont. Rom. Gall. IV 163 p. 305 (a. 1174): in ecclesia de Rumacurt constituere sacerdotem et hospitalagia que -e dicuntur.

2) *attachée à une terre*: CARTUL. Rhen. med. I 351 (a. 1058): plena servitus quod . . . -am nominant. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 180 p. 211 (a. 1075): hospites unde sibi -as aliasque redditiones habere debuerant. CARTUL. Molism. 74 p. 81 (a. 1076-95): terra Elbodi debet unam fertellam de Braio, -as integras, VIII denarios de censu. CARTUL. S. Mar. Carnot. I p. 102 (c. 1099): terram cum -is de Osainvilla tam episcopalem quam canonicalem (cf. CARTUL. S. Joh. in Vall. 3 p. 3 [a. 1099]). CARTUL. S. Cruc. Aurel. 44 p. 91 (a. 1115): quemadmodum in precepto patris nostri domni Philippi regis ex -is eorum scriptum habetur,

ita easdem -as prefatis canonicis modis omnibus possidendas concessimus et habendas. CARTUL. hosp. Castrodun. p. 15 (a. 1173): -as igitur pro singulis masuris habet in Natale Domini duos panes, duas gallinas, duos denarios (cf. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 83 p. 159 [a. 1173]).

F) *oublie, redevance annuelle due au seigneur (à l'origine consistant en pains ou oublies)*: ACTA Phil. Aug. I 21 p. 31,20 (a. 1180-81): census, -as et similes consuetudines persolvent. ib. I 195 p. 234,7 (a. 1186): dedimus imperpetuum panes -arum nostrarum de Plalliaco. CARTUL. Gimund. p. 435 (a. 1186): predictus vendidit . . . homines et feminas, terras cultas et incultas, boscos, bartas, aquas et vineas . . . questas et albergos, -as et donationes totas. CARTUL. Mont. Pessul. p. 273 (XII s.): tres nummos de -is eiusdem Bernardi Silvestris. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 244 (XII s.): tres casalia . . . duo sine -is, tercium cum -is. (v. aussi *obleia, oblia et obliata*).

III) *oblatum, -i n. A) offerande*: 1) *en général*: PAUL. DIAC. homil. sanct. col. 1487^B: interfuit dona ferentibus potioris muneris unus, licet aliorum -is videretur vilis. WIDUK. 1,22 p. 32,14: sepius petit, qui -a spernit. *par extension: ce qui est offert, ce qui est fourni*: COLL. Salern. p. 83 (XII s.): tali nimirum dieta sunt cibandi, ut naturalis calor propter sui per pores exalationem debilitatus, ad -orum possit sufficere digestionem. 2) *donation*: ANNAL. Camald. I append. V col. 19 (c. 858): manu propria subscripsi et coram tuo venerabili altario -o contradidi. 3) *pour oblatio: revenu attaché à la possession d'un bien ecclésiastique et tiré des offrandes des fidèles*: CARTUL. S. Cucuph. I 191 p. 161 (a. 986): et non donamus in isto anno ipso oblado. CARTA a. 991 (Villanueva, Viage literario X ap. 22 p. 279): in nostra sit potestate cum ipsas parrochias . . . et cum ipsos oblatos (*sic*) qui exinde exierunt.

B) *paiement, remboursement*: RICHARD. LOND. EP. dial. scacc. II 11 p. 78: -orum enim summa vel ab ipsis debitoribus si in hac condempnati sunt, vel ab ipsis iudicibus requiretur. ROTUL. pip. 1 Joh. p. 160: nova -a facta coram rege in partibus transmarinis.

C) *pour oblata: hostie*: RATHER. conf. col. 407^A: ut si episcopus, presbyter vel diaconus corporaliter se deliquisse confessus fuerit, -a non consecret.

offerro 3. v. *offerro*.

offerio sive offertio, -nis f. [offerro 3.] *formes*: aufersio: MON. hist. patriae Chartae I 159 col. 271^C (a. 985). COD. S. Columb. Bob. 131 p. 420,47 (a. 1082). obfersio: COD. Patav. I 245 p. 272 (a. 1077). ocffersio: CARTUL. Regens. 165 p. 399 (a. 1044). ofercio: COD. Ar. 157 p. 228 (a. 1037). ofersio: CARTA a. 1015 (Morbio, Storia Novara p. 304,15). DOC. Amiat. 59 p. 115,38 (t. XVII) (a. 1084-86). ofertio: Doc. Luc. V 3,1784 p. 656 col. 2,19 (a. 1027). ofertzio: COD. Ar. 67 p. 93,13 et 17 (a. 955). offercio: DIPL. Otton. II 278 (a. 982). offerssio: CARTUL. Tirol. 230 p. 101 (a. 1147) et 347 p. 175 (a. 1176). offercio: DOC. Port. reg. I 25 p. 32 (a. 1111). offercio: CARTUL. Claven. 10 p. 21 (a.

1042). offeretio: LIB. fid. Brac. I 201 p. 232 (a. 1072). offeretion: LIB. fid. Brac. I 26 p. 59 (a. 982). ofresio: CARTUL capit. Astens. 271 p. 334 (a. 1048). CARTA a. 1026 (Manaresi, Atti privati Mil. II 143 p. 11,21). ofretio: LIB. fid. Brac. I 56 p. 80 (a. 1050). *gén. sing.* ofresioni, offersioni: DOC. Ver. II p. 78,5 (a. 1055). REG. archiep. Janue I 81 p. 115,25 (a. 1019). REG. arch. Luc. p. 34,13 (a. 1017). ofresioni: CARTUL Claven. 10 p. 21 (a. 1042).

I) *donation*: A) *acte juridique*: 1) *en général*: DIPL. Caroli II, I p. 395,12 (a. 875): confirmamus . . . commutationes, donationes, -nes . . . que per instrumenta cartarum ad idem pervenerunt monasterium. DIPL. Bereng. I 12 p. 43,17 (a. 894): confirmamus . . . omnes res . . . quas . . . de donis regum, . . . traditionibus, -nibus, pro suarum remediis animarum . . . obtinuit. MON. hist. Neap. II 6 p. 22,4 (a. 920): si quis vero contra hanc -tionem venire presumpserit. COD. Ar. 149 p. 213 (a. 1031): mea -ne atque testamento. *spéc., en opposition avec emptio ou venditio*: DIPL. Karoli III 12 p. 19,13 (a. 879): confirmamus . . . precepta . . . nec non et -nes venditionesque fidelium adquisitas. DIPL. Loth. III 102 (a. 1136): si . . . ecclesia . . . aliquid acquisivit . . . sive per iudicatum vel per -nem seu per emptionem. 2) *suivi de de et l'abl. précisant l'objet de la donation*: TRAD. Fris. 400a p. 341 (a. 818): -nem facere visus sum de rebus. REG. Luc. 91 p. 32 (a. 1014): in eadem carta -o ab eodem de medietate unius petie de terra. DOC. Ver. 11 p. 39 (a. 1166): Pelegrinus . . . donavit et nomine -nis ad proprium investivit dominum Ubertum . . . de eo campo. GUILL. CAS. II 1841 p. 283 (a. 1192): Offiza de Cravili donationem inter vivos et -nem facit domino archipresbytero . . . de petia I terre. 3) *expression -nem facere*: CARTA a. 1040 (Muratori, Est. I p. 96,30): facio tibi investitura (*sic*) et -ne (*sic*) ad supradictam ecclesiam Sancte Marie. CARTUL Clun. V 3996 p. 349 (a. 1127): donamus et cedimus atque -nem facimus. *spéc., -nem inter vivos facere*: CARTUL Berard. 576 p. 780 (a. 1158): -nem inter vivos facimus et concessionem. 4) *à noter* carta, cartula ou pagina -nis: COD. Lang. 227 col. 381^a (a. 863): per . . . cartulam -nis . . . dedisti. CARTUL Clun. II 1295 p. 373 (a. 969): per presentem cartam -nis. DIPL. Otton. II 278 p. 324,3 (a. 982): in chartulis antiquarum offercionum. MEM. Amalf. I p. 184,23 (a. 988): si . . . qualiscumque persona . . . contra hanc chartam nostre -nis venire tentaverit. DIPL. Henr. II 246 (a. 1012): quasdam cortes . . . quas . . . Bonefacius marchio per cartulas -nis . . . tradidit. ACTA duc. Norm. 25 p. 111 (a. 1023): offero, dono, tribuo, per investituram et hanc -tionis cartulam, theloneum et pedagium supradicti castri. DOC. Ver. II p. 78,5 (a. 1055): omni vero qui contra hanc meam paginam ofresioni ire . . . temptaverit. DOC. Menton. II p. 3 (a. 1082): per presentem cartam -nis . . . confirmamus. CONST. I 444 p. 655,12 (a. 1102): dono et offero et per presentem cartulam -tionis ibidem habendum confirmo. DIPL. Henr. V a. 1116 (Muratori, Antiq. I col. 602^c): huius cartule -tionis fuerunt testes. CARTUL Clun. V

3996 p. 350 (a. 1125): hanc enim cartulam -tionis . . . conscribere rogavimus. COD. S. Columb. Bob. II 153 p. 25,34 (a. 1139): qui hanc cartulam ofresionis fieri rogaverunt.

B) *charte de donation*: DOC. S. Teon. Tarvis. XV p. 66,18 (a. 811): in hanc -ne testes subscripsi. DIPL. Otton. I 357 p. 490,37 (a. 968): tam per precaria et -tiones et chartulas donationis . . . concessimus tibi. CHRON. Noval. 3,24 p. 191: devotus pater . . . eum offerre curavit; nam in illa quoque -ne sic invenimus continere.

C) *bien qui a fait l'objet de la donation*: DIPL. Otton. I 238 p. 331,17 (a. 962): canonicos predictasque cortes et plebem atque omnes illorum -nes quascumque homines religiosi . . . dederunt . . . sub nostram defensionem . . . recepimus. REG. archiep. Ianue I 6 p. 14 (a. 965): si . . . venerit . . . aliqua potestas quod nostra -o at (*ab*) eodem monasterio tollere . . . voluerit. ib. 78 p. 113,1 (a. 1019): in dubium eadem -o (*sic*) in eodem monasterio restituamus. GREG. CAT. chron. Farf. II p. 272,21: ut culvertas suas mitterent que -nes de manu presbyteri per vim distraherent.

II) *offrande faite à l'Eglise, spécialement à l'occasion de fêtes (cf. oblatio)*: CARTUL Clun. I 2 p. 4 (813-16): in ambobus festivitibus his mares et femine omnes portant vel mittant -tionem. MEM. Milano II p. 477,29 (a. 903): pascat et nobiles presbiteros duodecim, et det eorum (*sic*) cereos -nis. ACTA pont. Rom. ined. II 101 p. 66 (a. 1025): decimas ac primitias ceterasque -nes.

III) (*liturg.*) *offrande à la messe (cf. offerenda)*: ORDO Ber. p. 52,17 (XII s.): unus duorum minorum custodum . . . suscipit illud de manu diaconi et ponit *vinum* in calice -nis.

IV) *sacrifice (à un dieu de l'Antiquité)*: LEO NEAP. vita Alex. I 42 p. 71: venit . . . in templum . . . in quo et -tionem fecit.

V) *offrande faite à l'occasion d'une entrée en fonction*: DOC. Port. reg. I 25 p. 32 (a. 1111): iudex et alcaide sint vobis ex naturalibus Colimbrie et sint positi sine offercione.

VI) *redevance*: REG. Sip. 5 p. 6 (a. 1129): pro -tione et servitio a vobis habere debeam in unoquoque anno duodecim copella frumenti. *d'où: revenus de la paroisse provenant des offrandes des fidèles*: COD. Bar. I 7 p. 13,10 (a. 983): cum ipsa ecclesia . . . cum populo suo et civaria sua et -tione sua et cum omni dominio et veneficio suo.

offerssio, -nis *f.* v. *offersio*.

offerta, -e *f.* [offerō 3.] 1) *offrande faite à l'autel*: a) *pendant la messe à l'offertoire*: CARTUL Userc. 841 p. 343 (a. 1080): non dicat missam foris in ipsa ecclesia, usque in monasterio sit -a facta in prima missa. b) *à l'occasion de fêtes*: DOC. Luc. V p. 400 col. 2,4 (a. 848): -am et candelas, quas in ipsa festivitate ibi dominus dederit.

2) *revenu paroissial provenant des offrandes des fidèles, casuel*: REG. Sublac. 199 p. 240,5 (a. 1010): ecclesiam unam . . . cum omni -a vivorum et mortuorum. COD. S.

Columb. Bob. II 246 p. 187,235 (a. 1181–85): abebant medietatem de -is et de primiciis.

3) *plat d'offrande*: COD. Sard. 16 p. 189 col. 1 (a. 1113): III candelaria . . . et I -a de argentu.

offertor, -is *m. formes*: ofertor: CARTA a. 1015 (Morbio, Storia Novara p. 303,14). CARTUL Irach. 36 p. 49 (a. 1066). offerator: MEM. Moden. I 89 p. 109 (a. 942).

1) *donateur, celui qui fait des dons à un établissement ecclésiastique (renforçant le mot donator)*: REG. archiep. Ianue I 6 p. 14 (a. 965): sumus . . . -es et donatores ipsius monasterii (cf. CHRON.– CARTUL S. Theofr. Calm. 367 p. 124 [a. 1018]. CARTUL S. Justi Secus. 3 p. 82,5 [a. 1034]. CARTUL Clun. IV 3536 p. 657 [a. 1078]. CARTUL capit. Derton. 40 p. 55 [a. 1135]). CARTA a. 1029 (Muratori, Est. I 5 p. 91): ego Ugo marchio . . . -r et donator ipsius ecclesie (cf. CARTUL Bund. 213 p. 169,11 [a. 1095]). CARTUL Lerin. 166 p. 161 (a. 1082): nos Conradus comes et Odila iugalis, donator et donatrix, -r et offertrix (cf. ib. 169 p. 167 [a. 1092]).

2) -r regis: *officier royal en Espagne (appelé aussi offertorarius)*: CARTUL Irach. 36 p. 49 (a. 1066): Senior Petro Garceç, armiger regis, testis. Senior Lope Ececonis, ofertor regis, testis. ib. 37 p. 50 (a. 1066): -r regis Senior Lope Enneconis testis. CARTUL S. Emil. Cocul. 145 p. 156 (a. 1073): senior Sancio Garceiz, - r regis.

offertorarius, -i *m.* [offertor] *officier royal en Espagne*: Doc. Sanc. Maior. app. III 208 p. 451 (a. 1048): s. Fortun Sancier armiger regis; s. Forti Hortiz -us; s. Fortun Uelazkiz maiordomus. *v. aussi offertor, offertorius et fertorarius.*

offertorialis, -e [offertorius] *volontairement offert, volontairement consenti (en parlant de l'état de soumission d'un individu qui a offert sa personne au service d'un monastère ou d'une église)*: MIRAC. Hubert. I 5 p. 820^D: qui per plurimos demum annos vita sospite -i se indidit famulatu. ib. II p. 823: cuius gratie ne videretur ingratus . . . reversus ad ecclesiam, eius se deinceps -i servitio mancipavit.

offertoriolum, -i *n.* [offertorius] *forme*: offertoliolum: CATAL biblioth. Ruf 31 p. 117,36. *objet du culte: voile du calice*: CONSUET. Eins. 17 p. 81,28: custos . . . preparat calices, ampullas, -a, vinum cum aqua et quicquid illic expedit. CATAL biblioth. Ruf 31 p. 117,36: cathedralia duo, offertoliolum I. FUND. Mur. 16 p. 50,25: sunt et hic duo -a et lintheum analogium super ewangelium ponendum in festi-
vis diebus. VITA Meinw. p. 124,13: mappule coccineae IX, . . . -a coccinea duo.

offertorius, -a, -um I) *adj.*: *de l'offertoire*: THEOD. EUCH. transl. Celsi 22: cum iam -us cantus cum magno iubilationis serio consummatus fuisset.

II) *subst.*: A) **offertorius**, -i *m.* 1) *le Lévitique*: ROB. MELODUN. I, I, VIII p. 183,23: tercius vero liber predicte legis bagetra hebraice vocatur, grece Leviticus, latine -us.

2) *officier royal en Espagne*: HIST. Compost. 1,66 col.

951^B: Munio Pelagides, regalis -us. *v. offertor, offertorarius.*

B) **offertoria**, -e *f. formes*: ofertoria: CARTUL Sahagun. 767 p. 1 76 (a. 996) offerturia: CARTA a. 942 (Bol. com. Orense VI 1918, 22 p. 259).

1) *antienne de l'offertoire*: AUREL. mus. p. 43: versus -arum per tonos in ipsis intromittantur.

2) *plateau d'offrande servant à recevoir les pains offerts par les fidèles (v. offertorium)*: CARTA a. 942 (Bol. com. Orense VI 1918, 22 p. 259): lucerna id est turibulorum ex auro cum sua -uria. CARTA a. 1105 (Lopez Ferreiro, Santiago III app. 18 p. 58): calices II argenteos, capsam, coronam et -am argenteas.

3) *plateau, corbeille*: CARTUL Sahagun. 767 p. 176 (a. 996): caldera I, culiaries III, ofertoria I, frixorio I.

C) **offertorium**, -i *n.* 1) *offertoire* (PAPIAS: -um pro eo dictum quod offeratur, id est oblatio que altari offertur, id est sacrificatur a pontificibus. UGUTIO s.v. fero: hoc -um, -i, id est oblatio quia primo loco fit oblatio, postea sacrificium.): a) *moment de la messe où sont présentées les offrandes*: AMALAR. expos. miss. cod. I, IX p. 262,1: -um namque dicitur, quia ipso tempore oblationes offeruntur. ib. p. 262,5: et hoc -um ante consecrationem corporis et sanguinis Domini fit. VITA Rom. Rotomag. I 23 p. 102^B: ubi autem ad locum -i ventum est, singuli panem et vinum ex ordine offerebant. LIB. ordin. Rhenaug. p. 84,22: ad -um, antequam presbiter manus lavet, primum offeruntur candelae ad gradum. VITA Meinw. p. 104,26: ad -um . . . misse de luce. b) *prière personnelle prononcée par le prêtre à l'offertoire*: ORDO Illyr. col. 1325^B: veniens diaconus ante episcopum offerat dicens hoc -um: suscipe Domine sancte Pater hanc oblationem. c) *antienne de l'offertoire* (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 28: -um, lane sang): AUREL. mus. p. 60: -a vero vocantur ea carmina, que super hostias oblatas Domino, canit Ecclesia. WALAHFR. exord. 25 p. 500,10: -um quod inter offerendum cantatur. HRABAN. inst. cler. 1,33 col. 323^D: oblationes offeruntur a populo, et -um cantatur a clero. GUILL. HIRS. const. 1,78 col. 1005^D: per totam hebdomadam officium maioris misse imponit *hebdomadarius* preter versum -i, de quibus imponendis armario signum facit. ODORAN. opusc. 12 p. 260: postquam exortatio orationis post -um misse a presbitero facta fuerit. CATAL biblioth. Lehm. 1,42 (XII s.): duo libri cum versibus -orum, ex his unus musice notatus est. JOH. WIGORN. chron. p. 36: lecto evangelio -um 'Benedictus es, Deus' incipit. JOH. BEL. div. off. 41 col. 50^B: dicto symbolo, cantatur -um sive offerenda, ut aliqui dicunt. GIRALD. gemma I 7 p. 23: cum . . . psalmi semper in principio legerentur, propter tedium loco psalmodum introitus et tractus et -a de ipsis psalmis instituit.

2) *objet du culte* (UGUTIO s.v. fero: -um dicitur locus ubi reponuntur, vel ubi sunt oblationes): a) *plateau où sont déposées les offrandes (ou oblats)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 251,9 (c. 810): -um argenteum I. ARDO Bened. 18 p.

207,2: congregavit . . . -a argentea et quicquid operi Dei necessarium esse conspexit summo cum studio adquisivit. GESTA abb. Fontan. XIII 4 p. 101: -um argenteum eiusdem calicis habens effigiem mirifici operis. VITA Anseg. p. 633: -um aureum cum patena sua aurea opere mirabili. RODULF. TRUD. gesta Trud. I 3 p. 230,33: de thesauro ecclesie sancti Trudonis . . . -a argentea XVI. CHRON. Moisiac. p. 310: calices aureos sive argenteos vel -a cum patenulis. CARTA a. 978 (Hist. Langued. V 130 col. 287): de calice et -o et patenas II, iubeat facere dominus Ermen-gaudus calicem unum. CARTUL S. Petri Virsion. 15 p. 121 (X s. ex.): calicem argenteum cum patena, -um argenteum cum patena. CATAL thes. Germ. I 74,33 (a. 1003): -um aureum gemmatum cum patena I. b) *linge sacré, dans la liturgie primitive voile couvrant le grand calice lorsque l'archidiacon l'élevait*: ORDO Rom. V 64 t. II p. 222 (IX s.): levat cum -o calicem per ansas. BERNARD. CLUN. ordo Clun. I c. 56 p. 251: uni quidem coopertoria et linteamina altarium, tersoria quoque et -a consignet custodienda, qui quoties oportuerit dirigat levanda. ib. I c. 72 p. 264: et -um et calicem porrigit ad offerendum. GREG. CAT. chron. Farf. II append p. 292,22: vexilla II, -a VIII, camisiales C, stolas VI. VITA Will. Gell. p. 82: calicibus scilicet aureis et argenteis cum suis -is. CARTUL S. Vedast. p. 111 (XII s.): cappe, . . . pallia et duo -a. CATAL thes. Germ. I 73,24 (a. 1165): nunc de vestibus vel potius investitura altaris. Hec est in pallis, linteis, corporalibus, -is. *avec une précision sur le tissu: en soie*: BERNARD. CLUN. ordo Clun. 50 p. 243: aqua etiam cum argenteo oblatorio . . . cum -o serico infertur.

3) *voile (relique d'une sainte) (?)*: CARTUL Goslar. I 104 p. 169 (a. 1054-79): reliquie . . . de capillis Marie Magdalene . . ., de -o Sabine.

4) *offrandes à l'Eglise: a) en général*: CARTUL Userc. 108 p. 146 (a. 1161): si parochiani predictae ecclesie obtulerint -a in eadem capella, matri ecclesie erit illa oblatio. b) *revenus constitués par ces offrandes*: CARTUL Mai. Mon. Cenom. I p. 29 (c. 1050): dedit . . . ecclesiam de Erkania cum omni -o, exceptis duabus partibus lane et lini et cannabis et agnorum. CARTUL S. Vict. Mass. I p. 594 (a. 1099): cum earum decimis et primiciis, cum . . . -is. POLYPT. S. Wald. Mont. p. 284: minute decime et -a et elemosine nostre sunt in quibus sacerdos habet terciam partem. GISLEB. MONT. chron. Han. p. 499,24: omnia etiam eorumdem monasteriorum et capellarum -a ad eundem custodem proprie in Parasceve pertinent.

offertrix, -cis f. [offero 3.] *formes*: aufertris: CARTUL Regens. 119 p. 301 (a. 1022). obfertris: COD. Patav. I 258 p. 283 (a. 1079). ofertris: REG. archiep. Janue I 7 p. 15 (a. 969). offeratrice: CARTA XII s. (Gattula Hist. abb. Cas. p. 328,10) offertris: CARTUL Regens. 127 p. 318 (a. 1027). offertrice: CARTA a. 1012 (Muratori, Est. I p. 121). offertrys: CARTUL capit. Vercell. 17 p. 2 (a. 995).

donatrice, bienfaitrice (d'un monastère ou d'une égli-

se): 1) *formant une expression avec donatrix*: REG. archiep. Janue I 7 p. 15 (a. 969): ego . . . Serra abatissa donatrice et ofertris ipsius basilice. CARTA a. 1012 (Muratori, Est. I p. 121,18): ego Adela . . . comitissa offertrice et donatrix ipsius episcopi. COD. Patav. I 258 p. 283 (a. 1079): ego Bennatha . . . offertrice et donatrice ipsius canonica sancta Maria presentibus dixi. DOC. Ver. II p. 97,5 (a. 1100): offertrice et donatrice ipsius monasterio presentibus dixi.

2) *accompagné de offertor*: CARTUL Regens. 119 p. 301 (a. 1022): offertor et aufertris, donator et donatrix ipsius episcopo, presentes presentibus, diximus. DOC. Menton. II p. 2 (a. 1082) (*cf.* CARTUL Lerin. 166 p. 161 [a. 1082]): nos Chonradus comes . . . et Odila iugalis . . . offertor et -x, donator et donatrix ipsius monasterii perpetuo diximus.

offertum, -i n. [offero 3.] *ici forme offertum. revenu d'une église*: REG. Volat. 29 p. 9 (a. 949): ordino Joh(an-nem) . . . et Petrus . . . in eccl. S. Johannis batister et S. Michaeli sito Mizano cum oferto et mortuorum et tres petie et reditu. v. *offerta*.

offertura, -e f. [offero 3.] 1) *offrande faite au desservant d'une église*: CARTUL S. Vinc. Cenom. 452 col. 262 (a. 1096): ut . . . medietatem omnium que ad altare venient monachi acciperent, quatinus in illis festis, in quibus presbiter non habebat nisi terciam partem medietatem -e haberet. ib. 576 col. 329 (a. 1098): do eidem ecclesie . . . quicquid proprium habeo de pane, de candela, de -is et de sepultura.

2) *revenu versé au bénéficiaire d'une paroisse*: CARTUL Andegav. t. III 42 p. 35 (a. 1125-30): constituit ut de communi -a monialium et canonicorum, unaquaque ebdomada VII denarios reciperent. CARTUL Absiens. p. 7 (XII s.): quando parochiani ecclesie Absie pergebant ad Capellam Seguini et ad Vernol missam audire et pueros baptizare, Audoinus Abhorret cliens Jacquelinus qui fuerat dominus ecclesie Absie . . . referebat de capella Seguini et de Vernol -am ad dominum suum Jacquelinum propter parochiatum ecclesie Absie.

3) *casuel d'une église*: CARTUL S. Petri Cult. 22 p. 33 (a. 1085-96): deditque idem Patricius monachis ecclesiam Sancti Martini Novi Vici incensam et desolatam, et primitias et sepulturam et omnem -am. CARTUL S. Alb. Andegav. t. II p. 118 (a. 1100): ecclesiam . . . cum decimis, cum -is. CARTUL S. Vinc. Cenom. 778 col. 441 (a. 1080-1102): dedit . . . et -am partem altaris, et -e et primitiarum et lane.

offerturia, -e f. v. *offertorius*.

offertus, -i m. [offero 3.] *dépendant ecclésiastique ayant, à l'origine, offert sa personne et ses biens à une église ou un monastère*: GREG. CAT. chron. Farf. I p. 177,21 (DIPLO. Ludov. Pii a. 815): monasteriis . . . cum piscatoribus suis, servis, ancillis, libellariis, cartulatis, -is . . . omnibus eidem monasterio iure subiectis. DIPLO. Loth. I 51

p. 146 (a. 840): res quas -i de ipso monasterio . . . conquieserunt vel eis in portionem aut in hereditatem a parentibus obvenit. **Dipl. Karoli III 83** (a. 883): ut nullus . . . ecclesie in rebus et familiis cartulatis vel -is cunctisque colonis liberis et servis . . . violentiam inferre audeat. **Dipl. Bereng. I 124 p. 324,11** (a. 920): homines eiusdem monasterii tam ingenuos quam servos, libellarios . . . vel cartulatos aut -os super terram ipsius monasterii commanentes. **Dipl. Bereng. II 8 p. 314,6** (a. 953): concedimus . . . omnes res et mancipia, aldiones vel aldianas, cartulatos vel -os, servos et ancillas (cf. **Dipl. Otton. I 261 p. 372,32** [a. 964], **Dipl. Henr. II 287 p. 343,16** [a. 1014]). **Mon. arch. Neap. V 396 p. 111** (a. 1054): sub tali vero titulum ut dum viba fuero, resideat in domo mea, sicut et alii -i; post meum discessum totum . . . eveniat in potestate de ipso sacro monasterio. **Cartul. Berard. 567 p. 771** (a. 1188): presbiter Albertus et Spinellus, -us Sancti Vigili. *à noter que ce dépendant est légalement attaché au monastère*: **Dipl. Caroli II, II 401 p. 396,1** (a. 875): -os vero eiusdem monasterii nolumus in seculo vagari, sed ubicumque inventi fuerint, licentiam habeat abbas qui pro tempore fuerit aut monachi eos ad monasteria revocare (cf. **Dipl. Bereng. I 124 p. 325,18** [a. 920]). **Chron. S. Bened. Cas. 14 p. 476,10**: Rodoald -us dum Beato Benedicto fuisset vix a venerabili viro Berthari abbate et a monachis liberatus est. **Greg. Cat. chron. Farf. I p. 188,22**: si monachi vel secundum regulam sancti Benedicti -i Sancte Marie, quos abbas ordinaliter providere debet, fuga lapsi per episcopia . . . perrexerint ubicumque eos invenerint. *v. oblatus*.

offessio, -nis *f.* *v. offensio*.

offiasis *v. ophiasis*.

offibulo sive obfibulo 1. *forme obfulare*: **Gloss. cod. Cas. 401 p. 469,29**. *lier, attacher*: **Gloss. cod. Cas. 401 p. 469,29**: obfulare, concludere, circumdare. **Papias**: -are, concludere, circumdare.

officialis, -e *formes official*: cf. **Bischoff, Lorsch p. 71, n. 9**. **officialis**: **Gratian. dist. XXXIX c. 2**. **Summa Trec. p. 23,1**. **Cartul. archiep. Magd. 362** (a. 1179) *etc.* **officialis**: **Reg. S. Mar. Vellat. 24 p. 19** (a. 1026). **Dipl. Petr. I Arag. 37 p. 263** (a. 1097). **Cartul. Bund. 413 p. 304,20** (a. 1181).

1) *adj.*: A) *qui concerne une fonction, un service, une charge, un emploi*: 1) (*en parlant de personnes*) *chargé d'une fonction, d'un emploi, occupé à un travail*: **Vita Landrad. p. 626^B**: puer -is in pascendo pecore dum occupatur. **Dipl. Henr. IV 476 p. 649,17** (a. 1102?): super -es ministros et beneficia servientium . . . abbatis nullam prorsus constituendi destituendive potestatem habeat. **Cartul. select. Waitz 16 p. 39,24–25** (post 1109; spur.): villici ecclesie et omnes -es ministri de villis eorum et -es ministri, scilicet pistores, coci, cellerarii, brezedarius, campanarii. **Bernard. serm. de sanct. col 424^B**: fratres -es, quos . . . variis administrationibus deputavit. *id. serm. de div. IX col. 566^C*: -es fratres, qui exterioribus et quasi popularibus ne-

gotiis occupantur. **Dipl. Loth. III 86** (a. 1136): super -em familiam, que infra munitatem cottidie servire debet ad usum fratrum. **Suger. carte 10 p. 352** (c. 1140): fratres huius ministerii -es.

2) (*en parlant d'une chose*) *qui a une fonction dans un ensemble*: **Gaufrid. Grossus Bernard. Tiron. IV 31 p. 230^A**: rudentes . . . aliique -es funiculi.

3) (*en parlant d'un travail*) *qui correspond à une charge, à une obligation*: **Summa Trec. p. 166,26**: opere (*libertorum*) sunt diurnum officium; alie tamen sunt -es, alie fabriles; -es sunt que in officio solo et obsequio consistunt; fabriles sunt que in artificio et pecunie prestatione constant. **Steph. Tornac. Summa dist. 54 p. 78**: «patrocinio» i.e. iure patronatus, quod scil. habent patroni in libertos, ut nec -es nec fabriles operas cogantur eis prestare. *par analogie*: **Petr. Bles. amicitia II 46 p. 500**: -em censemus affectum, qui obsequio conciliatur, aut donis.

4) (*en parlant d'un profit*) *qui correspond à un office, à une fonction*: a) *en parlant d'un bien matériel*: **Trad. Ensd. 60 p. 206** (c. 1144): -e quoddam beneficium quod vulgo Butillehen dicitur. b) *en parlant d'un bien spirituel*: **Hugo Rotomag. dial. col. 1228^D**: sacramenta alia sunt necessaria, alia -ia. **Baptismus** quippe necessarius est omnibus; sacerdotalis vero . . . dignitas ad officium traditur aliquibus.

5) (*en parlant d'une condition sociale*) *qui correspond à une charge judiciaire*: **Lex Rom. can. 37,1,2**: si -is vel curialis conditionis sit, prohibetur episcopus fieri.

6) *qui sert d'atelier*: **Cartul. S. Ben. Divion. 296 p. 80** (a. 1030): de luco . . . quod necesse operi monasterii fuerit, et quod -ibus domibus, necnon et ignibus.

B) *au figuré: opérant, efficace, utile*: **Amalar. antiph. I 6 t. III p. 20,35**: quasi quedam compositio -is, disponens iter mentis suavi cantilena de uno affectu ad alterum. **Rup. Tuit. Spir. 7,16 col. 1779^C**: musica . . . familiaris valde apud eam, et consecratis vernacula, atque pre aliis -is magisque est necessaria. **Hildegard. div. op. 1,1,2 col. 744^A**: -is sum, quoniam omnia vitalia de me ardent. *id. vit. mer. 5,96 p. 217*: ut Deus ab angelis laudatur . . . quia hoc -is lex eorum est, ita etiam et ab hominibus laudandus est. *ib. 6,54 p. 239*: per hoc quod hominem in creaturis -em feci. *id. Disib. prol. 3*: Deus namque creaturas iussione sua -es fecit, precurrentes hominem, ut homini servirent. **Matth. Vindoc. ars vers. I 42 p. 119**: ecce proprietas -is. *en parlant d'une partie du corps*: **Lamb. Tuit. mirac. Herib. 30**: digitorum articulis triennio . . . retortis, ut in eo plus iusto natura contractior censeretur, quod -is sibi pars cum usu tolleretur.

C) *qui concerne le service divin*: 1) *qui dessert une église*: **Leidr. epist. 30 p. 542,33**: denique postquam . . . supradictam ecclesiam suscepi, . . . egi ut clericos -es habere potuisset. **John Neap. Ath. 4 p. 443,5**: tam in clericis -ibus ac divinatorum libris dogmatum quam in cunctis ex intimis opibus . . . aucta est. **Cartul. Userc. 952 p. 373** (a. 1146):

constituebantur in ecclesia illa priores et ceteri -es monachi. CARTUL Tirol. 230 p. 101 (a. 1147): in manibus idoneorum canonicorum -ium.

2) *qui officie*: ORDO Rom. VI 3 t. II p. 241 (IX s.): omnis clericus debet apostolicum ad ecclesiam precedere, exceptis -ibus ministris, qui in obsequio illius comitantur pro pontificali dignitate, ut sunt diacones stationarii, subdiaconi et omnes acoliti illius regionis que ipso die pontifici debet ministrare. WIDR. Gerh. 1,15: usu solito -is clericus ante eum (*sc. presulem*) studio lectionis insistebat.

3) *qui sert de chapelain*: THIOFR. Willibr. vita pros. 20 p. 472^A: non . . . regie virginis Hirmine -is clericus, sed . . . totius Fresie predicator doctiloquus, cathecista et apostolus.

4) *qui sert à l'office divin*: a) *en parlant des livres liturgiques*: AMALAR. off. IV 29,3 t. II p. 496,21: habemus in nostris libris -ibus scriptum. GUILL. HIRS. const. 2,14 col. 1053^C: cum eo simul altaria incenset et -em librum teneat ad eius obsequium. JOH. ABRINC. p. 17: si denotatum in libris -ibus officium habuerit. AGOBARD. corr. antiph. 18,19 p. 238,23: hunc tertium -em libellum, id est antiphonarum. IVO pan. III 23 (tit) col. 1135^B: -em libellum ab episcopo accipiant presbyteri cum ordinantur (*cf. GRATIAN. I dist. XXXIX c. 2*). b) *en parlant des vêtements sacrés*: ORDO Rom. 35,8 t. 4 p. 34,21 (X s.): induunt clericum illum vestimenta -ia et orarium et planeta.

D) *ecclésiastique (dans l'expression ius -e)*: TRAD. Fris. 1772 p. 548,9 (c. 1160): ad ius -e III urnas braze. CARTUL Neocell. (Fris.) 8 p. 15 (a. 1160): ad ius -is (*sic*) apud Enzinesdorf unumquodque beneficium sex denarios. CARTUL archiep. Magd. 342 (a. 1173): officium schultheti Magdeburg quod sub predecessoribus nostris in ius feudale laica manus usurpaverat, in ius -e iusticia favente requisivimus.

II) *subst.*: A) *mascul. formes. officiale*: COD. Lang. 183 col. 310b (a. 853). CARTUL Clun. II 1228 p. 310 (a. 967). CARTA a. 1036 (Morbio, Storia Novara p. 323,16). officiale: CARTA a. 1039 (Manaresi, Atti privati Mil. II 273 p. 275). *nom. pl. officialias*: COD. Lang. 312 col. 526c.

1) *celui qui est chargé d'une fonction, celui à qui est confié un office*: a) *en général: administrateur*: MIRAC. Joh. Ebor. p. 281: in utroque non segnis provisor, sed -is egregius. ACTA pont. Rom. Gall. VI 22 p. 77 (a. 1108): ad iudices, comites, vicecomites vel vicarios seu ad quoslibet multiplicum professionum -es dicuntur respicere. VINC. KADL. chron. p. 180: illustris persona seu quivis -ium. *spéc.*: *officier public*: GLOSS. epit. Nov. 336,17 p. 223: publicis personis, id est -ibus. DIPL. Karoli III 21 p. 36 (a. 880): quis autem ex presulibus, ducibus, comitibus . . . aut alicuius partis publice -ibus seu discursantibus missis nostris. b) *grand officier de la cour*: a) *royale*: RADBERT. epitaph. Arsen. 2,8 p. 70: una cum summis consulibus et sanctis quibusdam episcopis, necnon et cum summis -ibus palatii. CARTUL Irach. 25 p. 35 (a. 1063): ex -ibus regis: . . . , armiger regis . . . , stabularius regis . . . , pincerna regis. HE-

RIB. BOS. Thom. III 2 col. 1088^D: eo quod -es Augusti et presertim quotquot aulici . . . in ecclesie bona liberius grassarentur. ACTA Pont. 106 p. 154,10 (a. 1183-84): Hugone, cancellario domini regis, et ceteris -ibus eius. β) *pontificale*: ORD. coron. imp. XVII 3 p. 62 (XII s.): cum magnatibus et nobilibus, -ibus et ministerialibus aule papalis. c) *agent du roi*: COD. Udalr. 39 p. 83,25 (a. 1072): multa alia ab -ibus regis invaduntur. RIGORD. 10 p. 21: quidam miles de -ibus regis tenens virgam in manu sua. d) *agent d'un seigneur*: CARTUL Keimperl. 54 p. 153 (a. 1070): expulsus . . . omnibus meis (*sc. comitis Britannie*) -ibus, cum prepositis et venatoribus. CARTUL S. Ben. Divion. 419 p. 197 (a. 1107): iniustitias quas -es mei (*sc. Hugonis ducis*) faciebant. CARTUL Clareval. 26 p. 51 (a. 1154): nec a ministris aut -ibus meis (*sc. comitis Campanie*) molestiam paciantur. ACTA pont. Rom. Gall. III 179 p. 238 (a. 1191): scabini Attrebatenses et alii -es ipsius comitis. e) *en Allemagne, assimilé parfois au «ministerialis»*: CARTUL Rhen. med. I 301 p. 353 (a. 1026): quicumque super -es vel mansionarios aut ministros . . . constituere. CARTUL Stir. II 17 p. 40 (a. 1196): ad nos vel ad aliquem ministerialium aut -ium nostrorum. GERH. STED. annal. p. 200,32: omnes . . . quos jure hereditatis possederat litones, feudales, -es . . . Domino subiugavit. f) *agent de la curie épiscopale*: CARTUL Westph. 1 p. 3 (a. 804-27): Hildigrimus . . . episcopus . . . mandamus preposito et omnibus -ibus nostris. CARTUL Mog. A 526 p. 433 (a. 1124): elegit III^{or} viros . . . probatos, videlicet IIIes -es meos (*sc. archiepiscopi*). CARTUL capit. Atreb. 51 p. 41 (a. 1159-81): tu et -es tui seculares. CARTUL hosp. S. Joh. Andegav. 3 p. 3 (a. 1181): constituimus etiam ut episcopus vel -es ipsius a prescripta domo nil requirat, preter ea que de iure sibi episcopali debentur. CARTUL Tirol. 435 p. 232 (a. 1188): erat feudum -ium curie episcopi videlicet wardiani et castaldionis Formeiani et merescaldorum, senescalcorum et dispensatorum et cocorum. GIRALD. gemma II 32 p. 321: qui stipendiis suis non contenti, per . . . -es suos laxant retia sua in capturam pecuniarum. g) *moine chargé d'un office claustral*: CARTUL Sangall. I 679 p. 281 (a. 890): signa -ium monasterii, F. decanus, C. cellararius, I. camerarius, O. hospitarius, E. portarius, N. bibliothecarius, A. sacratarius. UDALR. consuet. Clun. III 10 col. 749^A: iste . . . -is rite unum habet suffraganeum, qui et pueris cantet, et brevem faciat de lectionibus et responsoriis et aliis obsequiis (*cf. GUILL. HIRS. const. 2,23 col. 1072^B*). PETR. CANTOR verb. abbrev. XXXI col. 113^D: nisi suspectum haberet decanum, vel alium -em. ARNO REICHERSB. scut. col. 1512^C: exceptis duntaxat -ibus, videlicet cellerario et camerario. ABSAL. serm. 29 col. 174^A: claustralium autem alii sunt -es, alii simplices claustrales. -es, qui bona ecclesie recipiunt et custodiunt, et non habent ea tanquam propria, sed tanquam deposita. (*cf. sens II B*). h) *agent domanial*: RADULF. TORT. Bened. 1 p. 277: contradicentibus sibi eiusdem ruris -ibus. CARTUL S. Martin. Camp. II 223 (a.

1151): si vero homines potestatis de censu vel aliis redditibus forisfecerint, -is monachorum in eorum curia submitionem faciet, presente -i vicecomitis. ACTA Henr. Leon. 100 p. 152,6 (a. 1174): Albertus, -us de Burcstat. CARTUL S. Lupi Trec. 83 p. 118 (a. 1186): centum solidos . . . abbati Sancti Lupi vel -ibus ipsius dare tenebitur. CARTUL Stir. II 9 p. 25 (a. 1195): Witmarus -is de Rivinze. *spéc., en Allemagne, assimilé parfois au «ministerialis»*: TRAD. Ratisb. 209b (a. 975–80): tradidit . . . hobam unam . . . hac complacitatione: ipso vivente sine censu ut alii officiales fratribus serviendum, post eius vero obitum . . . illos . . . persolvendos. TRAD. Tegerns. 281b (a. 1155): post finem ipsorum, quicumque -is fuerit, libere possideat. i) *subordonné des vicaires, des avoués, des prévôts etc.*: NOTK. BALB. gesta 1,30: fuit consuetudo . . . ut ubicumque aliquod opus ex imperiali precepto faciendum esset, siquidem pontes vel naves . . . sive purgatio seu stramentum . . . ea comites per vicarios et -es suos exequerentur. ACTA com. Flandr. 119 p. 272,26 (a. 1125): tam per se quam per -es suos cotidie insidiatur *advocati*. CARTUL Rhen. med. II 4 p. 38 (a. 1170): -es fratrum et prepositi, scilicet scultetos, precones, nemorum custodes. CARTUL Remens. p. 404 (c. 1183): nec ipsi vel res eorum a prepositis vel -ibus eius . . . capi debeant. k) *à Cologne, personnage chargé d'écrire et de conserver les «Schreinsurkunden» (écrits d'arche) et d'en porter le record (témoignage)*: CARTUL scrin. Col. A I p. 26 n° 42 (a. 1142–56): dedit testimonium parrochianis et -ibus. ib. p. 93 n° 10 (a. 1168–72): si vero Hupertus venerit, -es super hoc non ferent testimonium.

2) *celui qui est chargé d'une fonction judiciaire*: a) *appariteur et agent d'exécution en justice* (RUFIN. summa dist. 51 p. 133: -es apparitores erant et executores, qui reos faciebant apparere in iudicio et qui exequabantur sententias iudicum. EPITOME exactis regibus I 27 p. 9: domestici sunt iudicis ex quibus pro magna parte eius pendet consilium . . . et ideo dicuntur -es iudicis et consiliarii): AGOBARD. epist. 5,23 p. 176,38: non exacerunt -ium manus. ODO CLUN. Ger. 26 p. 307^D: ab -ibus comprehensus est et in carcere clausus. EKKEH. HERSF. Haimer. 7 p. 600,56: ad sepem alligatum verberibus crudeliter per suos -es macerari fecit. VITA Theog. 1,16 p. 456,3: per suos -es virgis unumquemque compescuit. BERNARD. PAPIENS. decret. V 32,6 p. 268: solent iudices et potestates habere -es per quos sententie executioni mandantur. SUMMA Trec. p. 23,7: quid ceteris magistratibus et eorum officialibus prestandum sit. STEPH. TORNAC. summa causa II q. 6 p. 185: nulli -ium, i.e. eorum qui aliquod officium in curia gerunt, ut executores et tabelliones et ceteri. ib. dist. 50 p. 69: apparitor, i.e. exsecutor vel -is. b) *official chargé d'exercer la juridiction épiscopale à la place de l'évêque* (cf. P. Fournier, *Les officialités au Moyen Age*, Paris, 1880): CONCIL. Westm. a. 1173 col. 141^E: nullus presumat intrare ecclesiam absque presentatione advocati ecclesie et impersona-

tionem dioecesani episcopi vel -is eius per ipsum. GLANV. leg. IV 10 p. 81: clericum ipsum coram episcopo suo vel eius -i placitabit. ACTA pont. Rom. Gall. D 69 p. 150 (a. 1185): assignato vicariis, unde honeste vivant et in spiritualibus et sinodalibus possint episcopis et eorum -ibus respondere. 5 CARTUL Ursicampi 105 p. 72 (a. 1190): Petrus, abbas Sancti Justi, domini Belvacensis -is. CARTUL templ. Sommer. 35 p. 49 (a. 1190): magister Drogo de Moy, -is Philippi, Belvacensis episcopi. CARTUL Ursicampi 64 p. 42 (a. 1196): inquisivimus veritatem sub intimatione videlicet anathematis ex parte domini episcopi Noviomensis a me Symone -i eius facta. CARTUL Prulliac. 113 p. 87 (a. 1197): G . . . -is Senonensis. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 149 p. 638,3: per Stephanum Romanum, Audomarensis ecclesie canonicum et Remensis archiepiscopi Willelmi -em.

3) *celui qui est chargé du service divin*: a) *desservant d'une église*: COD. Lang. 183 col. 310b (a. 853): herogationem officialis ecclesie Sancti Johannis sito Modicia, qui ibi pro tempore officialis fuerint. ib. 252 col. 428b (a. 871): presbiter ille, qui in eadem ecclesia -e fuerit. ib. 312 col. 526c (a. 882): in eorum presbiteris qui pro tempore in ipsa basilica Sancti Ambrosii -is fuerint. DIPL. Bereng. I 13 p. 47,9 (a. 894): pro quibusdam presbiteris atque -ibus Sancti Ambrosii. CARTUL Clun. II 1228 p. 310 (a. 967): Adalgisus presbiter, -e baxilice Sancti Georgii. EBERW. Magner. 13: clericos divino officio mancipatos . . . habemus . . . -es et scholasticos. REG. S. Mar. Vellat. 24 p. 19 (a. 1026): in manibus de officialis ecl. et plebe Sancti Stephani. CARTA a. 1039 (Manaresi, Atti privati Mil. II 273 p. 275): Johannes presbiter de ordine decomanorum sancte Mediolanensis ecclesie, officiale basilice Sancti Nazarii. CARTUL Clun. V 3863 p. 214 (a. 1107): monachi et -es ipsius ecclesie Sancti Nicholai. CARTUL Bund. 434 p. 317,31 (a. 1186): inter Petrum presbyterum, ministrum et officialem ecclesie ospitalis Sancti Petri. b) *officiant*: CONSUET. Fructuar. 15 p. 185,31: -is misse que pro defuncto qui ibi est, canitur, ante corpus stat. JOH. ABRINC. p. 22: maior missa in cappis, cuius -es, quia sunt sacerdotes, utantur casulis. LIB. ordin. Patav. 1,13 p. 943,10: -es quatuor in chorum venientes cum magna veneratione incipiunt: «Christus natus est». c) *expression -is sacri ministerii: prêtre*: BERNARD. ANDEGAV. mirac. Fid. p. 39: ut sacri ministerii -es non modo non revereantur, sed etiam modo contumeliis et verberibus appetant. d) *celui qui confère un sacrement*: HENR. AUG. planct. 1946 p. 216: sit qualis qualis baptis-

matis -is, hic qui baptizat Deus est, qui crimina donat.

4) *serviteur, domestique*: NOTK. BALB. gesta 1,11: ego autem tibi precipio, ut nihil degustes antequam extremi -es qui sunt in curte mea, reficiantur. VITA Leutfr. p. 14,7: assumptis -ibus suis, ad cellam viri Dei ire perrexit. CONSUET. Farf. I 57 p. 58: cellararius cum suis -ibus deportet pietantiam ad mensam. LAMB. TUIT. vita Herib. 1,8 p. 746,25: accersitis -ibus, locus idem mundari precipitur.

5) *gens de métier*: GUIBERT. Nov. vita III 7 p. 163: tan-

tus furor, tantus stupor burgensium corda corripuit, ut omnes -es officia sua desererent, et cerdonum ac sutorum tabernule clauderentur. SUGER. consecr. Dion. 2 p. 220: diversi -es, relictis officiorum suorum instrumentis.

6) *livre liturgique*: TRAD. Fris. 572 (a. 828): volumina III^{or}, id est missalem, lectionarium, antiphonarium, -em. ib. 597 p. 511 (a. 830): missalem, comitem, -em, antiphonarium. AMALAR. epist. p. 268,16: quendam codicem . . . a se compositum atque digestum . . . tradidit, asserens eum -em nuncupari, tanquam de sacris officiis . . . disputantem. CATAL. biblioth. Lehm. I 46 p. 218,5 (a. 1086–1116): libri lectionum II, -is I. CASUS Petrish. 3,49: libri lectionum duo, -is unus.

B) *fém.*: *moniale chargée d'un office claustral*: GUILL. MALM. gesta reg. V 439 p. 510: abbatissam vel priorem, ceterasve -es institutum. ABELARD. reg. monial. 6 p. 252: sex vero alie sub ea (*sc. abbatissa*), quas dicimus -es (*sc. portaria, celleraria, vestiaria, infirmaria, cantrix, sacrista*). LAMB. ARD. hist. Ghisn. 122 p. 621,41: sine nomine et dignitate abbatissa, officii tamen sedulitate in omni sanctitate et religione sanctimonialium non tam -is quam pedisequa, in propria domo residens (*cf. sens II A I g*).

C) *neutre*: 1) *livre liturgique*: TRAD. Ratisb. 48 p. 52 (a. 863–85): passion(alia) II, -e I, collectarium I. COD. Austr. III 2 p. 8,6 (c. 990): turibulum argenteum I, -e I. CATAL. biblioth. Becker 44,120,21 (a. 994): lectionarii II, -ia II. DOC. Port. part. III 320 p. 283 (a. 1109): libros . . . missale I^o, -e I^o, antifonal I^a, homelia. CARTUL Turg. II 23 (a. 1138–46): libros vero missale, evangeliarium, lectionarium, -e, benedictionale. CATAL. biblioth. Stir. (1961) p. 81,38: duo ymnarii, gradualia tria, sequentionaria duo, -ia tria.

2) *ce qui est utile, ce qui sert*: a) *organe*: ALFAN. premn. phys. p. 60,21: omne vero non homiomerum ex homiomeris constat, ut caput ex nervis et carnibus et ossibus et similibus, vocantur autem et hec organica, id est -ia. EKKEB. HERSF. Haimer. 29: claudus quidam . . . scamellis . . . est deportatus, adeo enim totus dimidius nature officio sibimet erat inutilis, sed meritis viri Dei adiutus, mutato -i, relictis ibidem scamellis, propriis pedibus est reversus. GUIBERT. NOV. gesta Franc. III 6 col. 730^A: incidi . . . generandi vero -ia cunctis. b) *au figuré: loi naturelle*: GERARD. MORES. delib. p. 160: aliunde enim habet sol (*lumen*), de quo officium prestat circa -e inditum a luce vera.

officialiter [officialis] 1) *consciencieusement, en suivant les règles*: WIDR. Gerh. 1,8 p. 497,2: «Letare Hierusalem,» -r peregerunt. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 267,24: psalmodie orationi et divinis laudibus -r satis devotus. *en rhétor.*: CONR. HIRS. dial. p. 122: Virgilius . . . quo . . . nullus (*auctor*), ubi veritati cedere coactus est, -ius et curialius mentitus est.

2) *en accomplissant les devoirs de sa fonction*: CARTUL Mog. A 510 p. 413 (a. 1123): de dando theloneo in omni foro, quod ad nos pertinet, tam ministeriales quam reli-

quos, qui monachorum utilitatibus -r serviunt, absolvi-mus.

officialitas, -tis *f.* 1) *charge, fonction*: CARTUL S. Mar. Paris. I p. 226 (a. 1006): nec teneantur (*canonici Sancte Marie Parisiensis*) . . . cuique successorum nostri per ullius redibitionem -tis aut servicii.

2) *fonction d'official*: ROTUL. cart. p. 99b (a. 1200): sciatis nos commisisse . . . Hugoni de Well -tem episcopatus Linc(olnien)sis, sicut custodes prioris nostri regis Henrici -tem illam habuerunt quando episcopatus Lincolnien-sis in manu sua fuit.

officiarius, -a, -um [officium] I) *adj.*: *dû aux agents publics*: HIST. S. Flor. Salm. II p. 255 (*cf. Bulla Johannis XVIII a. 1004; spur. a. 1026–44; cf. J. F. Lemarignier, Etude sur les privilèges d'exemption et de juridiction ecclésiastique, [1937], p. 105–106*): similiter a Ludovico cognomento Pio . . . omnis exactionis vel cuiuscunque legalis seu -e pensionis, simul etiam sinodalis debiti omnium ecclesiarum que ipsi monasterio subiacent immunitate donatum (ditatum, *cf. BULLAR. Rom. I p. 305 col. 1,26*).

II) *subst. m.*: A) *personne pourvue d'une charge, officier*: 1) *agent public*: CARTUL Rhen. med. I 375 p. 433 (a. 1075): confirmavit ita videlicet ut nullus advocatus, nullus omnino secularis -us . . . aliquid ibi audeat invadere aut disponere. CARTUL Stir. I 677 p. 652 (a. 1186): petenti curiam imperatoris aut in expeditionem eunti dicti -i . . . serviant sicut et hii qui de Austria serviunt. 2) *agent domanial*: CARTUL Rhen. med. I 252 p. 308,30 (a. 979): ex parte venatorum nostrorum et ex parte fratrum domus S. Petri a Melgero nostro Amelrico autem eorum -o orta contentione de quodam tributo ex scriptis eorum silvis. ib. 396 p. 452 (c. 1098): quicquid est faciendum . . . totum per -um fratrum fiat . . . et in usum prebende eorum conferatur. REG. abb. Werd. 7,1 p. 187,15: dabit . . . in festo sancte Andree apostoli VI mr. et fertonem; iste VI mr. dabuntur -is abbatis. 3) *moine chargé d'un office claustral*: ADAM SCOT. serm. 8,8 p. 196: in una nocte . . . quicquid ad istorum . . . -orum ministerium pertinet . . . effectui mancipent (*sc. cellarius, sacrista, hospitalis, prior, abbas*). ib. 12,3 p. 223: ad obedientarios qui et -i solent appellari, pro eo quod . . . variis sunt officiis deputati. 4) *appariteur judiciaire*: ALAN. INS. dist. col. 779^C: dicuntur satellites vel etiam -i, qui etiam questionarii, quia in omnibus extorquent veritatem et tormentis homines cruciant. 5) *official (?)*: CARTUL Karrof. p. 153 (a. 1165): quod honestius . . . religiose puniuntur, tractantur et reguntur ad salutem anime et sanitatem corporis religiosi de offensis et facinoribus per proprios abbates et suos commissos religiosos quam a dominis episcopis, -is peculiaribus, constituta, decretata et approbata fuit hec presens carta.

B) *domestique*: CONSUET. Farf. II 48 p. 182: reddat ei supradicto -o ad abluendum. WIPO gesta 4 p. 24,15: in dispositione curiali quem rex maiorem domus statueret, quos cubiculariorum magistros, quos infertores et pincernas et

reliquos -os ordinaret.

C) *livre liturgique*: *Dipl. com. Pal. Rip. app. 63 p. 318* (a. 868): trado vobis libros sex: computum, manuale, antiphonarium, -um. *CARTA a. 1064* (Villanueva, *Viage literario XII app. 28 p. 306*): omnes meos libros maiores et minores, id sunt . . . duos -os. *CARTA a. 1105* (Lopez Ferreiro, *Santiago III app. 18 p. 58*): libros antifonal, -um, missale, obliotega, comitis (*cf. Steiger dans Festschrift J. Jud. p. 644*). *CARTUL. Biterr. 182 p. 247* (a. 1154): dono . . . meum -um et scamnum in quo sedeant ministri altaris.

officiator, -is m. [officio 1.] *officiant*: *CONSuet. FRuctuar. 12 p. 173,4*: si Purificatio sancte Marie contigerit ante Septuagesimam non nisi induitur cappis nisi -r, et qui cantaturi sunt graduale et tractum. *ORDO Ber. p. 77,34*: cimiliarcha debet esse -r misse.

officiatus, -i m. [officio 1.] *forme offitiatus*: *CONST. 1299* (a. 1184). 1) *personne chargée d'une fonction ou d'un office*: a) *officier d'une cour ecclésiastique ou laïque*: *CARTUL. eccl. Erf. 110 p. 61,8* (a. 1193): testes sunt . . . capellani curie (*Moguntinensis*) . . . ministeriales . . . Helewigus marscalcus, . . . Striger dapifer cum reliquis -is curie. *GERH. STED. annal. p. 211,40*: -is . . . suis, hoc est dapifero, pincerne ceterisque omnibus . . . injunxit. b) *moine chargé d'un office claustral*: *GISLEB. TRUD. gesta Trud. VIII 14 p. 278,11*: satagebat . . . apud -os, maxime apud F. fratrem nostrum, qui secundus tunc post abbatem in omnibus nostris temporalibus rebus habebatur, ut edificarentur alique domus que claustrum formarent. c) *agent chargé de l'administration des biens épiscopaux*: *CONST. I 299* (a. 1184): episcopus -tium suum et custodem rerum suarum pro sua voluntate removere potest et mutare quancumque velit. *ib. 366 p. 515,26* (a. 1195): quidam ministeriales ecclesie vestre, qui sunt -i sive villici episcopi. d) *agent domanial*: *CARTUL. Nuremb. 107 p. 76 in.* (a. 1200): testes . . . sunt Albertus Rindismus . . . Reimarus -us de Meglindorf. e) *agent municipal*: *CARTUL. Argent. app. 616,7 p. 467,14* (a. 1129): quatuor autem -os, in quibus urbis gubernatio consistit, episcopus manu sua investit, scilicet scultetum, burcgravium, thelonearium et monete magistrum.

2) *subordonné d'un agent administratif*: *CARTUL. Worm. 73 p. 60,34* (XII–XIII s.): VII libras . . . persolvat, tres scilicet episcopo, duas iudicibus et reliquas duas advocato et sculteto et -is eorum qui vulgo ambitman vocantur.

officina, -e f. *forme officinia*: *CARTA a. 995* (Villanueva, *Viage literario XIII app. 21 p. 256*).

I) *atelier, fabrique, local dans lequel se pratique un travail quelconque* (*SMAR. reg. Bened. col. 794^B*: a faciendo enim officium et ab officio -a derivatur. *PAPIAS*: -e dicuntur loca quibus fiunt officia): A) *chez les laïques, en parlant d'une forge, d'un atelier de tissage, d'une boulangerie, d'une cuisine*: *NOTK. BALB. gesta p. 31,16*: si non impedieris me in -a tua (*sc. fabri ferrarii*) iocari. *AELFR. col.*

loq. p. 11: tu (*sc. ferrarie*), quid das nobis in -a tua nisi ferreas scintillas. *id. angl. sax. vocabul. p. 34*: -a, smiððe. *THANGM. Bernw. 5 p. 760,17*: -as ubi diversi usus metalla fiebant. *GULL. TYR. hist. rer. transm. XXII 30 p. 1129*: coquorum vel pistorum habentes officium . . . in domibus civium omni commoditate refertis -as locaverant suas. *CARTUL. Friburg. 24* (a. 1186–1218): pistrinum . . . S<ancto> Petro donavit . . . eandem -am sorori sue . . . concessimus. *HUGO FALC. epist. p. 178,9*: -as ubi in fila variis distincta coloribus serum vellera tenuantur et sibi invicem multiplici texendi genera coaptantur.

B) *dans un monastère: bâtiment de service*: 1) *en général*: *CAPIT. reg. Franc. I 170,4 p. 344,11* (a. 817): ut in coquina, in pistrino et in ceteris artium -is propriis operentur manibus. *VITA Sadalb. p. 62,2*: soror . . . lavando vestimentorum sordes . . . ad cellam -e qua hec agi solitum erat veniens. *RATPERT. Gall. 6 p. 65*: cellario cunctisque similibus monasterii -is, laicales prefecit personas. *CARTUL. S. Petri Carnot. 29 p. 287* (a. 1101–29): lignarii copiam . . . cunctis focis -arum suarum, id est culine, pistrini, domus infirmorum. *CARTUL. S. Salv. Vicecom. 50 p. 67* (c. 1155): facere vivaria . . . ut valeant ipsam aquam per -as suas adducere. *distinct des bâtiments d'habitation*: *Dipl. Caroli II, II p. 253,32* (a. 866–70): domos atque -as sibi pertinentes reficiendas (*cf. ACTA Phil. I 25 p. 73,13* [a. 1066]. *CARTUL. Clun. V 3988 p. 343* [a. 1125]. *etc.*). *CHRON. S. Ben. Divion. p. 160*: -as ac reliqua habitacula monachis utilia. 2) *avec adj. pour spécifier la fonction utilitaire*: *ADREVALD. mirac. Bened. 26 p. 60*: cum neque subulas maiores, neque malleos, margulos, nec aliquid -e fabrilis . . . haberent (*cf. LABORANS iustit. p. 38,32*. *STEPH. TORNAC. epist. 78 p. 92*).

C) *dépendant d'un chapitre: bâtiment de service*: *RAHEW. 4,15 p. 255,5*: domus etiam et -e canonicorum . . . cremate sunt. *CARTUL. prov. Lugd. 39 p. 53* (a. 1158–79): ipsum locum ubi ecclesiam, domos et -as canonicorum edificaverat. *PRIMORD. Som. p. 22*: domiciliis quoque canonicorum . . . refectorio scilicet et dormitorio, necnon et cellario et aliis -is necessariis . . . dirutis. *spéc., expression ministratoria -a*: *HETTIEPist. 2 p. 278,17*: de regula augende religionis et de ministratoriis canonicorum -is.

D) *local consacré à un travail intellectuel, bureau, officine*: *FORMA mon. Sangall. p. 14b*: domus et -a camerarii. *UDALR. consuet. Clun. III 14 col. 758^C*: ad -am secretarii. *EPIST. Hann. 69*: puerum nostrum ex media studiorum -a . . . subtrahi.

II) *centre d'exploitation comportant un outillage (dans le cas des salines)*: *CARTA a. 857* (Muñoz y Romero, *Collecc. fueros p. 22*): non portaticum in -is salinarum nec in piscationibus fluminum. *DIPLOM. Astur. II 175 p. 298,70* (a. 905): cum omnibus bonis et adiacentiis suis cum -is salinarum. *CARTA a. 990* (*HIST. Langued. V pr. 151 col. 990*): medietas de salinas . . . cum omnibus -is et areis. *DOC. Monst. 2 p. 5* (a. 1042): cum tribus salinariis -is.

DIPL. Caroli M. 290 (spur. XII s.): in quo loco -as salis cum singulis patellis et mancipiis . . . habemus.

III) *local à usages divers*: A) *bâtiment monastique*: 1) *en général*: AIMOIN. SANGERM. mirac. Germ. p. 119: in diversis monasterii -is subplendis, dormitorii scilicet, cellarii, domus infirmorum. FOLC. gesta Bertin. p. 160: claves basilice ipsius omniumque aliarum -arum. GUILL. HIRS. const. 1,5: tales -e sunt in claustro . . . id est ecclesia, dormitorium, refectorium, coquina regularis. CARTUL. Aurel. p. 25 (a. 1100): fieri ecclesiam et -as ad illam pertinentes. 10 CARTUL. Mai. Mon. Dun. 173 p. 164 (a. 1119): -as vero suas habitationi monachorum aptas, domos scilicet, claustrum, puteum et quicquid opus fuerit eis poterunt facere monachi. STATUT. Cisterc. p. 17 (a. 1134): sculpture vel picture in ecclesiis nostris seu in -is aliquibus monasterii ne fiant interdicimus. 2) -a claustrum: *local dépendant du cloître*: DIPL. Henr. IV 403 p. 533,42 (a. 1089): dum . . . ecclesiam . . . susciperent, mox -as claustrum . . . edificant monachicamque vitam inibi celebrant. 3) *construit avec un adj. signifiant «monastique»*: ACTA Pont. 11 p. 22,18 (a. 1100): in adiacentibus eidem cenobio, atrio et curte et claustralibus -is (cf. BERTHOLD. ZWIF. chron. pref. p. 138,23. VITA Meinw. p. 121,30. etc.). CARTUL. Userc. 291 p. 193 (a. 1066): solum in quo est ecclesia, et spatium ad -as coenobiales. ORD. VIT. hist. V 14 t. II p. 421: monachiles -as . . . condere coeperunt. CARTUL. Cormar. 53 p. 106 (a. 1102): ut ibi conversentur monachi et -as regularum faciant secundum suum posse (cf. PETR. VENER. epist. I 28 col. 133^D. SUGER. adm. 20 p. 181. etc.). CHRON.-CARTUL. S. Theofr. Calm. 52 p. 47 (XII s.): quia necessitas regularium -arum non parvam fratribus angustiam sepius inferebat, dum a foris convenientes in solemnitatibus, ut moris est, nec in dormitorio, nec in capitulo congruenter consistere, nec per claustrum ordinatim procedere valerent. 4) *en particulier: infirmerie, hôtellerie, chauffoir*: DIPL. Caroli II, II p. 62,11 (a. 862): dormitorio scilicet fratrum ac omnibus -is infirmorum. UDALR. consuet. Clun. II 21 col. 709^D: ad illam minuendi sanguinis -am (cf. GUILL. HIRS. const. 1,61). CARTA. a. 952 (Hist. gén. de Metz III pr. p. 69): hospitalitatis -a ubi, juxta mandatum divinum, his qui advenerint commoda posset exhiberi humanitas. UDALR. consuet. Clun. I 41 col. 687^C: si tanta est hiemis asperitas, est -a in qua grandis focus ab ipsis fratribus qui fuerunt coqui prioris septimane preparatur, et illuc omnes tam maiores quam minores licenter accedunt.

B) *bâtiment dépendant d'un chapitre*: CARTUL. Argent. 51 p. 41,23 (a. 1003): quatinus de facultatibus illius repararem episcopalem sedem, que cum edificiis et -is claustralibus destructa fuit. CARTUL. S. Steph. Divion. II 86 p. 98 (a. 1185): domus proprie canonicorum capelle in quibus morantur et -e capelle ipsius non erunt censuales, nec cellaria, nec quoquine, nec grangie.

C) *bâtiment, maison d'accueil*: ODO DIOGIL. 1 p. 25: leprosorum adiit -as.

D) *pièce, local*: ENGELH. WIRZ. Burch. 2,8 p. 32,29: eiusdem exercitii sibi providere curavit -am . . . separatam ab episcopii tumultibus.

IV) *travail*: VITA Amant. Engol. 17 p. 350,9: si quando voluerint que usu extant necessaria presentare, videlicet vel domicilii, vel putei, vel cuiusvis -am, precedunt orationibus. *au plur.:* *métier*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 11 p. 723: in modum fabrorum -as exercentium.

V) *centre, lieu où s'exerce une activité*: FRECULPH. chron. I, VI, III col. 1054^C: velut -a omnium artificum atque artificiosa et emporium commune Asie atque Europe . . . fuit.

VI) *lieu d'origine, lieu qui a donné naissance à*: FRECULPH. chron. I, II, XVI col. 961^D: Scanza predicta quasi -a gentium, aut certe velut vagina nationum. *de là l'expression -e nostre redemptionis pour désigner les Lieux Saints*: OTTO FRIS. gesta 1,43 p. 61,31: ut in ipsam Dei viventis irruant civitatem, ut -as nostre redemptionis evertant. NICOL. CLAR. epist. 18 col. 1617^A: quotidie perambulans -as nostre redemptionis, et adoras in loco ubi steterunt pedes eius, vides ubi natus sit, ubi fatigatus sit, ubi miracula fecerit (cf. ib. 31 col. 1622^B).

VII) *sens figurés*: A) *lieu, demeure*: NICOL. CLAR. epist. 16 col. 1611^C: nobilis enim animus et de coelestibus -is . . . elapsus. VITA Fiac. 3 p. 604^F: nulla spiritualis -e supellex ei deesse potuit, in quo castitas rata finaliter perseveravit.

B) *centre d'activité, officine*: VITA Annon. III 7,2,4: illisque binis coenobiis viros/ Anno dedit virtute claros,/ quos Sigebert velut -a/ sedesque virtutum inclyta prebuit. ADAM PENSEN. epist. XI 117 p. 188 (1194-1206): devoti cordis -a. *spéc., en parlant d'écoles littéraires*: NICOL. CLAR. epist. 5 col. 1599^D: Tullium . . . vel aliquem ex illis veteribus -is perorare confiteor. ib. 38 col. 1633^A: unus ex satyricorum -a proclamatur. *péj.*: PETR. DAMIAN. carm. B 50,1 p. 134: heu sedes apostolica, orbis olim gloria,/ nunc pro dolor efficeris -a Simonis. GERARD. IHER. expl. sent. 1033 p. 452: sis . . . -a diaboli.

C) *activité, action d'accomplir quelque chose*: CAPIT. reg. Franc. I p. 80,27 (a. 786-800): obliteratam pene maiorum nostrorum desidia reparare vigilantibus studio litterarum satagimus -am. ALAN. INS. expos. angel. p. 199: hec ergo agmina per angelicas -as, id est ex eo quod mittuntur ad explenda divina officia, facis flammea, ut expositum est, id est ignea (cf. ANAL. hymn. 53, 190,7). METTELL. Quir. 4,10: quieverant hinc mortis -e,/ criminibus demptis ergastula neminem tenebant.

D) *pratique*: 1) *(d'une vertu)*: EPIST. Becc. 8 p. 162,3: dum per virtutum tuarum -as sollicita curiositate discurro. HUGO FLAV. chron. II p. 436,21: hic prius arserit in -a caritatis. 2) *d'un mode de vie*: VITA Joh. Rav. p. 49: locum heremite vite congruum -is.

E) *ce qui provoque, ce qui a suscité*: GESTA Ern. duc. I p. 16,10: quod ex hoc fabula mundi et -a stuporis ubique terrarum esse perhibeor. STEPH. TORNAC. epist. 251 (P.L. 211)

col. 517^A: lapsa sunt apud nos in confusionis -am sacram studia litterarum. v. *aussi officinum*.

officialis, -e [officina] *destiné à l'exercice d'un métier, servant d'atelier*: CHRON. Tornac. p. 551: duo siquidem ciues Tornacenses . . . dederunt nobis domus -es quas habebant in Tornaco.

officinarus, -i m. [officina] *desservant d'une église*: COD. Croat. II 42 p. 42 (a. 1134): rex . . . Zagrabensem constituit episcopatum . . . qui et illi ecclesie -os de Semiensi et Zalensi comitatu ordinavit. Preterea alter capellanus . . . dedit eidem ecclesie populum de Dumbroa cum terra . . . appendente (cf. MON. Strig. I 59 p. 85 [a. 1134]). (cf. *officionarius*, sens 3).

officino I. [officina] *pourvoir en bâtiments*: VITA Hiltr. I 5 p. 493^E: oratorio tandem expleto, . . . et culmine apposito et . . . claustro bene -ato.

officinum, -i n. [pour officina] 1) *bâtiment à usage d'habitation ou d'atelier dans un monastère*: WETT. Gall. 2 p. 258,30: oratorium in honore sancti Petri . . . ac -a habitationi apta sibi construxerat. GESTA Aldrici p. 58: cetera -a fratrum, tam cellaria quam et alia -a mirabiliter et decenter construxit. ib. p. 69: refectorium, dormitorium, cellarium et cetera -a. CARTUL Vindoc. II 324 p. 34 (a. 1085): terram ad -a monachorum edificanda. ANNAL S. Serg. Andegav. a. 1132 p. 96: ecclesiam Sancte Trinitatis cunctaque -a monachorum et cellaria. CARTUL Bonif. 2 p. 51 (a. 1136-37): domum virgultis et quibusdam sarmentis omnia -a, ut mos est abbatie, constructa. PRIOR. Hexh. 111 p. 192 (XII s.): -a religioni convenientia, lignea tamen, propriis construxit manibus. ib. p. 193: -a regularia decenter constructa lapidibus et tegulis ligneis tecta, gratum incolis prebebant receptaculum.

2) *atelier*: GUILL. Cass. II 1545 p. 173 (a. 1192): legat partem suam domus de Clavica et domorum de Sancto Ambroxio -orum videlicet in quibus laborant ferrarii.

officio sive officio I. [officium] *forme officior*: COD. Lang. 227 col. 381a (a. 863).

I) *trans.*: A) *se rendre utile, accomplir un service*: SIGEBERT. GEMBL. Theod. III 20 col. 758^C: illis iam non obsistentibus sed ad omnia -antibus.

B) *pourvoir d'un office*: CARTUL Argent. app. 616,10 p. 468,1: preter ministeriales ecclesie et eos qui sunt de familia episcopi et qui ab ipso sunt -ati.

C) *assurer le service du culte*: 1) -are ecclesiam (ecclesias): *assurer le service du culte dans une certaine église (dans certaines églises); d'où le passif* ecclesia -atur: FONT. Flor. 30 p. 77,20 (a. 1031): ipsa prephata ecclesia per te et per tuis sacerdotis et clericis sit gubernata et -ata in psalmis, misse et orationes. MON. arch. Neap. V 445 p. 122 (a. 1088): quomodo meruerit -are ecclesie de foris istius civitatis, hoc est besperos et matutinos seu missarum solemniam. RUFIN. summa 21,2,5 p. 385: conductitius presbiter ille dicitur qui ex pacto ecclesiam regendam et -andam accipit, puta XL solidos accipit, ut per annum in

hac ecclesia officia celebret. CARTUL Bund. 437 p. 333,7 (a. 1186): ego tenui suprascriptas ecclesias et -tias habeo per ministerium. ib. p. 333,19: dare penitentiam . . . -tiare ecclesias infra suprascriptos terminos. CARTUL Ultraiect. 530 p. 470,5 (a. 1196): regem Romanorum . . . in canonicum ecclesie vestre . . . elegistis, faciendo prebendam ipsius debite -ari per duos sacerdotes. 2) -are diem: *assurer le service du culte*: MON. hist. Neap. II 568 p. 345 (a. 1095): dat Petro presbytero . . . at tenendum seu -andum et conciandum et frugiandum cunctis diebus vite sue ecclesiam . . . beatissimi Euthimii. *d'où le passif* dies -atur: HONOR. AUG. gemma 3,71: hec vero dies ideo non -atur, ut Ecclesia caput suum in hoc ministerio imitetur.

II) *intrans.*: A) *célébrer les offices du culte, officier*: COD. Lang. 227 col. 381a (a. 863): si in ecclesia nostra . . . -tiaveris vel deservieris puriter et fideliter, sicut decet bonum sacerdos. ib. 252 col. 428a (a. 871): ad ordinandum presbiterum unum, qui in iamdicta ecclesia . . . -are et custodire debeat die noctuque. CARTA a. 874 (Manaresi, Placiti I 78 p. 285,22): monachi ipsius monasterii, qui ibi -tiabant. COD. Cavens. II 382 p. 234 (a. 986): in ipsa ecclesia die noctuque -are sicut decet sacerdos. ib. VIII 1252 p. 27,5 (a. 1057): per ipsa ecclesia semper -emus et -are faciamus, sicut meruerit ecclesia billana. SER. princ. Lang. 76 p. 143: in ipsa ecclesia cotidie, die noctuque, -emus nos, et clericos quem ibi miserimus.

B) *célébrer l'office des morts*: UGUTIO s.v. fos: funero, funeras, sepelire, obsequium et exequias funeris agere ut: iste funerat corpus, id est -at et funerosa officia agit.

officio sive officio 3. *formes*: obficio: VITA Burch. Worm. 22 med. GUILL. S. THEOD. cant. p. 68. officio: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,53. officor: ANTIDOT. Cantabr. p. 167. officio: SCHOL. ad Egbert. Leod. I 5 p. 3.

1) *nuire, porter préjudice* (PAPIAS s.v. obesse: obesse nocere est, -ere vero velle nocere. PAPIAS s.v. officere: -ere est alicui nocere): a) *en général*: LUPUS epist. I 4 p. 36: illi . . . nihil immoderatum proderit et vobis multum . . . -iet. ADREVALD. mirac. Bened. 4 p. 20: quod saluti animarum sibi commissarum immanissime -ere posset. RATHER. coniect. 16 col. 546^B: nil magis -it illis hominibus . . . quam fraus et perfidia consiliariorum. DUDO Norm. IV 34 p. 281: sic omnibus omnia factus, -ecit nullis, certavit profore cunctis. RADULF. TORT. mirac. Bened. 7 p. 284: estimans nil sibi -ere quod dicturus erat. GIRALD. topogr. II 54 p. 135: vere officium illud et ab -iando non per antiphrasin sed proprie dictum. Talibus enim ascripti officii, officiosissime semper -ere parati sunt quam proficere. b) *sens milit.*: FULCH. hist. Hier. II 1 p. 355: congregatis omnibus suis quotcumque potuerunt, ubi magis nobis -ere arbitrati sunt, obviam armati venerunt. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 28 p. 933: artes quibus obsessis possent -ere satagentes invenire. c) *sens physique: faire du mal (à une partie du corps)*: GUIBERT. Nov. gesta Franc. VIII 4 col. 806^B: crapula -it stomacho. GUILL. TYR. hist. rer. transm.

VI 20 p. 269: fumo plurimum -iente luminibus.

2) (*sens faible*) *gêner*: BALD. BURG. carm. 185,70 p. 185: nec foris egra palus gressibus -iat. STEPH. TORNAC. epist. I p. 6: quod tegumenta eorum et non sufficiant in hyeme et -iant in estate.

3) *empêcher de*: a) *suivi d'un adj. verbal*: GUILL. S. THEOD. cant. p. 68: que, quantum interno lumini contemplando obficiunt, manifestum est. b) *suivi de ne et le subj.*: CARM. Bur. B 57,3,3: sed Aquilonis/ ira predonis/ elementis -it,/ ne pariant.

4) (*trans.*) *accabler*: GESTA Ern. duc. I p. 12,41: illi vero acriter instare, fundere consternatos et, in quosunque offendissent, hos plagis vel morte -ere. *par la maladie*: ANTIDOT. Cantabr. p. 167: gula gargariza . . . et de foris calidum liga. Noli tardare quia si non occureris -antur.

officiographus, -i m. [officium et graphium] *liturgiste*: AMALAR. embol. tit. p. 367: in invectione canonica Martini pape in Amalarium -um.

officionarius, -i m. [officium] 1) *officier domestique*: ODILO SUESS. transl. Sebast. 13 p. 393: ministri et -i eius quibus exempli gratia ista reddidimus, agite ut nitidis obsequiis ei iugiter famulemini. CONST. I 447,11 p. 663,8 (1160; spur.): singuli vero principes suos habeant -os speciales, marscalcum, dapiferum, pincernam et kamerarium.

2) *officiant*: CONSUET. Farf. I 19 p. 15: ex hinc, fratres, -us debet imponere antiphonam.

3) *desservant d'une église*: DOC. Croat. 130 p. 158 (a. 1093-95): ad instruendam ergo huius plebis ignorantiam quendam . . . virum . . . idoneum reperit, quem eidem ecclesie pastorem . . . delegavit, qui et illi ecclesie -os de Semigiensi et Zalensi comitatu ordinavit (*cf. officinarius*).

officiositas, -tis f. 1) *obligeance, empressement, servabilité*: FORM. Sangall. II 47 p. 430,5: ingratos vos et aversos sequens ad gratiam et -tem meam revocare studebo. GUILL. PICTAV. gesta II 41 p. 102: Rotomagum . . . ubi multiplex hospitalitatis -s vie laborem perpressos . . . recrearet. VITA Edw. 909 p. 415: -tem tamen ipsius regine gratam in talibus ducebat. HIST. mart. Trev. 13: quem . . . sufficienti ac placita illi -te sustentabat. GAUFRID. AUTISS. serm. p. 181,13: erga subditos -tem, erga Deum fidelitatem. WIBALD. epist. 278 p. 405,8: -te nostra omnem comotionem . . . delinire studebimus.

2) *célébration*: HERIC. mirac. Germ. II 2 p. 168: cumque circa gallicinium nocturne functionis -s a fratribus ageretur. ADSO Frod. p. 79,4: eum cum clero suo et festivitatis -s cumulatus occuparet. ib. p. 83,7: sacre translationis eius festivitatem publica -te. percelebrans.

officiosus, -a, -um 1) *adj.*: A) *utile, qui sert*: THEODULF. carm. I 232 p. 450: sed medicina Dei morbos excludit iniquos/ et facit ut redeat -a salus. HERM. AUGIENS. mus. p. 10,21: ex quatuor predictis literis tribus autenticus dominatur, id est F c f, et est F f diapason . . . , c vero media per seculorum amen est -a. HILDEB. Hugon. Clun. prol. col.

859A: -a res est, et prudenti grata scriptori, correctio, ea quidem mihi placet, sed cum persona corrigit, non turba. CONR. HIRS. dial. p. 54,14: honesta est senectus que . . . -a est in colendo agro, in apum custodia. BERNARD. SILV. mundi univ. II 3 p. 36,27: natura . . . amicis providentie iussionibus -a concurrat. RUFIN. summa 9,7 p. 24: -um autem mendacium est quo alicui subvenitur et unde nullus leditur. STEPH. TORNAC. summa 9,7 p. 18: -a mendacia que alicui prestant officia utilitatis.

B) *dévoué, empressé, actif*: VITA Theod. Andag. p. 42,45: triduo eius -a caritate usus est. COD. Polon. Mai. I p. 15 (a. 1138-44): post mortem . . . mariti mei . . . dum sedula et -a satagerem circa frequens commemoracionis eius ministerium. ACTA Henr. Leon. 11 p. 19,2 (a. 1147): prompte et -e servitutis devotionem. CARTUL. S. Bened. Floriac. 169 p. 386 (a. 1157): quia nos . . . -a sedulitate coluit. ORD. VIT. hist. IV 4 t. II p. 178: omnes -o affectu demulcebat. RICHARD. LOND. EP. dial. scacc. p. 27: visus est . . . in computationibus atque in rotulorum et brevium scripturis satis alacer et -us.

C) *élégant, travaillé*: VINC. KADL. chron. p. 45: auream supellectilem, -issimos eciam officialium ornatus . . . duce-ret admiranda.

II) *subst.m.: titulaire d'une charge monastique*: CARTUL. S. Bened. Floriac. II 180 p. 9 (a. 1162): tam vos quam successores vestros et omnes priores -osque quidquid reddituri singulis annis sunt cantori, ut dicitur: dominus abbas . . . , prior noster . . . , prior de Parcyaco . . . , prior de Dyaco . . . , prior de Regula . . . , prepositus de Saltu . . . , thesaurarius . . . , camerarius . . . , prepositus istius vil[le] . . . , celerarius . . . , infirmarius . . . , elemosinarius . . . , capicerius . . . , magister operis . . . (*cf. ACTA pont. Rom. Gall. VI 91 p. 162*).

officiose forme officiose: VITA Willeh. 5. 1) *selon les règles, convenablement*: DUDO Norm. I 6 p. 134: choro stat et clerus, -issime cantare suetus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,45: acies castrorum armis -e instructas. CARTUL. episc. Wirz. III 1 p. 6 (a. 1097): abbas . . . ordinaret . . . presbyterum . . . qui -e vespere et mane et meridie . . . agiliter exeat.

2) *obligeamment, courtoisement*: a) *en général*: SALOM. II epist. 40 p. 422,34: ille -e ea suscipere et pacata omnia de sua parte eis solet remandare. EPIST. Hann. 67: ut, si qua nova apud nos suborirentur, ea vobis -e communicarem stilo. ROB. MON. REM. hist. Hier. III 26 p. 769: ab his qui erant in ea christianis -issime suscepti sunt. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 18 p. 98: precepit ut advenientem ex parte eius -issime salutatum honeste tractarent. b) *avec empressement (de l'inférieur au supérieur)*: VITA Willeh. 5: ille ministerium devote susceptum -tiosissime peregit. VITA Theod. Andag. p. 38,17: cum quibusdam reverendi habitus viris -e sibi obsequentibus. c) *avec sollicitude (du supérieur à l'inférieur)*: DIPL. Otton. II 306 p. 363,10 (a. 983): animum nostrum induximus, omnibus postpositis, earum

commodis -ius inservire. HILDEB. Hugon. Clun. I 5 col. 863C: quibus egerent aut quid vellent -issime inquirens.

3) *solemnellement, cérémonieusement*: TRANSL. Eugen. Diogil. 3 p. 32: ubi agius martyr ... ad ... monasterium -issime est delatus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 277,18: rex natalem Domini ... non parvis optimatum suorum gloriosus copiis -e celebravit. VITA Veron. I 14 p. 167B: -issime a sacris virginibus humata est. CARTUL. S. Florent. Santon. 11 p. 44 (c. 1120): cuncta ... in plenario capitulo -issime professus est. GALBERT. BRUG. Karol. 15 p. 25: comes more suo -e et aperte legendo orabat. RUP. TUTT. medit. I 8 col. 365A: mortuos suos ... -e sepelierunt.

officerperdus, -a, -um [officium et perdo] *qui perd son temps, qui travaille pour rien*: AYNARD. p. 622: -us est ingratus. CARM. lib. III 15,20: sed quia promisi, studui deponere tibi,/ ne fiam fallax, alio est quod nomine mendax,/ et nec sim servus, ceu dicitur -us. JOCUND. Serv. 66 p. 143,8: idem [Servatius] quandoquidem potenti prece fulminum iacula calumpniosos torquet in nautas, quid vulcania in tellure poliunt Ciclopes Ethnei, nisi ut vocentur -i?

officium, -i n. *formes*: EFFICIUM: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 465,42. HOFFICIUM: MON. hist. Neap. II 245 p. 153,27 (a. 985). COD. Caiet. I 126 p. 237 (a. 1012). OBFICIUM: ANNAL. ROSENV. a. 1105. OFFICIUS: TRAD. Fris. 392 (a. 818). OFFICUS: DIPL. Conr. II 91 p. 124,21 (a. 1027). OFFITIA: COD. Lang. 402 col. 679a (a. 903). OFFITIUM: *passim*. OFFICIUM: ROTUL. opist. p. 28,8. CARTUL. S. Emil. Cocul. 198 p. 206 (a. 1070). OFIZIUM: COD. Ar. 75 p. 105,11 (a. 973). UFFICIUM: CARTUL. Imol. I 453 p. 583 (a. 1198). UFFICIUM: CARTUL. capit. Pis. 83 p. 231, 24 (1042-43).

I) Devoir:

A) Définitions juridiques

- 1) *devoir d'un homme envers un autre*
- 2) *comportement conforme aux lois ou à la règle*
- 3) *activité conforme à des normes fixées*

B) devoirs d'une fonction

- 1) *ecclésiastique*
- 2) *laïque*: a) *en parlant d'un souverain*
b) *en parlant d'une profession*
- 3) *expression ex -o*

C) devoir moral ou religieux

D) devoir dans le domaine judiciaire

E) au figuré: rôle, but, fin

II) Action de servir:

A) service, aide, secours

- 1) *en général*
- 2) *(par métaph., issu du sens méd.) soin*

B) manifestation d'accueil ou d'affection

C) soumission, dévotion

D) -um servitutis, -um subjectionis: *marque de soumission, de dépendance*

E) sens spéciaux de service: 1) *militaire -um: service militaire ou féodal*

2) *services et prestations d'un dépendant*

3) *service du culte*

F) expressions signifiant «grâce à», «par»

1) *per -um*

2) *-o*

G) au dat. suivi du gén.: à

III) Travail:

A) acte, action

1) *en général*

- 2) *tâche déterminée, mission*: a) *matérielle; spéc. dans l'expression signifiant «ceci ne me regarde pas»*
b) *spirituelle*

B) activité continue, occupations

1) *en général*

2) *dépendant d'un état ou d'une profession*

3) *activité intellectuelle ou spirituelle*

4) *réalité de l'activité par opposition à sa valeur juridique ou à son titre*

5) *(théol.) -um opposé à*: a) *natura*

b) *persona*

C) activité physique

1) *faculté, fonction biologique*: a) *en général*

b) *avec spécification de la nature de la fonction*

c) *activité d'un organe; spéc.: rapports sexuels; par extension: commerce coupable*

d) *usage (d'un membre ou d'une faculté physique)*

2) *exercices, activités physiques (au plur.)*

D) exercice (d'une activité déterminée)

1) *exercice d'un métier*

2) *en parlant d'une chose: usage*

3) *expression ex -o*: a) *dans l'exercice de sa fonction*

b) *sous l'action de*

c) *par décision de*

4) *-um potestatis: exercice d'une autorité; de là, absol.: autorité*

E) résultat du travail:

1) *ouvrage, objet fait à la main*

2) *oeuvre littéraire*

3) *science, art*

4) *expression -um reddere alicuius rei: réaliser quelque chose*

40 IV) fonction:

A) *en général; spéc. -o opposé à «opere»*

B) *ecclésiastique*

1) *diverses dignités de la hiérarchie*:

a) *en général*

b) *-um mundi: papauté; d'où fonction de légat apostolique*

c) *épiscopat ou archiépiscopat*

d) *décanat*

e) *prêtrise*

f) *cléricature*

g) *diaconat*

2) *fonction monastique ou capitulaire*:

a) *abbatiate*

b) *autres charges*

3) *office ecclésiastique lié au bénéfice ecclésiastique*

- C) *laïque*
- 1) *en général*
 - 2) *fonction supérieure, dignité*
 - 3) *fonction curiale, service de cour*
 - 4) *magistrature, office; noter l'expression -um publicum: responsabilité publique*
 - 5) *fonction domaniale*
 - 6) *fonction domestique:*
 - a) *dans un monastère*
 - b) *dans l'armée*
 - 7) *métier*
 - 8) *spécialité (dans un travail)*
- D) *par extension, en parlant d'une institution ou d'une notion abstraite*
- 1) *place, prestige (d'une église)*
 - 2) *fonction (en gramm. et en métrique)*
- E) *état, situation*
- 1) *physique*
 - 2) *au figuré: distinction, catégorie*
- V) *en droit féodal: office, charge révocable, viguerie, par opposition au fief ou au bénéfice*
- A) *droit de l'exercer et d'en tirer les profits; par extension en parlant d'un métier manuel*
- B) *droit d'en disposer*
- C) *bien qui y est attaché*
- VI) *sens liturgiques:*
- A) *office divin*
- 1) *en général:*
 - a) *divinum -um*
 - b) *-um ecclesiasticum*
 - c) *-um sacrum*
 - d) *expressions signifiant l'exercice du culte*
 - 2) *office monastique ou canonial, heures*
 - a) *en général*
 - b) *avec spécification de l'office*
 - 3) *office célébré suivant le rituel propre à un saint ou à une fête*
 - 4) *office des morts:*
 - a) *en général*
 - b) *-um generale, plenum, plenarium: office complet entièrement consacré à la célébration d'un défunt*
 - c) *-um septenarium, septem -a: office des morts dit sept fois*
 - d) *mélange de l'office et de l'enterrement*
 - 5) *messe:*
 - a) *absol.*
 - b) *divinum -um*
 - c) *-um missale, misse, missarum*
- B) *prières*
- 1) *pour les défunts (commémoration)*
 - 2) *-um precum: récitation de prières chantées*
- C) *partie de la messe*
- 1) *en général*
 - 2) *introïl chanté*
- D) *cérémonie particulière*
- 1) *en parlant d'un sacrement*
 - 2) *représentation d'épisodes de la vie du Christ au cours*
- d'offices solennels*
- 3) *en parlant d'un sacre royal*
- E) *rite*
- 1) *-um Romane Ecclesie: rite romain*
 - 2) *livre liturgique*
 - a) *dans l'expression liber -orum*
 - b) *pris absol.*
 - 3) *evangelica -a pour désigner les évangélistes*
- F) *ensemble des objets destinés à la célébration du culte; d'où -um missale: ornements de messe*
- 10 G) *offrandes destinées à la célébration d'offices*
- VII) *par métonymie:*
- A) *personnage exerçant un «officium»*
- 1) *officier, magistrat*
 - 2) *ecclésiastique exerçant une fonction dans la hiérarchie*
 - 3) *(par métaph.) membre de la hiérarchie céleste*
- 15 B) *sens collectif*
- 1) *entourage, suite d'un dignitaire:*
 - a) *laïque*
 - b) *ecclésiastique*
 - 2) *ensemble d'agents d'administration, administration*
 - 3) *ensemble des serviteurs, domesticité*
 - 4) *ensemble des gens exerçant un métier, corps de métier*
- 20 VIII) *territoire sur lequel s'exerce une autorité*
- 25 IX) *pour officina:*
- A) *bâtiment monastique*
- B) *pièce, local*
- C) *bureau*
- D) *atelier*
- 30
- définitions: SMAR. reg. Bened. col. 794^B: a faciendo enim -um et ab -o officina derivatur. PAPIAS: -um autem ab efficiendo dictum quasi officium propter decorem sermonis una mutata littera. v. P. Michaud. Quantin, Universitas (Paris, 1970) p. 61, 171-174.*
- I) *devoir: A) définitions juridiques: 1) devoir d'un homme envers un autre: SUMMA Paris. 22,4,2 p. 256: dicitur enim -um quod homo homini debet, . . . , inter patrem et filium . . . pietas . . . , inter patronum et libertum obsequium . . . , inter clericum et hominem . . . religio (cf. RUFIN. summa 12,2,18 p. 329). ANON. verb. legal. II 31 p. 130b: -um . . . quod homo debet homini ex ingenta benivolentia.*
- 2) *comportement conforme aux lois ou à la règle: JOH. BEL. div. off. 18 col. 30^D: -um est, ut ab Isidoro definitur, proprius vel conveniens uniuscuiusque actus, secundum leges et mores civitatis vel instituta professionis. Alia enim -a habent monachi, alia canonici, alia solitarii et eremite. HUGO S. VICT. diff. p. 20: -um est congruus actus unius persone cuiusque secundum mores civitatis. JOH. SARISB. poligr. V 4 p. 290,16: -um est debitum exsequendi que unicuique ex institutis et moribus agenda sunt. Ex eo namque personis singulis congruunt actus. ALAN. INS. virt. p. 27: cum -um sit congruus actus uniuscuiusque persone est se-*
- 35
- 40
- 45
- 50

cundum mores et instituta ecclesie (cf. id. reg. theol. col. 659°).

3) *activité conforme à des normes fixées*: DOM. GUNDISS. div. philos. 4,2 p. 51,7: -um autem cuiuslibet artis est id quod artifex debet facere secundum artem.

B) *devoirs d'une fonction*: 1) *ecclésiastique*: ELMER. CANT. epist. IV p. 74,313: tui ergo erit -i errantes ad veritatis soliditatem revocare. GUIBERT. NOV. trop. II. 8 col. 365^B: predicatorum quorum -um est ad diversos dissimiliter insonare errores. CARTUL. S. Sulpic. Bress. 2 p. 2 (c. 1148): episcopi quorum -um est alimonias pauperum ecclesiastici vigoris censura servare.

2) *laïque*: a) *en parlant d'un souverain*: DIPL. OTTON. I 280 (a. 965): imperatorie dignitatis -um esse constat ut monasteria . . . ab incursantibus et irruentibus undique molestiis . . . premuniantur. RAHEW. 4,4 p. 236,15: cumque imperialis maiestatis hoc esse non ignoremus -um ut . . . inquieti coerceantur. LEGEND. Ladisl. p. 518: regie dignitatis -um non ut presit sed ut prosit adimplevit. COD. Croat. p. 106 (a. 1166): regii esse -i ad honorem et exaltationem ecclesie totis intendere viribus. RIGORD. 70 p. 100: -um regium est subiectionum commodis modis omnibus providere et sue utilitati private publicam anteferre. b) *en parlant d'une profession ou d'une charge quelconque*: CARTUL. Argent. app. 616,17 p. 468,18 (post 1129): -um custodis cippi sive carceris est omnes custodie sue commissos diligenter servare.

3) *expression ex -o: du fait des devoirs de sa fonction*: ACTA duc. Norm. 35 p. 133 (a. 1025): qui ecclesiasticis obsequiis, etsi ex -o non intersunt rerum tamen suarum administratione divini officii sustentant ministros. PETR. CANTOR verb. abbrev. 57 col. 177^A: quanto magis prelati ecclesiasticus debet ex -o congregare debiles et infirmos de Ecclesia. CARTUL. Calmos. p. 140 (a. 1182): ex -o nostro manum defensionis nostre debeamus.

C) *devoir moral ou religieux*: GUILL. CONCH. hon. et util. quest. I 19 col. 1021^B: huius (sc. religionis) -um est primum: perpetrati sceleris poenitere. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 24 p. 594: filii devote implens -um.

D) *devoir dans le domaine judiciaire*: PETR. VIENN.(?) except. IV 7 p. 353: actoris enim -um est intendere et probare testibus idoneis vel chartis publice factis vel verisimilibus iudiciis. SUMMA Trec. p. 91,23: testimonium . . . -um . . . appellatur, ut cum ab eis [sc. testibus] desideratur ut dicant ea que noverunt et ideo ex necessitate coguntur quia quodam modo -um publicum est.

E) *au figuré: rôle, but, fin*: HRABAN. epist. 18 p. 423,28: commentarios . . . quorum -um est preterire manifesta, obscura disserere. WIPO gesta prol. p. 5,20: referebant plerumque somnia probabilia, quibus animos auditorum inducerent in id quod affirmare instituerunt, interdum ad idem -um fabulosas narrationes . . . adinvenierunt. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 34: -um huius artis est verissime probare omne quod proponitur. ANDR. CAPELL. 1,6 G p.

172: eleemosyna . . . ab hypocrita . . . ad pauperes erogata suum naturale perdit -um.

II) *action de servir*: A) *service, aide, secours*: 1) *en général*: WALAHFR. Gall. 1,19: ut cum omni plebis -o . . . edificia . . . construeret. PETR. DAMIAN. carm. A XL p. 59: quod quidam benefactis offenditur, offensione placatur. -um stimulat quosdam, percussio placat. GUILL. PICTAV. gesta p. 8: -um suum benigne promisit. IVO epist. p. 72 (a. 1092): non audeo -um lingue mee negare populo Dei. GUILL. S. DION. Odon. Diogil. 3,65 p. 87: colere siquidem -is potestatem oportet, non iurgiis exasperare.

2) *sens méd. (métaph.): soin*: GUIGO I medit. 177 p. 97: in omni cura quam pro salute tua geris, non est ullum -um vel medicamentum utilius tibi, quam te ipsum vituperare atque contemnere.

B) *manifestation d'accueil ou d'affection*: WALAHFR. carm. 5,31,1 p. 385: dulcibus -is et amica mente colendo. EIGIL. Sturm. 6 p. 368,12: precepit advenienti nuntio caritatis -um impendere. THANGM. Bernw. 54 p. 781,22: si corpori compassionis -a impendamus. PETR. BLES. epist. 89 col. 279^B: tu verbo exhibebas exterius diligentis -um. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 18 p. 910: crebre salutationis -um . . . soldano exhibentes.

C) *soumission, dévotion*: HRABAN. epist. 20 p. 425,26: sacra dilectione incitati ad obsequium venerationis tue concurrunt et quodcumque -i possunt devota mente offerre cupiunt.

D) -um servile, servitutis, subiectionis: *marque de soumission, de dépendance*: HELGAUD. Rob. 27 p. 128: dum ei servitutis -a dare voluit. CARTUL. S. Emil. Cocul. 179 p. 189 (a. 1063): placuit michi ut concederem tibi . . . duos monasterios . . . absque ullius -o servili ac pactis veredisque palatii. COD. Croat. p. 310 (c. 1197): archiepiscopo . . . debite subiectionis -um . . . impendas.

E) *sens spéciaux de service*: 1) *militaire -um: service militaire ou féodal*: VITA Gang. p. 159,2: cui hic sanctus vir militari -o coniunctus inserviebat. CARTUL. S. Florent. Angl. 22 p. 184 (a. 1148-63): quique prefatum manerium de patre meo et de me tenuit et militari -o deservivit. 2) *service et prestations d'un dépendant*: SUMMA Trec. p. 166,26: opere (sc. libertorum) sunt diurnum -um, alie tamen sunt officiales, alie fabriles; officiales sunt que in -o solo et obsequio consistunt; fabriles sunt que in artificio et pecunie prestatione constant. 3) *service du culte*: ORDO Rom. V 2 t. II p. 209 (IX s.): acoliti et defensores ex regione illa cuius dies ad -um fuerit, in obsequio prestolantur eum (sc. pontificem) loco statuto. HIST. de via Hier. 88 p. 207: quartam (partem decimarum) presbyteris qui vobis -um impendunt. CARTUL. Leoncel. 32 p. 38 (a. 1184-85): ut . . . canonicos et clericos . . . ab -o suspendatis.

F) *expressions signifiant «grâce à», «par»*: 1) *per -um*: ASTRONOM. Ludov. p. 647: per -tium Drogonis missarum sollempnia celebrari. ACTA duc. Norm. 64 p. 194 (a.

1032): per caritatis -um. *au plur.*: VITA Severin. Col. I 17: illa . . . fama per singulorum -a cunctorum pene pervagabatur ora. 2) *abl.* -o: BENED. ANIAN. munim. fid. VIII p. 36,12: sic mens -o anime sue, que ipsa est, in suo corpore ubique tota viget. ERMENR. ad Grim. 32 p. 572,7: nos tamen -o cordis gaudemus et oris. CARTUL. S. Michael. Mos. 48 p. 176 (c. 1090): litterarum -o posteris . . . commendare curavimus. CARTUL. civ. Erf. 22 p. 10,11 (a. 1140): [*ecclesia*] que et nostro (*sc. archiepiscopi*) consecrata est -o. CARM. Bur. B 110,1,11: corque prius tutum/ . . . / sentio/ Veneris -o/ turbari.

G) *au dat. suivi du gén.*: à: CARTUL. Andegav. III 288 p. 182 (c. 1130): quod volumus eam scire penne -tio commendamus. CARTUL. S. Petri Trec. 18 p. 27 (a. 1164): dignum est et -o equitatis conveniens, transactiones et pacta . . . fidei committere litterarum.

III) *travail*: A) *acte, action*: 1) *en général*: LIUTG. Greg. 4 p. 71,5: coeperent in regno suo . . . religionis -a intentius querere et meliorare. HRABAN. epist. 52 p. 506,35: in quo et bonorum et pravorum -a repperiuntur. ADAM BREM. p. 181,14: turpissimum adulationis -tium. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 60,7: tantus eum cum omnibus . . . stupor oppressit ut nec loqui, nec sentire, nec aliquod humanitatis -tium agere . . . potuissent. RAHEW. gesta 4,26 p. 270,24: ut pro iniuria Mediolanensium -a vindicte bonus iudex bono animo studeas adimplere.

2) *tâche déterminée, mission*: a) *matérielle*: CHRON. Vedast. p. 709,6: beatissimum presulem . . . , ut ad collocandum sanctissimum corpus veniret . . . , petunt . . . , talis -tū diligentissimus executor sanctum . . . honorifice collocavit. THANGM.(?) transl. Epiph. pref.: qui huic felicissimo intererant -o (*sc. reliquiarum deducendarum*). HARTV. legend. Steph. p. 414: presul . . . ad papam pervenit, qui -um iniunctum sibi prudenter exequens . . . insignia postulavit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 15 p. 347: revertebatur porto quisque ad -um cui hesternā die fuerat deputatus. *noter l'emploi du gén. partitif*: GAUFRID. MALAT. I 10 p. 13,21: machinamentis, quibus doctissimi artifices erant, ad id -i agendum necessariis aptatis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 26 p. 596: inferioris manus homines quibus in castris id solet esse -i ut pro victualibus necessariisque tam ad usum hominum quam iumentorum alimentis . . . se porrigerent. *spéc., dans l'expression signifiant «ceci ne me regarde pas»*: ALAN. INS. planct. nat. p. 456: cum de predictis pertractare non sit mei -i. b) *spirituelle*: ALAN. INS. expos. pros. angel. p. 207: illi . . . angeli . . . huic specialiter deputati sunt -o ut homines ad incalescendum divino amore invitent.

B) *activité continue, occupations*: 1) *en général*: EGBERT. LEOD. rat. I 802: debilitas magna est quoque somnolentia mentis, / -o dignas que multas transilit horas.

2) *dépendant d'un état ou d'une profession*: MON. Polon. hist. II p. 768 (a. 1000): illam . . . septimanam regalibus impendens -is . . . transegit. CARTUL. S. Emil. Cocul.

120 p. 131 (a. 1043): quedam mulier rustica . . . nolebat ire cum illis in -o operis agrorum et vinearum S. Emiliani. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 2 p. 218: iam militari commercio rusticane ignobilitatis mutat -a. GALAND. REGN. prov. 21 p. 50: melius fuisset nendi vel terram fodiendi -um habuisse.

3) *activité intellectuelle ou spirituelle*: CONCIL. Attiniac. 4 p. 472, 3-4: -um predicationis . . . implere valent. ELMER. CANT. epist. I p. 63,15: cum legendi studium, meditando exercitium, dictandi sive scribendi -um in magna delectatione habeam. ADALB. SAMAR. dict. III 3 p. 36,3: Marie -a post Marthe exercitia. ACTA pont. Rom. ined. I 270 p. 250 (a. 1171-72): caritatis -um exigit ut tanto maiora exhibeamus subsidia membris Christi. HUGO S. VICT. didasc. VI, III p. 114,24: quod rhetoris, quod oratoris, quod sophiste -um esset, diligenter distinxi.

4) *réalité de l'activité par opposition à sa valeur juridique ou à son titre*: RICHARD. S. VICT. pot. lig. col. 1168^B: quia in remittendis vel retinendis culpis id iuris et -i habent evangelici sacerdotes quod olim sub lege habebant legales in curandis leprosis. STEPH. TORNAC. summa dist. XXIV p. 36: intelligendum ergo est hic abiici ex clero i.e. non ordinari, ibi nomen retinere sed -um perdere.

5) (*théol.*) -um *opposé*: a) *à natura*: GERARD MORES. delib. p. 31: cognoscimus quod angeli . . . nuncii dicantur propter quod Domini voluntatem populis nunciant. Ideo autem eorum vocabulum -i nomen est, non natura. JOH. SARISB. policr. I 2 p. 14,20: aliud itaque ex -o, aliud ex natura, licet nature ius ex -o debeatur. ALAN. INS. ier. p. 234: angelus est nomen -i, non nature. b) *à persona*: GERARD. MORES. delib. p. 21: Noëtiani dicunt Christum eundem esse Patrem et Spiritum sanctum, ipsamque Trinitatem in -orum nominibus, non personis accipiunt. ROB. MELODUM. epist. Pauli Rom. I 1 p. 9,8: Christus: nomen -i non personale; convenit tamen persone sed ex -o.

C) *activité physique*: 1) *faculté, fonction biologique*: a) *en général*: GUIBERT. NOV. moral. I 24 col. 52^A: etsi membra nostra diversum in corpore -um habent. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 32,22: ipsius etiam capitis partes diversas diversis -is dedicavit (*anima*). b) *avec spécification de la nature de la fonction* (GAUFRID. S. VICT. microcosm. 169 p. 189,30: alia -a omnia, quecumque per carnem administrat natura, ut est -um manducandi, bibendi, ambulandi, . . . , iacendi, loquendi, cantandi, psallendi . . . , ordinatus amor carnis componit): AGIUS vita Hath. 13 p. 171,17: donec ambulandi -o destitueretur. ANDR. FLOR. mirac. Bened. II 12 p. 210: boves cum domino incedendi -o destituuntur. GUIBERT. NOV. gesta Franc. II 1 col. 697^A: -o sermonis amisso. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 532,7: non tamen loquendi -o et usu eum privant. LEGES Henr. I 93,24 p. 610: si quis in genitalibus plagietur ut procreandi perdat -um. c) *activité d'un organe*: GLOSS. medic. 1 p. 76,5: ita ut ex omnibus urina denegetur vel ventris -um. *spéc.*: *rappports sexuels*: GRATIAN. I dist. XXXI c. 6: qui ab uxo-

ris -tiis abstinent. HILDEGARD. scivias 2,6 col. 546^C: femina que has diabolicas artes rapit, quod se vium altera femina coniugari simulat. *par extension: commerce coupable*: STEPH. TORNAC. epist. X p. 27 (a. 1192-1203): concubina eius . . . effundens . . . ecclesiasticos redditus qui ad obsequia divina Deo militantibus deputati sunt, in turpitudinis -o proicit. d) *usage (d'un membre ou d'une faculté physique)*: ANSCAR. mirac. Willeh. 4 (3): luminis quod amiserat recepit -um. ADREVALD. mirac. Bened. 25 p. 57: evacuato totius lingue -o. TRANSL. Athan. 21 p. 289,34: -um vocis perdiderat. FULCO. MELD. nupt. VII 629: -is auris quidam privatur et oris. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. I 12 p. 114: pedum privatus -is. VITA Theod. Andag. p. 51,2: omnium membrorum -o destituta. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 25 p. 1116: pedes manusque ei suum denegabant -um. AELR. Edw. reg. col. 754^B: pedis utriusque privatus -o. GUILL. DAND. Hugon. Lacerta 1183 p. 194: unius privatus oculi -o.

2) *exercices, activités physiques (au plur.)*: LUPUS epist. II 72 p. 12 (a. 849): hostem ferire ac vitare non didici, nec vero cetera pedestris ac equestris militie -a exequi. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 40 p. 240: nulli priorum secundus in -is militaribus. OTTO FRIS. gesta 1 prol. p. 11,32: quamvis a prima adolescentia bellicis desudasse cognoscaris -is. PASCHAL ROM. thes. occ. p. 160: ipsa anima, nullis -is corporeis impedita.

D) *exercice (d'une activité déterminée)*: 1) *exercice d'un métier*: CARTUL. Remens. p. 291 (a. 1137): piscatores ecclesie . . . exturbavit, exturbatosque a piscationis -o cessare coegit.

2) *en parlant d'une chose: usage*: ATTO Verc. epist. 13 col. 31^B: nec patenam ad aliud -um admittere audeat.

3) *expression ex -o*: a) *dans l'exercice de sa fonction*: VINC. KADL. chron. p. 108: non est peccatum ex -o hominem occidere (cf. *sens IV*). b) *sous l'action de quelqu'un*: STEPH. TORNAC. summa causa XXX q. 3 p. 241: spiritualement cognationem dicimus que ex -o regenerationis i.e. baptismi seu confirmationis procedit. c) *par décision de*: GUILL. CASS. I 702 p. 278 (a. 1191): habito consilio prudentum et ex -o curie per contumaciam laudarunt ut supra.

4) -um potestatis: *exercice d'une autorité*: DIPL. Henr. II 29 p. 32,33 (a. 1002): (*advocatus*) in ipso monasterio et in locis eius aliud sibi non imponat potestatis -um aut exigat servicium, nisi quod abbatissa . . . illi prescriperit. DIPL. Henr. IV 345 p. 457,12 (a. 1082): dedimus Aquileiensi in proprium ecclesie nostre potestatis super eadem ecclesia -tium, ut cui prodesset defendendo presit etiam nostra vice imperando. *de là, pris absol.: autorité*: CARTA c. 1150 (Lawrie, Early Scottish charters p. 180): quod clerici de Der sunt quieti et immunes ab omni laicorum -o et exactione indebita.

E) *résultat du travail*: 1) *ouvrage, objet fait à la main*: INVENT. Troph. 6 p. 234^D: manus illius arefacte sunt, ami-

serunt quod tenebant, -um muliebree.

2) *oeuvre littéraire*: CARM. libr. III 74,4: primus habet glossas, psalmos pertractat et alter, tertius -um disserit omne patrum.

3) *science, art*: ADALBERO LAUD. carm. 184 p. 147: qui legit, sapit -um muse, sine musis.

4) *expression* -um reddere alicuius rei: *réaliser quelque chose*: DUDO Norm. pref. p. 118: dulcisonis consonantiis totius harmonice modulationis -um melliflue cantilene red-dentibus.

IV) *fonction*: A) *en général*: ROB. MON. REM. hist. Hier. III 10 p. 761: nullus nostrorum vacabat ab -o, nullus erat absque ministerio. -o *opposé à* opere: PETR. CELL. epist. II, IV p. 277: -o vicarius Christi, opere servus corporis, -o medicus animarum, opere corruptor morum.

B) *ecclésiastique*: 1) *diverses dignités de la hiérarchie*: a) *en général*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 277,40: ad aliquem sacrorum ordinum gradum vel -um promoti sunt. PETR. LOMB. sent. IV 24,1,2 p. 892: septem sunt spiritualium -orum gradus sive ordines. RAHEW. gesta 3,19 p. 190,18: uni ex -o et ordine clericali. b) -um *sive* -um mundi: *papauté*: CARTUL. Baioc. I 154 p. 185 (a. 1144): ex commissio nobis a Deo apostolatus -o. SERLO WILT. 26,2 p. 105: Roma, caput superum, tibi dixit: «Pondera rerum, -um mundi ducis accipe iure secundi». *d'où: fonction de légat apostolique*: CARTUL. Rhen. med. I 593 (a. 1155): ut ibi legationis -o apostolice sedis auctoritate fungatur. c) *épiscopat ou archiépiscopat*: TRAD. Patav. 57b (a. 803): ubi . . . Uualdricus episcopalem -um adimplere curatur.

PASS. Kil. I p. 724,16: in presulatus -um constituit. AN-NAL. Rem. I a. 995 p. 82,20: episcopos qui in consecratione eius assensum dederant ab -o episcopali suspendi precepit. ACTA pont. Rom. Gall. V 9 p. 71 (a. 1078): apostolica auctoritate episcopale et sacerdotale -um sibi reddidimus. IVO epist. I p. 58 (a. 1092): malo enim perpetuo -o et nomine episcopi carere. HARTV. legend. Steph. p. 401: Cartuicus episcopus -um spirituale per misericordiam Dei consecutus. CARTUL. Remens. p. 363 (a. 1171): cum ex administratione pastoralis -i teneamur (*nos archiepiscopus*) subditorum nostrorum quieti providere et paci, presertim quia utrumque gladium nos exercere oportet. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 23 p. 592: archiepiscopum vestrum . . . pallii dignitate, plenitudine videlicet pontificalis -i decoravimus. d) *décanat*: RADULF. DIC. chron. p. 396: Guidonem, eiusdem loci decanum . . . ab -o decanatus et presbiteratus suspendit. e) *prêtrise*: EIGIL. Sturm. 4 p. 367,6: cum . . . presbyteratus sui predicando ac baptizando -um gereret in plebe. TRANSL. Ben. et Agn. 3,16 p. 361: sacerdotii fungens -o. f) *cléricature*: VITA Menel. p. 149,11: ad clericatus eligerent -um. DOC. Port. reg. I 89 p. 112 (a. 1128): dono tibi . . . in curia mea totum illud quod ad clericale -um pertinet, scilicet capellaniam et scribaniam. g) *diaconat*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 12 p. 269: -o fungens diaconatus. LIB. fid. Brac. 8 p. 11 (a. 1100-08): eos

qui ... ad diaconatus seu presbiteratus -tium proveci sunt. CARTUL S. Julian. Turon. II 10 p. 17 (a. 1024): Petro, habitu monacho, levita -o.

2) *fonction monastique ou capitulaire*: a) *abbatiat*: CARTUL Ruscinon. 3 p. 10 (c. 900): cuidam fideli nostro ... committimus monasterium Jocundense regendum et abbatis quamdiu advixerit ad -um peragendum. ABBO FLOR. epist. 9 col. 432^D: monachico habitu et abbatis -o indigni sunt. EPIST. Becc. 1 p. 150,20: duas e proximo pretendere coepit abbatias, ad quarum regimen aliqui de fratribus nostris dudum accersiti, pastoris -um nominatenus exercuerunt. b) *autres charges*: UDALR. consuet. Clun. III 1 col. 731^C: de -is vel, ut regulariter loquar, obedientiis, nondum quidquam dixi. ACTA pont. Rom. Gall. G 5 p. 38 (a. 1096): eius quod capud scole dicitur -i dignitatem vobis perpetuo possidendam ... firmamus. CARTUL archiep. Magd. 407 (a. 1185): cum -um scolarum ecclesie Beati Nicolai certum in mansis assignatum non haberet stipendium ... -o scolarum III mansi ... deputati sunt. CHRON. CARTUL S. Theofr. Calm. 11 p. 9: -um apocrisarii prius in monasterio peragens. ACTA Henr. II 24 t. I p. 118 (a. 1156): concessit capitulo ... quicquid ad eum et ad dignitatem et -um thesaurarie sue pertinebat. TRAD. Tegerns. 373a p. 286,32 (a. 1189-1206): hortatu domni Ölrici prepositi et cellerarii qui tunc utriusque -i amministrationem faciebat.

3) *office ecclésiastique distingué du bénéfice ecclésiastique*: IVO pan. III 138 (tit.) col. 1162^A: -o et beneficio privetur episcopus, presbyter aut diaconus uxorem suscipiens. GRATIAN. I dist. XXVII c. 2: subdiaconus et supra constituti incontinentes uxorem aut concubinam ducentes, ecclesiastico beneficio et -tio careant. CARTUL Borbon. 20 p. 40 (a. 1153-54): nec parrochialia -tia seu beneficia. CARTUL Bund. 466 p. 358,25 (a. 1194): ut ... sepe dictum episcopum ... -o et beneficio ecclesiastico spoliarent. ib. p. 358,25: sub pena -i et beneficii. CARTUL Ursicampi 476 p. 297 (c. 1200): quatinus ... clericos aut canonicos sive monachos ... ab -o et beneficio suspendatis.

C) *laïque*: 1) *en général*: CONST. I 21 p. 47,16 (a. 996-1002): nostri principes publici -tū et ecclesiastici ordinis.

2) *fonction supérieure, dignité*: AIMOIN. FLOR. gesta Franc. III 47 p. 89^B: -o quondam ducis functus. DIPL. Henr. II 230 p. 267,11 (a. 1011): comes -o. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 9 p. 832: soldanatus agens -um.

3) *fonction curiale, service de cour*: EINH. Carol. 2 in.: quo -o (*sc. maioris domus*) tum ... Pippinus ... iam velut hereditario fungebatur. CARTUL Mog. A 530 p. 438 ex. (a. 1125): (*abbatem*) constitutum nullus ad aliquod curiale -um constringat. MON. Strig. I p. 88 (a. 1138-1329): curie regalis -a disponente. CONST. I 128,1 p. 183,4 (a. 1150): dapiferi et pincerne et reliqui qui ministerii locum in domo Corbeiensis abbatis tenent, quam dignitatem vulgari nomine -a appellant. HIST. Welf. 1 med.: ita ut queque -a cu-

rie (id est ministeria dapiferi, pincerne, marscalci, kamerarii, signiferi) per comites ... regerentur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 5 p. 79: megadomestici dignitate, quem nos maiorem senescalcum appellare consuevimus, fungeretur et -o. ib. XIV 1 p. 606: dum ... in curia comitis Pictaviensium domini sui pincerne fungeretur -o.

4) *magistrature, office*: CONST. I 120 (a. 1136): notarium ... post ammissionem -i. CARTUL Sord. 248 p. 365 (a. 1174): in hoc tabellionatus -o fidelis et verax eris. GUILL. CASS. II 1323 p. 83 (a. 1191): auctoritatem instrumenta publica iuxta morem eius -tū condendi. CARTUL Argent. app. 617,54 p. 481,11 (c. 1200): quicumque contra magistrum rebellis fuerit ... si consul est aut scabinus, ab honore sui -i privetur. STEPH. TORNAC. summa c. I q. 7 p. 157: «salaris», i.e. que de publico pro -is suis percipiebant. ib. c. II q. 6 p. 185: «nulli officialium», i.e. eorum qui aliquod -um in curia gerunt, ut executores et tabelliones et ceteri. *noter l'expression -um publicum: responsabilité publique*: CARTUL Argent. app. 616,6 p. 467,12 (post 1129): nulli autem episcopus -um publicum committere debet, nisi qui sit de familia ecclesie sue. CARTUL capit. Atreb. 69 p. 51 (a. 1185): omnes etiam fautores hereticorum ... ab advocacione et testimonio et aliis publicis -is decernimus repellendos. GRATIAN. I dist. LIV c. 14: -a publica Judeis non sunt committenda.

5) *fonction domaniale*: CARTUL Rhen. med. II 63 (c. 1179): vinum vero statim post vindemias ... assignabitur ei qui -um siliginis administrat.

6) *fonction domestique*: a) *dans un monastère*: VITA Saldalb. p. 63,5: in coquine -o, ut mos erat, ebdomadam suam sororibus deserviret. ANNAL. Mett. I p. 39 note: ad quoquine -um ebdomadarius deputaretur. CARTUL S. Emil. Cocul. 198 p. 206 (a. 1070): illo ... cum filio suo ... confirmo ad S. Emilianum in officio piscamina. CARTUL S. Lupi Escer. 39 p. 43 (XII s.): piscatoris insignitur -o. CARTUL Tirol. 455 p. 231 (a. 1188): erat portenarius, canevarius et scutellarius in Formeiano, pro his tribus -is habebat tres pecias panni. LIB. trad. S. Petri Bland. p. 206 (a. 1196): -um suendi et resarciendi subtalares monachorum tenebat. b) *dans l'armée*: GUIBERT. NOV. gesta Franc. VIII 14 col. 834^A: ibi calorum lixarumque numerosa -a.

7) *métier*: GUILL. MALM. gesta reg. IV 369 t. II p. 427: funditores lapidibus, sagittarii iaculis, arcubaliste telis, quisque suum exercentes -um. PETR. VIENN.? except. II 32 p. 325: rusticum intelligas omnem, qui non aliud -um exercet, unde vivat, sed tantum agriculturam. CARTA c. 1175 (Brit. borough charters 1042-1206 p. 208): sciatis me concessisse ... corvesariis de Oxonia omnes libertates et consuetudines ... ita quod nullus faciat -um eorum in villa de Oxonia nisi sit de gilda illa. GISLEB. TRUD. gesta Trud. XII 11 p. 309,52: est genus hominum mercennariorum quorum -um est ex lino et lana texere telas. GUILL. CASS. II 1531 p. 166 (a. 1192): promittit ... docere eum de suo -o bona fide.

D) *par extension, en parlant d'une institution ou d'une notion abstraite*: 1) *place (d'une église)*: *Dipl. Otton.* II 250a p. 284,10 (a. 981?): tanto lacius imperium nostrum amplificari . . . quanto vero excelsoque regi earum (sc. *ecclesiarum*) -um gloriosius apparet.

2) *fonction (en gramm. et métrique)*: *Godesc. Sax.* opusc. gramm. I p. 394,2: quotiens eadem adjectiva fixis nominibus adiciuntur vel preponendo vel interdum supponendo, servant sui nominis atque complent -um. *Matth. Vindoc.* ars vers. II 32 p. 161: quamvis secundum quosdam trifaria sit comparativorum abusio: in significatione, in constructione et in -o. *ib.* IV 34 p. 180: quippe hexameter et pentameter sociale et individuum habent -um.

E) *état, situation*: 1) *physique*: *Invent. Troph.* 8 p. 235^B: ad . . . pristinae salutis -um est regressum. 2) *au figuré*: *conjugalia -a: mariage*: *Guibert. Nov. vita* I 12 p. 38: in ipsis conjugilibus -is constitutam, septennio integro sub tanta continentia conservasti.

F) *au figuré: distinction, catégorie*: *Syll. Bern.* 5,93: sex -a sunt ergo naturalia: / figura, magnitudo, motus et color/ statusque et intervallum, et his nihil sine.

V) *en droit féodal: office, charge révocable, viguerie, par opposition au fief ou au bénéfice*: A) *droit de l'exercer et d'en tirer les profits*: *Cartul. Osn.* I 236 p. 199 in. (a. 1120): -um autem ipsum sibi hereditarium affirmabat. *ib.*: a me quoque -um non quesivit, cum beneficium suum suscepit. *Cartul. archiep. Magd.* 298 p. 372 (a. 1159): regimen sue procurationi non in beneficium sed in -um et quasi quandam villicationem usque ad finem vite sue commisi. *Galbert. Brug. Karol.* 104 p. 150: volo ergo hominum et fidem vobis facere . . . -um et feoda que a predecessoribus vestris hactenus tenui, a vobis recipere volo. *Lib. trad. S. Petri Bland.* p. 183 (a. 1166): beneficium et -um suum legitime abbati vendiderat. *par extension, en parlant d'un métier manuel*: *Cartul. S. German. Prat.* I 213 p. 297 (a. 1162-82): concessimus Gilleberto carpentario ministerium paternum et -um ex integro, videlicet ut domos nostras con necesse fuerit quooperiat, obsequium cellarii in dolis et vasis ligandis et faciendis et in aliis omnibus in quibus necessarium fuerit, artificium suum exequatur.

B) *droit d'en disposer*: *Cartul. archiep. Magd.* 342 (a. 1173): -um schultheti Magdeburg, quod sub predecessoribus nostris in ius feudale laica manus usurpaverat, in ius officiale, iusticia favente, requisivimus.

C) *bien qui y est attaché*: *Trad. Fris.* 1656 (a. 1090-98): idem Vfheim postea Lanzoni camerario datum est in beneficium non ad -um. *ib.* 1595a (post 1187): dispensator panum . . . episcopi dimidiam hūbam . . . que ad predictam dispensationem suam tenore -i pertinuit, commutavit. *Carta a. 1188* (Hugo, *Annal. Premonst.* II pr. col. 287): mansum . . . quem Ulricus . . . in Osterhoven in -um habuit, qui, eodem Ulrico mortuo, invacabat, domino Waltero preposito in Osterhoven . . . tradimus.

VI) *sens liturgiques*: A) *office divin*: 1) *en général*: a) *expression divinum -um*: *Dipl. Arnulfi* 123 p. 182,11 (a. 894): in usus fratrum divinum -um ibidem persolventium. *Cartul. Bellomont. Rog.* 48 p. 44 (c. 1178): in ecclesia . . . in qua divinum -um incuria magistrorum tunc pene defecerat. *spéc., dans les formules d'interdit*: *Gerbert. epist.* 176 p. 204,3 (a. 990): eamque ecclesiam a divino -o suspendimus. *Cartul. Bean.* 509 p. 210 (a. 1075-80): que ecclesia . . . a divino -o cessavit. *Calixt. II concil. Later.* 13 col. 1364^A: in omnibus terris eorum divina -tia interdicimus. *Cartul. Saviniac.* 902 p. 478 (a. 1119-24): tam ipse quam terra eius a divinis suspendatur -is. *Gaufrid. Vindoc. epist.* II 16 col. 83^B: eius castello et castelli banleuge divinum -um abstulistis. *ou d'excommunication*: *Cartul. Glannafol.* 8 p. 356 (c. 1030): episcopus a divino -o omnes illos prohibuit qui huic rei contradicerent. *distingué de la messe*: *Dipl. Karoli III* 88 p. 143,2 (a. 883): in divinis -is et missarum celebrationibus. *Carta a. 1084* (*Hist. Langued.* V pr. 360 col. 690): decantet missas et psalmos et omne divinum -um. b) -um ecclesiasticum: *Amalar. off. proem.* 1: libellum . . . de ecclesiastico -o. *dans une formule d'excommunication*: *Hincm. Rem. epist.* col. 397^B: ab omni ecclesiastico -o excommunicasti et ut nemo sacra missarum officia in tua parochia celebraret, interdixisti. c) *sacrum -um*: *Flor. Lugd. psalm.* col. 325^C: omnem sacerorum -orum seriem, que solito cantorum ministerio per totum anni circulum in ecclesiasticis conventibus exhibetur. d) *par extension, dans des expressions signifiant l'exercice du culte (cf. sens III D)*: *altaris -um*: *Walahfr. Gall.* p. 298,28: altaris -um non usurpabo. *Odo Clun. occ.* VII 213 p. 155: -a altaris non esse gerenda prophanis. *Burch. Belv. barb.* II 6 p. 21: ad -um altaris . . . barbe non conveniunt. *Joh. Ford. Wulfr.* 74: cum ad altaris -um recessurus esset vir Dei et sacerdotalibus se ex more induisset. *divini cultus -um*: *Dipl. Caroli II, I* p. 63,22 (a. 840-43): divini cultus -um miserabiliter fuerit destitutum. *Joh. Abrinc.* p. 4: ea que ad divini cultus -a pertinent.

2) *office monastique ou canonial, heures*: a) *en général*: *Walahfr. Gall.* 2,43: ad lectionem evangelii que in nocturnis secundum consuetudinem regularis -i recitatur excubiis. *Hraban. epist.* 3 p. 385,35: de -o canonicarum horarum. *Cartul. S. Michael. Mos.* 21 p. 101 (a. 904): ut geminatum die noctuque celebretur -um kanonici scilicet ordinis et monastici. *Petr. Damian. Romuald.* p. 57,16: cotidie observabat et monasticum pariter et canonicum in observandis horarum -tiis ordinem. *Statut. Cisterc.* p. 27 (a. 1134): in observantia ieiuniorum, in -o horarum regularium. b) *avec spécification de l'office*: *Anselm. Leod. gesta* 52 p. 220,41: de vigiliarum, matutinarum et completorii -is . . . celebrandis cottidie in choro cum ceteris fratribus. *Gratian. I dist. XII c. 14*: ordo servetur in matutinis et vespertinis -tiis unus et idem. *Vita Severi Neap.* 11 p. 276,24: audito matutinali -o. *Legend. Emer.* p. 453: ex-

pleto matutarum -o. MIRAC. Nicol. Brunw. 3(2): erat dominica nox, cui prenotatur -um diurnale. GESTA Franc. expugn. Hier. 47 p. 524: omni diurni -i ministerio peracto. LEGEND. Ladisl. p. 526: canonicis orantibus et prime hore -um celebrantibus. VITA Emm. I 13: tertie diei hore -um Domino . . . offerebat. ERMENT. mirac. Philib. I 10 p. 29: cum . . . -um sexte hore persolveremus. STATUT. Cisterc. p. 57 (a. 1154): in vigiliis Pasche et Pentecostes in primo loco pronuntietur -um de nona. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. II 19 p. 167: post debitam refectionem vespertinaleque -um hora quietis advenit. ODO CLUN. coll. col. 605^B: tempore nocturni -i. CARTUL. S. Petri Cult. 7 p. 9 (a. 1009): ad nocturnale -um.

3) *office célébré suivant le rituel propre à un saint ou à une fête*: CHRON. Moissiac. p. 306: in monasteriis sancti Benedicti servantibus regulam, ut -um ipsius facerent, sicut regula docet. BILLMACH. p. 357,16: more -i mortui -um sancti Machutis cantaverunt. COLOM. DECR. I 72: -um de sancta Trinitate post octavas Pentecostes celebraretur. AELR. INCLUS. I 9 p. 66: post orationem in honore beate Virginis debitum solvat -um.

4) *office des morts*: a) *en général*: COD. Lang. 402 col. 679a (a. 903): ut mihi cotidie offitias faciant (sc. moniales). CARTUL. Brivat. 337 p. 347 (a. 926): iubemus ut scilicet privatis diebus per singulas regulares horas binos pro vivis psalmos et -um pro defunctis exsolvant. LANFR. const. p. 2: pleraque monasteria mense februario, transacta beate Marie festivitate, -um mortuorum post vespas dicere incipiunt. CARTA a. 1096 (Hist. Langued. V pr. 395 col. 747): post mortem meam defunctorum -um in eadem et in ceteris illi subditis ecclesiis annuatim mihi decantetur. ACTA pont. Rom. ined. III 153 p. 165 (a. 1155): nullus etiam clericorum -um vivorum aut mortuorum, ad matricem ecclesiam pertinens, facere vel celebrare presumat. b) *expression* -um generale, plenum, plenarium: *office complet, entièrement consacré à la célébration d'un défunt*: HUGO I CLUN. consuet p. 17: decretum est . . . generale -um fieri singulis annis . . . post octavas Pentecostes, pro cunctis in cimiterio huius loci quiescentibus. CARTUL. Lerin. 207 p. 208 (a. 1109): ipsi fratres pro animabus eorum . . . integrum et generale -um in eodem die semper faciant. CARTUL. capit. Agath. 19 p. 32 (a. 1176-7): ut . . . in vigilia Ascensionis celebraretur generale -um pro omnibus defunctis. TRAD. Ratisb. 577 p. 300,28 (c. 1060-68): ut fratres . . . diem XVI kal. feb. pleno -o quot annis celebrent. CARTUL. Bund. 280 p. 208,40 (a. 1110-25): in omni pleno -o datur ferculum unum. CARTUL. Stir. II 10 p. 31 (a. 1195): quatinus dies beati Thome episcopi et martyris cum -o pleno apud nos perpetim agatur. DIPL. Dan. I 2,24 p. 56,13 (a. 1095-1100): triginta -tia plenaria in conventu (*cantabuntur*). CARTUL. S. Bened. in Wevria 32 p. 83 (a. 1197): plenarium -um scilicet quantum uni ex ipsis persolvere tenebuntur. c) *expression* -um septenarium ou septem -a: *office des morts célébré sept fois*: UDALR. consuet.

Clun. I 5 col. 649^C: prima [*collecta*] est pro fratribus nuper defunctis, pro quibus septem -a in conventu generaliter sunt agenda. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 406 p. 13 (post 1082): facimus septem -a plena cum totidem missis. 5 CARTUL. S. Petri Cult. 62 p. 62 (a. 1145): in morte vero abbatis canonici septenarium celebrarent -um. cf. CARTUL. S. German. Prat. II p. 238 (a. 1145-46): commendabimus Deo animam cum -o pleno in conventu et cum septenario. d) *office et enterrement*: VITA Magni Fauc. 29: orationem pro illo facientes, premissis congruentibus -is sepelierunt eum. VITA Vincentiani p. 123,38: vir Dei -um, sicut mos est clericorum, cum suis clericis . . . pro eius exitu -o decantare fecit. ib. p. 124,29: -o igitur completo, paraverunt feretrum. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,28: exequialibus -is. RADULF. TORT. mirac. Bened. 35 p. 336: expletis funereis . . . -is. PONTIF. Rom. 51 A p. 277: in -o sepulture. CARTUL. S. Petri Cult. 87 p. 79 (a. 1165): exequiarum -is.

5) *messe*: a) *absol.*: NARR. Ebbon. Rem. col. 20A: in omni pontificali -o ipsa die ei communicaverunt. b) divinum -um: CONCIL. Aquisgran. a. 816, B 10 p. 446, 6: horas canonicas cum omni devotione custodiant et his divinum -um honeste expleant. ACTA pont. Rom. Gall. G 112 p. 159 (a. 1169-81): in curtibz vestris fratres vestros divinum -um celebrare concedimus. c) -um missale, misse sive missarum: *cérémonie de la messe, célébration de la messe*: MIRAC. Winn. p. 781,6: fratres . . . missali -o adsistebant. GERH. AUG. vita Udalr. 16 p. 405,31: cum . . . solemnī -o misse interfuisset. ANNAL. Gemet. p. 29: constituit hymnum angelicum decantare, «Sanctus, sanctus sanctus», in -o misse. CARTUL. Corbel. 27 p. 41 (a. 1191): capellanus . . . misse primus celebrabit -um. DONAT. METT. Ermenl. p. 704,4: missarum est completum -um. EPIST. Tegerns. I 53 (a. 1001): interfuimus sollempni missarum -o pontificis.

B) *prire*: 1) *pour les défunts (commémoration)*: LIB. ordin. Patav. I,12 p. 942, 17: ad Orationem prosternimur et -um mortuorum non dimittimus.

2) -um precum: *récitation de prières chantées*: STEPH. TORNAC. summa dist. XXV p. 37: -um precum quod letaniam vocamus, sc. «Christe audi nos».

C) *partie de la messe*: 1) *en général*: ALAN. INS. epist. p. 291: cum dies XL proprium -um habeant, celebret sacerdos missam ad sollempnitatem pertinentem; post misse vero consummationem inchoet sacerdos -um ad feriam pertinens et continet missam usque ad evangelium. ib. p. 293: item si duo celebrantur -a in una missa, unum pertinens ad diem dominicam, aliud ad sollempnitatem aliam, quero cuius erit missa ista. HONOR. AUG. gemma 1,3: missa autem in septem -a distinguitur.

2) *introit chanté*: PS. ODO CLUN. prooem. ton. p. 248: qualiter omnis cantor ecclesie tenere debeat tonum antiphonarum, -orum seu communionum. ODORAN. opusc. 5 p. 161: in toto gradali -o, sic currit versus.

D) *cérémonie particulière*: 1) *en parlant d'un sacrement*: CALIXT. II serm. Jacob. col. 1385^B: potestatem curandi infirmitates animarum per absolutionis -um. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 541,31: peracto inunctionis -o. . . episcopus tactus Spiritu divino. HELM. 73 p. 141,28: exhibuerunt ei sacre unctionis -um.

2) *représentation d'épisodes de la vie du Christ au cours d'offices solennels (embryon de théâtre liturgique)*: JOH. ABRINC. col. 43^B: deinde stelle -um incipiat. ib. col. 54^A: post tertium responsorium -um sepulcri celebretur.

3) *en parlant d'un sacre royal*: THIETM. 3,26 p. 130,10: in regem consecratur Aquisgrani et, completo hoc -o. . . legatus. . . advenit.

E) *rite*: 1) -um Romane Ecclesie: *rite romain*: CORP. consuet. monast. I 19 p. 442 (a. 816): quod capitulum illis observandum convenit, qui actenus Romane Ecclesie -o sub monachico habitu degentes usi sunt.

2) *livre liturgique*: a) *dans l'expression liber -orum*: DOC. LUC. V 3, 1758 p. 629 col. 1,16 (IX s.): actos apostolorum . . . volumen I; Prophetiarum I; librum -orum I (cf. INVENTAR. LUC. p. 13,11). PONTIF. Rom. Germ. p. 150b,23: canones . . . legantur aut liber -orum. b) *absol.*: CATAL. biblioth. Lehm. I 49 p. 248, 19: antiphonarii X, -a VII.

3) *evangelica -a pour désigner les évangélistes*: GESTA abb. Fontan. XIII 4 p. 103: pulvinaria serica, evangelicis -is apta.

F) *ensemble des objets destinés à la célébration du culte*: CAPIT. reg. Franc. I p. 119,15 (a. 803-04): episcopus de ecclesiis bonam habeat providentiam, tam de -o et luminaria quam. . . de reliqua restauratione. MEM. Milano I p. 461,14 (a. 870): ut. . . abeat curam et solitudinem de luminaria et -um eiusdem basilice. CHRON. S. Ben. Divion. p. 192: omne ornamentum quo utebatur ad sacrum ministerium transmisit sancto protectori suo Benigno cum non parva auri quantitate et vasis argenteis que erant in eius -o. HIST. de via Hier. 124 p. 223: reperiuntur et ibi quingente caldarie de argento. . . que ad -um Machumeth deputate fuerant. *dans l'expression -um missale: ornements de messe*: CATAL. thes. Germ. I 50,10 (Xs. ex.): casugulam cum toto missali -tio.

G) *offrandes destinées à la célébration d'offices*: JOH. DIAC. ROM. Greg. IV 68 col. 221^B: quas (basilicas) reditibus, luminaribus, -is atque donariis cumulans. MEM. Milano II p. 476,33 (a.903): qui pro tempore missa(m) et -um et luminaria fecerit in eandem meam capellam infra . . . senedochium constructa. COD. Ar. 75 p. 105,11 (a.973): ut tu qui supra Joanni clericus ofizio e luminaria et incenso facere . . . debeatis. CARTUL. S. Vict. Mass. II 712 p. 58 (a. 1030): do . . . ecclesiam Beati Genesii. . . cum ecclesiis et terris, cum decimis et primitiis atque offertoriis, cum omnibus -is vivorum sive mortuorum. CARTUL. Nuchar. 516 p. 548 (c. 1139): mittentes duos e fratribus, iusserunt ut afferrent corpus quod . . . in cimiterio monachorum hono-

rifice sepelierunt. Pro huiusmodi -o sepulture, quoniam substantia mobilis deerat, dederunt nobis duo juga terre.

VII) *par métonymie*: A) *personne exerçant un «officium»*: 1) *officier, magistrat*: CARTUL. Rhen. med. I 42 p. 49,3 (a. 804): rogo te laudabilis vir defensor, vosque -a publica. DIPL. Otton. I 407 p. 554,26 (a. 972): quatinus nullus . . . molestare presumat (sc. locum) aut placitum tenere sive aliquos -um construere (sic pour constituere) nisi eius (sc. possessoris) licentia (cf. DIPL. Otton. II 154 p. 174,28 [a. 977]). DIPL. Conr. II 91 p. 124,21 (a. 1027): sancimus ut nulla publica persona nullusque officus de mercatis vel castellis. . . toloneum aut aliquam functionem publicam exigat. 2) *ecclésiastique exerçant une fonction dans la hiérarchie*: HRABAN. epist. 25 p. 433,13: ut diaconi . . . baptizare non presumant nisi predictis fortassis -is longiur constitutis [sc. episcopus et presbyter], necessitas extrema compellat. ANNAL. Camald. I app. V col. 19,18 (a. 858): episcopos, presbyteros, diacones diversaque -a subscribere fecimus (cf. BULLAR. Cas. II p. 38 col. 2 [a. 898]). 3) *par métaph.*: *membre de la hiérarchie céleste*: HRABAN. homil. I 33 col. 64^C: angelicis sepe visitatus est -is atque. . . Dei genitricis est consolatus alloquiis.

B) *sens collectif*: 1) *ent ourage, suite d'un dignitaire*: a) *laïque*: VITA. Apoll. p. 201,6: Liberius prefectus, -tio stipante circumdatus. VITA Sadalb. p. 57, 1: adunatis . . . tam ex nobilibus liberis quam ex proprio -o puellis. b) *ecclésiastique*: ACTA Vigili p. 22,80: apostolicus presul sic suo iterum affatur -o: «quid hic stamus otiosi». 2) *ensemble d'agents de l'administration, administration*: VITA. Apoll. P. 198,9: quidam ex -o regis Sigismundi . . . qui super omnem dominationem fisci principatum gerebat. 3) *ensemble des serviteurs, domesticité*: DIPL. Karlom. 24 p. 321,11 (a. 879?): cortem regiam . . . cum omni -o suo, servis et ancillis. 4) *ensemble de gens exerçant un métier, corps de métier*: CARTUL. Antr. 17 p. 147 (a. 1012): vendas . . . que de macellariorum -o exeunt. HIST. Mont. Pannon. I p. 592 (c. 1093): mansus cocorum, pistorum, fabrum, pastorum, lotorum, pelliparium et ad omnia genera alia -orum. 40 CARTUL. Argent. app. 616,44 p. 470,10 (post 1129): ad officium burgravii pertinet ponere magistros omnium -orum fere in urbe, scilicet sellariorum, pellificum.

VIII) *territoire sur lequel s'exerce une autorité*: CONCIL. Mogunt. II p. 262 (a. 813): quod si forte (aliquid fraudulenter distractum) extra -um nostrum (sc. episcoporum) alicubi inventum fuerit. CARTUL. Rhen. inf. I (Werd.) 188 (a. 1052): de -o quoque in Brathbeke novem mansus addidit, alia territoria V. FUND. Mur. 28 p. 83,8 (XII s. med.): in Tropfense quantum ad duo -a pertinet. ib. p. 83,17: cumque XII hominum peccora adunantur in unum vocatur -um, propterea quia uni magistro committitur. MAGN. BREV. 1187 p. 175: super -um Lamberti preconis 33 1. 17 1/2 d. CARTUL. Norm. 1057 p. 277 (a. 1195-96): dimittit . . . nobis rex Francie Belveeir et -um de Belveeir et to-

tam aliam terram nostram. TRAD. Udalr. Aug. app. p. 131: ex -o prepositure in partibus Noricorum. p. 142: ex -o celerarii. p. 148: ex -o kamerarii. p. 154: de prepositi -o in Bozon. COD. Egm. adn. p. 62,12: permutacio ... -i de Alecmaria, quod ambacht dicitur.

IX) *pour officina*: A) *bâtiment monastique*: CHRON. Floriac. (MGH Script. II p. 255): coenobium ... restauratum cum omnibus -is. MON. Polon. hist. I p. 340 (XI s.): Asindense monasterium cum universis eius -is ab ... fundamentis novo erigens. PETR. CELL. epist. II p. 169: modo oratorium, modo claustrum, modo capitulum, modo refectorium, modo dormitorium, modo cetera -a circuibo.

B) *pièce, local*: CONSUET. Trev. 16 p. 18,6: qui episcopali sententia segregaretur a fidelium turma, librum in capitulo a manu abbatis accipit et seorsum in aliquod -um sedere vadit. JOH. SARISB. Anselm. X col. 1027^C: ei in capella quadam commodum -um procurabat ut ex remotione exercitus non haberet tumultum.

C) *bureau*: ACTA com. Flandr. 13 p. 45,18 (a. 1093): 20 100 sol. ... eidem ecclesie in elemosinam contradidi, singulis annis, apud Sanctum Audomarum, in -o Simonis, dispensatoris mei, accipiendos quolibet anno.

D) *atelier*: DIPL. Otton. III 283 p. 708,16 (a. 998): de molendinis et piscariis ceterisque -is infra prescriptum terminum pertinentibus. GUIBERT. NOV. vita III 7 p. 163: tantus furor, tantus stupor burgensium corda corripuit ut omnes officiales -a sua desererent et cerdonum ac sutorum tabernule clauderentur.

offico(r) 1. v. *officio*.

officula, -e f. [offa] *petite boulette*: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,31: -a in rotunditate collecta.

officus, -i m. v. *officium*.

offirmatio, -nis f. [ob et firmatio] *forme* obfirmatio: *infra*.

1) *fermeté*: GUIBERT. NOV. gesta Franc. VIII 13 col. 832^B: animi obfirmatione tante nefas abusionis abiiciens.

2) *confirmation*: TRAD. Ransh. 62 p. 224 (c. 1150): ut autem perpetua maneat huiusmodi conventio, taliter placuit fieri obfirmatio.

offirmo sive sepius **obfirmo** 1. I) *affermir, fortifier*: A) *munir de fortifications*: ORD. VII. hist. IV 13 t. II p. 258: castella ... -ant. ROB. TORIG. chron. add. t. II a. 1159 p. 178: supradictum castellum -asse. GUILL. MALM. gesta reg. II 134 t. I p. 147: castrum quod olim Dani in Eboraco -averant.

B) *au figuré*: 1) *affermir dans une résolution*: EPIST. Hann. 51 p. 97,19: cum ... rerum mearum incommoditatibus neglectis, ad hoc me -assem. DIPL. Henr. IV 476 p. 648,43 (a. 1102?): in pertinacia -atus. OTTO FRIS. gesta 2,43 p. 151,34: ne ullam vacillandi potestatem haberent, vadibus -antur. VITA Karoli M. 2,7 p. 51,4: assensu suorum placidissime et potenter excitato et -ato. *expressions*: -are faciem (cf. Ezech. 4,3): *regarder fixement*:

MEGINFR. Emm. 8 col. 978^B: beatus Pater ... licet par-turiet spiritum doloris, -avit tamen delictis faciem arguentis. PETR. COMESTOR. hist. schol. col. 1442^D: sic -avit Dominus faciem suam ad Jerusalem ne videat eam et obsidebit eam. -are pectus: *fortifier son cœur*: TRANSL. Gerulfi 4 p. 907,18: -ato pectore se opposuit insidianti lupo. -atus animo: *décidé, agissant avec fermeté*: RADULF. TORT. Bened. 1 p. 277-78: animo -atus nihil reddere voluit. HELM. 26 p. 56,34: sociis animis -atos ad egrediendum.

2) *fortifier contre le mal*: ERMENR. Sval. 9 p. 160, 19: se ... crucis signo -avit. JUD. Dei V 2,2 p. 411: ut fias ... -atum adversus inimicum hominis diabolum et adversus hominem.

II) *confirmer un acte juridique*: A) *par des marques sur le terrain*: CARTUL. Rhen. inf. I (Werd.) 64 (a. 848): comprehensionem nostram in silva ... quam ... homines tui una nobiscum circuierint et novis signis -averunt.

B) *par des signes d'authentification sur l'acte*: DIPL. Otton. III 146 (a. 994): hoc preceptum ... sigillo nostro -atum annotari precipimus, quod regali ... manu nostra subtus firmavimus. RUP. TURT. apoc. I col. 829^C: signavit, id est quibusdam imaginum sigillis clausit atque -avit.

III) *fixer, attacher solidement*: RATHER. Metr. (rec. A) col. 458^C: catenam pedi imposuit, plumbo eam in magno ... lapide -avit. THEOPH. sched. 3,61: -abis eas (sc. *catenas*) ... in inferiore parte thuribuli clavis firmis. CASUS Petrish. 5,3: tabulam ... in quo erant duo circuli ferrei plumbo -ati.

IV) *fermer*: A) *matériellement*: 1) *boucher une ouverture*: DUDO Norm. IV 70 p. 225: ostia obnixae -antes. BERTHA VIL. Adelh. 7 p. 761,30: ore cupe non -ato. ORD. VII. hist. IV 4 t. II p. 180: porte -ate erant. 2) *fermer, clore (un lieu)*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 105 p. 117 (a. 1082-1106): constitutum fuit ut domum suam ... ita retro lapideo pariete -aret, quatinus nullum dampnum eis inde accidere posset. UDALR. consuet. Clun. III 22 col. 765^C: claustrum ... quando fratres in meridie pausant ... -atur.

B) *(moral.) rendre inaccessible*: HONOR. AUG. scala I 5 col. 1233^A: hec visio spiritualis ... secundum celum vocatur; quod doctis per discretionem reseratur et indoctis per presumptionem -atur. CARM. Bur. B. 101,11,2: -ant Greci pectora clausa precii.

V) *enfermer, mettre dans un endroit clos*: A) *au propre*: 1) *une personne*: CARTUL. Bund. 350 p. 261,21 (a. 1163): quatenus eam ... in una domuncula ... solitaria obfirmaret. 2) *une chose*: HILDEGARD. phys. 8,2: cor ejus (sc. *serpentis*) ... in aliquo tenui servando metallo -et.

B) *par métoph.*: ERMENR. Sval. 9 p. 160,33: spectatores suos clusuris sui precepti -avit firmissimis.

offitae, -arum v. *ophitae*.

offnama v. *ofnama*.

offocatio, -nis f. [offoco] *étouffement, suffocation*:

RECEPT. B 40 p. 50: ad -nem pectoris.

offoco 1. *étouffer, faire mourir par privation d'air:* 1) *au propre:* GUIBERT. NOV. laud. Mar. 11 col. 572^{A-B}: postquam . . . eam Petrus -avit in cellula, tantus fetor ipsum . . . et astantes obsedit ut nemini ambiguum foret cadaver turpissime cuiuspiam exstitisse. CHRON. Maurin. p. 57: bestiam illam per quam puer -atus est. 2) *au figuré:* ODOCLUN. occ. VI 217 p. 125: semet ut *Deus* -et, mundo spiramina pandat. ib. IV 475 p. 82: vespere conflictus diei cum nocte videtur, / donec eunte die mundus tenebrescat ubique; / actio pravorum sic -ando piorum / extulerat tumidum mundi per compita sceptrum. GUIBERT. NOV. trop. I 5 vers. 1,2 col. 362^D: nequitia in qua impudenter -ari videntur.

offor 1. [ob et fari] *ici forme obfor dire:* SEQ. ined. 62 4b p.65: que est ista, sic -antur, pro qua omnes iucundantur.

offrecio, -nis *f.* v. *offersio*.

offrenda, -e *f.* v. *offerenda*.

offresio, -nis *f.* v. *offersio*.

offresus, -a, -um [a. esp. orifres: a. fr. orfreis] *orné d'orfrois:* CARTUL. Sahagun. 1453 p. 334 (a. 1103): una strectura grecisca -a et I^o elmo. CARTA a. 1112 (Steiger dans Festschrift J. Jud p. 645): II manipulos -os et II greziscos et alios minutos. cf. *orfresium*.

offretio, -nis *f.* v. *offersio*.

offrigesco 3. (ob et frigesco) *ici forme obfrigesco. se refroidir:* GIRALD. gemma II 10 p. 214: artus teneros aquarum frigoribus -entes tremere et pallere coegit.

offucia, -e *f.* *fard, tromperie:* PAPIAS: -e, fallacie, aut res ad decipiendum comperte, dictum ab offuscando quod est furtum collocare.

offugio 3 [ob et fugio] *ici forme obfugio. s'enfuir:* PASS. Domn. p. 421, 48: cognito quod beatus Dominus qui domesticus eius esse videbatur, -isset. ACTA Phil. Aug. 361 t. I p. 438,22 (a. 1190): si quis aliqua ductus necessitate illuc -erit.

offula, -e *f.* 1) *petit morceau* (GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,32: -a, particula): VITA Osw. I p. 45: -am panis. GUIBERT. NOV. verit. Dom. I 2 col. 530^B: non tam pro indigna susceptione ipsius -e (sc. *Eucharistie*) quam pro sua erga corripientem Dominum impudentia.

2) *boulette* (PAPIAS: -a . . . , particula in rotunditate collecta): a) (*de dimension restreinte*) *pilule:* MAPPE clav. 24 p. :197: cum permixtio pura fuerit, facis -am. COLL. Salern. II p. 297: in succo apii tres -as fac. b) *par extension, s'appliquant à une masse de métal en forme de sphère:* GUIBERT. NOV. gesta Franc. VIII 12 col. 830^C: cum liquore plumbeo ferri candentis -as, ut conflagretur oppidum . . . dispergunt.

3) *action de frapper:* PAPIAS: -a . . . , percussio.

4) *châtiment:* PAPIAS: -a, poena.

offundo sive obfundo, -fudi, -fustum 3. I) *répandre devant:* A) *dans les expressions:* 1) -ere tenebras: *répandre des ténèbres (au figuré: empêcher de voir):* GERBERT. epist. 33 p. 61,4: qua in re vobis lucem, hostibus tenebras -fudisse gaudemus. RATHER. conf. col. 417^C: tenebris meis -fusus. CARTUL. Mai. Mon. Dun. 14 p. 15 (a. 1060-64): calumniosarum obiectionum tenebras -entes. 2) -ere verba: *proférer des paroles:* HILDEGARD. div. op. 1,4,98 col. 884^C: malitiosa verba que in corde suo cum odio dictaverat, ei -ens.

B) *présenter, laisser voir:* RADBOD. TRAJECT. Martin. 3: mihi hoc loco quiddam virilis roboris -itur, quo malivolorum susurrationses parvipendendas esse percenseam. WOLFFER. HILD. Godeh. I 9 p. 174,28: ut si quid, inscicia prepediente, minus idoneum -fudero.

II) (*sens péj.*) *obscurcir:* A) *rendre obscur (une notion claire):* REIMBALD. LEOD. vita canon. I 39 p. 10: si quidem preclaram hanc materiam aut sententiarum rigore subnervaverim, aut exanguis (*sic*), ut aiunt, stilo -fuderim.

B) *attrister:* STEPH. COL. Maurin. 7 p. 280^A: cum . . . se, desperatione recuperandi, sociasque, moeroris habitu, -fudit.

offusus, -a, -um, *part. passé employé adject.:* 1) *sombre, sale:* WERR. Albert. 9 p. 144,40: lineo capello nigro et -o 2) *sombre, triste:* WERR. Albert. 14 p. 148,42: tristis et -us convenit fratrem suum et ostendit rem adversam.

offuscatio sive obfuscatio, -nis *f.* *au figuré:* 1) *noirceur, obscurcissement:* RADBERT. corp. Dom. 22,115 p. 127: quamvis hedus dicatur mihi pro qualitate meriti et -ne delicti. EPIST. Col. 7 p. 249,37: ne magnitudinem fidei nostre aliqua -ne sinistre opinionis . . . inficiendo corruptat. *d'où: trouble moral:* ADAM SCOT. trip. tabern. proem. I 13 col. 618^A: quia a mente tam illa quam ista serenitatem tollit et quamdam ei -nem inducit.

2) (*au plur.*) *flétrissure:* HROTSV. Pafn. 3,8 p. 171: o, si sperares me sordidulam, milies millenis sordium -nibus oblitam, ullatenus posse expiari.

offusco sive obfusco 1. I) *obscurcir:* A) *au propre:* 1) *atténuer l'éclat d'une source de lumière:* THIETM. 7,67 p. 480,31: caligine quadam -ante lumen. PETR. RIGA Aurora Gen. 1063 p. 69: sicut solaris -at sidera fulgor. *par métaph.:* REG. Fernand. II 4 p. 246 (a. 1159): ut que veritatis luce resplendent, oblivionis nebula in posterum non -entur. CARTUL. S. Michael. Mos. 113 p. 358 (a. 1178): oblivionis -atum caligine. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 717 p. 204 (a. 1191-1220): quod vetustatis nubes operit et -at. JOH. SARISB. metal. I 5 p. 17,21: -are nititur splendidissima lumina Galliarum, Lauduni gloriam.

2) *gêner la vision:* ECBAS. capt. v. 845: solvitur in luctum recolens Dominum crucifixum, / . . . -at visum, memorans solem tenebratum.

B) *au figuré:* 1) *obscurcir, diminuer l'éclat:* a) *de la*

célébrité: LIUTG. Greg. 3 p. 70,24: famam sancti viri et discipulorum eius -are et impedire conati sunt apud regem. HRABAN. epist. 28 p. 443,27: nec ... magnorum virorum studia temerario ausu velim -are. AELR. Edw. reg. pref. col. 739^B: materiam cui succumberet eloquentia Tulliana meo committere sensui non tam illustrandam quam -andam. b) *de la vertu ou du bonheur*: UFFING. Ida 1,4: studebat ... forinsecum amorem temperare, ut nullius levitatis nevus rigorem animi eius potuisset -are. PETR. LOMB. sent. IV 43,5 p. 997: non enim eorum memoria sanctos contristabit vel eorum beatitudinem -abit. ANDR. SUN. hex. 7648 p. 269: non -abit eorum letitiam. c) *du souvenir: faire oublier*: CARTUL S. Gundulfi 28 p. 50 (a. 1108): solet ... rerum antiquitus gestarum memoriam -are multum custodiende iusticie infesta oblivio. CARTUL Argent. 109 p. 90,1 (a. 1159): ne antiquitas -et que pagina declarare potest. HERB. BOS. Thom. col. 1073^A: ne tam preclara tanti viri gesta ... aut -aret vetustas aut deleret oblivio. d) *de la compréhension: rendre inintelligible*: GUNZO epist. Augiens. 11 p. 40,15: hec ... ambiguitate -atur.

2) *troubler*: a) *rendre incapable de discernement*: CHRON. COSM. PRAG. append. I 2 p. 247,28: aures principis favorabiliter compositis mendaciis -antes. b) *gêner*: ADAM S. VICT. trip. tabern. proem. I 15 col. 618^D: claustrales, nec eodem modo quo novitii in gemitu suo laborabant, nec sicut obedientarios, occupationes eos externe -ant.

II) *abîmer, détériorer*: A) *sens propre*: HROTSV. Sap. 5,36 p. 195: nec flamme comam vel vestem poterunt -are. THEOD. AMORB. Martin. 4: ecclesias ... que partim vetustate temporis, partim negligentia predecessorum -ate ac rimose videbantur, ... curavit ... restaurari. EBO BAMB. Otton. 1,6: codex ... manuali frequentia rugosus et admodum -atus erat.

B) *(moralement) souiller*: HROTSV. Abr. 1,3 p. 147: ne immensa eius serenitas pulchritudinis alicuius -etur sorde coinquinationis. DIPL. Conr. II 82 (a. 1027): animas nostras peccatorum maculis -atas. ANNAL S. Disib. a. 1075 p. 6,42: Domini sponsam ... per concubinariorum, id est hereticos, polluere et -are veritus non est. OTTO FRIS. chron. 1,26 p. 60,27: apparet demones ... mentem hominis -are. PETR. RIGA causa reg. Franc. p. 8: -at ... suum sceleris nigredine nomen.

C) *violier un engagement*: GUNTH. COL ad Hadr. p. 248,5: ne sanctorum predecessorum vestrorum (*sc. paparum*) divina dispositio -etur incircumspecte. CARTUL Clun. II 1508 p. 558 (a. 979-94): ut nulla succedentium astucia hoc valeat abolere, nulla malignitate -are sed semel decretum atque statutum firmum possit manere per evum.

D) *confondre, rendre inopérante*: 1) *une personne*: ANAST. pass. Dion. 26,5: -ans infidelium stoliditatem. ATTO VERC. epist. Pauli (1 Thess.) col. 647^C: labori insistebat humano, -ans pseudoapostolos. 2) *une action ou une chose*: CARTUL S. Symph. Augustod. 19 p. 47 (a. 1060):

ut omnis controversia querelarum in posterum -etur. TRIUMPH. Remacli 1,1 p. 438,21: que res ridiculosa ... cum aliquando pervenisset in medium, repressa est et -ata privilegiis et auctoritate maiorum.

5 **offys**, -tis *m.* v. *ophis*.

ofigus, -a -um [*pour obryzus?*] (*employé pour qualifier une monnaie?*): CARTUL S. Mar. Via Lata 2 p. 3,24 (a. 947): in argetus numero mancosi tres denarios vigintis vonos -os.

10 **ofiomate** v. *ophiomate*.

ofite, -arum v. *ophite*.

ofites, -is *m.* v. *ophis et ophites*.

ofiucus v. *ophiucus*.

ofizium, -i, *n* v. *officium*.

15 **ofiulcus** v. *ophiucus*.

oflanda, -e *f.* [*v. oflii*] *prestation en nature*: LIB. trad. S. Petri Bland. p. 139 (XII s.): [*solvet*] de -a XVIII den.

ofli indécl. [*oblia; moyen bas all^d. ofe-lege*] *cadeau en nature (souvent en pain) offert au maître d'un domaine*: 20 MAGN. BREV. 1187 p. 175: ex -i VIII l. XVI s. (*cf. J. H. Gallée, Vorstudien zu einem altniederdeutschen Wörterbuch*, Leiden, 1903, p. 234-235 et 483 s. v. ofelege).

ofnama, -e *f.* [*orig. inc.*] *formes*: avenama: CAL. rotul. cart. II p. 163 (a. 1189). ofnama; BULLA Hadr. IV a. 1157 (Archaeologia Aeliana n. s. XVI. 1894 p. 270.) *enclos, domaine rural*: BULLA Hadr. IV a. 1157 (Archaeologia Aeliana n.s. XVI, 1894, p. 270): unam carrucatam terre de dominico eiusdem Emme, in Neshann, cum medietate ofnamarum suarum in culturis, pratis et turbariis, communem pasturam totius terre sue. CARTUL Eborac. I p. 302 (a. 1160): quinque acras terre in Gindala de -is nostris. ib. X p. 34 (a. 1154-76): omnes -as meas et unam sartam in Hehgneinge.

35 **ofrennula**, -e *f.* [*offerro; offerenda*] *plat d'offrande, patène (?)*: CARTUL Tirol. 13 p. 9-10 (a. 855-64): XII cophinos, quatuor -as argenteas, VI calices.

ofresio, -nis *f.* v. *offersio*.

ofretio, -nis *f.* v. *offersio*.

ofstadum, -i *n.* [*orig. inc.*] *forme ofstadium*: CARTUL S. Petri Bland. I p. 159 (a. 1163). *domaine rural (en Flandre)*: LIB. trad. S. Petri Bland. p. 148 (XII s.): (*solvet*) de suo -o II den., II pullos et I sist. avene. ib.: (*solvet*) de -o in quo habitat II den. CARTUL S. Petri Bland. I p. 159 (a. 1163): dederunt Sancto Petro ... quicquid ibi in bosco et 45 -io possederunt.

ofthalmia, -e *f.* v. *ophthalmia*.

ofthalmicus v. *ophthalmicus*.

ofvenio 4. v. *obvenio*.

oga, -e *f.* *auca*.

50 **ogdoada**, -e *f.* v. *ogdoas*.

ogdoas, -dis *formes*: octoas: HONOR. AUG. imag. mundi 2,78. ogdoada: FLOR. LUGD. carm. p. 533 v. 143. PETR. DAMIAN. epist. V 8 col. 351^C. ogduas: PACIFIC. VER. comput. 261 p. 142. *nom. sing. de la forme adjective fém.*

ogdoa: METELL Quir. 57,17.

1) *subst. f.*: a) *durée de huit jours*: PETR. DAMIAN. epist. V 8 col. 351^C: per -das et pentadecas in vepribus stando. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1245^B: scenopegia ... legitur esse festum octo dierum. Sed patres illi non servierunt -di (cf. ib. col. 1508^B add. 3). b) (*dans le comput*) *huitième année du cycle de dix-neuf ans*: HELP. comput. 17 col. 32^B: hic annus embolismalis ... quod semper II equales precedant, excepto in -de et endecade quorum utrumque unus tantum communis annus precedit. ib. 36 col. 46^C: exceptis tribus annis cycli XIXalis, octavo scilicet anno, qui -s appellatur grece, et undecimo necnon decimo nono. c) (*dans le comput*) *cycle de huit ans (à l'intérieur du cycle de dix-neuf ans)*: HONOR. AUG. imag. mundi 2,78: dividitur [decemnovalis cyclus] adhuc in duo: in octoadem et endecadem. Octoas sunt octo anni, endecas undecim. d) (*symbol.*) *chiffre huit qui désigne la loi du Nouveau Testament (par opposition au chiffre sept qui désigne l'Ancien Testament)*: ANGELOM. LUXOV. reg. col. 534^A: quod signum et presentis temporis et futuri typus erat ...; nobisque in hebdomade et -de viventibus per resurrectionem Christi, vite spatia protelentur. FLOR. LUGD. carm. p. 533 v. 143: ebdomadem priscam -de dedit esse nouvelle/participem.

2) *adj.*: *huitième*: MEGINFR. carm. col. 647^D: unde fit ut semper sic crescat circulus ille/ preter in -de, quod non sit et hendecade anno. METELL Quir. 57,17: ogdoa pars geminata salis hinc/ vendita clam reperitur aliis.

ogertiligneus, -a -um. [obgero et ligneum] *porteur de faisceaux?*: PETR. CANTOR verb. abbrev. 61 col. 188^D: hec etiam intorqueri possunt in ambitionem magistrorum colligentem turbam, senes, milites -os ad theatrum et spectaculum suum.

oggnatio sive obgnatio 4. A) *susurrer, murmurer*: 1) *en général*: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 469,54: obgnannit, subtiliter murmurat.

2) *avec idée d'opposition, de haine: répondre à des grognements en grognant*: UGUTIO s. v. gannio: obgnatio, i. e. contra gannientem gannire.

B) *médire*: EPIST. Ratisb. 8 p. 308,3: ut ... lingua venenosa his -iat verbis. EBERH. BAMB. epist. 11 col. 526^D: cachinnus insipientium qui, dum ratione se deficere presentiant, more vulpium quod vobis non servit, obgnant. ADAM PARVIPONT. utens. p. 124: parasitastro obgnanti ardentem (*glosé ganglaunt*).

oggaro sive obgarro 4. [ob et garrus] 1) *élever des murmures de contestation*: JOH. SARISB. epist. 258 col. 300^B (a. 1168): ut nec velit acclamare clamosis, nec garrantibus -ire. GALBERT. BRUG. Karol. préf. p. 2: si quis quicquam -ire et detrahere contendat, non multum curo.

2) *bavarder, jaser*: JOH. SARISB. metal. II 20 p. 104,31: admittitur itaque non modo ad cavillationem eorum quibus de quavis materia satis est -irre.

ogglatum sive oglatus v. *oglatum*.

ogladum sive oglatus v. *oglatum*.

oglatum, -i n. sive **oglatius**, -i m. [olca?] *formes*: **goglatum**: CARTUL Nemaus. 66 p. 110 (a. 965). **hoclatum**: CARTUL Biterr. 41 p. 41 (a. 978). **hoglatum**: CARTUL Anian. 254 p. 379 (a. 801). **huclatum**: CARTUL Anian. 242 p. 369 (a. 1060). **occlatum**: CARTA a. 975 (Gallia christ. noviss. Arles 277 col. 121). CARTUL Lerin. I 149 p. 137 (a. 1032) et 154 p. 147 (a. 1033). **ogclatum**: CARTUL Nemaus. 57 p. 97 (a. 959). CARTUL Avenion. p. 137 (a. 1018). CARTUL S. Vict. Mass. I p. 289 (a. 1059). **oclatum**: CARTUL Nemaus. 25 p. 45 (a. 925) et 62 p. 179 (a. 1015). **odatus (faute pour oclatum)**: CARTA a. 813 (Hist. Langued. II pr. 22 col. 77). **ogglatum**: DIPL. Caroli Prov. p. 27,18 (spur. X s.). CARTUL S. Mar. Avenion. 12 p. 14 (c. 1104). **ogladum**: CARTA a. 813 (Hist. Langued. II pr. 22 col. 78). **oylatum**: CARTA a. 975 (Gallia christ. noviss. Arles 278 col. 122). **uglacum**: CARTUL Magalon. 17 p. 27 (a. 1096). **uglatum**: CARTUL S. Vict. Mass. I p. 152 (a. 1035). CARTUL Anian. 241 p. 368 (a. 1038). CARTUL S. Vict. Mass. II p. 145 (a. 1041). ib. I p. 49 (a. 1044). ib. II p. 4 (a. 1044). CARTA a. 1147 (ALMA XXII p. 135). **usclatum**: CARTUL S. Vict. Mass. II 702 p. 46 (a. 1156).

terrain d'aspect indéterminé (dans le Midi de la France): CARTUL Anian. 254 p. 379 (a. 801): hoc est in casis, casalicis, curtis, ortis, hoglatis, arboribus. CARTA a. 823 (Hist. Langued. II pr. 63 col. 145): cedimus ... villam cum omnibus pertinentiis suis ... , id est vineis, campis, ... , hortis, -is, pratis. CARTUL Nemaus. 37 p. 64 (a. 933): quantum infra villa ... habemus ... , id est in edificis, domis, casis, casariciis, curtis, ortis, -is. CARTA a. 973 (Gallia christ. noviss. Fréjus instr. V col. 198): campi culti et inculti, vinee; -i, exagi et regressi. CARTUL Avenion. p. 119 (a. 1008): in pratis et pascuis, exigis et -is, in garicis, in campis et vineis atque plantatis. CARTA a. 1015 (Hist. Langued. V pr. 172 col. 367): hoc est decimum, oblationem, primitias, ... , pascua sive -a. CARTUL S. Vict. Mass. II p. 106 (a. 1026): cum -is, cum silvis, garriciis. CARTUL Biterr. 62 p. 71 (a. 1030): de usaticis, de -is, de condrictis. ib. 95 p. 128 (a. 1094): donamus ... ipsum -um qui est retro mansum tuum. CARTUL S. Mar. Avenion. 11 p. 13 (a. 1104): vendimus ... omne jus et dominium quod habebamus in omne illo tenemento quod ... a nobis habebant in mansionibus, -is, vineis.

oglossum, -i, n. [erreur pour buglossum?] *plante indéterminée?*: AMARC. serm. III 214: ocia mortificant animam, studium educat illam, atque bono studio damnosa vacatio tantum/ quantum ab -o lethea papavera distant.

ogomum, -i n. [erreur pour euzomum:] (*plante roquette?*): ANTIDOT. Glasg. p. 101: recipit hec: ... , nuces amaras XV, -i semen dr. III.

ogra, -e f. v. *ochra*.

ogrizus, -i m. (cf. *ogrum*) *ocre*: MAPPE clav. 192 p. 224: vitriolum, unde fiet terre -os sunt cum crete. v. *ochra*.

ogrum, -i n. v. ochra.

ogtem v. ostomus.

oh v. o.

ohe forme obe: ARNULF. MON. del. cleri 709. *interj. exprimant la joie*: PAPIAS: ohe, vox exultationis.

ohihe v. oiei.

oi *interj.* 1) *exprimant la douleur*: HILDEGARD. epist. I 13 col. 167^A: nunc squalidum tempus muliebris forme est, Oi, Oi, Adam novum testamentum omnis iustitie et radix omnis seminis hominum fuit.

2) *exprimant la joie*: HILDEGARD. Rup. I ex.: omnis coelestis militia miratur de te, dicens: Oi! Oi: De limo terre omnia ornata miracula Dei surrexerunt.

oia, -e f. [orig. inc.] *amanite, espèce de champignon*: MAPPE clav. 277 p. 239: -a (alii lancia, ... alii spumam marinam ... fungus est rotundus, pagani vocant amanita).

oidis [cf. gr. ὠδή] *hymne, chant*: BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. 54,3 p. 202: a seraphim cantatam trisagion -in (id est ter sanctum canticum).

oiei *ici forme ohihei, interj. exprimant la douleur*: PAPIAS: ohihei, interjectio plangentis.

oikiosis [cf. gr. οἰκείωσις] *qualité inhérente, propriété*: BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. 69 p. 269: oportet scire quod due -es sunt, (id est propriatates): una naturalis et substantialis et altera personalis et habitualis.

oikiumenos [cf. gr. οἰκείω] *transcription latine du part. grec; noter la transcription de l'aoriste grec oikiosato. rendu propre ou particulier à*: BURG. PIS. Joh. Damasc. fid. orth. 66 p. 263: hominum theognosian (id est Dei cognitionem) et salutem, propriam proficientiam faciens et -os (id est proprium faciens) ubique quod nostrum. ib. 69 p. 269: secundum quam et maledictionem et derelictionem nostram, et que talia non entia naturalia, oikiosato (id est propria fecit).

oiradum *orig. et sens inc.*: CARTUL. prepos. Ulc. 27 p. 37,1 (a. 1075): a Thaner fluvio per totum -um [var. orradum] ad pedem usque moncium.

oiselarius, -i m. [refait sur l'anc. fr. oisel] *oiseleur*: CARTUL. Lind. 37 fol. 43 (c. 1200): testibus ... David -o.

oiseleria, -e f. [refait sur l'anc. fr. oisel] *élevage d'oiseaux, oisellerie*: ROTUL. cort. p. 32b (a. 1200): mesnillum de -a ... reddendo ... I presentum de avibus de riveria.

oisereus, -i m. [refait sur l'anc. fr. oseroye] *osier, brin d'osier*: ROTUL. scacc. Norm. II p. 9a (a. 1198): in minutis operariis, scilicet hotariis -orum, paleorum. v. oseria.

oitavus, -a, -um v. octavus.

oiteirum, -i n. v. oterum.

oka, -e f. v. 2. olca.

ola, -e f. v. olla.

olabatum, -i n. [pour alabastrum] *pierre d'albâtre*: COD. Caiet. I 153 p. 300,22 (a. 1028): scrinium meum de Spania qui est de ossum et -um ad ramen et ipsum facio-

lum bonum adtaleatum.

olacitas, -atis f. *odeur désagréable, puanteur*: 1) *au propre*: VINC. KADL. chron. p. 79: feras, que hyrcina -te capiantur. 2) *par métaph.*: ib.: et sic nos capris conformat parricidii -s.

olarius, -i m. v. ollarius.

olax, -cis adj. 1) *odorifer* au propre: PAPIAS: -x, odorifera. b) *au figuré (dans les expressions bene -x, suave -x)*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. II 4 col. 1090^C: agalmata divina divinissimae sunt benevolentiae, ex seipsa verum bene -x habens. EKKEB. SCHON. opusc. 4 p. 283,33: Jesu vive panis ... suave -x miron mitis agne.

2) *malodorant* (UGUTIO s. v. oleo: -x, -cis, id est fetidus, qui valde olet et assidue): a) *au propre*: EGBERT. LEOD. rat. I 826 p. 144: vermiculi cutis inculte nos acrius urunt, / quos alienus alit luvionis sudor -cis. SCHOL. ad. Egbert. Leod. I 158 p. 38: cum pro aliquo pisce piscem vendideris et aliud pretium non dederis, suspicari poteris alterutrum eorum -cem esse aut aliquo vitio peditum. b) *par métaph., s'appliquant à une mauvaise action*: VINC. KADL. chron. p. 92: -cissimam huius morum corruptelam, cuius fetore omnis aer inficitur.

1. olca, -e f. *Pierre précieuse de diverses couleurs*: UGUTIO: -a, -e, gemma est ex fulvo, fusco, viridi, nigro, candido (cf. Isid. etym. 16, 12,1).

2. olca, -e f. [FEW VII p. 33 ; REW 6050 cf. LEW³ II, 205; J. Jud dans Vox Romanica 9,240-242] *formes*: auca: CARTUL. S. Florent. Pictav. p. 111 (c. 1070) et p. 117 (a. 1090). aucha: CARTUL. S. Florent. Pictav. 79 p. 115 (c. 1070). hochia: CARTUL. S. Maxent. 296 p. 323 (a. 1133). holca: CARTUL. Talmund. 6 p. 18 (a. 1058). obcha: CARTUL. Aziac. p. 8 (a. 1105). occa: CARTUL. S. Maxent. 338 p. 355 (a. 1140-58). CARTUL. S. Petri Carnot. 108 p. 600 (XII s.). occha: CARTUL. Clun. IV 3373 p. 468 (a. 1060-1108). occhia: CARTUL. Mai. Mon. Dun. 54 p. 49 (a. 1069-72). CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 157 (a. 1100). CARTUL. S. Lupi Trec. 17 p. 37 (a. 1147) et 73 p. 107 (a. 1184). ocgia: CARTUL. S. Joh. Ang. 487 p. 152 (c. 1104). ocha: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 751 p. 242 (c. 1100). CARTUL. S. Maxent. 206 p. 237 (a. 1104). CARTUL. Trappe M 3 p. 318 (a. 1142). CARTUL. Augustod. 28 p. 116 (a. 1196). CARTUL. Absiens. p. 35 (XII s.). etc. ochia: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 132 (c. 1094). CARTUL. S. Alb. Andegav. I 342 p. 392 (a. 1097). CARTUL. Icaun. II 143 p. 158 (a. 1163). CARTUL. Paracl. 75 p. 93 (a. 1186). etc. oka: CARTUL. Mai. Mon. Cenom. II p. 163 (a. 1110). olcha: POLYPT. Rem. 14,6 p. 32 col. 2. CARTUL. Roman. 39 p. 44 (c. 964). CARTUL. Bituric. 58 p. 128 (c. 1061). CARTUL. Gratianop. p. 127 (a. 1080-1132). CARTUL. S. Vinc. Cenom. 109 col. 74 (XI s. ex.). CARTUL. Novigent. p. 53 (a. 1150). CARTUL. S. Martin. Camp. II p. 295 (a. 1166). CARTUL. Richar. 102 p. 103 (a. 1169). etc. olchia: CARTA a. 1035 Andegav. (Bibl. Ec. Chartes 36,1875 p. 404). CARTUL. Carit. 37 p. 102 (a. 1089). CARTUL. Cast. Ledi

51 p. 27 (a. 1080-94). CARTUL S. Joh. Ang. p. 118 (c. 1090). CARTA a. 1095 (Morice, Mem. Bretagne I col. 487). CARTUL S. Steph. Divion. I 91 p. 110 (XI s.). CARTUL Neron. Vil. 16 p. 314 (c. 1100-10). CARTUL Paris. p. 225 (a. 1125). CARTA a. 1179 (Mem. doc. soc. hist. arch. Genève 2,241). etc. olia: CARTUL Alosc. 32 p. 92 (a. 1024-49). olka: CARTUL Rhen. med. I 456 p. 513 (a. 1127) et 568 p. 627 (a. 1152). ollica: CARTA a. 978 (Schweiz. Z. Gesch. 12, 1962 p. 362). olqua. MEM. Auxerre p. 13 (XI s.) ooca: CARTUL Libaudi 12 p. 61 (XII s.). oucha: CARTUL Camaler. p. 60 (a. 923-36) et p. 52 (a. 1082). CARTUL Nuchar. 119 p. 143 (c. 1084). CARTUL Richar. 102 p. 103 (a. 1169). CARTUL Dien. 15 p. 38 (a. 1193). etc. ucha: CARTUL S. Cypr. Pictav. p. 200 (a. 1091). velga: CARTUL Silos 21 p. 28 (a. 1085). ulca: CARTUL Rhen. med. 244 p. 299 (spur. XII s.) et II app. 11 p. 352 (XII s. med.).

1) *ouche, pièce de terre fertile, de petite dimension, située à proximité d'une maison ou d'un village, et close de haies*: CARTUL Goz. 42 p. 77 (a. 804): in terris, mansis, casis cum edificiis, -is, vineis. POLYPT. Derven. p. 23: dedit -am I, continentem jornale I. POLYPT. Rem. 14,6 p. 32, col. 2: est mansus I: in sesso est mappa I, in -chis mappe VI, de forastica terra mappe XX. DIPL. Caroli II, II p. 264,22 (a. 870): mansos cum reliquis edificiis supra constructis, cum -is, campis, pratis, silvis et cum molendino. HINCM. REM. Remig. p. 320,29: campus tellure fecundus - tales enim incole -as vocant (cf. GREG. TURON. glor. conf. 78 p. 795,4). CARTUL S. Cyt. Nivern. 25 p. 53 (a. 966): in fronte sue domus paginulam terre que vulgo -a vocatur. CARTUL Vindoc. II p. 127 (XI s.): duas alias portiones terre quas rustici -chas appellant. CARTUL S. Vinc. Cenom. 110 col. 74 (a. 1070-83): quandam -am terre ubi seminantur V mine frumenti. ib. 144 col. 93 (a. 1090): unam -am terre . . . in qua seminari possunt quatuor sextercia hiberne annonae. DOC. Vindoc. 53 p. 73 (c. 1080): quedam -a super viridarium monachorum . . . et in ipso viridario inclavata. CARTUL S. Florent. Pictav. p. 117, 25 (a. 1090): dedit . . . aucam unam id est modicum terre. CARTUL Icaun. I p. 234 (a. 1118): domunculam et -chiam que intra tres vias clauduntur. CARTUL S. Lupi Trec. 73 p. 107 (a. 1184): infra sepes occhiarum vel mansorum. CARTA XII s. (Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 577): sepi mansus XVI pedes circa -am nostram. CARTUL Sedun. 30 p. 386 (XII s. ex.): tres olches de quibus debentur IIII fiscilini fabe quotannis. *cette ouche peut se trouver dans la réserve*: CARTUL Roman. compl. 251 p. 104 (a. 952-92): cum cortile et ortile . . . et -cha indominitata. *être possédée en alleu*: CARTUL S. Vict. Mass. II p. 107 (a. 1064): unam -am ad proprium alodium donavi. *être accensée*: CARTUL S. Vinc. Cenom. 364 col. 217 (a. 1080-94): cum -a reddente VIII denarios de censu.

2) *ouche lotie et constituant des tenures ou hostises séparées* (cf. G. Fournier, *Le peuplement rural en Basse-Auvergne*, Paris, 1962, p. 278-280): CARTUL Alosc. 32 p. 92

(a. 1024-49): l'olia Bernardi de Vaic reddit omni anno XII d(enarios) et I sext(arium) de c(ivada) et I gall(inam). CARTA a. 1095 (Morice, Mém. Bretagne I col. 487): dedit . . . ad capellam Perquerii sex hospites in clausis -chiarum ex quibus unum retinuit. CARTUL Aciac. 5 p. 8 (c. 1105): dedit nobis, ante portam castelli, unam obcham in qua censarios constituimus. CARTUL S. Maxent. 296 p. 323 (a. 1133): hochia communiter arbergabitur. ib.: neque cliens, neque miles in hochia . . . hospitabitur, nisi soli rustici. CARTUL S. Lupi Trec. 17 p. 37 (a. 1147): si quis vero occhiam vacuum ad debitam consuetudinem requisierit. ib. p. 38: quisquis de terragio appenditorum occhie, sive rusticus, sive dominus sit, forifaciet. MEM. Auxerre p. 57 (a. 1175): salvamentum habet dominus Bucardus in ochiis illis in quibus focus est, que si hospite et foco vacuate fuerint, medietatem salvamenti eo anno tantummodo habebit, quo seminibus iactis culte fuerint, omnes ochias hospite et foco vacuas, carruca S. Germani libere excolet et tunc de illis salvamentum non habebit.

3) *corvée sur une ouche*: CARTUL S. Cypr. Pictav. 321 p. 200 (a. 1091): consuetudines meas que erant in obedientia nomine Exoletia, videlicet preposituram et bannum et ucham et expallam.

4) *(en Espagne) terrain fertile et irrigué* (cf. astur. *olga*; castil. *vuelga et huelga*): DIPLOM. Astur. I 65 p. 281 (a. 857): sedilia molinaria et piscationem integram in illa olga de mari. CARTUL S. Vinc. Ovet. 82 p. 92 (a. 1080): per illa olga et per illa carrale dinera. ib. 105 p. 113 (a. 1088): per illa olga de Domna Maria. CARTUL Silos 21 p. 28 (a. 1085): vinea que est in velga de yuso et alia de somo de la uelga. DOC. cath. Ovet. 149 p. 381 (a. 1132): de illo arravale per illa olga.

5) *(en Allemagne) clos de vigne*: CARTUL Rhen. med. I 568 p. 627 (a. 1152): vineam quandam ibidem iuxta domum nostram, quam olka vulgariter appellant, ad dimidiam partem commisimus. ib. 244 p. 299 ex. (spur. XII s.): una (*vinea*) que Theutonicorum eloquio ulca dicitur.

3. *olca*, -e f. [gr. ὀλκή] *drachme (mesure de poids)*: PAUL AEGIN. cur. 252 p. 197, 1: olei ciatum I, aque ciati II, nitri -e VIII, tereuintine -e IIII. PAPIAS: -a pondus est, retinet tres scripulos.

olcha, -e f. v. 2. *olca*.

olchia, -e f. v. 2. *olca*.

olcula, -e f. [olca] *petite ouche, petite pièce de terre*: CARTUL S. Vinc. Cenom. 490 col. 284 (c. 1068): annuit Deo monachisque Sancti Vincentii -am terre de fonte Sancti Petri.

1. *olea*, -e f. 1) *olivier* (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 33: nomina arborum: . . . -a. PAPIAS: -a, arbor): HRABAN. homil. I 3 col. 13^c: quidquid ergo ad usum hominum segetes, vinee, -eque pepererint. AMARC. serm. I 350: palmarum ramos -eque virentis stravit humi. RAYM. POD. 18 p. 283: ignis de -is siccis. ALFR. ANGL. plant. II 9 p. 39,10: -e sepe privantur fructu. PETR. BLES. tract. II 12 col. 1021^A:

olim -am in foliis opinabantur, quam oleastrum a fructu denique perceperunt. *noter l'expression mons -e: jardin des Oliviers, employée symboliquement*: THEODULF. *carm.* XIX 19 p. 476: mons -e namque est Domini miseratio celsa.

2) *olive* (PAPIAS: -a, oliva vel foetus olive. UGUTIO S. V. oliva: -a, fructus): MOYSES PERGAM. 130 p. 215: virides nutritis -as Bacchique liquores. *employé symboliquement*: JOH. DIAC. ROM. cena Cypr. 2,44: Bulvos sterilis fert Lia/.../ Noe letas -as.

3) *olivette*: DOC. Sanc. Ranimir. I p. 66 (a. 1083): cum terris et vineis et -is et ortis.

4) *huile d'olive*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 27: de generibus potionum: ... -a.

2. *olea*, -e f. [orig. inc.] *élément décoratif indéterminé*: LIB. pont. II p. 122,1: in Suxorio fecit ciburium -e qui pendent in circuitu altaris, habentes tabulas III exauratas; necnon et gammadias III. ib. p. 130,27: obtulit ei tres -as masoricas admirabilis pulchritudinis, serico textas, coloreque depictas, quae videlicet festis diebus in circuitu altaris maioris dependent.

oleagina, -e f. *racine de l'olivier*: PAPIAS: -a, radix olive.

oleagineus, -a, -um v. *oleaginus*.

oleaginus, -a, -um *forme oleagineus*: HONOR. AUG. spec. col. 922^A.

1) *d'olivier*: UGUTIO S. V. oliva: -us, -a, -um, ... ad oleam pertinens.

2) *concernant l'huile*: a) *d'huile*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 12 p. 268: quorum *luminarium* unum -e unde sufficitur liquore. GUILL. MALM. gesta pont. II 75 p. 168: vas -i liquoris. id. gesta reg. IV 369 t. II p. 427: faces -o succo vividas in turrim muro proximam ... iecerunt. b) *de la couleur de l'huile*: MARB. *carm.* (éd. Hauréau dans *Notièse et extraits* 33, p. 195): smaragdus, virens nimium,/ dat lumen -um. c) *cuit à l'huile*: RADULF. CAMERAC. Lietb. p. 860,12: ibi adolebantur calidi panes -i.

3) *sens symbol., pour signifier la suavité divine*: HONOR. AUG. spec. col. 922^A: que aqua mellitum et -eum saporem prebuit, quia Evangelii dulcedinem eterne vite per Christi misericordiam nobis promittit.

oleamella, -e f. *arbre de Palmyre dont le tronc laisse suinter une huile, sans doute olivier de Syrie* (cf. J. André, *Lex. bot. s. v. oleomela*): PAPIAS: -a arbor nascitur in Palmaria civitate Syrie, ex eo dicta quod extrinsecus oleum defluit in crassitudine mellis sapore suavi. UGUTIO S. V. oliva: -a, quedam arbor sic dicta quia ex eius trunco defluit oleum, in crassitudine mellis sapore favi.

oleander [cf. olea] *laurier-rose* (cf. J. André, *Lex. bot. s. v. oleandrum*): COLL. Salern. V p. 327: -r est arbor de qua si quis faciat veru et asset carnes ibi et eas comedat morietur.

oleare, -is n. v. *oliare*.

olearis, -e [oleum] *produisant de l'huile*: ALFR. ANGL. plant. I 19 p. 25,16: considerabimus herbas -es et herbas

semina facientes et plantas vinales.

olearium, -i n. 1) *réceptacle dans lequel on conserve l'huile* (UGUTIO S. V. oliva: hoc -um, vas in quo oleum reponitur): ADAM PARVPONT. utens. p. 131: promptuaria intravimus; ... videbamus parte una mensoria, parapsides, ... , parte tertia ... cuppas et cubbas, -a. 2) *sens symbol., s'appliquant à l'Écriture sainte*: HRABAN. univ. 22,6 col. 602^B: -um ... significat autem Scripturam sacram.

olearius, -a, -um 1) *adj.: à huile*: RUP. TUIT. reg. I 23 col. 1091^D: lenticula vasculum erat -um quadrangulum, in latere apertum, a liniendo dictum.

2) *subst. m. formes*: holearius: CARTUL. S. Mar. Camp. Mart. 11 (a. 1028). olearolus: COD. Bar. VIII 89, 16. *fabriquant d'huile*: CARTUL. S. Mar. Camp. Mart. 11 (a. 1028): cepario et holeario. ib. 12 (a. 1028): -o COD. Bar. VIII 89,16 p. 129 (a. 1160): cum domo ... quam emimus a Leone olearolo.

oleaster, -tri m. *formes*: aliaster: CARTUL. S. Cucuph I 130 p. 104 (a. 978). holiastra: CARTA a. 948 (Villanueva, *Viage literario* XV app. 9 p. 231). oliaster: ARS Bern. p. 105 n. 23. COD. Cavens. I 143 p. 183,21 (a. 925). etc.

1) *olivier sauvage* (PAPIAS: -r dictus, quod sit similis olive foliis sed latioribus. Arbor inculta ... -r de omnibus nominibus arborum solum invenitur masculinum (cf. ISID. etym. 17, 7,61). ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. XIV p. 228 (72): -trum, arborem amarissimam. ALAN. INS. dist. col. 881^C: -r proprie silvestris oliva [cf. UGUTIO S. V. oliva]): A) *au propre*: 1) *en général*: EKKEH. IV pict. Mog. 96: altera sed rostro ramum gerit ex -tro. 2) *par opposition à l'olivier cultivé*: STEPH. TORNAC. epist. 272 p. 341 (a. 1198): numquid poterit -r insertus oleae contra naturam facere fructus bonos? PETR. BLES. tract. II 12 col. 1021^A: olim oleam in foliis opinabantur quam -trum a fructu denique perceperunt. JOACH. FLOR. art. fid. p. 10,3: secundum quod oliva inserta -tro cum ipso -tro una est arbor. *dans l'expression silvestris -r*: HILDEB. epist. III, XV col. 292^B: silvestris -r et olea naturalis ita in unum stipitem coheserunt. 3) *emploi métaph.*: CHRON. Salern. 107 p. 114: cum enim fracti sunt rami, nos inserti sumus in illis, cum -tri quidem ammodo fuissetus, et socii radicorum et pinguedinum olive sumus effecti. *spéc., par humilité chrétienne*: PETR. DAMIAN. serm. 48 col. 766^D: hec nimirum olive nos -tros inseruit, et de vasis ire vasa misericordie fabricavit. THIOFR. Willibr. vita pros. pref. p. 459^B: plantatis ... cedris Libani, ... cenobitis Efternacensis cenobii, Thiofridus. -r insertus olive. ... salutem.

B) *au figuré: âme sans mérite*: PAPIAS: -r, oliva agrestis et infructuosa, significat hominem sine fructu. *de là: païen*: HRABAN. univ. 19,6 col. 522^B: -r ... significat gentiles. PAPIAS: -r ... significat ... gentilem. ALAN. INS. dist. col. 881^C: -r ... dicitur etiam gentilis. Nam cum esset Deo alienus, dicebatur -r.

II) *olivier cultivé*: AMARC. serm. 4,69: tellus illa pirus, hec aptior est -tris, / illic fertilis spicas ager edit opimas.

AMADEUS LAUS. homil. 1,163: omnis enim arbor ex fructu suo dignoscitur et ex propria ubertate pensatur. Ut . . . vitis ex uve liquore, -r ex olive pinguedine.

III) *olivette*: MON. arch. Neap. VI 606 p. 119 (a. 1129): terras et -tros pro olivis inserendis eis donare. REG. Si-pont. 4 p. 5 (a. 1129): terra et -tros quas habeo in pertinentiis Riniani.

IV) *employé adj.: fait à l'huile*: PETR. DAMIAN. epist. VI 32 col. 423^C: ut -tre frixure rarissime concedantur.

oleastrinus, -a, -um [oleaster] *ici forme oliustrinus. d'oliviers sauvages*: CARTA a. 843 (Abadal dans Anal. Monts. VIII app. 2): stagneolo qui est ad ipsam matam oliustrinam.

oleatus, -a, -um *mêlé d'huile d'olive*: HILDEGARD. phys. 3,54: cum puro . . . vino terciam partem baumolei addat, . . ., predictum -um vinum modice calefaciat. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1197^C: offerebat . . . similam farinam . . . fundens super eam oleum, et dicebatur simila -a, vel oleo fermentata.

olefacio 3. v. *olfacio*.

olefio 3. [oleo et fio] *dégager une odeur désagréable ou commencer à la dégager*: UGUTIO s. v. oleo: -o id est fetere vel incipere fetere.

oleirus, -i m. [pour ollarius; refait sur le port. oleiro] *potier*: MON. hist. Port. I 3 p. 364 (a. 1124): -o de tres cozeduras det II ollas, I grande et alia parva. DOC. Port. reg. I 152 p. 178 (a. 1136): illos -os qui in regalengo sedent, quod faciant suos foros de ollas. v. *ollarius*.

olemo 1. [pour oblimo; cf. CGL IV 128,26] *nettoyer*: GLOSS cod. Cas. 401 p. 470,36: -at, limpidat. v. *oblimo* 30 (4).

olemus, -a, -um [oblimo] *limpide, propre*: GLOSS cod. Cas. 401 p. 471,35: -am, limpidam.

olemoticanus, -a, -um [pour olitanus?] *ancien?*: CARTA a. 1020 (Hist. Langued. V pr. 178 col. 372): donent solidos X denarios optimos otinicos -os.

1. **oleo** 2. *forme holo*: THEODULF. carm. 28,528 p. 507.

I) *dégager une odeur*: A) *au propre*: 1) *dégager une odeur bonne ou mauvaise, sentir* (PAPIAS: -o, -es, -et . . . -ent res valde male vel bone; redolent tantum bone): WALAHFR. hort. X 200 p. 342: dulce enim -et, non dulce sapit. ERMENR. ad Grim. 5 p. 540,10: lolium suffocat frumentum male -ens et saporem amarum prestans. SCHOL. Egbert. Leod. I 238 p. 55: bene -entibus cibis. BERNARD. apol. 28 p. 105: omnia pulchre lucentia, canore mulcentia, suave -entia. 2) *dégager une odeur agréable, embau-mer*: GODESC. SAX. opusc. gramm. I p. 414,9: flagrat: ardet; fraglat: -et. BERNARD. serm. sup. cant. II 47,1 p. 62: (flos) -et et lucet in eo (thalamo). BERNARD. SILV. mundi univ. III 186 p. 20: terebinthus -ens. 3) *dégager une odeur désagréable, puer* (UGUTIO s. v.: -o, -es, -ui vel -evi, -etum vel -itum, id est fetere): EGBERT. LEOD. rat. I 113 p. 27: stercus -et foedum. ABELARD. hist. calam. p. 190: intrare

ecclesiam tanquam -entes et inmundi prohibeantur. GAUFRID. S. VICT. fons philos. II p. 54,554: -ent in altari-bus viscera caprina. HUGO PRIMAS carm. 8, 44 p. 133: stabulo . . . -enti.

B) *au figuré*: BRUNO QUERF. frat. p. 416: ut appareant suave -entes virtutes eius. CARTUL S. Florent. Santon. 32 p. 71 (a. 1157): suave -entis opinionis, immo consummate religionis viri. PETR. CELL. epist. I 17 col. 419^C: negligentia siquidem male -et, diligentia semper bene redolet. GUILL. S. THEOD. cant. n°27 p. 54: cetera michi omnia pravum quid -ent, sponsi vero osculum divinum quid redolet.

II) *sens actif: sentir, flairer*: RECEPT. A 17 p. 12: ad nares male -entes. ALEX. NECK. vita monach. p. 185,28: melius nobis audit -etque canis.

part. présent olens, -tis *employé comme un subst. n.: parfum*: PAUL AEGIN. cur. 64 p. 40,11: mellicratum instillare et -tia adducere, opopanacem aut sagapinum.

2. **oleo** 1. [oleum] *donner l'extrême – onction*: GOSC. CANT. transl. Aug. I 50 p. 428^D: christiana fide confessus, -atus et communicatus.

olerarius, -a, -um [olus] *forme holerarius*: CARTUL S. Mar. Nov. 25 p. 228,19 (a. 1075). 1) *adj.: potager, maraîcher*: CARTUL S. Mar. Camp. Mart. 4 p. 12 (a. 1028): quartam partem de ortuo uno in integrum cepario et -o. CARTUL S. Mar. Nov. 25 p. 228,19 (a. 1075): quinque ortos holerarios.

2) *subst. m.: maraîcher*: CARTUL S. Mar. Rom. 3 p. 178,35 (a. 1009): Johanne de Lu(cio) -o. CARTUL Mica Aurea 33 p. 56,31 (a. 1029): Bovo prior -orum.

olerifer, -a, -um [olus et fero] *forme holerifer. planté en légumes, potager*: CARTUL Remens. p. 218 (c. 1067): terram quoque holeriferam iuxta pomerium episcopale situm.

olero 1. *planter des légumes, faire un potager* (UGUTIO s. v. alo: -o, -as, -are, plantare): PASS. Helerii 9 p. 149^A: hortulum construxerat atque propriis manibus -averat ut ab inde comederet.

olesco 3. *s'étendre, parler longuement*: AGNELL. RAV. lib. pont. 154 p. 378, 2: non possumus per tanta discurre-re, quia -escit; tamen compendii proferimus causa.

oletor, -is, *adj. orig. et sens inc.*: ADEMAR. CABANN. vers. p. 325,5: artubus unicolor data fit cui morbus -r/grex, cane: «Laus et honor» artubus unicolor.

oletum, -i n. 1) *immondices, ordures, saleté*: a) *au propre*: UGUTIO s. v. oleo: hoc -um, id est fetor. b) *au figuré*: CARM. Otton. III 20,6,40: contio putet./ putet harena./ sordet et ipsa/ sanctio legum/ propter -um. ARNULF. MON. del. cleri 725: absit ut adversum tibi quisquam facit -um. MILES GLORIOSUS 247 p. 205: lingua studet; lingua fraglancia mentis -um/ sentiri prohibet: hec obit, illud obest. WALTH. MAP carm. 232 p. 30: ne philosophicum audiat secretum,/ studii mechanici teneat -um. 2) *urinoir*: PAPIAS: -um, locus putridus ubi homines mingunt. UGUTIO s. v. oleo: -um . . . locus ubi frequenter mingitur quia mul-

tum fetet et ponitur pro qualibet re fetida.

1. **oletus**, -a, -um [oleo] *puant, fétide*: AYNARD. p. 623: rancidulum est putridum vel -um. UGUTIO s. v. oleo: -us, -a, -um, id est valde fetidus.

2. **oletus**, -a, -um [olesco] *qui a beaucoup parlé*: 5 GESTA Apoll. 322: rursus Apollonium tunc rex affatur -um.

oleum, -i n. *formes*: holeum: CARTUL Anian. 9 p. 54 (a. 814-40). VITA Austrig. p. 198,12. BENED. ANDR. chron. p. 22,2. SIGEBERT. GEMBL Deod. p. 463,12. COLL Salern. II 10 p. 319. *etc.* olium: ANNAL Magd. II a. 1147 p. 189,31 (c. 1166-75). ROG. SALERN. chirurg. p. 178. olleum: MAGN. BREV. a. 1187 p. 66. gén. oleo: INVENTAR. Luc. p. 5,77. *etc.*

1) *au propre: huile, substance grasse et liquide d'origine végétale ou animale*: A) *espèces*: 1) *végétales*: a) *huile d'olive*: α) *en général* (PAPIAS: -um quod de fructum sit. UGUTIO s.v. oliva: oliva arbor, olea fructus, -um ... li- quor): *absol.*: CARTUL Anian. 9 p. 54 (a. 814-40); decem modia de -o. FORM. Augiens. C 12 (c. 838-39): banriles III -i. DOC. Ver. I 12 p. 43,9 (a. 1174): unam galem -i. 20 DOC. comm. Ven. 316 p. 313 (a. 1180): mercatum fecerant de -o. VINC. KADL. chron. p. 165: oliva quedam ... -i stillans irriguum. *en précisant* -um olive: HILDEGARD. caus. p. 167,15. DANCUS REX 19,3 p. 92. β) *spéc., qualités d'huiles provenant de la fabrication et de la conservation: suivant le degré de maturation des olives*: PAPIAS: quod si ex nimium maturis communis appellatur. Ex his ad usum vite primum est spanum, secundum viride, tertium commune. -um viride: PAPIAS: quod autem ex fulvis et nondum mitibus viride appellatur. -um spanum, *huile d'olives vertes*: PAPIAS: -um quod ex albis olivis fuerit expressum vocatur spanum. ANTIDOT. Sangall. p. 84. -um omfacinum (*sive* confacinum, umfacium, *sive* umcinum), *huile d'olives vertes* (cf. omphacium, *Pline*; gr. ὀμφάκιον et adj. ὀμφάκιος): PAUL. AEGIN. cur. 10 p. 4,5 et *passim*. ANTIDOT. Sangall. p. 87 et 97). ANTIDOT. Glasg. p. 144: -o confacino ita conficis: colligis olivus in hotubie dum adhuc fuerunt, facis ex eas -um sicut est consuetudo in factorio. *suivant le degré de pureté*: clarum -um, *huile claire, par opposition à spissum* -um, *huile épaisse, épaisie par les dépôts*: PETR. ALF. disc. cler. p. 24: precipe nunc ... clarum -um de quinque tonellis plenis mensurari ...; deinde spissum -um de quinque plenis tonellis sit mensuratum.

b) *huile de lin*: THEOPH. sched. 1,20: tolle -um lini, quod hoc modo compones. Accipe semen lini ... et pone in pressatorium in quo solet oleum olive ... exprimi.

c) *huile de noix*: ANTIDOT. Sangall. p. 96: -o nuceo. GUILL. HIRS. const. 1,9 col. 943C: pro signo -i naturalis, quod ex nucibus fieri solet, premissis nucis signo adde signum sagiminis. THEOPH. sched. 1,20: pressatorium in quo solet -um ... olive vel nucum ... exprimi.

d) *huile d'œillette*: THEOPH. sched. 1,20: pressatorium in quo solet -um olive ... vel papaveris exprimi. HILDEGARD. caus. p. 166,32: -um papaveris addat.

e) *huiles ou essences médicinales ou aromatiques*: α) *en général*: -um aromaticum: ANTIDOT. Glasg. p. 145. -um acerbum: GRISOFUS 7 p. 14. -um dulce: ANTIDOT. Sangall. p. 96. *spéc.: jus extrait d'une plante*: COLL. Salern. II p. 319: accipe trifolium cuius sunt tres species, de quibus -a prepares et coque. β) *en particulier*: -um abrantinum: ANTIDOT. Sangall. p. 98. -um absencinum: *d'absinthe*: ANTIDOT. Glasg. p. 144. -um amigdalinum seu amagdalinum: *d'amande*: ANTIDOT. Sangall. p. 96. RECEPT. C 13 p. 66. -um aniticium: *d'aneth*: ANTIDOT. Glasg. p. 156. ANTIDOT. Sangall. p. 87 (-um anetini). -um balanium: *de gland*: ANTIDOT. Sangall. p. 96. -um camemolum seu camimelum (cf. gamimillum): *de camomille*: ANTIDOT. Sangall. p. 84 et 98. -um capitelli: *de pavot* (?): ROG. Salern. chirurg. p. 235. -um ciprinum seu cibrinum seu ciprinum: *de cyprus ou henné*: ANTIDOT. Sangall. p. 95. ANTIDOT. Glasg. p. 119 et p. 145. RECEPT. C 24 p. 68. -um cirinum: *de lis*: ANTIDOT. Glasg. p. 144. -um cissimum: *de ciste*: ANTIDOT. Sangall. p. 99. -um didanum: *d'origan* (?): ANTIDOT. Glasg. p. 119. -um elisfagum: *de sauge*: ANTIDOT. Sangall. p. 98. -um eprinum: *de serpolet* (?): ANTIDOT. Glasg. p. 148. -um euforbitum: *d'euphorbe*: ROG. SALERN. chirurg. glos. p. 292. -um gamimillum (cf. -um camemolum): *de camomille*: ANTIDOT. Glasg. p. 156. -um glaucinum: *de glaucium* (*sorte de pavot*): ANTIDOT. Glasg. p. 141. -um gremiale: ib. p. 125. -um inantinum: ANTIDOT. Sangall. p. 97. -um irinum: (cf. yreum: *d'iris*: ANTIDOT. Glasg. p. 129. -um larium, laurinuns: *de laurier*: ib. p. 159. WALTH. MAP. pug. cur. p. 37. -um lentiscinum: *de lentisque*: ANTIDOT. Sangall. p. 97. -um leucinum: *de giroflée*: ib. p. 87. -um liliaceum: *de lis*: ANTIDOT. Glasg. p. 144. -um mandragoratum: *de mandragore*: COLL. Salern. III p. 33. -um masticinum: *de lentisque (mastic)*: ANTIDOT. Sangall. p. 98. -um metropium seu metopium: *d'amandes amères*: ib. p. 98. -um milinum: *de coing*: ANTIDOT. Sangall. p. 97. -um musceleum: *de musc*: ROG. SALERN. chirurg. p. 236. -um myrtinum: *de myrte*: ANTIDOT. Sangall. p. 97. -um nardinum seu nardum: *de nard*: ib. p. 95. ANTIDOT. Glasg. p. 119. RECEPT. C 24 p. 68. -um panicleum: *de millet*: ANTIDOT. Sangall. p. 86. -um piganum: *de rue*: ib. p. 97. -um puplinum: *de peuplier*: ib. p. 96. -um quirianum: *de pomme de Quirinus*: ib. p. 93. -um ricinum: *de ricin*: MAPPE. clav. 276 p. 239. -um rosarum seu rosatum seu roseum: *de rose*: COLL. Salern. III p. 33: inungatur caput cum -o ... rosarum. HILDEGARD. caus. III p. 172,11: rosato -o immittat. ANTIDOT. Glasg. p. 144. GRISOFUS 20 p. 18: si ancipiter dolorem patitur stomachi, comedat carnem -o roseo veteri mixtam ac sale superspersam. -um rutacium: *de rue*: ANTIDOT. Glasg. p. 144. -um sansucinum: *de marjolaine*: ANTIDOT. Sangall. p. 97. -um savinum: *de sabine*: ANTIDOT. Glasg. p. 144. -um sicionium: *de concombre*: ANTIDOT. Sangall. p. 97 et 99. -um silicum: *de caroube*: MAPPE. clav. 276 p. 239. -um storacenum: *de baume*: ANTIDOT. Sangall. p. 84. -um susinum: *de lis*: ib. p. 98. -um telinum: *de*

fenugrec: ANTIDOT. Augiens. p. 62. -um violarum seu violatum: *de violette*: ANTIDOT. Sangall. p. 97. COLL. Salern. III p. 33. -um yreum (cf. irinum): *d'iris*: ib. p. 98.

2) *animales*: *graisse*: a) *de porc*: *saindoux*: MAPPE clav. 103 p. 209: mittis calcis partem I, . . . pulveris sextam partem, aque vero congiuntum I, -i porcini sextaria II. WALTH. MAP nug. cur. p. 37: impetrans eis -um lardinum quod non haberent laurinum. b) *de bœuf*: HILDEGARD. caus. IV p. 202,17: coquat modico quoque boum -o aut butyro addito.

B) *utilisations*: 1) *en alimentation* (PAPIAS: eius [olei] natura habet ut cibos condiat. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. col. 1155^C: tres species -i . . . in diversos usus necessarie, . . . ad cibaria condienda): TRAD. Tegerns. 102b (1078-91): saugmarium -i ad victum fratrum.

2) *pour l'éclairage ou le luminaire* (PAPIAS: eius [olei] natura habet ut . . . lumini fomenta prebeat. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. col. 1155^C: habes tres species -i . . . in diversos usus necessarie, . . . ad luminaria concinnanda): ANTIDOT. Sangall. p. 84: -o de candelas. GESTA abb. Fontan. IX 1 p. 64: liquorem -i in usu lucerne. CARTUL. Beljoc. 20 p. 23 (a. 1090): unam lucernam . . . de oleo ante sanctum crucifixum Domini nostri . . . ardentem. RADULF. TORT. mirac. Bened. 2 p. 279: lampas in quo -i liquor ad effugandas nocturnas illius sacri loci tenebras infusus. CARTUL. S. Mar. Carnot. 35 p. 123 (a. 1114): -um lampadarum ecclesie. CARTUL. capit. Agath. 298 p. 267 (a. 1140): divido ecclesie . . . peciam unam terre . . . ad lumen -i. *noter la description de lampes à huile*: WALAHFR. Gall. 2,24: in eadem lampade vitrea . . . aqua inferius et -i pinguedo desuper erat. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 23 p. 799: vitree lampades opercula habentes vitrea, ignem qui -o fovebatur infuso conservantes. *l'huile brûlée devant le tombeau d'un saint peut avoir des vertus curatives*: WALAHFR. Gall. 2,36: ut . . . -o quod in cripta ante altare consuevit ardere, vulneris locum perunguas (cf. ib. 2,38).

3) *(milit.) en mélange incendiaire*: FULCH. hist. 1,27 p. 296: ignem cum -o et adipe vividum cum faculis aptatis predictae turri . . . fundibulis suis iaculabantur. GUILL. MALM. gesta reg. IV 369 t. II p. 427: adipem et -um ignitum in turrim et in milites fundibalis iaculabantur. ANNAL. Magd. II a. 1147 p. 189,31: quod videntes Sarraceni, igne -io admixto eandem machinam in favillam redigebant.

4) *comme supplice (avec de l'huile bouillante)*: USUARD. martyr. II Non. Mai. I p. 225: in -i ferventis dolium missus est. ib. III Id. Jun. 2 p. 245: per ventrem ferventi -o sunt perfusi. *de là: épreuve judiciaire*: HRABAN. epist. 44 p. 498,35: quatuor doliis uno post unum positus atque singillatim repletis aqua ferventi, -o pingui et pice, et ultime accenso igne copiosissimo.

5) *(méd.) a) employé comme baume* (PAPIAS: eius [olei] natura habet ut . . . lassum longo itinere corpus dum eo unctum fuerit pristinae sanitati restituat. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. col. 1155^C: tres species -i . . . in diversos

usus necessarie . . . ad vulnera medenda. b) *entrant dans la composition d'huiles médicinales*: EPIST. Hann. 16 p. 38,30: libram -i in confectiones medicinales.

II) *en liturgie*: A) *les Sainte Huiles, nom réservé en général à l'huile des catéchumènes ou huile d'exorcisme et à l'huile des infirmes, composées uniquement d'huile d'olive, par opposition au saint chrême fait d'un mélange d'huile d'olive et de baume*: 1) *en général*: EPIST. Col. 10 p. 254, 37 (a. 870): *sanctum chrisma regenerationis et -um sanctificationis inaniter consecrare presumpsit*. GREG. V epist. 1 col. 903^B (a. 996): *chrisma quoque et -um sanctum a qualunque ecclesia voluerit, . . . licenter accipiant*. CARTUL. S. Michael. Mos. 39 p. 153 (a. 1076): *ut presbyter de Domino Martino in sabbato sancto Pasce -um et crisma capellano Beate Marie daret. les saintes huiles sont consacrées le Jeudi saint*: GERH. AUG. vita Udalr. 16 p. 405,20: *sanctificatum vero -um in die Cene Domini . . . tam salubre effectum est*. ORDO Rom. ant. p. 59a,9: *veniant ad sacrarium duodecim presbyteri et ceteri clerici, quantum opus sit ad deferendum cum omni decore -um chrismale et etiam -um catechumenorum et neophytorum usque in ecclesiam ante episcopum*. RADULF. NIGER p. 72: *Alexander . . . instituit aquam benedictam et -um benedici ab episcopo in chrisma singulis annis in die Coene. les évêques les remettent aux moines*: URBAN. II epist. 39 col. 322^C (a. 1090): *chrisma, -um sanctum, consecrationes altarium . . . a quocumque volueritis . . . episcopo . . . percipere (cf. ACTA duc. Norm. 56 p. 178 [a. 1089-92]. CARTUL. S. Vict. Mass. 839 t. II p. 207 [a. 1089]. CARTUL. Carcas. II p. 247 col. 1 [a. 1118]. ACTA pont. Rom. Gall. I 36 p. 223 [a. 1141] etc).*

2) *huile des catéchumènes utilisée dans les cérémonies du baptême*: CAPIT. reg. Franc. I 123,20 p. 244,19 (a. 802-10): *ut presbyter non sine crismate et -o sacramento ad baptizandum alicubi proficiscatur*. ib. I 81,17 p. 179,13 (a. 810-13): *duas ampullas secum deferat, unam ad chrisam, alteram ad -um ad catechuminos inungendum*. HRABAN. inst. cler. 1,27 p. 49,3 col. 312^{B-C}: *ungitur illius tunc pectus de -o sanctificato cum invocatione sancte Trinitatis . . . ungetur et inter scapulas de eodem -o*. RITUALE Rhenaug. 47 p. 123,16: *presbyter faciens crucem cum exorcizato -o in pectore et inter scapulas infantium eos nominando*.

3) *huile des infirmes servant à l'onction des malades en vue de la guérison*: VITA Wulfr. 12 p. 671,21: *cum beatus . . . pontifex . . . eum -o pontificali benedictione consecrato tetigisset, fugata est ilico . . . molestia morbi*. CAPIT. reg. Franc. I 123,19 p. 244,15 (a. 802-10): *ut presbyteri quando ad infirmum accedunt, cum -o consecrato veniant et -o sancto unguent eum . . . et oratio fidei . . . salvet infirmum*. ib. 36,22 p. 107,25 (a. 802): *ut si quis infirmatur, a sacerdotibus -o sanctificato cum orationibus . . . unguatur*. CONCIL. Cabil. 48 p. 283,21 (a. 813): *infirmi -o quod ab episcopis benedicuntur a presbyteris ungi debent*. ORDO Rom.

ant. p. 58a,10: -um de ampullis . . . ad unguendos tam infirmos quam energumenos. THIETM. 6,71 p. 360,25: unxi eum -o sanctificato in locis maxime dolentibus. WOLFER. HILD. Godeh. II 26 p. 210,39: oculos eius . . . sacro -o, quod infirmorum dicitur, ungi mandavit. Que certe unctio . . . eam ab eodem dolore . . . integre sanavit. *servant à l'onction des agonisants*: ADEMAR. CABANN. hist. II 25 p. 105: obiit vero in pace, unctus -o sancto et viatico munitus. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 9 p. 231: ut . . . ei extremus cum sacri perunctione -i daretur viaticus. HARIJULF. Arnulf. II 8 col. 1409^A: credebat se moriturum et idcirco postulavit episcopum ut sacro eum -o perungeret suumque exitum suffragiis premuniret. CARTUL. S. Jovin. p. 37 (c. 1173): ingravescente morbo, a . . . venerabili abbate . . . -i sacri benedictione delibutus. CARTUL. Nuchar. 613 p. 648 (c. 1180): cum . . . ad extrema venisset, per manum . . . abbatis sacro inunctus -o. STEPH. TORNAC. summa dist. XI p. 20: benedictum consignamus -o, quod ter in -o in scapulis, in pectore, in vertice. Sed istud ultimum fit chrismate.

4) utilisée dans la cérémonie de la Confirmation: RATRAMN. Grec. IV 7 col. 333^C: ipsi [sc. episcopi] quoque sanctum chrisma sanctificant et -um consecrant (cf. ib. IV 7 col. 333^D: non tamen frontem [baptizatorum] eodem -o signare quod solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum paracletum). CHRON. TORNAC. 1146 p. 507: ut cum in Tornacensi episcopatu . . . propter absentiam episcopi . . . mortui essent infra decem annos plus quam centum millia qui non fuerant consecrati -o de manu episcopi.

5) utilisée dans la cérémonie de consécration sacerdotale: AMALAR. off. II 13,1 p. 227: hunc morem tenent episcopi nostri: manus presbyterorum unguunt de -o. (cf. CAPIT. reg. Franc. 296 t. II p. 426,34 [a. 856]: iterum Aaron famulum tuum per unctionem -i sacerdotem unxisti).

6) utilisée pour la consécration des autels: HONOR. AUG. gemma 1,162 col. 594^B: pontifex fundit -um super altare, faciens crucem in medio eius, et super quatuor cornua eius.

7) utilisée pour le baptême des cloches: HELGAUD. Rob. 22 p. 112: signa V . . . unum . . . cui imprimi iussit signum baptismi de -o et chrismate facti, sicut ordo deposcit ecclesiasticus et ut vocaretur Robertus attribueret Spiritus sanctus.

B) le saint chrême: 1) utilisé dans les consécrations episcopales: AMALAR. off. II 14,5 p. 234; additur etiam ad consecrationem eius infusio -i super caput.

2) utilisé pour le sacre impérial et royal (RATRAMN. Grec. IV 7 col. 332^C: reges et sacerdotes -o sancto perunctos in veteri Testamento per pontifices exstitisse): ELEV. Agricol. p. 516: Ludovicum -i sacrati unctione regem confirmavit. CHRON. Moissiac. p. 293: Stephanus autem papa ipsum piissimum principem Pippinum regem Francorum ac patricium Romanorum -o unctionis perunxit secundum morem maiorum unctione sacra (cf. REGINO

chron. a. 749). CHRON. Salern. 103 p. 104: a papa . . . -o unctionis est unctus, coronaque suo prorsus capite septus. ORDO Rom. 45,5 t. 4 p. 461,11: episcopus Ostiensis unguat ei de -o exorcizato brachium dextrum et inter scapulas et dicat hanc orationem. SUGER. Ludov. VI 32 p. 268: Remis . . . sacri -i unctione et corone regni deportacione in regem sublimatus. *noter les formules de couronnement des rois et des reines*: CAPIT. reg. Franc. 301 t. II p. 455,6 (a. 866): percipiat per hanc sacram misericordie et letitie et exultationis -i unctionem sanitatem mentis, incolumitatem corporis. ib. 302 t. II p. 457,5 (a. 869): coronet te Dominus corona glorie . . . et ungat te in regni regimine -o gratie Spiritus sancti sui, unde unxit sacerdotes, reges, prophetas et martyres.

15 C) liquide vénéré émanant des tombeaux de saint Nicolas et de sainte Catherine: ACTA Guill. Norm. Cadom. 29 p. 141 (XI-XII s.): de digito sancti Nicholai et de -o ipsius. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 75 p. 596,28: in eadem cappella -um eiusdem Catherine martiris et sancte virginis . . . cui . . . debuit reverentiam.

III) emplois symboliques: A) en bonne part: 1) symbole de l'abondance: ALAN. INS. dist. col. 881^C: dicitur abundantia temporalium. CARM. Bur. B 19,5,5: largitatis -um.

2) symbole du bien en général: PETR. CELL. epist. 77 col. 526^A: Pater sanctissime, qui estis in corpore Ecclesie caput, de quo -um non deficit. *d'où: les bonnes œuvres*: CHRON. Ebersb. I p. 11,23: -um quod languores depellit lucemque administrat, bona opera significat: unde virgines -o carentes regno celorum excluse sunt.

3) s'appliquant aux vertus d'amour du prochain: EBO BAMB. Otton. 17: cum enim sacerdos consecratur -o, per quod caritas intelligitur, manus eius liniuntur. ALAN. INS. dist. col. 881^C: dicitur charitas . . . (cf. LIBELL. de Willig. 3 p. 745,7: erat severus exterius, sed dulcis et mitis intrinsecus, solitus semper -um cum vino miscere). *particulièrement, la miséricorde divine* (ALAN. INS. dist. col. 881^C: dicitur misericordia. HONOR. AUG. elucid. p. 385: significat misericordiam. ADAM. PENSEN. epist. III 37 p. 96: -um est misericordia, quam ad pedes Jesu reus accipit, cum humiliter veniam petit): WIDUK. 2,1 p. 66,16: numquamque de capite tuo -um miserationis deficiat. RADULF. ARD. homil. col. 1581^D: -um enim grece, misericordia latine, que sicut -um, universis liquoribus superfertur. ALAN. AUTISS. Bernard. col. 469^C: omnes homines mansuetudinis sue -o demulcere. *dans l'expression tirée d'Is. 10,27*: putrescere jugum a facie -i: BERNARD. serm. de temp. 2 p. 199,11: aut Christus quare nominari voluit, nisi quia computrescere faciet jugum a facie -i? RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. III 5 col. 1155^D: illud genus olei videtur melius proficiscere ad curam medendi de quo habes quod putrescit jugum a facie -i quod divine remissionis miseratione pereat usus peccandi servitusque peccati. *par extension, s'appliquant à la pitié* (PETR. RIGA Aurora II Evang. 1937 p. 500: est -um pietas): HADR. II epist. 43,26: has -o consolationis per me-

los dulcissime caritatis et sancte dilectionis unguentum fovere . . . optamus. BRUNO MAGD. bell. prol. p. 13,6: sic enim in flagello vino severitatis -um pietatis admiscuit. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 537,8: -um pietatis infundebat. STEPH. TORNAC. epist. 255 p. 315 (a. 1195): cauterium sententiae, quod non solum comburit, sed consumit, -o vestre pietatis extinguit.

4) *s'appliquant au consentement, à l'accord*: BRUNO MAGD. bell. 76: eius flammeo furori sue consensionis -um ministrat et . . . licentiam donat.

5) *symbole de purification*: a) *s'appliquant à la pureté de la Vierge*: SEQ. ined. 79,13b p. 79: tu sanitatis -um, / tu medela languentium. ABSAL. serm. 47 col. 267^A: de hac oliva [sc. Maria] -um diversi generis emanavit, -um puritatis. b) *s'appliquant à la justice*: GAUFRID. VINDOC. epist. IV 11 col. 157^A: si forte contracte vel aride nunc usque fuerunt [manus], non jam olive, sed -o justitiae ungantur, ut sanentur.

6) *symbole de la joie spirituelle*: RUOTG. COL. 26 p. 27,8: cui antehac gratia Dei collatum est secundum prophetam -um gaudii pro luctu. GERARD. IHER. expl. sent. 946 p. 450: que [virgines] . . . non habent -um secum, scilicet claritatem interne jucunditatis, interne viriditatis. *noter l'expression* -um letitiae (Ps. 44,8): ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 12 p. 268: Dei genitricis altare, que pro participibus universalis geniture, -o inroratum letitiae mundo protulit intemerato ex ventre (cf. BERNARD. serm. de sanct. 8 p. 55,5), *de là: la grâce divine* (ALAN. INS. dist. col. 881^C: -um . . . dicitur spiritualis gratia, unde David: «Unxit te Deus. Deus tuus, -o letitiae»); MARIAN. SCOT. chron. a. m. 4155: -um e terra erupit . . . significans Christi gratiam ex gentibus. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. col. 1156^B: si doles ex infirmitate et defectio virtutis tenuit te, habes -um promissae gratiae.

7) *symbole de la gloire*: ALAN. INS. dist. col. 881^C: -um proprie dicitur etiam fama vel gloria.

8) *symbole du Saint-Esprit*: RADBERT. corp. Dom. 21,184 p. 118: non habentes -um secum Spiritus sancti. HONOR. AUG. gemma 23,114: cum -o christiani signantur, quia per -um Spiritus sanctus designatur. GERARD. IHER. expl. sent. 281 p. 434: -o invisibili id est Spiritu sancto.

B) *sens péjoratif: flatterie -um vendere: flatter*: TROTM. epist. p. 354,7: neque enim, etsi peccatorem me gemo, -o adsentationis venerabile capud vestrum [sc. archiepiscopi] impinguare volo. ABELARD. dial. 40 p. 42: tanquam adulationis -um vendens et caput meum hoc unguento demulcens. ALAN. INS. serm. p. 275: ubi est impinguitio capitis falsi -i, nisi in litteratis. PETR. BLES. epist. col. 2^C: nihil equidem vobis adulatorium scripsisse me recolo, nec sum -i venditor. *spéc. dans l'expression biblique* -um peccatoris (Ps. 140,5): WIPO. prov. 54: -um peccatoris laus est adulatoris. ALAN. INS. dist. col. 881^C: -um dicitur adulatio, unde David: «-um peccatoris non impinguet caput meum». NICOL. CLAR. epist. 43 col. 1641^C: qui personata

vocabula masticantes de -o peccatoris plurium vendere non verentur. STEPH. TORNAC. epist. 75 p. 89 (a. 1177-91): ne peccatoris -o caput vestrum videar impinguare.

C) *expression* -um addere camino (Hor. sat. 2,3,321): *5 jeter de l'huile sur le feu, envenimer une querelle*: EKKEH. HERSF. Haimer. 7 p. 600,48: ei exposuerunt sermonem, camino adicientes -um. GUIBERT. NOV. vita I 12 p. 38: tu faciebas quod ad prestillationem malorum colloquiorum mores eius . . . non depravabantur, immo quod -um camino addebatur quod videlicet naturalibus . . . motibus externa lenocinia adhibebantur. VITA Meinw. p. 22,14: ei huius actionis remissionem petendo nihil ageret, nisi quod -um camino adiceret.

IV (bot.) -um aque: *chélidoine* (Chelidonium maius L.): MAPPE. clav. 276 p. 238: iscira (alii dicunt florem aque, alii -um aque, alii celidonia, Alexandri autem, amorem aque).

oleus, -a, -um [olea] *qui provient de l'huile qui brûle dans une lampe*: PASCHAL. ROM. thes. occ. p. 192: -us fumus famosissimam victoriam significat.

20 *olfacio*, -feci 3. *forme* olefacio: UGUTIO s.v. oleo.

1) *sentir, exercer son odorat* (UGUTIO s.v. oleo: -o, -is, id est odorare, olefacere): RECEPT. B 10 p. 43: absentio -at et aneto similiter. ib. 50 p. 52: semen aneti fervefactum ad nares mittat ut -at. BERNARD. convers. cler. 7 p. 79,13: -iendi, gustandi tangendique voluptas. GIRALD. topogr. I 35 p. 68: aquam si vel crudam potes vel corruptam ieiunis naribus -ias, mors imminet. *noter l'expression* -iendi sensus: *le sens de l'odorat*: JOH. SCOT. ier. Dion. 1 col. 139^A: odores quos -iendi sensus recipit. ib. 15,3 col. 259^D: -iendi sensus suave olentes a non suave olentibus distinguit exhalationes. PETR. CELL. epist. 172 col. 625^A: de sensu -iendi. HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo p. 58,16: sensus . . . audiendi et videndi atque -iendi.

2) *flairer*: THIETM. 7,28: canes rapidi loca eminus -ientes. DOM. GUNDISS. transl. Avicen. an. II 5 B f.9 r°: non omni animali est necesse -ere ad hoc ut odoret. Multis enim ex illis accidit odorare non -iendi.

3) *(au figuré) pressentir, deviner, subodorar*: HRABAN. univ. 6,1 col. 153^A: -fecisse enim scisse veteres dicebant. GUIBERT. NOV. moral. III, VIII 20,21,22 col. 103^B: apud Terentium, quidam -fecisse dicitur, quod conjiciendo prevederat. id. trop. II 9,8 col. 387^B: ob providentiam qua peccata et adversa -iat, propheta vocetur. NIGEL. WIREK. c. cler. p. 178: currunt ergo et discurrunt -ientes sedes vacantes. PETR. COMESTOR. serm. 43 col. 1825^D: putasne, cum sto coram Deo meo . . . si -fecerit in me rancorem vetustatis. PETR. BLES. epist. 17 col. 65^C: in te crimen negotiationis et foeneratoris -fecerunt.

olfactio, -nis f. [olfacio; pour olfactus] *forme* holfactio. 50 *odorat*: EKKEH. IV bened. I 53,27: quinque vigent sensus . . . / visus et auditus, gustus, holfactio, tactus.

olfactoriolum, -i n. *forme* olfactoriolum: UGUTIO. *petit vase à parfums* (HRABAN. univ. 21,24 col. 582^B: -a vascula sunt muliebria, in quibus odoramenta gestantur [cf. Isid.

etym. 19,31,19]. UGUTIO s.v. oleo: hoc olfactorium, unde -um, vas unguentarium muliebre in quo unguenta gestantur): AGIUS vita Hath. 2 p. 167,24: strophia et -a adque vel habenda vel portanda plurimarum feminarum inardescit ambitio. GUILL. S. THEOD. cant. p. 96: post monilia et murenulas, post donum sapientie, post gratiam eloquentie additur quasi -um pectori affigendum.

olfactorium, -i n. *forme* olfactorium: UGUTIO s.v. oleo. *vase à parfums et à onguents* (UGUTIO s.v. oleo: hoc olfactorium . . . vas unguentarium muliebre in quo unguenta gestantur): AGNELL. RAV. lib. pont. p. 362,45: proiecerunt a se munilia et -a. ADAM PARVIPONT. utens. p. 53 (*éd.* Hauréau): odoramentis autem et unguentis -a, pixides.

olfectus, -us m. *formes*: olfactus: UGUTIO s.v. oleo. olfectus: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,38.

1) *sens de l'odorat* (UGUTIO s.v. oleo: olfactus, -us, -ui, id est odoratus): JOH. SCOT. ier. Dion. 15,3 col. 259^C: -us, quibus discernimus exhalationes. PRUD. Maur. col. 1375^A: -us sensu diu ante prorsus amisso. DUDO Norm. IV 129 p. 299: manavit suavior fragrantia terebenthine et balsami, afflans illorum -um. DOM. GUNDISS. transl. Avicen. an. 8 C f. 28: -us fit a duobus carunculis que fiunt in prima parte cerebri similibus mamillarum capitibus. GERARD. CREM. transl. Algaz. metaph. IV 3 p. 165: -us fit per virtutem que est in duabus carunculis cerebri que sunt similes similitatibus uberum que apprehendit mediante corpore quod patitur ab odoribus et retinet eos vel partes odoriferorum permiscetur illi corpori, sicut est aer et aqua. PETR. RIGA Aurora I Josue 175 p. 227: sensus corporeos hi reges quinque figurant, / . . . ; -us, gustus, auditus, visio, tactus.

2) *action de sentir*: a) *au propre*: GIRALD. gemma II 4 p. 181: si . . . intercutanea illa et intestina consideres . . . quid tactu foedius, quid -u narium insuavius? b) *au figuré*: ADAM SCOT. trip. tabern. III, I 138 col. 743^C: cum mores discutere magis ad experientie pertineat gustum quam ad scientie -um. ALAN. INS. serm. div. c p. 271: condimentum virtutum quod oculum interiorem extenebrat, -um rationis ex(h)ilarat, gustum discretionis reparat. ADAM PERSEN. epist. XIII 131 p. 204: -um bone spei concipere se sperabant.

olfatoriolum, -i n. v. *olfatoriolum*.

olfatorium, -i n. v. *olfatorium*.

olfactus, -us m. v. *olfactus*.

olfectus, -us m. v. *olfactus*.

olfita, -e f. *pour alphita farine d'orge*: ANTIDOT. Cantabr. p. 164: in mense aprili mitte in hac potione -am et que supra diximus.

olja, -e f. [*celt.* *olca*: *astur.* *olga*] *haut – fond abrité dans lequel se déposent les algues et propre à la pêche* (*cf.* Bol. de Filol. 14,18–19): DOC. cath. Ovet. 7 p. 30 (a. 857): piscationem integram in illa -a de mari. CARTUL. S. Vinc. Ovet. 82 p. 92 (a. 1080): per illa -a, et per illa carrale dine-ra. ib. 105 p. 113 (a. 1088): per illa -a de domna Maria.

olja, -e f. v. *olca*.

oliare, -is n. [*oleum*] *formes*: oleare: MON. hist. Neap. II 358 p. 223,7 (a. 1016). oliaria: MON. hist. Neap. II 169 p. 111,32 (a. 969). *moulin à huile, pressoir à olives*: MON. hist. Neap. II 169 p. 111,32 (a. 969): facere macenare in -ias monasterii . . . omnes olibas proprias suas. ib. II 358 p. 223 (a. 1016): de ipso oliveto illos colligere . . . et macenare . . . in ille -e monasterii et ipsa pargiaturia de ipsum oleare de communi dare et duas personas monasterii nutrire dum ipsas olivas macinaverit . . . et si ipse -e dirrubte fuerint tunc portare debeant at macenare ad alio -e.

oliaria, -e f. v. *oliare*.

oliaster, -tri m. v. *oleaster*.

oliba, -e f. v. *oliva*.

olibanum, -i n. [*de libanus, 'encens', avec attraction de oleum*] *oliban, encens*: GREG. V epist. 17 col. 927^D (a. 998): tres libras -i monachi ad altare Sancti Petri persolvant. MON. hist. Neap. II 567 p. 346 (a. 1095): dare debeat cera vona libre V et -um vonum sive pulve libra I. CARTUL. Cupersan. 84 p. 175,2 (a. 1137): libram unam -i et alteram cere. REG. S. Ang. in Form. 75 p. 214 (a. 1145): reliquum . . . in -um et ceram ad obsequium prefati sacrarum expendatur. CARTUL. S. Mar. Nov. 108 p. 53,14 (a. 1175): annuam pensionem duarum librarum -i in assumptione beate Marie . . . persolvant. GRISOFUS 22 p. 18: fel talpinum ovique albumen cum -o ac mastiche. COLL. Salern. II p. 87: ungatur de oleo mirtino in quo mira et -um coquantur. ib. p. 109: addito pulvere -i.

olibaria, -e f. v. *olivaria*.

olibarius, -i m. v. *olivarius*.

olibaris, -is m. v. *olivaris*.

olibetum, -i n. v. *olivetum*.

olibetus, -us m. v. *olivetum*.

olibis, -is f. v. *oliva*.

olicitus, -us m. [* *aulex*, 'prunus padus'; *auliciola*: Alesio, Arch. Alto Adige 38,507] *lieu où poussent les prunelliers*: COD. Cavens. I 194 p. 250,2 (a. 956): in ipso monte de locum locolanu, que est quertietu et -u et licinitu et silba uno teniente.

olidus, -a, -um *forme* holidus: THEODULF. carm. 28,521 p. 507.

1) *odorant*: PETR. DAMIAN. carm. A 53,1 p. 61: -is . . . cupressis.

2) *puant, fétide* (UGUTIO s.v. oleo: -us, -a, -um, i.e. fetidus): a) *au propre*: RADBOD. TRAJECT. carm. 2^B, 15,2: -um . . . cadaver. ALBER. CAS. Aspr. 51 p. 105: sus -a. DUDO Norm. v. 61 p. 301: -is . . . hedis. GARNER. ROTOMAG. Moriht 61 p. 199: -um . . . hyrcum. PETR. TUDEB. hist. XIV 3 p. 104: utebantur fetida et -a aqua. HUGO FLAV. chron. II p. 495,34: sanguinem -um et putentem. LIDIA 397 p. 240: os tibi, dux, -um fetet. b) *sens moral péjoratif*: PAUL. ALB. epist. 9,4 p. 188: delicto meo et merito multum -o infestante. id. ind. lum. 1 p. 272,8: -i gestu, fragiles actu, bruti instinctu. GUIBERT. Nov. trop. II,V,12 col. 366^D: quod de Deo non sit velut -um reperitur.

oliferale, -is n. [oleum et fero] *lampe à huile*: VITA Drausii 16 p. 410^B: ut accepit -e, quod alio nomine vocatur cicendelum, ante ipsam pendens tumbam.

olim formes: holi: CARTUL S. Mar. Nov. 13 p. 207 (a. 1042). holim: CARTUL Mica Aurea 25 p. 37,15 (a. 1020). CARTUL S. Vict. Mass. II p. 194 (a. 1060). CARTUL Conch. 15 p. 19 (a. 1060). ACTA epist. Antipol. 48 p. 51 (a. 1113). holym: VITA Austrig. p. 197,12. olym: TRAD. Fris. 434c (a. 820). CARTUL Glannafol. 44 p. 386 (a. 850). ODO CLUN. occ. V 634 p. 112.

I) *jadis, autrefois*: A) *absolument*: AGIUS epic. Hath. 279 p. 378: Esaias, qui -m solem retro currere fecit/mortis commune ipse cucurrit iter. ACTA duc. Norm. 3 p. 71 (a. 978): quondam potestatem . . . quam -m predecessores mei . . . partibus Sancti Dyonisii tradiderunt. ALAN. INS. serm. p. 280: vexillum fidei christiane, -m in terra absconditum sed ab Helena inventum. B) *par opposition*: 1) *à nunc*: LUPUS epist. I 3 p. 12: ex morte -m fidissime conjugis, jam nunc carissime sororis. EGBERT. LEOD. rat. I 1037 p. 165: qui nunc mendicas, -m tu regna tenebas. OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 115,9: -m citerior Italia vel Maior Grecia vocabatur, nunc Apulia vel Calabria dicta. 2) *à modo*: DIPL. Henr. III 134 p. 170,17 (a. 1045): omnia que modo possidet ecclesia et que -m acquirere poterit. LIB. Domesd. (Kent) fol. 4 b, 1: -m XX solidos, modo valet XXX solidos. C) *dans l'expression* ab olim: *autrefois*: CHRON. Salern. 107 p. 119,2: Cum licet ab -m nostra fuerit. CARTUL Conch. 15 p. 19 (a. 1060): qui fuit ab holim locus dedicatus in honore Domini et sancti Petri . . . ; in ista vestra valle fuit ab holim ecclesia instructa. *opposée à nunc*: ANAST. difflo. ad. Mar. col. 574^A: sicut eis ab -m moris et nunc est. D) *portant sur un subst. exprimant une fonction: antérieurement, ex-*: DIPL. Karoli III 21 p. 35,27 (a. 880): Engilberga -m imperatrix . . . pro remedium anime . . . Hluduuuici quondam imperatoris. CARTUL Parm. I 28 p. 94 (a. 923): donna Ageltruda -m imperatrice Deo devota, ancilla Christi. E) *en parlant d'un mort: feu*: CARTUL Mica Aurea 25 p. 37,15 (a. 1020): de heredes holim Leone arcario. CARTUL S. Mar. Camp. Mart. 49 p. 93 (a. 1154): Giburga uxor -m Petri Rubei. *employé par redondance: avec* quondam: ANNAL. Camald. I app. 9 col. 31,45 (a. 902): ego Buccaccius -m quondam Branchatii. *avec defunctus*: CARTUL S. Vinc. Ovet. 226 p. 358 (a. 1147): pro anima uxoris mee Maria Garsee, -m defuncta. CARTUL Hosp. S. Joh. Hier. 194 p. 151 (a. 1150): fratris meo . . . comitis Provincie, -m defuncti. F) *pour renforcer*: 1) *l'adj. antiquus*: TRAD. Ratisb. 202 (a. 975-80): bona ex antiquis -m patribus consuetudinis origo. 2) *le subst. tempus*: MON. arch. Neap. V 518 p. 295 (a. 1105): qualiter holim tempore tenuit Addamus.

II) *en ce temps là, en ce moment, alors*: HROTSV. gesta 486 p. 218: restituit . . . regnum . . . /quod . . . raptum violenter ab illo/ -m per manus regis advenit Hugonis. THIETM. 4,72 p. 214,5: fuit -m sub tempore Godescalki ab-

batis quidam monachus. CARTUL S. Vit. Viridun. II 81 p. 106 (a. 1125): quedam que ab antecessoribus Viridunensium episcopis . . . nobis collata sunt et privilegiis apostolorum et imperatorum -m roborata . . . nuper perdidimus.

5 OTTO FRIS. gesta 2,34 p. 142,15: in quo beatum Silvestrum -m persecutionem fugientem tradunt latuisse. *noter l'expression* olim tuncque, olim et tunc: CAND. FULD. Eiggil. II 10,54 p. 102: -m et parvissima proles/ Aegil tuncque gravis veterum scrutator avorum. ADAM BREM. 2,37 p. 10 98,6: alii dicunt -m et tunc ab Anglia quosdam episcopos vel presbyteros evangelizandi gratia egressos.

III) *depuis longtemps*: A) *absolument*: SALOM. III carm. 1,2,134: meritosque sacramus honores/ quod non, ut meruit, voluisti perdere mundum/ (-m quippe reis deberes sumere poenam). B) *dans l'expression* jam olim: TRAD. Fris. 192 (a. 803): renovavit suam traditionem quam iam -m . . . habuit factam (cf. ib. 335 et 359). PASS. Kil. I 9: expectantes diem jam -m optatam ut martyrio coronarentur. ANNAL. Xant. a. 868: piscationem sibi jam -m a Domino commissam. RATHER. conf. col. 424^A: omni pene tempore jam -m consuevi Dominum rogare. C) *dans l'expression* ab olim: *depuis longtemps*: ANAST. chron. p. 72,30: scito autem quod ab -m desideraverit episcopatum. BERNARD. Malach. 55 p. 359,4: est insula maris in Hibernia ab -m fecunda piscium et mare ibi piscosum valde. COD. Croat. p. 10 (a. 1103; spur.): subicimus . . . ecclesie Spalatensi . . . villam sancti Georgii de Putolo, ut ab -m donata fuit. D) *dans l'expression* ex olim: GODESC. SAX. div. I p. 169,18: ex -m siquidem certissime sciebam.

30 IV) *parfois, quelquefois*: CARM. de bello Saxon. 1,204: ut segetes grando maturas proterit -m,/ dispergunt, cedunt adversos confodiuntque.

V) *maintenant, aujourd'hui*: COD. Ar. 80 p. 114,11 (a. 996): de res (quas) Hugoni rex in ipsi monasterio . . . constituit et -m pravim ab i(p)si monasterio contendunt. EPIST. Ratisb. app. 7 tit.: Domno dilecto omnique veneratione colendo -m semperque suus se ipsum.

40 VI) *un jour, dans l'avenir*: ABBO SANGERM. bell. Paris. I 477 p. 50: cura ne spiritus -m [glosé aliquando] illa meus subeat. HROTSV. Mar. 213 p. 11: cum sua celestes primum consortia cives/ -m terrigenas promittebant habituros. DUDO Norm. IV 121 p. 285: quia venient -m secula in quibus socius anime calor visitabit ossa.

olymphias, -dis f. v. *olympias*.

45 **olimphus**, -i m. v. *olympus*.

olimpiacus, -i n. v. *olympiacus*.

olimpias, -dis f. v. *olympias*.

olimpicus, -a, -um v. *olympicus*.

olimpus, -a, -um v. *olympus*.

50 **olimpus**, -i m. v. *olympus*.

olinus, -a, -um [olus] *potager, de légumes*: UGUTIO s.v. alo: olus . . . unde . . . -us, -a, -um.

olisandrum, -i n. v. *olisatrum*.

olisantrum, -i n. v. *olisatrum*.

olisatrum, -i n. *formes*: olisandrum: ANTIDOT. Glasg. p. 137. olisantrum: ANTIDOT. Sangall. p. 90. olisatum: CAPIT. reg. Franc. I p. 90,5 (c. 800). olisatrum: GLOSS. medic. I p. 49,11.

maceron (Smyrniolum olusatrum): GLOSS. medic. I p. 49,11: olisatrum: genus erbule ortulane latine. ib. p. 56,25: petrosilinum: -um agreste. CAPIT. reg. Franc. I 32,70 p. 90,5 (c. 800): volumus quod in horto omnes herbas habeant . . . parduna, puledium, olisatum. ANTIDOT. Sangall. p. 90: catarticum ad flegma deponenda: olisantri, fenuculi, petrosilini. ANTIDOT. Glasg. p. 137: olisantri semen dr. X, appii semen dr. X. ib. p. 153: seminis -i I.

olisatum, -i n. v. *olisatrum*.

olitanus, -a, -um *ancien, d'autrefois*: COD. Carol. p. 609,18: secundum -am patrum tradicionem. ib. p. 633,42: -a consuetudo proclamatur. LIB. pont. II p. 2,14: que per -a marcuerant tempora (cf. ib. p. 31,32).

1. **olitor**, -is m. *formes*: holictor: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 459,47. holitor: WALAHFR. hort. 1,11 p. 335. TRAD. Ratisb. 950 (a. 1181).

jardinier (GLOSS. cod. Cas. 401 p. 459,47: holictor, horticulo. UGUTIO s.v. alo: hic -r, -is, id est ortolanus, id est olerum custos): WALAHFR. hort. 1,11 p. 335: holitoris opes contempnere. WILLIR. cant. 5.13 p. 43: illius areolis ego testor aromate foetis, esse genas similes quas consevere -es. TRAD. Ratisb. 950 (a. 1181): Hartwic holitor, Werinhard pistor.

2. **olitor**, -is m. [oleo] *porteur de fumier*: UGUTIO s.v. alo: -r etiam dicitur fimarius qui portat fimum.

olitorius, -a, -um *où poussent les légumes*: EPITOME exactis regibus VI 15 p. 71: ortus -us est locus ubi crescit olus.

oliva, -e f. *formes*: auliva: CARTUL. Imol. I 180 p. 238 (a. 1158–84). aulives: DOC. Luc. V 2 p. 358 col. 1,32 (a. 844). holiva: MON. hist. Neap. II 169 p. 111,30 (a. 969). *indécl.* holive: BENED. ANDR. p. 22,2. oliba: COD. Cavens. I 143 p. 183,13 (a. 925). REG. Tib. 2 p. 25,36 (a. 945). COD. Bar. V 21 p. 40,17 (a. 1095). *etc. indécl.* olibe: COD. Bar. I 4 p. 8 (a. 962) et I 15 p. 26 (a. 1028). CARTUL. Cupersan. 11 p. 31 (a. 944). olibis: MON. hist. Neap. II 358 p. 223,2 (a. 1016). *indécl.* olive: OBERT. SCRIBA a. 1190, 89 p. 36 et 583 p. 230. DOC. S. Mar. Org. 4 p. 295–96 (a. 1198). *indécl.* olivi: DOC. Ver. 5 p. 22 (a. 1114). olliva: CARTA a. 1026 (Manaresi, Atti priv. Mil. 150 p. 22,12). *voir aussi oblivus*.

I) *olive*: A) *en général*: MON. hist. Neap. II 169 p. 111,30 (a. 969): facere macenare in oliarias monasterii . . . omnes -bas proprias suas. CARTUL. Ruscinon. 85 p. 117 (a. 1106): ipsas vero -as que tangunt mihi de decimo ville Sancti Felicis. DIPL. Henr. V a. 1116 (Muratori, Antiq. I col. 602^b): duabus per annum vicibus, id est ad mercatum -arum et Sancti Martini. GUIBERT. NOV. trop. III 14.6 col. 413^c: -a emin olei ferax est. *noter le sens collectif*. DOC. S. Mar. Org. 4 p. 295 (a. 1198): duas personas supra colec-

turam -e honorifice tenere.

B) *dans l'expression oleum -e: huile d'olive*: HILDEGARD. caus. III p. 167,15: accipe oleum -e. DANCUS REX 2,3 p. 64: unge eum oleo -e. GAUFRID. VINDOC. epist. IV 11 col. 157^a: non jam -e sed oleo justitie ungantur.

C) *dans l'expression arbor -arum, arbor -e, arbor de -e: olivier*: CARTA a. 812 (Gallia christ. noviss. Sisteron instr. 2 col. 440): cum arboribus -arum ad oleum faciendum. REG. Tib. 2 p. 22,35 (a. 945): de terra sationales et arbores -arum. COD. Cavens. I 143 p. 183,19 (a. 923): omnes arbori de -be. COD. Bar. I 16 p. 28 (a. 1030): absque duo arboribus -be. GUILL. CASS. I 448 p. 179 (a. 1191): quarta arborum trium -e.

II) *olivier*: A) *au propre* (AELFR. angl. sax. vocabul. p. 33: nomina arborum . . . olea, -a, ele-beam. PAPIAS s.p. oleum: -a vero arbor quarum arborum multitudo olivetum dicitur. MON. hist. Neap. II 358 p. 223,2 (a. 1016): bites et -bes omni anno ponere et plantare. DOC. Ranimir. I 24 p. 46 (a. 1043): illo orto cum suas -as. CARTUL. Karrof. p. 41 (a. 1045): de ramis et foliis -arum cum quibus obviaverunt Domino pueri Hebreorum. PETR. DAMIAN. serm. col. 651^c: -a semper est viridis, nec frigoris immensitate percutitur. WOLFHER. HILD. Godeh. II 11: -a pulchre magnitudinis ibi in claustrali atrio stabat. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 115 p. 617,1: pervirentis -e ramum in vexillo sancte crucis appensum. *noter l'expression vinea -arum*: MON. arch. Neap. V 513 p. 285 (a. 1104): vendo . . . unam vineam -arum.

B) *symboliquement pour signifier*: 1) *le Christ*: FLODOARD. triumph. Palest. I 1 col. 494^b: *Bethleem* mons uber, mons exultans, mons pinguis -e. *d'où: la sagesse divine*: ALAN. INS. dist. col. 881^c: -a proprie dicitur sapientia divina. *la misericorde divine*: RUP. TUIT. apoc. VI 11 col. 1025^d: -a namque misericordiam Domini solet in Scripturis significare non solummodo pro similitudine fructus cuius suavi et leni vulnera curantur unctione, verum etiam pro suo nomine quod tractum est a greco εἶος. ib. vict. Verbi V 6 p. 157,23: ramum -e constabat gentilibus . . . signum pacis esse (cf. *sens V B*). 2) *la Vierge*: SEQ. ined. 74,5a p. 74: tu murtus temperantia, rosaque patientia, -a clementia. BERNARD. MORL. Trin. 925 p. 34: Lux Syon, aula David, rosa, palma, cipressus, -a. PETR. RIGA Aurora II Evang. 119 p. 429: est et *Maria* -a virens quia lux est. 3) *un saint*: SEQ. ined. 219,7b p. 192: -a speciosa, cedrus pudicitie (= *Johannes*, cf. Eccl. 24,19). UFFING. Ida 2,5: ex cuius [*Dei*] preventionem tam fructifera apud nos pullulavit -a [*sc. beata Ida*]. EKKEH. IV bened. I 28,1: Christe, due vive tibi frondent semper -e [*glosé Petrus et Paulus*]. cf. Apoc. 11,4: PETR. CELL. epist. 173 col. 629^b: iis qui sunt due -e et duo candelabra ante Deum lucentia. 4) *un grand personnage*: VINC. KADL. chron. p. 212: duo namque -e, duo supersunt luminaria, duo filii Kasimiri. 5) *les membres d'une famille spirituelle, par opposition aux parents naturels*: JOACH. FLOR. evang. p. 188,25: cum pro-

pinquos quis deserit propter Deum quasi umbram ficus sub que protegebatur . . . reliquit (designat enim ficus carnales propinquos, sicuti -a seu vitis, spirituales). 6) *l'homme juste*: ALAN. INS. dist. col. 881^D: -a . . . dicitur justus, unde David: «quasi -a fructifera». THEOD. EUCH. serm. de Celso 3b: Celsus -a fructifera in domo Domini plantata per fructum bonorum operum notitiam dedit virtutum suarum. (cf. Ps. 51,1. 7) *la vie éternelle*: BERNARD. MORL. octo vit. 113 p. 100: ve tibi, ve tibi, qui perdis tempus -e,/ qui pro flore brevi perdis bona perpetis evi! 8) *agrément, plaisir terrestre*: PETR. CELL. epist. 77 col. 526^A: sub ficu et -a terreni honoris et delectationis intepescere.

III) *olivette*: DIPL. Karlom. II 25 (a. 879): hobas . . . cum agris . . . -is, pratis, pascuis. DIPL. Bereng. I 11 p. 40,10 (a. 893): cum -is et vineis. DIPL. Otton. II 231 p. 259,39 (a. 980): terras cum vineis et -is in Garda. DOC. Sanc. Ranimir. I p. 58 (a. 1083): sex campos et novem -as in Setaniello. OBERT. SCRIBA 1190, 583 p. 230: -e quam habeo ante domum Ravioliū tecum indivise. DOC. S. Mar. Org. 4 p. 295 (a. 1198): -as bis in anno fodere vel arare.

IV) *récolte des olives*: COD. Wang. Trident. 48 p. 113 in. (a. 1191): quinquaginta libras ad proximam Purificationem beate Marie et quinquaginta ad proximam -am.

V) *branche d'olivier*: A) *pour la fête des Rameaux*: LIB. ordin. Rhenaug. p. 109,23: inferebantur ante maius altare Rami palmarum . . . inter quos non desit -a, alioquin inconvenienter mentio eius fiet in benedictione agenda. COD. Ticin. I p. 37,11 (a. 1193): super -is et candelis benedicendis . . . controversia. GESTA Frid. imp. I p. 54,14: in ecclesia Sancti Ambrosii -as accepit [imperator] (cf. ORDO Rom. ant. p. 43b,12: benedictio frondium -e et palmarum. . . . benedic etiam hos multigenarum arborum ramos, inter quas precipue arbor -e pinguedine cunctas precellit). *de là Rami -arum: la fête des Rameaux*: GESTA Frid. imp. I p. 54,12: steterunt ibi [Mediolani] usque in Ramis -arum. GUILL. CASS. I 84 p. 35 (a. 1191): lib. XII ad Ramos -arum proximos. ib. 280 p. 114: lib. XVIII in Ramis -arum proximis.

B) *par métaph., en faisant allusion au rameau d'olivier porté par la colombe de l'arche*: 1) *symbole de paix*: REIMBALD. LEOD. chron. epitaph. 2 p. 140: clauditur hac tumba simplex sine felle columba/ que nobis vivam referebat pacis -am. 2) *comparé aux reliques de Terre-Sainte*: VITA Alderaldi 15 p. 993^D: columbam . . . sanctorum reliquiarum pacificam secum -am referentem.

C) *au figuré*: CARM. Walahfr. app. 5,6,7: fratres quos sacri baptismatis unda lotavit,/ quosque salutiferi Christi coronavit -a. ALEX. NECK. laus div. sap. VIII 146 p. 485: nuncia pacis,/ tractari manibus gaudet -a meis. *d'où symboliquement*: BERNARD. TRIECT. Theodol. II 153 p. 37: Pallas vero [protulit] -am pacis luminis signativam. ALAN. INS. serm. div. b p. 266: alii coronantur palma . . . alii -a qui in presenti vita sectati sunt caritatis opera. Caritatem enim significat -a.

VI) *l'huile consacrée, le saintchrême*: A) *au propre*: EUGEN. VULG. syll. 2,7: -e chrismate fusus. CARTUL. Bund. 434 p. 322,9 (a. 1186): si accipiunt ibi -as vel corpus Christi. ib. 435 p. 330,5 (a. 1186): pro -is vel corpore Christi recipiendo.

B) *sens symbolique, en parlant du Saint-Esprit*: PETR. RIGA Aurora I Judic. 203 p. 239: unctio sancta sacri Flatus signatur -a:/ ungit -a foris, Spiritus intus alit.

olivalis, -e [oliva] *planté d'oliviers*: DOC. Port. reg. I 232 p. 284 (a. 1149): cum omnibus suis redditibus de omnibus vineis, terris -is [sic] et ficulneis.

olivarium, -i n. [oliva] *olivette, plantation d'oliviers*: CARTUL. Albeld. 20 p. 57 (a. 953): cum adjacentibus terminis suis id est rivulo de Vobatella et de ipso -o sursum lambo qui intrat inter Spina et Baibel a summo lumbo usque Lobakollum.

olivare, -is n. v. *olivaris*.

olivaria, -e f. [pour olivarius] *formes*: olibar: DOC. Port. part. III 60 p. 55 (a. 1102). olibaria: CARTA a. 1017 (Marca Hisp. app. 174 col. 998). oliveira: CARTUL. S. Cucuph. II 539 p. 198 (a. 1035). olivera: ib. II 511 p. 164 (a. 1029). ib. 642 p. 309 (a. 1065). DIPL. Petr. I Arag. 53 p. 286 (a. 1098). CARTUL. Popul. 209,4 p. 125 (a. 1155).

1) *olivette*: CARTA a. 1000 (Marca Hisp. app. 148 col. 955): hortos et -as. BULLAR. Rom. I p. 323 col. 2,68 (a. 1017): terras, vineas, cultum et eremum et -barias. DOC. Port. reg. I 225bis p. 490 (a. 1148): per illam -am de casal de Alucto.

2) *olivier*: DIPL. Petr. I Arag. 53 p. 286 (a. 1098): offero . . . illas -eras que fuerunt de illa mezquita . . . ut frutos earum serviant ibi per cuncta. CARTUL. Popul. 194,4 p. 116 (a. 1151): sunt ibi -e trunchate que dare solebant L chantars de oleo.

olivaris, -e [oliva] 1) *adj.*: *d'olives, à olives* (UGUTIO s.v. oliva: hic et -is, -e, ad olivam pertinens): CARTUL. mon. S. Cruc. 113 p. 115 (a. 1164): arbores -es.

2) *subst. m. ou n. forme oliberis*: CARTA a. 1017 (Marca Hisp. app. 174 col. 998). *olivette*: CARTA a. 1017 (Marca Hisp. app. 174 col. 998): terras cum -beres et ipsas condaminas. CARTUL. Popul. 215 p. 128 (XII s.): aliud -e affrontat ab oriente in honore G. de Tornamira.

olivarium, -i n. [olivarius] *forme oliverium*: ACTA reg. Norm. Sic. 13 p. 430 (a. 1148). 1) *moulin à olives?*: ACTA reg. Norm. Sic. 13 p. 430 (a. 1148): totam decimam tunnarie -erii et ecclesiam . . . sitam in portu Melacii cum tercia parte tunnarie eiusdem portus. CARTUL. Popul. 199,22 p. 119 (a. 1166): in alio loco V -a et una carrobeira iuxta ortum Arnaldi Vetuli. CARTUL. Biterr. 232 p. 319 (a. 1170): molendina et -a. GUILL. CASS. I 176 p. 72 (a. 1191): curiam sicut determinat uterque maceria et furnum et -um esse communia. 2) v. *olivarius* 2).

olivarius, -i m. *formes*: olibarius: BENED. VIII epist. 20 col. 1614^B (a. 1017). olivarium n.: UGUTIO s.v. oliva. oliver: CARTA a. 1038 (Miret y Sans dans BRABL 8,1916, p.

425 n° 29). *oliverius*: MEM. Milano II p. 477,16 (a. 903). CARTUL Nemaus. 203 p. 323 (c. 1114). CARTUL Anian. 154 p. 294. CARTUL Popul. 208,14 p. 124 (a. 1183).

1) *olivier*: CARTUL Tirol. 13 p. 9 (a. 855-64): quidam . . . dedit a Malizino XX -os, . . . dedit a Disinzano XXX -os. CARTUL S. Vict. Mass. II p. 514 (a. 1034): cum arboribus fructuosis vel infructuosis vel -is. CARTUL Ruscinon. 70 p. 102 (a. 1094): -os que . . . abemus complantatos in terra de Sancti Petri. CARTUL templ. Dozenc. A 174 p. 156 (a. 1136): cum ipsis -is et aliis arboribus que ibi sunt. CARTUL mon. S. Cruc. 70 p. 75 (a. 1156): ipsos -os cum terra in qua siti sunt. CARTUL Popul. 208,14 p. 124 (a. 1183): plantetis illas [*petias*] . . . de -eriis et vinea et aliis arboribus diversi generis.

2) *olivette, plantation d'oliviers* (UGUTIO s.v. *oliva*: hoc -um, locus ubi crescunt olive): BENED. VIII epist. 20 col. 1614^B (a. 1017): cum ipso boscho et cum ipsos -barios. CARTUL Magalon. 85 p. 169 (a. 1153): illum honorem sive sit vinee vel terre sive domus sive usatici vel -i vel quicquid sit. CARTUL Mont. Pessul. p. 314 (a. 1192): teneo de te . . . parranem de -o que confrontatur cum orto Guillemi de Insula.

3) *récolte des olives, revenu des olivettes*: CARTUL Nemaus. 193 p. 308 (a. 1108): reservamus in opus Beate Marie et in communia quartum de redimos et de -os.

4) *huillier, préposé à l'huile*: CARTUL Vindoc. I 156 p. 270 (a. 1062): R. forestarius, Raherius -us.

oliveda, -e f. v. *oliveta*.

oliveira, -e f. v. *olivaria*.

olivera, -e f. v. *olivaria*.

oliverium, -i n. v. *olivarium*.

oliverius, -i m. v. *olivarius*.

oliverus, -i f. [*oliva*] *olivier* (dans l'expression *olivero* currente: avec la chance, avec le vent en poupe; cf. a. fr. '*olivier courant*' et Godefroy s.v. 2 *olivier*): GIRALD. gemma II 27 p. 293: unde fit ut, quasi -o currente et hospitium episcopus in ecclesia proxima vel ecclesiis accipiat.

oliveta, -e f. *pour olivetum forme oliveda*: CARTUL Magalon. 49 p. 97 (XII s.). CARTUL Mont. Pessul. p. 432 (XII s.).

olivette, plantation d'oliviers: COD. Patav. 29 p. 46,16 (a. 914): cum curte, ortos et viridarios suos, cum -as et pomiferas. DIPL. Otton. I 408 p. 555,37 (a. 972): cortem Pazano cum -a sua. CARTUL Gellon. 5 p. 7 (a. 1005): mansum unum cum ipsa -a. CARTUL S. Vict. Mass. I p. 399 (XI s.): -a que est iuxta rivum, ex utraque parte. DIPL. Loth. III 110 p. 178,4 (a. 1137): capellam Sancte Marie cum -a.

olivetum, -i n. v. *olivetum*.

olivetum, -i n. formes: *holivetum*: Doc. Long. 3 p. 3 (a. 845). ACTA pont. Rom. ined. II 101 p. 66 (a. 1025). *olivetum*: COD. Ver. 189 p. 286,5 (a. 853). *olibetum*: CARTUL Carcas. II p. 216 col. 2 (a. 888). COD. Neap. I 7 p. 8 (a. 1009). COD. Bar. IV 21 p. 43,14 (a. 1033). *olibetus*, -us:

REG. Tib. 2 p. 22,3 (a. 945). MON. hist. Neap. II 169 p. 111,16 (a. 969). *oliveto indécl.*: INVENTAR. Luc. 5,72. *olivetum*: REG. archiep. Janue 95 p. 134 (a. 1027). *olivetus*, -us: REG. Tib. 2 p. 19,30 (a. 945). REG. Luc. II 1478 p. 309 (a. 1182). *olivetus indécl.*: COD. Lang. 416 col. 700d (a. 905).

1) *olivette, plantation d'oliviers* (PAPIAS s.v. *oleum*: *oliva* vero arbor quarum arborum multitudo -um dicitur. UGUTIO s.v. *oliva*: hoc -um . . . locus ubi crescunt olive): DOC. Luc. V 3,1758 p. 630 col. 1 (IX s.): vinea et -a. LIB. Croce Pist. I p. 21 (a. 1043): una cum . . . silvis et quercetis et -is. CARTUL S. Vict. Mass. II p. 544 (a. 1059): -is, silvis, campis. MON. dipl. Croat. I 9 (a. 1067): terris, vineis, -is, pascuis. OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 114,29: castaneas, ficeta et -a instar nemorum educet. CARTUL S. Sepulcri 97 p. 191 (a. 1143): casale Buiola cum . . . pertinentiis suis et suo integro -o. REG. Luc. II 1478 p. 309 (a. 1182): -us cum aliquantibus vitibus super se ibidem. *noter l'expression mons -i*: *le Mont des Oliviers*: EPIST. Worm. I 33 p. 60,16: in monte -i ad patrem oravit.

2) *olivier*: DIPLOM. Astur. II 192 p. 368 (a. 908): cum -a, ficeta et omne arbusta fructuosa et infructuosa. REGINO chron. a. 871 p. 103,13: novissime vites, -a et cetera fructifera arbores radicitus exciduntur. COD. Bar. I p. 4 (a. 952): -is, pomis . . . fructiferis atque infructiferis. REG. archiep. Janue 95 p. 134 (a. 1027): canetis, -ttis vel aliis arboribus. RAHEW. gesta 3,44 p. 218,1: vineta, ficeta, -a Mediolanensium pars radicitus evellunt.

3) *olive*: MEM. Milano I p. 440,9 (a. 835): colligebant -a illa de curte ipsa et premebant ipsum oleum.

4) *récolte des olives, revenu d'une olivette*: REG. Tib. 2 p. 22,3 (a. 945): per hered. Spasiano comis de tres uncie de -betu de pesoni auri solidum I (cf. ib. 2 p. 19,11).

olivetus, -us m. v. *olivetum*.

olivifer, -a, -um 1) *qui produit des olives*: CARTUL Paris. p. 2 (a. 528; spur. IX-X s.): propter arbores -as ad luminaria facienda.

2) *porteur d'un rameau d'olivier*: HENR. AUG. planct. 1950: -a prelata pace columba.

3) *planté d'oliviers*: a) *mons -r*: *le Mont des Oliviers*: SEDUL. carm. 31,21 p. 198. FLODOARD. triumph. Antioch. II 12 col. 594^C. HROTSV. asc. 20 p. 30. b) *au figuré, en parlant d'un lieu paradisiaque*: PROSAR. Lemov. VII 20 p. 39: premia eterna, / -a, / immarcessibilia. UFFING. Liutg. 56: Loethei facias fluvii quos gurgite lapsos / pabula -is redi-va capessere pratis.

olivigarium, -i n. [*oliva*] *corvée portant sur la cueillette des olives*: CARTUL Gellon. 490 p. 398 (a. 1134): hic mansus donat per unumquemque annum . . . unum -um.

olium, -i n. v. *oleum*.

olivo 1. *planter en oliviers*: CARTUL Imol. I p. 199 (a. 1154-1239): habet unam petiam terre -ate pro qua dat I denarium pesone.

oliustrinus, -a, -um v. *oleastrinus*.

olivum, -i n. 1) *huile d'olive* (UGUTIO s.v. oliva: oleum vel -um, liquor): PETR. RIGA Aurora I Levit. 451 p. 162: simila que conspergantur -o/ sit sine fermento, sit solidata rogo.

2) -um roseum: *huile rosat* (cf. oleum roseum): WALAHFR. hort. 24,381 p. 348: sucus, roseo commixtus -o,/ efficit unguentum. MARR. lapid. 43 col. 1763^B: cum roseo mistus perfecte curat -o.

3) *huile consacrée pour le baptême et, de là, bienfait apporté par ce sacrement*: HILDEB. euch. 9 (P.L. 171 col. 1202^C): manat ab hac testa summe bonitatis -um,/ quod fugat in lavacro baptismatis omne nocivum.

4) *au figuré*: a) *en parlant du Saint-Esprit*: BERNARD. MORL. reg. 618 p. 84: farra Dei verbi vel -um Flaminis almi/ retribuit Christus premia digna suis. b) *en parlant d'une vertu*: ALAN. INS. Anticlaud. VIII 334 p. 166: si respersa simul fuerit pietatis -o.

olka, -e f. v. *olca*.

olla, -e f. *forme ola*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 43.

I) *réceptif, pot*: A) *en général*: 1) *en terre*: WANDALB. Goar. 2,20: cum per Rhenum flumen quidam figuli -as . . . in navicula veherent. DOC. Port. reg. I 152 p. 178 (a. 1136): illos oleiros qui in regalengo sedent quod faciant suos foros de -as. REG. Dal. p. 387 (a. 1188): -as luteas. *noter les emplois proverbiaux*: EGBERT. LEOD. rat. I 233 p. 54: ex testa qualis fuerit, dinoscitur -a. GIRALD. topogr. I 13 p. 44: numquid enim -a figulo suo dicit (*Is. 45,6*). 2) *en métal*: CARTA a. 1047 (Miret y Sans dans BRABL 6 p. 355): I -a erea (cf. EPIST. Worm. I 52 p. 92,7). GALTER. CASTIL. Alex. X 146: nec testa capit nec fusilis -a metalli. ACTA com. Flandr. 1191-1206, 109,11 p. 241 (a. 1199): quadrigata -arum enearum. 3) *en verre*: CAPIT. reg. Franc. I p. 251,14 (c. 810): -am vitream magnam I. 4) *par analogie*: GAUFRID. S. VICT. prec. August. 399 p. 104: formam . . . fingit -e navi. 5) *donné à titre de prestation*: COD. Lauresh. 3658 (c. 800): in Franchenheim sunt hube III una in dominico et II serviles que solvunt -as. CARTUL. S. Vedast. p. 173 (a. 1036): pro duobus [*mancaudis*] habet redditum -arum. REG. abb. Werd. 7,3 p. 193,18 (XII s. med.): [*villicus dabit*] VI bacharios pultis, quinquaginta minores ollulas et VI maiores -as ad pultes. CARTUL. march. Misn. 55 p. 47,15 (XII s. med.; spur.): statuerunt dari servitium advocato ter in anno . . . viginti urnas cervise, quinque -as, tria plaustra lignorum.

B) *marmite*: 1) *à usage culinaire*: a) *au propre* (GLOSS. cod. Cas. 401 p. 444,11: caccabum, -a. PAPIAS: -a, vas ad coquendum, dicta quod ebulliat in ea aqua igne subiecto. UGUTIO s.v. oleo: ab oleo hec -a, quia diu odorem immisum servat vel dicitur -a ab bullio quasi bolla, quia aqua in ea bulliat, igne supposito): EGBERT. LEOD. rat. I 714 p. 130: quid sapiant caules, ebulum dum coxit in -a. RECEPT. A 103 p. 25: lupusculum occidis, sanguinem coquis in -a nova. PETR. DAMIAN. carm. A 97,3 p. 73: amplateque conditos prebeat -a cibos. PASCHAL. ROM. thes. occ. p. 193: si

quis accenderit ignem sub -a. LIB. controvers. S. Vinc. Cenom. 114 p. 168 (a. 1188-98): -am aeream ad dequodendos cibos. b) *dans l'expression -a carniem, -e Egypti pour désigner les viandes cuites à la mode d'Egypte que les Hébreux consommèrent à la suite de la manne divine* (cf. Exod. 16,3): FULCO. MELD. nupt. II 380: redit ecce fames odor atque culine/ Egyptique dolor, redeunt cum carniibus -e. GAUFRID. VINDOC. epist. IV 21 col. 162^D: corde in Egyptum sunt reversi et, manna fastidientes, -as carniem et cetera que divine legi erant contraria petierunt. PETR. RIGA Aurora I Num. 161 p. 186: ubi plebs cupit -as/ Egypti, manna respuit, igne perit. *et, par métonymie: les plaisirs charnels, la tentation*: RADBERT. corp. Dom. 22,171 p. 130: cui . . . resident per desidiam super -as carniem et negligentiam. UDALR. consuet. Clun. II pref. col. 700^C: quibus occupati fortassis minus cogitamus, ut ad -as Egyptiorum redeamus, vel tale quid desideremus. HILDEB. epist. col. 163^C: idem quoque inter hostium incursus, inter iniurias itineris, -as carniem desiderat, ad pepones revertitur, Egyptiacam adoptat servitutem. PETR. VENER. epist. 6 col. 419^B: sole -e Egyptiorum placent. STEPH. TORNAC. epist. 192 p. 239 (c. 1190): curam . . . adhibete ne, si in corde ipsius inimici temptatio inualescat, se extendat ad peius et ad -as Egyptiacas, quas prius evomuerat, revertatur. PETR. RIGA Aurora Num. 221 p. 188: carnes -arum carnalia facta figurant,/ que velut in nostra carne libido coquit. *à rapprocher de l'expression -a pistrina*: HUGO KIRKST. Font. p. 31: succumbunt in temptatione, redeunt ad -as pistrinas. c) *dans l'expression -a succensa ab aquilone pour désigner le cœur humain en butte aux soucis terrestres* (cf. Job 41,11): HILDEB. epist. I 20 col. 192^C: eius muneris est quod nobis ab aquilone panditur bonum quod pro -a succensa, incensa sancte conversationis vestre relatione adventantium, odoramus. ALAN. INS. dist. col. 881^D: -a . . . dicitur quoque carnale cor, unde propheta: «-am succensam ab aquilone ego video». -a succensa est cor humanarum secularium curarum ardoribus insidiarumque anxietatibus fervens. Ab aquilonis vero facie cordis humani -a succenditur, cum per instigationem adversarii spiritus illicitis desideriis inflammatur. INNOC. III reg. 413 p. 620,30: persecutionis olim -a succensa. d) *au figuré*: a) *nourriture, repas spirituel*: ALAN. INS. dist. col. 881^D: -a proprie dicitur etiam refectio, unde David: «Moab -a spei» [*Ps. 59,10*]. Ecclesia enim spirituali refectio reficitur quando peccator, qui per Moab figuratur, ad fidem convertitur. RUP. TUIT. epist. (P.L. 167 col. 197^B): juvant, fa-teor, dulcemque mihi faciunt hanc -am spei mee. β) *le corps humain*: CALIXT. II serm. Jacob. col. 1381^B: per -as corpora nostra . . . exprimuntur. γ) *confusion, obscurité*: ALAN. INS. dist. col. 882^A: dicitur nigredo vel confusio quia in -a fit diversorum commistio.

2) *à usage technique: coupelle*: THEOPH. sched. 1,18: accipiens cornua cervi minutatim confracta . . . compone in -am novam, donec sit dimidia. HILDEGARD. phys. 6,9: sub

-am istam [perforatam] aliam novam -am pone et zamltz . . . effluentem accipe. COLL. Salern. II p. 88: aqua inde egressa, in -a cum cera et oleo fac bullire, ut inde fiat unguentum.

3) *instrument de supplice*: VITA Erasmi II 450: insiluit Christi ferventes martyr in -as. *par metaph.*: EPIST. Ratisb. 6 p. 290,26: ut habeatis quod in -a mordacitatis coquatis, quod mittatis in regis Babilonis fornacem.

4) *expression -a Vulcani* (cf. Greg. Magn. dial. 31 p. 540,19): a) *pour désigner un volcan*: RADULF. GLAB. II, VII 13 p. 39: Vesevus mons, qui et Vulcani -a dicitur . . . evomens igne premixtam sulphureo grandium saxorum multitudinem. ADAM BREM. 2,22 p. 79,18: ibi [Junne] est -a Vulcani, quod incole Grecum ignem vocant, de quo etiam meminit Solinus. b) *pour désigner l'enfer*: CARTUL. S. Petri Carnot. I, VIII, II p. 228 (ante 1102): si quis . . . huic rei contraire voluerit, nisi cito resipuerit, in -a Vulcani demersus, . . . sentiat poenas perpetuas. THEOD. TUIT. chron. p. 573,4: cuius animam inclusus quidam a Johanne papa et Simmacho patricio, quos inter alios injuste occiderat, in -a Vulcani vidit jactari. RADULF. NIGER p. 81: animas torqueri in -is Vulcani que orationibus Cluniacensium frequenter eruebantur. *à rapprocher des expressions -a infernalis, -a inferni, -a Stygis*: GERARD. MORES. delib. p. 192: in vulneribus Christi qui est petra firmissima, qua conquassate sunt -e infernales. PETR. DAMIAN. carm. B 4,12 p. 86: iudex in tonat./ cum paratis mergi flammis maledictos imperat./ Mox deglutiens viventis Stygis -a devorat. GALTER. CANC. II, XVI, 11 p. 114: animam . . . abstractam infernalium scorpionum unguibus corruisse in inferni inferioris -as.

C) *pot, cruche*: 1) *pour les liquides*: CONSUET. Farf. II 16 p. 150: -as ad capita illorum lavanda. SUGER. adm. 20 p. 180: viderunt tantam effusi humoris et decursi flegmatis in terra abundantiam ut cum scutellis et situlis et -is illa asportare statim oporteret. VITA Norb. II 81: cumque de -a in scyphum effunderetur [aqua], semel et bis fecit de eodem scypho projicere. 2) *pour conserver les graisses*: CARTUL. Bund. 206 p. 165,23 (a. 1084-85): unam -am de butiro. REG. Dal. p. 387,18 (a. 1188): omnes -as luteas ad sagimen conservandum. HIST. Mont. Pannon. VIII p. 275 (a. 1171; spur.): -am butiri. 3) (*milit.*) *réceptier pour le feu grégeois*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 15 p. 347: ignem incessanter in -is fragilibus et quibuscumque modis poterant, cum sulphure et pice, arvina et adipe, stupa, cera, lignis aridis et stipula, et quecumque solent incendium irritare et ignibus ministrare fomitem, jaculabantur. 4) (*archit.*) *pot acoustique*: GALBERT. BRUG. Karol. 37 p. 60: ecclesia Beati Donatiani . . . contacta fictitio opere, -is et lateribus cacuminata. 5) *réceptier servant de lampe*: a) *au propre*: UDALR. consuet. Clun. I 46 col. 692^C: quatuor cerei per quatuor angulos claustrii accenduntur . . . , quintus in -a marmorea perlucida ponitur in medium lavatorii. b) *dans le langage spirituel*: CALIXT. II serm. Jacob. col. 1381^B:

lampades in -is occultamus cum de bonis coelestibus in cordibus nostris cogitamus. 6) *urne pour le tirage au sort*: REGINALD. CANT. Malch. I 445: sortes . . . sparguntur ter in urnis . . . postea sors, pollis simul educuntur ab -is.

D) *calotte d'un casque*: ROTUL. pip. 18 Henr. II p. 64 (a. 1172): pro X -is galearum ad opus regis filii R. XXX solidos.

E) (*mus.*) *timbale ou tambour*: JOH. AFFLIG. mus. col. 1396^B: fistula . . . -a pergameno superducta . . . indiscretum reddunt sonitum.

II) *mesure de capacité pour le sel: oulle*: COD. Januens. I 51 p. 61,20 (a. 1128): navis veniens de Provincia cum sale debet dare -am salis unam. CARTUL. Lerin. 284 p. 289 (XII s.): dederit . . . partem salinarum quam habere videtur . . . videlicet duas -as salis. DOC. Pictav. 28 p. 57 (XII s.): quadrigata salis ad duos equos debet sex -as . . . ; quadriga ad unum equum debet III -as salis.

ollaria, -e f. [olla] *poterie*: LIB. Domesd. fol. 156a,1: ibi . . . de -a [glosé potaria] X sol.

ollariolus, -i m. [olla] *potier*: COD. Bar. VIII 121 p. 166.16 (a. 1174): Guillelmus -us.

ollarius, -i m. *forme olarius*: CARTUL. Parm. I 68 p. 213 (a. 972). *potier* (UGUTIO s.v. oleo: hic -us, qui facit ollas. id. s.v. fingo: hic figulus. id est -us. luti compositor): CARTUL. Parm. I 68 p. 213 (a. 972): aliam [masariciam] quam detinet Johannes -us. CARTA a. 982 (Arquivo hist. Port. I 221): fornos de -os. CARTUL. S. Vinc. Ovet. 322 p. 507 (a. 1178): Martinum Cabezam -um. v. *aussi oleirus*.

ollego l. v. *oblego*.

ollerium, -i n. [oleum?] *huile*: CARTUL. Celsiniac. 979 p. 656: al molen del . . . las copas -i, las rasas de annona.

olleum, -i n. v. *oleum*.

ollica, -e m. [olca] *ouche*: CARTA a. 978 (Schweiz. Z. Gesch. 12 p. 362,27): de res Sancti Mauricii in pago Laurusannensi et in ville Siviriaco . . . -a I qui abet inter longum et latum perticas eripenales VIII et pes VII (cf. DJPL. Contr. Burg. 68 p. 211, 35 [a. 979]). v. *olca*.

ollifer, -a, -um [olla et fero] *qui porte des pots*: UGUTIO s.v. oleo: -r, -ra, -rum, quasi ferens ollas.

ollim v. *olim*.

ollitus, -a, -um [oleum et lino] *taché d'huile*: UDALR. consuet. Clun. II 35 col. 728^B: propter quas [sc. scutellas] etiam unus jugiter remanet in coquina, qui eas recens -as abluat eadem aqua qua diluculo sunt lavate, ne, si comestorum reliqua induruerint, maior fiat abluendi difficultas (cf. GUILL. HIRS. const. 1,97 col. 1031^B).

olliva, -e f. v. *oliva*.

ollula, -e f. *petit pot, petite cruche*: THEOPH. sched. 1,21 med.: super os huius olle pone -am minorem que habeat in fundo modicum foramen. VITA Norb. II 81 med.: cumque de olla in scyphum effunderetur [aqua], semel et bis fecit de eodem scypho projicere . . . ; et cum tertium totum usque ad fundum -e vergeretur. REG. abb. Werd. 7,3 p. 193,17: quinquaginta minores -as et VI maiores ollas.

olmis, -is *f.* v. *ulmus*.
olocarpomum, -i *n.* v. *holocarpoma*.
olocaustum, -i *n.* v. *holocaustum*.
oloccus, -i *m.* [*pour ulucus*, Schol. Bern. ad Virg., B. 8,55; *orig. gauloise cf. J. André, Noms d'oiseaux en latin*, p. 161-162] *chouette hulotte*: SCHOL. Isid. Vallicel. p. 151: ulula nos -um vocamus; ex huius genere est et cucula a sono vocis sic appellata.
olocrystallinus, -a, -um v. *holocrystallinus*.
olofara, -e *f.* v. *holofara*.
olofarus, -a, -um v. *holofarus*.
olofrata, -e, *f.* v. *holofrata*.
olofratus, -a, -um v. *holofratus*.
ologoria, -e *f.* [*gr. ολιγορία*] *injure*: AYNARD. p. 622: olor est cignus, hinc olotizo, morem oloris ago, hinc -a est injuria. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. VI 8 p. 216 (60): olor dictus est ab -a quod injuriam sonat.
olographium, -i *n.* v. *holographum*.
olographum, -i *n.* v. *holographum*.
ololampus, -a, -um v. *hololampus*.
ololium, -i *n.* [*faute pour lolium*] *ivraie (Lolium tenuilentum L.)*: RECEPT. C 28 p. 70: ad splenis dolorem . . . Farina fabe, farina -i, farina lini seminis coquis in aceto acro.
1. olor, -is *m. formes: alor*: WALTH. MAP. carm. p. 21,16. holor: EKKEH. IV. bened. prol. 2,9.
 1) *cygne* (GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,40: -r, cygnus, id est cicinus. AYNARD. p. 622: -r est cignus. AELFR. angl. sax. vocabul. p. 29: -r, swan): AMARC. serm. IV 219: dicite quid cupiatis, ursi aut iricii gustum, pavonis, -is. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 24 p. 746; ad vada Menandri, -ibus amica. *en insistant sur la blancheur de l'oiseau*: WALAHFR. imag. Tetr. 78 p. 372: tuus sonipes . . . alben-tes monstrabitur inter -es. PETR. VENER. epist. 4 col. 354^A: albus es et cantas, albos imitaris -es. GUIDO BASOCH. epist. 23 p. 95,22: albus -r. *sert ainsi de comparaison dans des expressions parfois proverbiales*: ADALBERO LAUD. carm. 308 p. 157: jam caput ecce tuum candens imitatur -em. PETR. RIGA. Aurora I Reg. II 51 p. 273: frontis planities albedine certat -i/ sive nivi nullo que pede trita fuit (*cf. ib. II Evang. p. 426,49*). EGBERT. LEOD. rat. I 1282 p. 180: albus erit corvus, si strenuus exit alumnus, perpetuoque dehinc nigros spectabis -es. BERNARD. MORL. octo vit. 420 p. 109: preclarus fit ut ater -r prope farus. NIVARD. Ysengr. 3,1044: prosperitas simplex est ubi teter -r. *en insistant sur son chant harmonieux*: DUDO Norm. II p. 139 v. 41: dulcisono sonitu quivisses, inter -es, psallere precipue cantibus harmonicis. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. VII 10 p. 219 (63): in -em . . . quia pre ceteris pueris bene cantabat sicut -r pre ceteris avibus. JOH. ALT. Arch. IX p. 390: per vada cantor -r. NICOL. CLAR. epist. 9 col. 1605^B: cica-
 50 da, quomodo citillabit ad -is melodiam? ALAN. INS. planct. nat. p. 438: illic -r, sui funeris preco, mellite citherizationis organo vite prophetabat apocopam. *dans l'expression anser inter -es (Verg. ecl. 9,36) pour opposer une harmo-*

nieuse unanimité à une voix discordante: EKKEH. IV. bened. prol. 2,9: quid meus ore pares inter strepat anser holo-
 lores. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 23 p. 107: ut non deesset anser qui inter -es perstreperet. GIRALD. topogr. intr. p. 6: quam igitur vocem inter -es canoros clamosus anser emittet! *en insistant sur le mauvais caractère du cygne*: ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. VI 8 p. 216 (60): in cignum potius mutatur quia dicunt physiologi hanc avem conviciis esse plenam quod ea clamante reli-
 10 que aves que presto fuerint taceant. Unde et -r dictus est ab ologoria quod injuriam sonat.

2) *la blancheur du cygne*: BABIO 296: fama fide careat que cum volet, atra nitescunt, cum volet hec eadem, Memnona vestit -r.

2. olor, -is *m. odeur désagréable*: UGUTIO s.v. oleo: hic -r, id est fetor.

olorinus, -a, -um 1) *de cygne*: NOTK. BALB. gesta 2,16 p. 81,10: ad cognominem vestrum illustrem Karolum -us jam redeat natatus. ARNULF. MON. del. cleri 703: -as . . . alas.

2) *harmonieux*: ARIBO FRIS. mus. p. 755,78: ad -as musarum choreas. GAUFRID. REM. carm. Ling. 186: fretus -o vestro fuit Orpheus hymno.

olos v. *holos*.

oloscordes [*pour (h)olus cordum*] *crithme (plante: crithmum maritimum)*: GLOSS. medic. p. 57,8: pinolos, -es.

oloserica, -e *f.* v. *holoserica*.

olosericum, -i, *n.* v. *holosericum*.

olosericus, -a, -um v. *holosericus*.

olotizo 1. [olor] *imiter le cygne*: AYNARD. p. 622: olor est cignus, hinc -o morem oloris ago.

olotrachus, -i *m.* [*gr. byzantin ολος et τραχύς*] *forme olotrahus*: COD. Bar. I 16 p. 28 (a. 1030). *trachy (monnaie byzantine émise sous Basile II et Constantin VIII) de bon aloi (de bon poids)*: COD. Bar. I 8 p. 14 (a. 1001): finitum pretium auro Constantini solidi duo boni beteri thoriati -i et quindecim miliareni de follari leontati. ib. VIII 3 p. 8,35 (a. 1011): aurei solidi Constantini soteriky boni -i thoriati veteres sonantes numero quattuor. ib. I 16 p. 28 (a. 1030): pretium solidum unum aureo bono betere soti-
 40 ribo olotraho.

oloverum, -i *n.* v. *holoverum*.

olovitratus, -a, -um v. *holovitratus*.

olovitreus, -a, -um v. *holovitreus*.

olqua, -e *f.* v. *olca*.

olterlacanum, -i *n.* [*refait sur le m. néerl. altarlaken*] *drap d'autel*: CATAL. thes. Germ. I 14,8 (a. 1115): manu-
 45 tergia IIII et I sericum. -a, II de lino, I argentatum.

olto 1. [*erreur pour apto*] *placer*: JOH. SARISB. polier. VIII 12 (éd. Webb II p. 316,10): Homerus quoque, celestis vates ingenii, non aliud sentit vehementissimis Achillis manibus canoras fides -ando nisi ut earum militare robur levi pacis studio relaxaret (*cf. Iliade 9,186*).

oltra v. *ultra*.

olva, -e.f. [gaul. *ulvos, cf. REW 9043] *poussière de farine*: CARTUL. CORON. p. 144 (a. 1171): mosnerius, pro custodia molendinorum . . . tantum accipiet in ipsis molendinis quantum et alii molendinarii in aliis molendinis eiusdem aque, id est farinas totas ex integro et -as.

olungo I. [gr. ολολύζω] *crier plaintivement*: ODO CLUN. occ. III 170 p. 36: ululatum/ forte molungantes [sic pour fortem olungantes?] quem imitantur arando bootes./ (Non tales cantus alias audire solemus,/ ni plorabundus cum sulcat arando bubulcus).

olus, -eris sive **holus**, -eris n. *forme abl. pl. holeis*: SIGEBERT. GEMBL. Deod. p. 463,12. 1) *plante potagère, légume*: a) *en général* (HRABAN. univ. 19,9 col. 530^C: -us ab alendo dictum, eo quod primum homines -eribus alerentur, antequam fruges et carnes ederent. [cf. I sid. etym. 17,10,2]. UGUTIO s.v. alo: hoc -us, -eris, et dicitur quedam herba ortolana, atriplex, brassica, porrum): ALCUIN. disp. Pipp. p. 540,77: quid sunt holera? Amici medicorum, laus coquorum. HRABAN. epist. 5 p. 390,23: illis . . . quorum non venter pinguis repletus hortorum fastidit -era. ACTA Phil. I 3 p. 9 (a. 1060): quicquid ex omni genere -erum sive pomorum potest accipi jure mercati. CARTUL. Argent. app. 616,85 p. 473,4 (post 1129): theloneum de nattis, . . . de porris, de caulibus et aliis quibuscunque -eribus. ODO DIOGIL. prof. 4 p. 45: hortos omne genus holerum civibus exhibentes. ACTA reg. Norm. Sic. 50 p. 492 (a. 1197): decimam . . . fructuum jardinatorum et -erum ortorum. *ces légumes peuvent être crus ou cuits*: AELFR. colloq. p. 10: dicit cocus: si me expellitis a vestro collegio, manducabitis holera vestra viridia. GUIBERT. Nov. moral. III, IX, 4,5,6 col. 106^A: -era virentia, id est cruda, apud nos esui apta non sunt. HILDEGARD. caus. III p. 201,2: grossa et cruda -era et porrum devitet. SERLO WILT. app. II A, O 2 p. 137: procreat ortus -us, coquit amphora. b) *distinct de 'legumen' (légumineuse, graine qui vient dans des gousses)*: SMAR. reg. Bened. col. 873^C: in utrisque temporibus refectio mense tribus erit pulmentis, -erum scilicet et leguminum et si quid tertium fuit pomorum. WOLFHER. HILD. God. I 39 p. 196,7: holerum vel leguminum condimento refectionem . . . sumebat. BERTHA VIL. Adelh. 6 p. 760,29: minus vero valentibus ministravit holera aut legumina carne curiose decocta. ROB. MON. REM. hist. Hier. VIII 10 p. 852: hortos plenos -eribus et fabis aliisque leguminibus ad precocitatem maturantibus. c) *plus précisément: légume herbacé*: ALFR. ANGL. plant. I 12 p. 18,8: -era sunt que multos stipites habent ex una radice et multos ramos ut ruta et caulis. *noter -us regium: la mauve*: ALFR. ANGL. plant. p. 18,14: quedam herbe ad duas extremitates declinans, et -us quod dicitur -us regium quia et herba et -us, et similiter acelga. *spéc. dans l'expression -era herbarum: partie aérienne comestible de la plante*: ACTA pont. Rom. ined. II 93 p. 58 (a. 1005): ortua quinque cum -era herbarum. GAUFRID. MALAT. I 27 p. 21: sic herbarum virentia -era quibus pulmentaria fieri solent (cf. UGUTIO s.v. alo: -us

etiam dicitur . . . summitas herbarum). d) *au figuré, en parlant d'une prédication ou d'un enseignement*: HRABAN. univ. 19,9 col. 531^{A-B}: -us simplex est et aperta predicatio. ATTO VERC. epist. p. 298,28: beatissimus Augustinus de cuius prati -eribus omnis dominicus pascitur grex. *pour désigner le genre humain*: ALAN. INS. dist. col. 882^A: -us . . . dicitur genus humanum, unde David: 'Quemadmodum -era herbarum cito decident'.

2) *soupe de légumes, potage*: a) *au propre* (UGUTIO s.v. alo: -us etiam dicitur cibus inde factus): RECEPT. B 66 p. 57: malvas et mercuriale folia coques in aqua et holera cum oleo exinde facias. ENGELM. carm. p. 56,52: regum deliciis apta est gemmata parabsis,/ vilis pauperibus testa ministrat holus. REGINO chron. p. 42: arripuit pilum unde panis in holera fratrum mittendus conterebatur. SCHOL. ad EGBERT. LEOD. rat. I 180 p. 43: rapum quod est hortorum herba unde holus conficitur. TRAD. Salsb. II 31 p. 600, 24 (a. 1122-47): tres urnas compositi -eris. HERM. COL. conv. I p. 71,19: ex eadem secum scutella -us ex multigenis herbis radicibusque confectum manduco. b) *au figuré, pour rendre l'idée de pauvreté et d'austérité*: BOVO BERTIN. relat. pref. p. 526,13: his abjectionis nostre -eribus aliquantisper vobis cum vestris intendere libeat. ADAM SCOT. serm. 11,4 col. 158^D: cum paupertatis sue insipidum sumpseritis -us delicias a ditioribus querite dulciores. ALAN. INS. dist. col. 882^A: -us . . . dicitur tenuis et aridus cibus unde predicta auctoritas sic potest exponi: 'qui infirmus est', id est pronus ad lubricum carnis, '-us manducet', id est tenui et arido cibo utatur ad carnis castigandum incentivum . . . Potest etiam dici conjugalis status, quia est communis et levis cibus, ut ei qui contineri non potest dicatur: 'qui infirmus est, -us manducet', id est uxorem ducat.

olusculum, -i sive **holusculum**, -i n. 1) *petite plante potagère* (UGUTIO s.v. alo: hoc -um, -i, diminutivum): WALAHR. hort. II 51 p. 337: seminibus quedam temptamus holuscula. id. exord. 28 p. 513,7: de minimis quibusque holusculis, ruta videlicet, menta et cymino. EPIST. Worm. I 56 p. 96,2: introduxit te in ortum suum, dans tibi optionem colligendi que velles holuscula. 2) *potage fait de petites plantes potagères*: PETR. DAMIAN. epist. II 5 col. 260^C: sepe deliciosum quemque tenue pauperis delectat -um. EPIST. Worm. II, 2: nostro -o ex diversis herbarum speciebus confecto.

olym v. **olim**.

olympiacum, -i n. [olympios] *ici forme olimpiacum. nom donné à un médicament d'après le nom de son inventeur le médecin Olympios (cf. Olympianum cerotarium de Marcellus, méd. 592,1)*: PAUL. AEGIN. cur. 100 p. 62,22: valent autem ad proptosin et ulcera omnia -um aut olimpos appellatum.

olympiacus, -a, -um adj. *surnaturel, qui vient du ciel (olympien)*: WOLFHARD. Waldb. 1,1: imbecillitati, necne scrupulositati mee vires haud proprias sed -as obicio.

olympias, -dis f. *formes: olimpias*: EPIST. var. II 20,16.

olimpias: HROTSV. Abr. 1,4 et Sap. 3 p. 184. CARTUL. Celsiniac. 155 p. 143 (a. 960). HIST. sept. sap. II p. 106. OTTO FRIS. chron. 2,1 p. 69,6. CARTUL. Turg. II 75 p. 257,12 (a. 1200). etc. *accus. pl.* olympiadas: HRABAN. marty. col. 1171A.

1) *jeux olympiques*: HONOR. AUG. imag. 2,72: post quatuor annos ad Olympium montem convenire et ibi palaestrales ludos agere et inde dicuntur -des. UGUTIO s.v. olo: -s, -dis ... id est festum vel sollempnis ludus qui olim fiebat ad honorem Jovis semel per quinquennium in Olimpo. HIST. sept. sap. II p. 106: Phlego, -dum egregius disputator.

2) *olympiade, période de quatre ans*: a) *en général*: FRE. CULPH. chron. 1,7,13 col. 1101A: per singulas -des quadriennium supputato. ABBO FLOR. quest. gramm. 20 col. 532C: -s dicitur spatium quatuor annorum quod inventum temporibus Ozie sacerdotis exigebat ut hoc spatio peracto solverent ludos Jovi Olympico. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1285D: Elidis certaminis tempus -dem vocaverunt quadriennium in una -de computato. Est autem spatium quatuor annorum. b) *(comput) employé dans le calcul chronologique pour calculer le temps écoulé depuis la première olympiade (776 av. J. Chr.)*: ABBO FLOR. circ. decenn. col. 576B: Christus natus est tertio anno CXLIV -dis et Diocletianus imperium usurpavit secundo anno ducentesime sexagesime sexte rursus -dis. HIST. sept. sap. II p. 106: anno quarto ducentesime secunde -dis, id est decimo anno Juliani Cesaris. CHRON. reg. Col. a. 1175 p. 126,4: -s CCCCLXXXVI. Anno Domini 1175. c) *employé dans le calcul chronologique pour désigner une année déterminée à l'intérieur d'un cycle de quatre ans dont on ne précise pas le quantième (ce cycle ne peut être confondu avec l'indiction)*: CARTUL. Celsiniac. 155 p. 143 (a. 960): dato in mense februario, undecimo die ipsius mensis, anno incarnationis dominice DCCCCLX, anno autem imperii Lotharii regis francigene quarto, secunda -dis. CARTUL. S. Trudp. 10 (a. 1199): anno incarnationis M°C°XC°VIII°, anno decennovalis cycli III°, indictione II°, -de II°, concurrentibus IIII^{or}. XVIII kal. maii. CARTUL. Turg. II 75 p. 257,12 (a. 1200): anno dominice incarnationis MCC°, indictione III, -de III.

3) *période de cinq ans*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 21: -s, fifwintra faec.

olympicus, -a, -um *forme* olympicus: ECBAS. capt. 486. UGUTIO s.v. olon.

1) *adj.*: a) *qui a fait une course remarquable, qui a bien couru (olympique)*: ECBAS. capt. 486: conclamant omnes: 'veneretur olimpica vulpes'. b) *céleste, composé d'anges (olympien)*: COD. Sax. 1283 t. VI p. 119 (a. 985): perfrui ... gaudiis -e amoenitatis. GOSC. CANT. transl. Aug. II 7 col. 35B: intellexit incunctanter cum omnibus audientibus vere in illo loco -a convenisse agmina.

2) *subst. f.*: *jeux olympiques*: UGUTIO s.v. olon: hec olimpica, -e, vel olimpias, -dis in eodem sensu, id est festum vel

sollempnis ludus qui olim fiebat ad honorem Jovis semel per quinquennium in Olimpo.

olympius, -a, -um *ici forme* olympius. 1) *d'Olympie*: a) *pour désigner une espèce de pois*: MAPPE clav. 278 p. 240: 5 pisas -as solidos II. b) *pour désigner une pierre noire tachetée de blanc*: ib. 163 p. 219: lapis -us nascitur in petrosis locis et est duorum colorum, niger habens guttas albas; percussus sole sicut sulfur ignem emittit.

2) *du médecin Olympios (pour désigner un fébrifuge)*:

10 ANTIDOT. Augiens. p. 41: antidotum -um qui et hydrotopion dicitur. Facit ad omnes febres et ad omnes accessiones febrium et ad eos qui non sudant, maxime sudorem valde provocat.

olympus, -i *m. formes*: olimphus: WALAHFR. carm. 15 5,84,3 p. 419. olymphus: CARM. var. II,X,IV,11 p. 1083. olimpūs: ODO CLUN. occ. V 306 p. 103. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,228 p. 54. CARM. Bur. B 132,5b,5. etc.

1) *le ciel, le firmament*: WALTH. SPIR. Christoph. II, 3,118 p. 36: respice siderei campos et culmen -i. DOC. 20 Port. part. III 98 p. 85 (a. 1103): recordor me pecasse super numerum astrorum -i et erbarum telluris. LIGURINUS 4,3: coeperat in nostrum traducere Phoebus -um.

2) *le ciel, le paradis*: ALCUIN. carm. I 1243 p. 197: et quamvis ipso resideret corpore terris, attamen ex omni 25 jam mente manebat -o. CAND. FULD. Eigil. II 10,22 p. 101: Deus rex ... possessor -i. HRABAN. carm. 22,11 p. 187: omnipotens Dominus, regnator summus -i. LAUR. CAS. Bened. col. 889B: nunc -i gaudia complectuntur tripudiis. MIRAC. Firm. col. CCCLIX: claviger -i suis sanctis sequacibus ... monstrat dogmata. VITA Martin. Turon. 21,18 p. 31: sum Christus, rector -i. *spéc.*: un des sept niveaux du Ciel. MARIAN. SCOT. chron. pref. p. 448,22: firmamentum in medio coeli inter aquas superiores et inferiores septemque coelos condidit: aer, aether, -um, spacium igneum, firmamentum, -us angelorum et coelum Trinitatis. 35

olyntus, -i *n.* [*gr.* ολυνς] *espèce de figue arrivant rarement à maturité*: PAUL. AEGIN. cur. 226 p. 166,8: elatirion cum salibus superpositum, -i cum aceto ... gutta ficus.

olysatrum, -i *n.* v. *olisatrum*.

olza, -e *f.* [*pour os ou ossum?*] *jambon*: REG. S. Mar. Vellat. 135 p. 97 (a. 1153): pro ipso escatico dant sibi pro unoquoque porco quem occidunt lumbos et -am.

olzedā, -e *f.* [*lat.* ilicetum, *cf.* ilicina; *cat.* alzina] *forme* 45 olzedo: CARTA a. 1033 (BRABL 7,1914 p. 486). *terrain planté d'yeuses*: CARTA a. 1033 (Miret y Sans dans BRABL 7,1914 p. 486 n°83): omnis generis arboribus similis et dissimilis et -o et ortos. CARTUL. S. Cucuph. II 760 p. 419 (a. 1096): ipsa medietate de ipsa -a unde exeunt inter nos et vos denarios VIII ad molto. v. *olzina*.

olzina, -e *f.* [*lat.* ilicetum, *cat.* alzina] *terrain planté d'yeuses*: CARTUL. S. Cucuph. III 1161 p. 304 (a. 1183): sursum in ipsa serra ... ipsas -as. v. *olzedā*.

omagium, -i *n.* v. *homagium*.

omas v. *optimas*.

omasum, -i n. *forme* omasus: UGUTIO *infra*. *tripēs de bœuf utilisées dans la divination* (UGUTIO s.v. hostio: hic -us, -i, tripa, scilicet ventriculus qui continet alia viscera, quia in ipso rerum inspiciebant eventum): HILDEB. ord. mundi col. 1234^C: non consulit augur -um. NIVARD. Ysengr. 4,839: servat adhuc farto iuratum fedus -o. HUGO PRIMAS carm. VII 19 p. 129: cum nidor naso veniet, gaudebit -o/ aut aliqua sorde plus quam dulcedine corde.

omasus, -i m. [*orig.inc.*] *intermédiaire, négociateur* (?): ORD. VIT. hist. XII 17 t. IV p. 351: Radulfus autem Rufus pacifici tenoris fuit utilis -us, quia prefati militis erat sororius, tantaque necessitudine confoederatus.

ombria, -e f. [umbra; cf. *milan*. ombria] *ombre*: REG. S. Mar. Vellat. 410 p. 276 (a. 1200): debent incidere III arbores . . . et non debent elevare -am unus supra alium dehinc in antea nisi de fico vel de scarlonibus vel de ropibus.

omecilio *indécl.* v. *omicidium*.

omega *oméga* (*lettre grecque*) dans le sens figuré de: *fin, terminaison*: ODO DIOGIL prof. 7 p. 8: Deum semper faciens alfa et -a suorum operum. SUGER. adm. 25 p. 187: ut qui initium est et finis, id est alpha et -a, bono initio bonum finem salvo medio concopularet. ALAN. INS. serm. p. 297: cui aptius quam divine essentie sperice forme aptatur proprietas, que est alpha et -a, principium et finis, principio carens et fine.

omelia, -e f. v. *homelia*.

omeliarius, -i m. v. *homeliarius*.

omeliaticus, -a, -um v. *homeliaticus*.

omen, -inis n. 1) *présage, augure*: a) *en général* (UGUTIO s.v. hostio: hoc -n, -nis, augurium): THIETM. 6,24 p. 304,2: si in duabus hiis rebus par -n apparet, factis completur. BABIO 339: [sternutat] -n erit.

b) *précisé par un adj. pour signifier*: a) *que l'augure est favorable*: DUDO Norm. II 13 p. 154: bono -ne auspicatus est bonoque initio coepit. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 109 p. 613,43: in cuius aggeris secretissimo latibulo felicitis -nis portendiculum . . . inhumatum. β) *que l'augure est défavorable*: GUILL. PICTAV. gesta 30 p. 68: post consultationem infausto -ne communicatam. GALTER. CANC. II,II 1 p. 80: nos autem sinistro -ne in preceps rapti. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 17 p. 970: -ne sinistro et infaustis avibus naves conscendunt.

c) *présage de malheur, mauvais augure*: RADULF. CADOM. gesta Tanocr. 71 p. 658: aspicientium stupent mentes -ne acti, actor ipse terretur. FULCH. hist. Hier. III 18 p. 666: tanquam aliquo -ne fascinati in fugam moti sunt. OTTO FRIS. chron. 4,27 p. 218,34: hoc, inquit [Attila], nobis -n est. He, inquam, aves, future cladis presage, urbem ruituram deserunt.

d) *sens affaiblis*: a) *indice, signe, indication*: WALAHFR. carm. 5,27,2 p. 382: arboris est altrix quondam vagina medulle,/ tibia germen habet, nempe bonum -n erit. HELM. 91 p. 178,10: rex Francie . . . venit ad locum placiti cons-

tituto die . . . Porro Cesar necdum venerat. Quod rex Francie accipiens pro -ne lavit manus suas in flumine ob testimonium quasi qui fidem pollicitam reddiderit. β) *promesse, gage*: EUGEN. VULG. syll. 2,2: aureus ordo . . . sacrați spermatis -n. EPIST. Worm. I 2 p. 18,6: illius ob nomen quem summum credimus -n/ da mihi quod petii, teneas quo gaudia celi. THEOB. VERN. Theoph. I 2 p. 487^D: Theophilus nomen; tenuit quoque nominis -n./ quippe malum cavet, cultum Deitatis amavit. GUILL. S. THEOD. epist. frat. M. D. 15 p. 76: nam et ipsum Montis Dei nomen bone spei preferit -n. CARTUL. S. Barth. Bethun. 8 p. 5 (c. 1190): -ne divine pietatis instructus.

2) *sort, destinée*: HRORSV. gesta 19 p. 205: -ne felici tenuit quoque culmina regni. BERTHA VIL. Adelh. 3 p. 757,15: cui humanitus impositio aviti nominis et divinitus collata est dignitas eiusdem virtutis et -nis. BRUNO MAGD. bell. 96 p. 89,13: episcopi scilicet unius nominis sed, ut ita dicam, non unius -nis; uterque enim Werinherus vocatur. GIRALD. topogr. III 28 p. 174: sunt episcopi qui non -n sed nomen, non onus sed honorem amplectuntur. CARM. schism. 1,38 (MHG, Lib. Lit. III p. 550): Victor, victoris nomen et -n habes. CARM. Bur. B 25,3: est velut unda maris vox. gloria. laus popularis./ -na sunt hominum tenui pendentia filo (cf. *Ov. ex Ponto* 4,3,35).

3) *circonstances, conditions d'un événement*: a) *heureuses*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1074 p. 277,12: non bono -ne quo egressus est, domum WORMATIAM revertitur. GILO hist. Hier. I 352: inde recedentes securi, nil metuentes / -ne felici loca vastabant inimici.

b) *désfavorables*: ADAM BREM. 3,43 p. 185,24: filii eius . . . hereditatem patris acceperunt, malo -ne BREMENSIS ecclesie. SERLO WILT. app. IV,I 25 p. 158: mors -n durum, presens grave, triste futurum.

omentum, -i n. *forme* omenta: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 27. *voir aussi* omestra.

1) *épiploon, membrane qui entoure les intestins*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 27: -a vel membrana, fylmena. ib. p. 44: -um, fylmen. UGUTIO s.v. hostio: hoc -um, -i, mappa ventris, scilicet membrana que continet maiorem partem intestinorum. MAURUS glos. p. 555: epar si adeo aquoso humore repleatur ut ipse humor cogat -um erumpere.

2) *intestin* (UGUTIO s.v. hostio: hoc -um . . . quandoque intestina dicuntur -a): RECEPT. B 87 p. 39: ut -um super inguinem sanes. WENR. carm. 48: est qui contactum latebris contemnat -um/ et centipellii cibus est vilissimus illi.

3) *ventre, entrailles*: AYNARD. p. 624: topantula vel -um est pance. FULCH. hist. Hier. II 11 p. 413: percussit Arabem unum sibi obvium in cuius -o cum ad terram . . . illum precipitaret, idem signum memoratum remansit.

4) *diaphragme*: ANGL. SAX. vocabul. I p. 65: -um, midhriðre.

5) *saucisson, cervelas*: AYNARD. p. 622: -um est toma-tula.

omestra, -e f. [*faute pour omentum*] *épiploon, mem-*

brane qui entoure les intestins: UGUTIO s.v. hostio: hec -a, id est mappa (cf. Roques, *Rec. gén.* I 413: omestrum, map-pam; GLOSS. Abba OM 3: omentum, mappa ventris).

omezia, -e f. v. omizia.

omfacinus, -a, -um [gr. ὀμφάκινοϛ] formes: confaci-nus: ANTIDOT. Glasg. p. 145. umfacinus: ANTIDOT. Sangall. p. 87. PAUL AEGIN. cur. p. 4,2; 4,25; 109,3 110,22 etc. umfacius: ANTIDOT. Sangall. p. 96 et 97. unfacinus: PAUL AEGIN. cur. p. 205,26.

1) *adj.*: a) encore vert, non mûr: PAUL AEGIN. cur. 7 p. 4,2: gallas umfacinas XXX. ib. 186 p. 110,22: galle umfacine nigre. ib. 215 p. 156,23: cicidon umfacinum 3 II.

b) (en parlant de l'huile) fait avec des olives vertes: ANTIDOT. Glasg. p. 145: oleo confacino ita conficis: colligis olivus in hotubie dum adhuc fuerunt, facis ex ea oleum si-cut est consuetudo in facturio. ANTIDOT. Sangall. p. 87: oleo leucino I, oleo umfacino VI. ib. p. 96: oleo umfacium italicum sest. II. PAUL AEGIN. cur. 197 p. 122,9: oleo mir-tino aut rodino aut umfacino.

2) *subst. n.*: huile d'olives vertes: PAUL AEGIN. cur. 183 p. 109,3: frontem ungere umfacino aut aliquo stiptico-rum.

omfacis, -idos f. [gr. ὀμφακίτιϛ] formes: onfacos: PAUL AEGIN. cur. p. 87,13. onifacus: COLL. Salern. II p. 277. umfacidos: PAUL AEGIN. cur. p. 125,14. umfacos: ib. 25 p. 158,7 umfacus: ib. p. 112,13 p. 120,21 etc.

noix de galle: PAUL AEGIN. cur. p. 125,14: umfacidos conbuste, est autem cavum ex quo nascitur quercus glans. ib. p. 87,13: galle onfacos. ib. p. 112,24: aquam da cum -i succo. ib. p. 120,21: sorbas siccas et umfacum siccum. ib. 30 p. 158,7: cicidos umfacos 3 V. COLL. Salern. II p. 277: idem facit pulvis ovi, masticis, boli armenice et sanguinis draconis, equaliter pulvis etiam solius onifaci idem facit.

omfacium, -i n. [gr. ὀμφάκιον] formes: omfaciu: ANTI-DOT. Augiens. p. 59. umfacium: PAUL AEGIN. cur. p. 35 123,26.

huile d'olives non mûres: ANTIDOT. Augiens. p. 59: iun-ci folium drag. I, -u drag. I. ANTIDOT. Glasg. p. 117: -um tracion. PAUL AEGIN. cur. 26 p. 11,13: murte 3 VII, -i, cal-citeos, comeos ana 3 III. ib. 159 p. 87,26: sinopis et lim-nia et -um secundum se et cum horum aliquo et spine egip-tie fructus [de uva]. ib. 198 p. 123,26: utilissimum vero est ad hoc umfacium, rus erithros et succus eius.

omfacomel, -lis n. [gr. ὀμφακόμελι] sirop de verjus et de miel: PAUL AEGIN. cur. p. 102,20: far cum aliquo stiptico-rum suorum ut malignanati aut myrtorum aut -lis aut ova sorbilis.

omfacomellitum, -i n. [gr. ὀμφακόμελι] boisson à base de verjus et de miel: PAUL AEGIN. cur. p. 119,6: in repres-so vero fluxu existente vinum dande austerum, non fe-brientibus quidem palmatianum aut amineum aut spatitin aut -o.

omicidium, -i n. v. homicidium.

omiciero v. omiziero.

omiculator, -is m. v. nomenclator.

omilia, -e f. v. homelia.

omilisis, -eos f. [gr. ὀμήλουσιϛ] forme omilysis: PAUL AEGIN. cur. p. 152,7 et p. 163,4.

5 farine de blé ou d'orge employée non cuite dans les em-plâtres: PAUL AEGIN. cur. p. 20,12: de lini semine et -eos in ydroleo cataplasmatibus. ib. p. 138,5: cataplasmare -i dia oxicratu et rodinu. ib. p. 153,2: in cataplasma positus cum -i et oximelle. ib. p. 152,7: fimum caprinum cum -yseos co-quens. ib. p. 163,4: ventres -ysi cataplasmare.

omina, -e f. v. hemina.

ominalis, -e qui dévoile l'avenir: JOH. SARISB. polict. I 13 p. 55,15: cum processeris, abscondita futurorum aves, quas -es vocant, tibi prenuntiabunt.

15 **ominaliter** [ominalis] en présage: NOTK. BALB. gesta 2,12: a filio per concubinam progenito, nomine gloriosis-simi Pippini a matre -r insignito, . . . captus et . . . morti dampnatus.

ominium, -i n. v. hominium.

ominor 1. 1) présager, augurer: UGUTIO s.v. hostio: -or, -aris, id est augurari.

2) (sens affaibli) conjecturer, estimer: OTTO FRIS. chron. 5,7 p. 240,3: fertur quod decollato eo lac, quod indulgentie a Domino invente signum esse -antur, cum sanguine ef-fluxerit. HERBORD. Otton. (MON. Polon. hist. II p. 79): epi-scopus itaque bene agendi semper avidus bene se venisse -atus, donariis ducem honorans baculum quoque dedit.

3) *part. passé* male -atus: *maudit, détesté*: a) employé comme *adj.*: LAMB. HERSE. annal. a. 1069 p. 106,6: per Deum orare ut se male -ata compede absolvant. b) em-ployé comme *subst. m.*: GUILL. PICTAV. gesta 25 p. 58: ni obstitissent . . . male -atos ex magna parte obruncavisset.

ominosus, -a, -um 1) qui comporte un augure, ayant un sens de présage (UGUTIO s.v. hostio: -us, -a, -um, plenus au-gurio): HRABAN. inst. cler. 3,17 p. 221,4: habet etiam [po-sitio siderum] futurorum regulares coniecturas non suspi-ciosas et -as, sed ratas et certas (cf. Augustinus, *De doctri-na christ.* II 29 [46]). PETR. BLES. epist. 65 col. 190c: quid de eiusmodi -is occursibus, de somniis.

2) fortuné, chanceux: UGUTIO s.v. hostio; -us . . . fortunatus.

ominose adv. par chance: UGUTIO s.v. hostio: -e id est fortunate.

ominum v. homo.

omissio, -nis f. 1) oubli: CARTUL. Carcas. IV p. 83 col. 1 (a. 1185): dabit mihi de fructu quartum, sine -ne.

2) omission, action de passer sous silence: THEOD. PA-LID. annal. prol. p. 51,37: plurimi . . . libri . . . in transposi-tione vel -ne nominum . . . in tantum a considerantibus va-riati inveniuntur ut vix sit aliquis qui concordet cum alte-ro. ABSAL. serm. 29 col. 177^A: tunc siquidem in talibus -ni-bus peccatum mortale facit contemptus prave voluntatis.

3) cessation: GUBERT. Nov. gesta Franc. IX col. 833^B: justam ratus, quam a barbaris rogabatur, belli -nem.

omitto, -misi, -missum 3. *formes*: homitto: FROTH. epist. p. 280,7. obmicto: CARTUL S. Mar. Avenion. 135 p. 157 (a. 1199). obmitto: FORM. Augiens. C 23. ACTA duc. Norm. 21 p. 105 (a. 1015–17). DIPL. Conr. II 112 (XI s. med.). UDALR. consuet. Clun. I 3 col. 646^D. etc. ommitto: 5 DIPL. Arnulfi 100 (a. 892). RATHER. Metr. col. 458^C.

laisser tomber: I) *abandonner*: A) *en parlant d'une personne, d'un lieu ou d'une chose*: 1) *lâcher, quitter*: ANNAL. Einh. a. 782 p. 61,20: -ssoque itinere, quo ad Sclavos ituri erant, ... ad locum in quo Saxones audierant congregatos, ire contendunt. NITHARD. hist. 2,3 p. 42: Karolus Francos inibi -ens. ib. 3,4 p. 98: ad suos, quos circa Parisium -serat ... rediit. ADALB. MAGD. chron. a. 954 p. 167,33: rex -ssa obsidione in Saxonia Natale Domini celebravit. GERH. AUG. vita Udalr. 10 p. 399,5: -sso vehiculo carpenti, equitando in servicium regis ... venit. GUILL. PICTAV. gesta 31 p. 72: ducatu et ensis ope simul -ssis, equorum velocitate saluti consulunt. 2) *laisser partir, donner congé à quelqu'un*: ib. 46 p. 114: hospitem ... donis onustum -sit. 10

B) *en parlant d'un bien: abandonner en faveur de quelqu'un, céder*: ACTA duc. Norm. 21 p. 105 (a. 1015–17): decimam cum beneficio sine depulsione his sanctis liberaliter obmitto.

C) *en parlant d'un sentiment, d'une attitude, d'une résolution: renoncer à, se départir de (suivi d'un compl. direct)*: GERH. AUG. vita Udalr. 1 p. 386,37: discendi studium non -sit. GERARD. MORES. delib. p. 159: -simus ... denticatas mortalium argutias. ADAM BREM. I 46 p. 47,10: nec tamen legationis sue ad gentes studium -serat. GUILL. PICTAV. gesta 40 p. 96: monitus ad obsequendum, mentem obstinatam non -sit. CARTUL. Marciniac. 249 p. 134 (c. 1115–23): -o calumniam quam querebam in vercheriam de Nucleo. BERNARD. serm. de sanct. 9 p. 41,9: religiosam -imus solitudinem.

D) *perdre*: LEO VERC. Leon. 2,54 p. 129: et male sutum/ tergus -it.

II) *omettre*: A) *négliger, oublier*: 1) *emploi transitif*: NITHARD. hist. 3,2 p. 84: res autem publica inconsultius quam oporteret, -ssa. TRAD. Fris. 1315m (a. 957–94): sin autem tres continuos annos ... -erint [censum]. ib. 1315p: tributum ... -erint. CARTUL S. Mar. Avenion. 135 p. 157 (a. 1199): ut autem nichil obmictatur quod operi pontis ... possit profficerere. 2) *suivi d'un inf.*: WALAHFR. exord. 23 p. 502,36: sacerdos, quotiens in die missas facit, communicare non -it. DIPL. Zwent. 79 p. 217,37 (a. 900; spur.): quod etiam ... idem prefatus comes facere non -sit. RATHER. Metr. (rec. A) col. 463^D: interiora tue curare non -ebas ... anime. ACTA duc. Norm. 3 p. 72 (a. 968): ut ... misericordem Dominum exorare non -ant pro nostra ... salute. UDALR. consuet. Clun. III 3 col. 737^A: nunquam -unt induere capellum.

B) *passer sous silence, ne pas exprimer*: 1) *suivi d'un compl. direct*: HRABAN. epist. 39 p. 477,15: septuaginta

vero editionem in plerisque locis -si. GODESC. SAX. opusc. gramm. II p. 425,23: ille versus -endus est penitus. TRAD. Corb. §329 (XI s. med.): alii XI, quos causa brevitatis hic obmitto. UDALR. consuet. Clun. I 8 col. 653^B: «Gloria in excelsis Deo» nunquam -itur nisi in Adventu Domini. GUILL. PICTAV. gesta 37 p. 86: ut alia plurima -am. 2) *suivi de de et l'abl.*: DIPL. Conr. II 112 p. 157,21 (XI s. med.; spur.): de aliis rebus non obmittamus. LEGEND. Steph. minor p. 393: de antiquis, que jam comprehendi nequeunt, -entes. GERH. STED. annal. p. 205,5: ut de aliis -amus, in conciliis ... adeo celebris habitus est. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 107 p. 613,2–3: de omnibus igitur filiis ... et filiabus ... -entes.

part. passé -ssus employé comme adj. dans l'expression -ssa persona: quelconque: CARTUL S. Cyr. Nivern. 28 p. 59 (a. 817): si nos ipsi ... seu obmissa quelibet persona, qui contra hanc donationem ullo unquam tempore venire ... conaverit. CARTUL. Sangall. I 291 p. 271,24 (a. 825): si quis vero ... quod si ego ipse ... aut aliquid de heredibus ... meis seu qualibet extranea vel -a persona, qui contra hanc traditione venire temptaverit.

III) *ne pas faire*: A) *s'abstenir*: THIETM. 7,17 p. 418,14: quia ille hoc prohibet et sui milites ... talia fieri non paciuntur, invitus -o.

B) *avec une négation et suivi de quin et le subj.: ne pas manquer de*: VITA Leb. 5: non possum -ere quin ad conventum hunc veniam, quia ipse Christus Jesus mihi precepit. REGINO chron. pref. p. 2: prefatiunculam nullatenus -at quin eam ... annotari faciat. VITA Mathild. II 20: auctor huius dictatus non -eret, quin tibi ... prosperitatis plus exoptaret. HILDEGARD. epist. I 51 col. 266^C: sicut enim terra in tempore viriditatis non -it quin fructum afferat.

C) *cesser*: CONSUET. Trev. 30: postquam sonare tintinabulum -serit cellerarius, qui prestancior videtur ceteris, vadit ad mensam abbatis. UDALR. consuet. Clun. III 29 col. 775^A: signa, que defunctum efferendo statim pulsari sunt inchoata, non prius -unt quam sacerdos recesserit a sepulcro.

D) *sens substantivé dans l'expression gesta et -ssa: ce que l'on a fait ou non*: WIPPO gesta prol. p. 7,16: in actis eorum quos notat vulganda sunt tam gesta quam -ssa.

IV) *ne pas avoir, ne pas posséder*: FUND. Werth. p. 167,9: decretum est, monachos monasterii illius heredes esse oportere ...; Bertoldum vero ut iniustum invasorem juste illud -ere. CHRON. Salern. 14 p. 20: suus natus carni habebat et tamen fortitudinem -serat. EGBERT. LEOD. rat. I 729 p. 132: vas commune vel immundum, quod operculum -sit, est os stulta loquens.

V) *remette (une faute), pardonner, absoudre*: RATHER. ?exh. col. 448^A: si quam vitio tepiditatis mee vel incuria contraxerunt vel contrahunt labem, -e. CHRON. Salern. 123 p. 138: misericors Deus delicta illorum que in suo Domino gesserunt -sit.

omizia, -e f. [homicida; refait sur l'anc. port. omizio]

formes: homizia: Doc. Port. reg. I 301 p. 396 (a. 1169).
omezia: ib. I 157 p. 188 (a. 1137–39). *absolution après composition*: Doc. Port. reg. I 157 p. 188 (a. 1137–39): si dixerit hominem aut mulier ad vicinum vel ad vicinam suam cegulu de fuan aut cegoonia cum fuan et non poterit octurgare cum exquiricione pecte XXX solidos ad palacium et exeat -eziam et in alio denosto nulla calumpnia erit. ib. 301 p. 396 (a. 1169): si homo aut mulier dixerit ad suum vicinum vel ad suam vicinam zegulo de foan aut zegoonia cum foan et non potuerit outorgar cum inquisitione pectet XXX solidos ad palacium et exeat homiziam et in alio denosto nulla calumpnia sit. *voir aussi* omiziero et omizio.

omiziero *indécl.* [*homicidium*; cf. *l'anc. port. omizio*]

formes: homicieiro: Doc. Port. reg. I 252 p. 309 (a. 1155–57). homizeiro: ib. I 263 p. 326 (a. 1157–69). omiciero: Doc. Sanc. Maior. app. III 78 p. 422 (a. 1029). omizieiro: Doc. Port. reg. I 265 p. 331 (a. 1157–69).

1) *subst. m.*: *celui qui fait violence*: CARTUL S. Emil. Cocul. 49 p. 59 (a. 955): si venit -o aut pignos de fueras in Barrio aut in Bervia potestatem aut homo villano pro pignos saccare per forcia, pariat sexaginta solidos. Doc. Sanc. Maior. app. III 78 p. 422 (a. 1029): ordinavit . . . ut dedisset ipso -ciero ad domno Pelagio in iure suo . . . ; quando vidit . . . ipso -ciero . . . in iure suo miserunt eum in sua carcere. 2) *adj.*: *absous après composition*: CARTUL S. Petri Arlan. 95 p. 177 (a. 1135): si non potuerit se salvare, exeat -o et pectet omicidium . . . ; pectet septuaginta et V solidos et fiat -ciero. Doc. Port. reg. I 252 p. 309 (a. 1155–57): qui in termino de Fresno filia aliena rapuerit extra sua voluntate que pectet a rancuroso XXX m° et exeat homicieiro. ib. 266 p. 334 (a. 1157–69): qui in termino . . . filiam alienam rousar extra sua voluntate, quomodo pectet a palacio CCC solidos et exeat -o de suos parentes. *voir aussi* omicia et omizio.

omizio *indécl.* [cf. *anc. port. omizio*] *violence*: Doc. cath. Ovet. 13 p. 50 (a. 891): ut nullus . . . infra istis terminis per nulla calumpnia neque pro -o neque per pignora . . . non intret infra ipsos terminos de illo coto. v. *omizia*.

ommaculo 1. [ob et maculo] *ici forme* obmaculo. *maculer, souiller*: RUODL. carm. III 36: [cepit c]alcare latus -are cruore.

ommitto 3. v. *omitto*.

ommutesco 3. v. *obmutesco*.

omnedicibilis, -e [omnis et dicibilis] *qui peut tout dire*: CARTA episc. Noviom. a. 1094 (Gallia christ. III pr. 20 col. 59): -i Spiritus sancti gratia inflammatum.

omnero 1. v. *onero*.

omnibenignitas, -tis f. [omnis et benignitas] *générosité suprême*: ROLAND. BANDIN. sent. 24,50: ascribitur ei [sc. Deo] omnipotentia, omnisapientia, omnibonitas . . . ; -s intelligitur in Spiritu sancto.

omnibenignus, -a, -um [omnis et benignus] *totalement bon, totalement bienfaisant*: HILDUIN. transl. Dion. IV 20

p. 219,2: -as substancias. GUILL. S. Theod. adv. Abelard. col. 259^A: omnisapiens Pater, omnisapiens Filius, omnisapiens Spiritus sanctus, -us Pater, -us Filius, -us Spiritus sanctus.

omnibonitas, -tis f. [omnis et bonitas] *bonté suprême*: ROLAND. BANDIN. sent. 24,50: ascribitur ei [sc. Deo] omnipotentia, omnisapientia, -s.

omnicanens, -tis [omnis et cano] *qui produit tous les chants*: RADBOD. TRAJECT. carm. IV 60 p. 168: mundus ubi adversos cum precipitatur in axes/ atque parallelis cursibus astra fremunt,/ vera apud ethereos reboat tum musica cyclos/ -s, numeris et comitata suis.

omnicastus, -a, -um [omnis et castus] *tout à fait pur, tout à fait saint*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) I 4 p. 172,8: quando incorruptibiles et inmortales erimus . . . semper cum Domino secundum sermonem erimus, visibili quidem eius divina apparicione in -is theoriis . . . persplendente.

omnicausalis, -e [omnis et causalis] *qui est la cause de tout, qui est à l'origine de tout (en parlant de la Providence)*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) I 7 p. 176,14: omnia autem simpliciter et interterminaliter in ipsa existencia comprehendit, omnimodis unius ipsius et -is providencie benignitatibus.

omnicernens, -tis [omnis et cerno] *qui voit tout*: BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 14: est quidem Deus . . . omnipotens, . . . -s, omnium provisor.

omnicolendus, -a, -um [omnis et colo] *qui doit être honoré par tous*: CARM. XII s. (Migne P. L. 163 col. 27^B): magnificandus et -us ubique timendus,/ . . . nomine Paschalis venerandus vir specialis.

omnicolor, -is (*au fig.*) *de toutes les couleurs*: THEODULF. carm. II 276 p. 458: dogmatis hic tunicam tibi circumspectio cingat,/ virtutum -r hec super ephod eat.

omnicreans, -tis 1) *adj.*: *qui crée toutes choses*: CARTUL S. Vict. Mass. I p. 87 (a. 1040): -tis Dei. BERNARD. MORL. Trin. 644 p. 26: -s opifex verbo Deus est operatus. 2) *subst. m.*: *créateur de toutes choses, Dieu*: CARTUL Sax. 781 t. II p. 520 (a. 943): Admundus -tis disponente clemencia . . . Angligenarum . . . rex. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,241 p. 25: -tis opem flexa cervice precemur. PURCH. Witig. 200: regalem fiscum . . . / ad laudem matris nobis dedit -tis. HENR. AUG. planct. 1940: ubi se longe disjunct [Adam] ab -te.

omnicreator, -is 1) *adj.*: *qui crée toutes choses*: a) *se rapportant à Dieu* (FULCO. MELD. epist. IV 69 p. 218: -r et omnipotens hec nomina soli convenere Deo): EGBERT. LEOD. rat. I 1024 p. 164: quam bene disposuit mundum Deus -r. BERNARD. MORL. Trin. 527 p. 23: hic faber est fabrica, mundi Deus -r. b) *qualifiant le Christ*: HILDEB. myst. miss. col. 1187^A: hoc sacramento nos commemorare fate-mur/ quod mortem tulerit -r homo.

2) *subst. m.*: *créateur de toutes choses, en parlant de Dieu*: FLODOARD. triumph. Antioch. I 15 col. 567^D: illa re-

fert contra cur noluit -r/ Adam cultorem paradisi degere solum. ARNULF. MON. del. cleri 391: -is logos ardens lampat ut ignis. WARN. BASIL. synod. 382 p. 217: -em sanctum violando pudorem/ plebs irritavit que per deserta meavit. BERNARD. MORL. Trin. 141 p. 12: tres Deus est, est tres Dominus, tres -r.

omnicreatrix, -cis [omnicreator] *créatrice de toutes choses*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) XII 2 p. 283,17: dominatio vero non peiorum eminentia tantum, sed et omnis bonorum eiam et benignorum omnimoda et -x, et vera et incasualis confirmatio (gr. πανκτησία).

omnicremus, -a, -um [omnis et cremo] *dévorant, qui brûle tout*: JOH. ALT. Arch. VII p. 345: tutius indomitis animam fudisse lacertis/ Herculis et Siculo rursus mugire juvenco./ quam jecur -o fricuisse libidinis igne.

omnidatrix, -cis [omnis et datrix] *totalement généreux, qui donne tout*: ARNULF. MON. del. cleri 84: omnia mundantem letanter porrige stipem:/ -x hilarem locupletat dextra datorem.

omnidives, -itis [omnis et dives] *plein de richesses*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. cel. XIII) p. 953¹ (éd. Chevallier): omnis beneordinis visibilis et invisibilis ordinalis principalitas proprie lucidationis splendore primo ahparenter -itibus effusionibus superconstitutis substantiis ostenditur. (gr. πανολβιας).

omnifactor, -is [omnis et factor] *qui fait toutes choses*: CARM. Cantabr. 12,1a,1: vite dator, -r/ Deus, nature formator.

omnifariam adv. *forme omniphariam*: ALAN. INS. ier. p. 227.

1) *de tous côtés*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,52: tumultuose -m arreptis armis pugnaces eos pre-stolabantur.

2) *absolument, entièrement*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 282,1: minax et -m terrificus. LANFR. comm. Pauli col. 158^B: non quia doctrinas eorum -m improbet (in multis enim sacris litteris concordant). PETR. VIENN. ?except. I 26 p. 306: ab ecclesia, cuius episcopus est, -m vindicetur. ALAN. INS. ier. p. 227: Deus omniphariam simplex est. HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo p. 21,9: secundum possibile nichil pretermisi in vita, immo -am affectavi fieri (παντάπασιν).

omnifarius, -a, -um *forme omnipharius*: STEPH. TORNAC. carm. 181 p. 290.

1) *au sing.*: a) *de toute sorte (nuance qualitative)*: GUILL. MALM. gesta reg. II 207 p. 260: quis enumeret ceteros -e conditionis et professionis sanctos? STEPH. TORNAC. carm. 181 p. 290: ut, post omnipharie genus discipline/ capiat sententiam pagine divine. *expression* -a laude: TRANSL. Tiburt. p. 393,23: beatissimi et -a laude dignissimi Sebastiani. ADAM EYNS. Hugon. 5,18 p. 357: -a laude dignissimo Ricardo Norhamtonie archidiacono. b) *total, complet*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 320,5: -a mo-

rum honestate. ALGER. LEOD. miseric. III 42 col. 951^C: -a est similitudo. OBERT. SCRIBA a. 1186, 342 p. 131: -am facultatem tibi tribuo emendi, vendendi . . . , negocia faciendi.

2) *au plur.*: *de toutes sortes, de toutes espèces (nuance quantitative)*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 287,22: -a suorum scrutinia et consilia conferendo diligentissime se premunivit. HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo p. 17,3: ydolis -is et nugis implet nos plurimis (παντοδαπός).

omnifarie adv. *de toute façon*: DIPL. Caroli II 242 t. II p. 49,15 (a. 862): quoniam -e rationabiles esse inspeximus.

omnificus, -a, -um [omnis et facio] 1) *actif, capable de tout faire*: a) *en parlant des mains*: BERNARD. SILV. mundi univ. II 14,182 p. 71: ductoresque pedes -asque manus. b) *en parlant d'une chose*: JOH. ALT. Arch. VI p. 334: -o facta nature pocula torno.

2) *affairé, qui s'agite en s'occupant de tout*: WALTH. MAP carm. 446 p. 119: discurrit impiger, vadens et veniens/ . . . solus -us et nihil faciens.

3) *(par extension) changeant, d'où trompeur*: JOS. ISCAN. bell. Troian. II 435: -o vultu mentita favorem/ amplexum in planctus solvit.

omnifinis, -is f. [omnis et finis] *terme suprême, accomplissement parfait*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom. II 1) p. 178,13: nobis ostensum est, quod per omnes semper deidecoras Dei nominationes non partim, sed in toto omni perfecte et integre plene divinitatis a sermonibus ymnificatur, et omnes ipsas inpartite, . . . universaliter, . . . -is et omnis deitatis disponere (gr. όλοτέλους).

omnifluus, -a, -um [omnis et fluo] *qui regorge de (et l'abl.)*: VINC. KADL. chron. p. 200: non bene te noscis, bona si qua forinseca poscis: omnibus -o dives in orbe tuo.

omniformis, -e *qui a ou qui prend toutes les formes*: 1) *sens concret*: BERNARD. SILV. mundi univ. II 3 p. 38,99: Oyarses igitur circuli, quem pantomorphon Grecia, Latinitas nominat -em, formas rebus omnes omnibus et associat et ascribit. *par métaph.*: SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 536,31: quasi collectis floribus -is generis de prato scripturarum.

2) *sens abstrait*: HENR. ARIST. transl. Plat. Meno p. 11,18: ita . . . de virtutibus: tamen etsi multe et -es sunt, unam utique quam speciem eandem universe habent. RICHARD. S. VICT. Trin. III 24 p. 158,13: illa -is et omnifaria magnitudinis coequalitas in illa summa Trinitate. ib. V 9 p. 206,20: -em veritatis contemplationem non habet. id. jud. pot. 5 p. 146: iudicium itaque huius vite videtur uniforme . . . Illud autem quod datur in hominis morte videtur esse multiforme, non tamen -e.

omniformiter adv. [omniformis] *de toutes les façons*: RICHARD. S. VICT. trib. pers. p. 184,10: recte ergo ceterorum concordia dicitur, in quo habitudinis uniformitas -r invenitur.

omniformitas, -tis f. [omniformis] *faculté de paraître*

sous toutes les formes: RICHARD. S. VICT. Trin. III 24 p. 158,2: quam sit incomprehensibilis illa -s summe coequalitatis.

omnifruktifer, -era, -erum [omnis et fructifer] qui porte toutes sortes de fruits: PETR. COMESTOR serm. VIII col. 1744^B: ligna campi -a in domo Dei.

omnigenus, -a, -um forme gén. plur. omnigenium: ACTA duc. Norm. 42 p. 147 (a. 1015–26). omnigenum: infra I A 3.

1) *adj.*: A) (avec un subst. plur.): de toutes espèces, de toutes origines: 1) en parlant de choses: de tous genres, de toutes sortes: NOTK. BALR. gesta p. 23,21: aulam . . . -is ornata palliis. ODO CLUN. occ. III 213 p. 37: floribus -is. THIETM. 1,6 p. 10,11: -arum . . . arcium scientia . . . precellens. DIPL. Henr. IV 223 (a. 1069): predia cum -is . . . utilitatibus. FULCH. hist. Hier. III 38 p. 752: dives enim erat valde -arum rerum possessione. PETR. VENER. epist. IV col. 342^A: -orum fructuum esum.

2) en parlant de personnes: de toutes races: VITA Audomari 1 p. 753: dominum nostrum Jesum Christum ad docendas redimendasque -as gentes misit ad terras. DUDO Norm. 1 v. 12 p. 122: gentes -e ferunt decenter.

3) à noter le gén. plur. en -um pour omnigenorum: VITA Liutb. 29 p. 34,7: diabolus incesta prodens conjugia -umque malorum crimina. ACTA duc. Norm. 42 p. 147 (a. 1015–26): omnigenium nationum. DIPL. Henr. IV 267 (a. 1074): -um armorum munitione. RADULF. CADOM. gesta Taner. 91 p. 670: inter et -um vires Mahumicolarum. HERBORD. Otton. (MON. Polon. hist. II p. 73): -um . . . frumentorum et leguminum.

B) avec un subst. sing.: 1) varié, divers: a) en général: ODO CLUN. occ. II 1004 p. 60: gemmam -am coacervet. GERH. AUG. vita Udalr. 1 p. 387,38: -o . . . decoramine ornare. MON. Polon. hist. II p. 768 (a. 1000): imperator a duce Sclavonico . . . xeniis -i census . . . donatur. RADULF. TORT. mirac. Bened. 24 p. 316: -o bellorum tumultu personantes. à noter l'emploi pléonastique avec genus: RATHER. prel. IV col. 271^B: -oque egritudinum genere confectum. b) caractérisant un terme abstrait: THEODULF. carm. 39,19 p. 531: decus -um. RUOTG. COL. 2 p. 3,36: -a animi . . . industria. DIPL. Otton. I 417 (a. 972): -a . . . consiliorum sollertia. PETR. DAMIAN. epist. III 3 col. 290^C: tanta -e eruditionis sapientia polles. HUGO FLAV. chron. II 30 p. 402,41: -a . . . dulcedinis et devotionis instantia.

2) sens plur.: toutes sortes de: ADREVALD. mirac. Bened. 20 p. 47: -a supplicantes prece.

3) n'importe quelle sorte de: CORP. consuet. monast. I p. 354 (post 821): -am jurationem inter eos nec audiri nec presumi a quoquam. DIPL. Henr. IV 296 (a. 1077): ut . . . marchiam possideat, obtineat et -a lege et quo sibi placeat jure utatur. EKKEH. URAUG. chron. univ. a. 1106 p. 236,32: tam -e religioni quam catholice defensionis non mediocriter deditus.

II) *subst.* à l'abl. plur. dans un emploi adverbial: à tous

les genres grammaticaux: EKKEH. IV bened. I 26,26: Pneuma, Ruha, Flatus viget -is vocitatus (cf. gloss.: grece neutrum, ebraice femininum, latine masculinum in virtute pari viget).

omnigene adv. [omnigenus] de toute façon: ERMENR. Sval. 8: licet -e sit nobis incognitum, quid unusquisque mereatur.

omnijugus, -a, -um [omnis et jugum] tout à fait contraignant: CARTUL. Seon. 1 (Mon. Boica 2 p. 123,26) (a. 999): absque -a contradictione . . . loca . . . quietus possideat.

omnilaudus, -a, -um [omnis et laudo] qui mérite toutes sortes de louanges: HILDUIN. transl. Dion. VII 4 p. 37,16: dicere opinor, venerandam eam et superlaudabilem et -am thearchiam (gr. πανεύφημον).

omnilinguis, -e [omnis et lingua] qui parle toutes les langues (en parlant des Apôtres le jour de la Pentecôte): RADULF. ARD. homil. 72 col. 1939^C: Spiritu sancto operante, repente timidi fiant audaces . . . , elingues -es.

omnilogus, -a, -um [omnis et logos] en toutes langues: HONOR. AUG. spec. col. 818^D: angeli se cum magno fulgore luminis et -a voce laudis hominibus demonstrabant.

omniluceus, -tis [omnis et luceo] qui illumine tout: HILDUIN. transl. Dion. XV 2 p. 64,18: de sensuali enim igni est dicere, in omnes et per omnes inmixte venit et precellet omnibus; et -s cum sit simul est et sicut occultus.

omnilunium, -i n. [omnis et luna] pleine lune: REMIG. comm. Mart. Cap. VII 373,7 t. II p. 192,15: duobus modis dicitur apud Grecos panselenos, id est -um et pleroselenos, id est plenilunium.

omnimaestas, -tis f. [omnis et majestas] majesté suprême: GERH. NOVIT. 24: si hominis jam in Deum glorificati arbitrantur non eandem gloriam, omnipotentiam, omnisapientiam, omnivirtutem, -em, que est Patris altissimi.

omnimodatim adv. [omnis et modus] de toutes les façons, en tous points: VITA Mach. p. 140: -m indignum judicans. ADALBOLD. comm. Boet. consol. III 9 p. 410, note 20: vidit mundum perpetua ratione regi, quia intellexit illum per sapientiam Dei, non tantum factum esse, sed etiam -m gubernari.

omnimode adv. 1) de toutes les façons, par tous les moyens: CERBAN. transl. Max. II 90: -e autem ad omnes certant ut a Deo miseri homines separentur. ALAN. TEWKES. Thom. 27 p. 23: ei, qui pro nobis omnibus dimicat, -e est succurrendum.

2) absolument, totalement: BULLAR. Cas. p. 38 col. 2,15 (a. 898): -e a vita eterna privetur. DIPL. Otton. I 364 (a. 968): procul dubio omnipotentem Deum retributorem -e nobis fore non titubamus. MIRAC. Aigulfi 18 p. 762^E: diu spe sobolis procreande frustratus -e. CERBAN. transl. Max. III 90: -e vitium ex anima extirpabis. GUBERT. Nov. vita III 3 p. 136: erat autem ille Godefridus juvenis -e pulcher. v. aussi omnimodis et omnimodo.

omnimodis adv. 1) de toutes manières, par tous les

moyens: CARTUL. Gemet. 2 p. 3 (a. 838): si ... res Deo ... devotas ... ad pristinam rectitudinis normam reducere -s satagimus. DIPL. Ludow. Germ. 47 (a. 848?): illud tamen -s precipientes, ut cum maxima cautela et diligentia consideretur, ne etc. BULLAR. Cas. II p. 30 col. 2,15 (a. 861): -s imprecamur ut ... rationem Deo reddat. HIST. sept. sap. II p. 88,18: qui cum nubere volens a me super hoc consilium quereretur egoque -s id facere dissuaderem.

2) *absolument, totalement*: a) *portant sur un adj.*: RATHER. conf. col. 409^A: impossibile -s erat. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 20 p. 246: audita est nefandissima heresis, sancte ecclesie catholice contraria -s. *spéc., exprimant le superl.*: très: RIMB. Ansc. 12 p. 34: quia [diocesis illa] -s parva erat. b) *portant sur un verbe*: RATHER. conf. col. 422^B: quod me non fecisse confiteor -s. LIUTPR. antap. I 32 p. 25,3: cum ... evadendi spes illi -s negaretur. *à noter l'emploi de -s dans le second terme d'une formule dont le premier terme est négatif: non seulement ... mais en tout cas*: LUPUS epist. I 3 p. 14: erant ... doctores egregii, nedum non spernendi, verum -s audiendi atque sequendi. *à vrai dire ne ... pas, mais bien plutôt*: WIDUK. 3,53 p. 132,19: pacem quidem eis nequaquam negare, sed -s dare non posse. c) *portant sur une négation: pas, rien du tout*: HRABAN. epist. 52 p. 506,40: quia non -s omnium fecerunt mentionem. AGIUS comput. 6,19 p. 941: hinc nihil -s te permittit dubitare. THANGM. Bernw. 22 p. 769,3: neque canonice ibi synodum habere aut aliquid constituere sine consensu proprii episcopi potuit, nec -s synodum canonice dici poterit. d) *dans les formules diplomatiques*: TRAD. Fris. 186 (a. 802): -s absque ulla fraude vel ingenio ita ut veracissime ... scirent, ita in palam adnuntiarent. COD. Ar. 115 p. 166,1 (a. 1022): in eorum jus et dominium -s transfundimus. CARTUL. templ. Dozenc. A 1 p. 3 (a. 1133): donamus atque laudamus et -s concedendo auctorizamus.

omnimodo *adv.* *tout à fait, totalement*: WETT. Gall. 26 p. 270,34: aliquid extra regule tramitem deviare -o indignum fuerat. CARTUL. Andegav. III, 1 p. 1,5 (a. 1028): in ceteris virtutibus -o procreatricem suam ... extollit. GERARD. MORES. delib. p. 259: denique Deus -o Spiritus est. IVO epist. I p. 34 (a. 1091): consilium mihi fuit electioni eorum non -o assensum prebere, donec certus fierem de Gaufridi depositione.

omnimodus, -a, -um 1) *de toutes sortes, de toutes natures*: a) *devant un subst. plur.*: RATHER. conf. col. 397^C: contagionibus fuscatus -is. CERBAN. transl. Max. pref.: collegium ... -is divine pagine doctrinis abundat. CARTUL. Ursicampi 465 p. 286 (a. 1131): silvam ... tam ad extirpandum quam ad alios -os usus. DIPL. Henr. IV 368 (XII s. med.; spur.): ut ... monasterium ... cum talibus bonis ... in molendinis. in -is utilitatibus ... susciperemus. CARTUL. Baioc. I 143 p. 173 (a. 1165-81): concessimus ... -as libertates illas in foresta de Nuilleio ... videlicet herbagium, pasnagium.

b) *devant un subst. sing.*: CARTUL. Icaun. I p. 54 (a.

847): urgente -a inopia. RATHER. epist. 7 (NA IV) p. 180: post spoliatos omni substantia presbiteros et -i ordinis clericos. BULLAR. Rom. I p. 275 col. 2,3 (a. 974): -e benedictionis gratiam ... consequi mereatur. ACTA com. Bellimont. 7 p. 10 (a. 1153): postulavit ... ut ... medietatem -e consuetudinis vel exactionis et tallie ... accipiat.

2) *total, absolu*: a) *en parlant d'une action*: ANAST. chron. p. 122,34: in -am eiectionem sancti Chalcedonensis concilii. CHRON. Salern. 108 p. 121: Barensum potentatus -a dissolutio. PETR. VENER. Sarac. II col. 703^B: Babylonis -am ... destructionem.

b) *en parlant d'une abstraction*: a) *en général*: BULLAR. Cas. II p. 35 col. 2 (a. 883): Domino ... juravit fidelitatem atque -am reverentiam. CARTUL. Apt. 59 p. 191 (a. 1006): veto -a prohibitione. GUIBERT. Nov. vita 1,11 p. 33: cum in -a paupertate se deprimant. ANDR. CAPELL. amor. I 6 F p. 142: -am conjugatorum affectionem. β) *à propos de la Trinité ou de l'Eglise*: GODESC. SAX. div. II p. 299,24: in ipsis tribus personis -a equalitas et -a parilitas. BERNARD. serm. de temp. 6 p. 491,8: gloriosam ... Ecclesiam non habentem ... rugam ob -am plenitudinem sui.

c) *dans des expressions juridiques*: a) *concernant la pleine propriété*: TRAD. Reichersb. 34 (XII s.): tradidit ... ad -am proprietatem predium. CARTUL. Trappe p. 590 (a. 1189): pro -a aquietatione eiusdem terre. ACTA Phil. Aug. I 314 p. 378 (a. 1190): ut -am in perpetuum sortiatur firmitatem. β) *-a libertas*: CARTUL. Remens. p. 263 (a. 1113): ecclesiam sancti Petri de Ruminaco, cum -a libertate dotis sue. DIPL. Henr. III 408 (XII s.; spur.): ecclesiam ... cum -a sui libertate et integritate. γ) *-a iustitia: pleine justice*: CARTUL. S. Ben. Divion. 429 p. 206 (a.1111): Hugo dux Burgundie indulsit monachis ... -am iusticiam de quodam manso. CARTUL. Carit. 90 p. 194 (a. 1199): habebit in eadem domo -am iustitiam. *à noter également*: INNOC. III reg. 174 p. 258,16: -am potestatem omnemque iusticiam et universas consuetudines nundinarum ... vobis concessas ... roboramus.

omnimorbia, -e *f.* (*plante*) *polium (Teucrium Polium L.)*: UGUTIO *s.v.* on: dicitur -a, -e ... quedam herba sic dicta quia multis morbis subveniat. *ib. s.v.* polis: polyos, quedam herba que a Latinis dicta est -a quia multis morbis subveniat.

omnimundus, -a, -um [omnis et mundus] *qui purifie totalement, complètement pur*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) III, III 10 p. 107,11: quoniam, sicut sermones dicunt, qui lotus est, non indiget alterius nisi summorum, id est, novissimorum eius lavacionis, qua summitate mundacionem -am habebunt deivisi.

omnimunde *adv.* [omnis et munde] *avec un coeur totalement pur*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) III, III 12 p. 110,16: inde Dei imitacio istius sacroperacione dignos postulat fieri, et ipsi Christo assimilari divina perficere, et dare -e, et sacrorum participantes sacridercenter accipere (*gr.* πανάγως).

omnino adv. forme homnino: CARTUL. S. Petri Arlan. 53 p. 111 (a. 1048). 1) *tout à fait, entièrement:* A) *portant sur un verbe:* 1) *en général:* RIMB. Ansc. 3 p. 22: quem ille sanctum Johannem esse -o credidit. PS. ADALBOLD. Walb. col. 551^{B-C}: cur ... de tua vita sic -o desperas. HUGO S. VICT. didasc. VI, 13 p. 130,8: dignum magis est -o silere ... quam aliquid imperfecte dicere. 2) *sur un verbe de volonté: expressément:* DIPL. Ludow. Germ. 147 p. 205,35 (a. 873): in usus prescriptorum fratrum concedimus -o precipientes, ut etc. DIPL. Karoli III 142 (a. 886): decernimus atque -o sancimus, ut etc. S. STEPH. decr. I 16: interdicimus -o ut nullus ad ledendum aliquem evaginet gladium. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 312,10: hoc -o rex Heinricus ... ne fieri posset, impediabat. *sur un verbe de donation: sans restriction, de toutes façons:* THEOD. CARNOT. comm. Boet. Trin. p. 12,42: cum dicimus: hoc tibi -o concedimus, i.e. sine respectu et sine aliqua occasione.

B) *portant sur un participe ou un adj.: complètement:* 1) *part. passé:* LIB. Domesd. (Dorset) fol. 75a: domus ... sunt -o destructe. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. III 7-8 p. 209: a vino -o possessus fuerat. ALAN. Ins. serm. p. 281: hoc est sigillum religionis nostre ... sed nunc -o amissum. 2) *adj.:* HROTSV. Agn. 352 p. 102: ignorat tamen -o dubius, super illa/ quid sibi sectandum. CERBAN. transl. Max. IV 41: anime ... amice Dei -o sunt hec aliena. *donnant à l'adj. le sens d'un superl.:* EIGIL. Sturm. 17 p. 374,18: fratres bonum ex ipsis -o fratrem ... elegerunt. *au superl.:* RUOTG. COL. 36 p. 37,33: cunctis -o jucundissimi usibus oblectavit.

C) *portant sur un adv.:* TRAD. Fris. 426 (a. 819): deinde -o humiliter postulavit. *au superl.:* GODESC. SAX. div. I p. 160,4: -o certissime.

D) *accompagnant omnis ou totus: absolument tout:* ACTA duc. Norm. 139 p. 316 (a. 1057): dedi etiam molituram ipsius ville totam -o. *spéc., renforçant l'expression omni modo:* BERENGAR. TURON. coena 20 p. 42: omni -o modo impassibilis, incorruptibilis.

E) *emploi spécial devant un subst.: équivalent à omnis:* CARTUL. Carcas. IV p. 69 col. 1 (c. 825): de -o rebus meis, quod visa sum habere.

F) *sens négatifs (renforcement d'une négation):* 1) *devant un verbe:* a) *avec nec ou non: pas du tout:* RIMB. Ansc. 12 p. 33: nec -o voluit ut vicini episcopi ... aliquid potestatis ... haberent. BERNARD. precept. 6 p. 257,27: illud ... quod non ab homine traditum, sed divinitus promulgatum, ... mutari -o non patitur. b) *avec nihil: rien du tout:* HRABAN. epist. 5 p. 389,19: nemo potest calumniam ... devitare, nisi qui -o nihil scribit. LIB. Domesd. (Dorset) fol. 298a,1: nil -o reddunt. *à noter nihil -o non: absolument tout:* BERNARD. serm. de temp. 8,5 p. 429,8: solus hoc potest ille, qui nihil -o non potest. c) *avec nunquam: absolument jamais:* ANON. gesta Hung. c. 6: quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni -o priva-

rentur. d) *devant un verbe de sens négatif: pas du tout:* AGIUS vita Hath. 16 p. 172,18: hoc se -o nolle. HROTSV. lib. II epist. 7 p. 108: fateor -o nescire. PETR. DAMIAN. carm. B 4,18 p. 87: vivunt morti, volunt mori sed -o nequeunt. e) *dans une subordonnée de sens négatif introd. par ne:* BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 291,46: obsecrans, ne ipse -o in Theutonicas partes veniret.

2) *devant un adj.:* a) *avec non: pas du tout:* GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 526,19: sublustrum non -o tenebricosum sed umbram habens alicuius fulgoris. b) *avec nihil:* THIETM. 5,33 p. 258,21: mittiturque ei clam a Bolizlavo auxilium nihil sibi -o proficuum.

3) *accompagnant ullus ou nullus suivis d'un subst. (au nom. ou au gén.): pas un seul:* DIPL. Arnulfi 72 (a. 889): ut nullius ordinis ... persona ... ullo usu -o potiri absque licentia ... presumat. ENCHIR. hist. Hung. p. 102 (a. 1091): sanctitum est, ut nullus -o monachus ... recipiatur. ACTA pont. Rom. Gall. II 104 p. 194 (a. 1157-59): stantentes, ut nulli -o hominum liceat hanc paginam ... infringere.

4) *accompagnant quisquam ou aliquis et une négation: absolument aucun, pas le moindre:* REG. regum Anglo-Norm. I app. X p. 120 (a. 1067-70): nec ullus aliquam -o habeat intromissionem. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 541,48: id nec precibus optinere nec aliqua -o ratione potuerunt efficere.

II) *même, ni même (devant le dernier terme d'une énumération):* LUPUS epist. I 1 p. 4: Deus certe noster, nedum aliquam aspernandi amicos occasionem relinqueret, diligendos -o inimicos prescripsit. RATHER. conf. col. 404^B: si ergo charitatem te sentis nec in Deum, nec in proximum -o habere, time tam sancta mysteria temerare. CERBAN. transl. Max. II 30: qui perfectus est in caritate ... nescit differentiam proprii et alieni ... aut fidelis et infidelis, aut servi et liberi, vel -o masculi et femine.

III) *en tous cas, en définitive:* CERBAN. transl. Max. II 2: mens immorans rei sensibili, -o vitium habet ex ea. ib. II 42: cum tibi venerit ... temptatio, ne illum, per quem accusas, sed id, propter quid quere, et inveniens corrige, quoniam sive per illum, sive per alium, bibere habes -o iudiciorum Dei absinthium.

1. **omniparens**, -tis 1) *adj.: qui crée toutes choses:* HYMN. Sangall. p. 95: Christe, / potens et -s. *avec pléonasm:* HROTSV. Agn. 373 p. 102: -s verbi genitor mundique creator. EKKEH. IV bened. I 56,21: -s factor tua sit benedictio, lector.

2) *subst. m.: créateur de toutes choses (Dieu):* AMARC. 3,688: -s primum iussit dormire supinum, / et tollens unam de costis illius Evam / condidit ex ipsa. ARNULF. MON. del. cleri 503: -s prolem sibi gratam verberat omnem. FULCO. MELD. nupt. VII 1189: -s dixit: faceret quod postea fecit.

2. **omniparens**, -tis [omnis et pareo] 1) *très brillant:* HILDUIN. transl. Dion. III 23 p. 225,10: et datas illis angelicas numerationes, non umquam ipsas mutari dicimus, sed sunt integre et -tes; si et ipsi non vident (*gr. πανφαεῖς*).

2) très visible, en parallèle avec invisible, pour qualifier Dieu: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) VII 1 p. 248,14: sic et invisible inquit sermones -s lumen, et multinominem, archanum et innominatum.

omnipater, -ris m. [omnis et pater] Dieu le Père: HROTSV. Mar. 134 p. 9: te tamen -rem constanti pectore testem / invoco. ib. 216 p. 11: clementia . . . / -ris. id. Gall. II 5 p. 112: reor, -rem prius esse invocandum.

omnipatrans, -tis [omnis et patrare] celui qui accomplit toutes choses (Dieu): CARTUL. Sax. 677 t. II p. 363 (a. 931): ego Aedelstanus rex Anglorum per -tis dexteram totius Bryttannie regni solio sublimatus. ib. 694 t. II p. 390 (a. 933): ego Aedelstanus per -tis dexteram apice totius Albionis sublimatus.

omnipatror, -is [omnis et patror] créateur de toutes choses: PROSAR. Lemov. 142,8a p. 157: quesumus, rex -r.

omniperfectus, -a, -um [omnis et perfectus] accompli, parfait: 1) en parlant de Dieu: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) II p. 1119⁴ (éd. Chevallier): testificatur ei debere omnimodam fieri accessionem -o et immaculato Deo (gr. παντελεω). 2) en parlant de l'action divine: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) II 4 p. 181,15: oportet autem . . . magis reprehendentibus nos -um divine coadunacionis et discrecionis exponere modum.

omniphariam v. *omnifariam*.

omnipharius, -a, -um v. *omnifarius*.

omnipos indécl. [omnis et pos; cf. impos, compos] tout-puissant: CARTUL. S. Mar. Via Lata 12 p. 16,34 (a. 985): juratus dico per Deum -s. v. *omnipotens*.

omnipotens, -tis formes: honnipotens: CARTUL. capit. Pis. 78 p. 218,125 (a. 1040). onipotens: ib. 56 p. 167,108 (a. 1025). onnipotens: FONT. Flor. 11 p. 40,11 (a. 997). onnipotes: CARTUL. capit. Pis. 46 p. 131 (a. 1018). accus. omnipotenten: CARTUL. Mica Aurea 27 p. 43,26 (a. 1022). gén. omnipotentis: DOC. Amiat. 58 p. 344,35 (a. 1011). omnipotentis: CARTUL. Parm. I 84 p. 252 (a. 996). COD. Amalf. 35 p. 53,20 (a. 1018). CARTA a. 1036 (Morbio, Storia Novara p. 323,26).

1) *adj.*: Tout-Puissant: A) en parlant de Dieu: 1) définitions: HINCML. REM. epist. col. 123^c: qui propterea dicitur -s, quoniam quicquid vult potest. CERBAN. transl. Max. IV 6: nos vero, qui -tem volumus Deum, non solum qualitatium, sed et substantiarum factarum conditorem eum dicimus. SENT. Paris. p. 5,2: nec [Deus] dicitur -s quod omnia possit . . . , sed . . . quia nichil est quod possit contradicere voluntati sue. SENT. div. pag. p. 6: Deus -s, i.e. ita est, quod de rebus que natura fieri patitur, nichil est ei impossibile. ROB. MELODUN. sent. I,III 2,2 p. 13: nam rerum esse considerans ac pulcritudinem nec non utilitatem, Deum -tem esse conspicit, inde quia hec de nichilo fecit. RICHARD. S. VICT. Trin. II 24 p. 131,5: et, cum vere -s sit, quicquid est aut eius operatione, aut eius permissione subsistit. GANDULPH. BONON. sent. I 153 p. 102,9: ideo -s dicitur, quia

quicquid potest velle sua voluntate et sua natura, potest efficere sua natura. ALAN. INS. reg. theol. 56 col. 647^D: Deus -s dicitur, quia potest non solum que sunt vel fieri possunt, sed etiam ea que fieri non possunt. 2) *adj.* épithète de Dieu: HRABAN. epist. 15 p. 404,32: -ti Deo. GERARD. MORES. delib. p. 60: Dominus Deus noster -s. GIRALD. topogr. II 49 p. 132: Deum -tem oro. 3) épithète de Pater, désignant Dieu: HROTSV. asc. 54 p. 31: oravi Patrem clementius -tem. THIETM. 2,41 p. 90,10: faciat -s Pater Filii sui met corporis et sanguinis salutare remedium. 4) épithète d'un subst. désignant Dieu: WALAHFR. Wett. 753 p. 327: -s hominum sator atque creator. DIAL. de eccl. p. 87: ut ore tur -s agricola. WIPO gesta 3 p. 21: is -s rex regum. PETR. LOMB. sent. I,III, 1,1 p. 31: intelligitur Conditor . . . ex magnitudine creaturarum -s. 5) dans une invocation, au début: a) d'une œuvre littéraire: HELGAUD. Rob. I p. 56: omnipotentia igitur -tis Dei volente. b) d'un testament: EINH. Carol. testam. 33 p. 37: in nomine Dei -tis. 6) dans une formule comminatoire: CARTUL. Rhen. med. I 91 p. 96 (a. 855): iram indignationemque atque offensam cuncti -tis (pour cunctipotentis) Dei . . . se incurrere cognoscat. ACTA pont. Rom. Gall. I 43 p. 231 (a. 1147): -tis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius indignationem incurrat. COD. cath. Cracov. I p. 2 (a. 1166): -tis . . . Dei . . . contra se sentiat iram. MON. Strig. I p. 60 (a. 1075-1217): anathematizetur a Deo patre -te.

B) en parlant du Christ: CARM. libr. II 27,1 p. 1067: -s Mesia soter . . . Christe. TRAD. Fris. 960 (a. 883-87): in Christi -tis nomine. HROTSV. Mar. 726 p. 25: quamvis humanis sim parvus homuncio membris, / vir tamen -s summo sum numine pollens. GERARD. MORES. delib. p. 176: per quam [chrysolitum] -s Christus intelligitur . . . et omnia bona ab ipso procedunt.

C) en parlant du Saint-Esprit et de la Trinité: ERMENR. ad Grim. 31 p. 570,10: itaque -s Pater, -s Filius, -s Spiritus sanctus, nec tamen tres -tes, sed unus -s. ANDR. FLOR. Gauzl. 56 p. 100: totamque in Trinitate deitatem coessentialem et consubstantialem et coeternalem et -tem predico. GUILL. S. THEOD. cant. 131 p. 164: auditus -tis Verbi jam effectus est in id quod auditur.

D) en parlant de la hiérarchie céleste: 1) en général: ALAN. INS. ier. p. 224: supercelestis ierarchia est una, simplex, uniformis . . . in cuncta opera sua creanda et recreanda propria virtute -s. 2) en parlant des anges; GANDULPH. BONON. sent. I 153 p. 101,30: sic et angeli -tes sunt, qui possunt quicquid volunt. *spéc.*, de saint Michel archange: DIPL. Conf. I 10 (a. 912): in honore sancti Michahelis archangeli -tis.

E) en parlant de ce qui vient de Dieu: 1) paroles divines: OSBERN. Dunst. 42 p. 122,14: pontifex ad aram reducitur, transferens -tissimis Domini verbis speciem panis et vini in veram substantiam carnis et sanguinis Christi. 2) attributs de la Divinité (souvent au superl.): BENED. ANIAN. munim. fid. p. 29,71: ipsam potentiam -tem omnibus qui

sunt, vivunt et intelligunt dominatorem Deum esse non dubitet. VITA Willeh. 11: in creatoris pendeat -tissima voluntate. RATHER. conf. col. 431^C: -tissime Dei . . . misericordie. WIBALD. epist. 136 p. 213,19: ut erigere possimus, quem manus elisit -tissima. CARTUL. Remens. p. 274 (a. 1123): Rodulphus -tissima dispensatione Remensis ecclesie sacerdos.

II) *subst. m.: le Tout-Puissant, Dieu*: A) *en général*: CAND. FULD. Egit. II 10,20 p. 101: dextera quid super hoc statuatur manus -tis. RATHER. epist. 7 p. 34,2 (a. 951): precor in -tis amore. HROTSV. gesta 1145 p. 226: in seculum seculi maneat laus -ti. RUOTG. COL. 45 p. 48,28: quod -s sanxit inevitabile. ORD. VIT. hist. VI 1 t. III p. 2: in virtute -tis. *à noter l'expression -tis auris*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 5 p. 226: a querimonia famuli Dei haud procul affuit auris -tis. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 534,10: interpellans aures -tis pro omni familia Sancti Petri. *avec redondance*: DIPL. Ludow. II Balbi 30 (a. 879): sanctionis -tis et cunctitinentis.

B) *Dieu le Père*: HRABAN. carm. 39,10 p. 198: Christum Jesum carissimum, / -tis filium. POETA SAXO 3, 104 p. 33,7: Christus dominus quia corpore sumpto / est homo dignatus fieri, non proprius ex hoc / sed quod adoptivus sit filius -tis.

C) *dans une formule comminatoire*: CARTUL. Clun. 456 t. I p. 445 (a. 936-37): primitus iram -tis . . . incurrat. DIPL. Bel. III p. 345 (a. 1181): -tis animadversione . . . feriatur.

D) *la Divinité, le Souverain Bien*: RICHARD. S. VICT. Trin. II, 16 p. 123,11: constat itaque de -te quod ipse sit summum bonum, et quod consequens est, quod ipse sit sibi suum bonum.

omnipotenter adv. 1) *par sa toute-puissance (en parlant de Dieu)*: ODO CLUN. occ. II pref. 7 p. 14: solus et -r Rex sibi vindicat aether. ib. V 603 p. 112: mira sine numero facit -r ab evo. RUP. TUIT. virgin. 13 col. 557^A: nam, ut est omnipotens, -r naturam humanam formavit.

2) *de manière toute-puissante*: RADBERT. corp. Dom. 22,196 p. 131: opus gratie salvatricis -r implevit.

omnipotentialis, -e [omnipotens] *qui est la source de toute puissance*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) X 1 p. 272,12: quod enim dicitur de eo [sc. Deo] omnium esse -em sedem . . . et in ipso omnia perficientem, et ex ipso omnia, quemadmodum de radice -i, perducentem, et in ipsum omnia, quemadmodum fundum -em, convertentem et continentem ipsa.

omnipotentatus, -us m. *toute-puissance*: 1) *en parlant de Dieu*: OFFIC. Willig. p. 748,24: in cunctis -us Dei operibus. HENR. AUG. planct. 640: causa creatori fuerant duo cuncta creandi: / -us bonitatis et insita virtus. VITA Udalr. Cell. II 78: quis, Deus eterne, -us tui magnalia dignis laudum preconiiis valet extollere? BERNARD. MORL. Trin. 1329 p. 46: qui sua facta regit, qui quod patet et latet egit, / -um tenet unus, habet dominatum. 2) *en parlant du Christ*:

ROB. OST. Ayb. 24 p. 680^B: Domini nostri Jesu Christi -u.

omnipotentia, -e f. *toute-puissance* (UGUTIO s.v. sum: potens componitur: . . . unde hec impotentia, cunctipotentia, -a): 1) *en général*: a) *définitions de la toute-puissance de Dieu*: RATHER. Metr. col. 466^B: inter potentiam et -am discretio est, quod illa quedam, ista omnia potest. GUILL. S. THEOD. spec. fid. 48 p. 64: si scis quid sit -a, crede de omnipotente, quia potuit. PETR. LOMB. sent. I 42,3,1 p. 261: sic igitur diligenter considerantibus -a eius [sc. Dei] secundum duo apparet, scilicet quod omnia facit que vult et nihil omnino patitur. RICHARD. S. VICT. Trin. III 22 p. 156,14-15: quid est summa et plena potentia, nisi -a? Novimus autem quod -a inde dicta sit quod omnia possit. BANDIN. sent. col. 1021^A: de -a Dei videamus, que circa duo consideretur, scilicet quod omnia facit que vult, et nihil omnino patitur quod non vult. *à noter les qualités accompagnant la toute-puissance*: RICHARD. S. VICT. Trin. II 10 p. 117,26: consequens ergo est ut qui immensitatem, qui eternitatem habet, simul et -am habet. ib. II 16 p. 123,5: ubi enim -a est, nulla plenitudo, nulla perfectio deesse potest. b) *en parlant des trois personnes de la Trinité*: HRABAN. epist. 45 p. 500,6: cum enim personaliter alius sit Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus, his tamen unum est nature nomen, quod dicitur Deus, vel substantia, vel essentia, vel -a, vel alia multa que substantialiter, non relative, de Deo dicuntur. ACTA duc. Norm. 26 p. 112 (a. 1024): principi eternitatis Domino nostro Jesu Christo, cui soli, cum Patre et Spiritu sancto, singularis est eternitas, -a et incommutabilitas. GERARD. MORES. delib. p. 287: tres persone, una Deitas et una -a. PETR. LOMB. sent. I, 20,1 p. 137,138: nec plus potest Pater simul et Filius quam solus Spiritus sanctus, nec hi tres simul plus possunt quam singulus eorum quia -am, quam habet Pater, et Filius accepit nascendo, et Spiritus sanctus procedendo. c) *en parlant de Jésus-Christ*: WALTH. SPIR. Christoph. I 10 p. 71,18: hec illa est tue voluntatis -a, per quam et in Chana Galilee aqua ad nuptias conversa perhibetur in vinum.

2) *toute-puissance génératrice de Dieu*: RADULF. GLAB. hist. III, 8,28 p. 77: cum enim totius conditor creature propria essentia sit immobilis, propria essentia bonus simulque verax, sua -a naturarum modos distribuens ordinansque ineffabiliter. ROB. MELODUN. epist. Pauli Rom. I 20 p. 27,21: est autem Pater -a ingenita generans Filium. id. sent. I, III 3,2 p. 36: -e virtus exprimitur, per quam ea que penitus nichil erant de non esse ad esse prodierunt.

3) *manifestation de la toute-puissance divine*: PETR. DAMIAN. Romuald. p. 64,24: qui cum ad sanctorum tumulum fuissent ex precepto regis attracti, mox ineffabili divinitatis -a fractis sunt nexibus absoluti. GALL. ANON. chron. p. 459: comes . . . proelium intravit, ubi Deus suam -am revelavit. RUP. TUIT. omnipot. Dei I col. 455^D: -a Dei . . . ad gloriam contendens ipsius Dei.

4) *par méton.: Dieu*: a) *suivi du gén. Dei ou du gén. d'une qualité divine*: CARTUL. Gellon. 160 p. 145 (a. 804): Dei

-am exoro. DIPL. Ludow. Jun. 23 (a. 882): si quis vero hoc frangere voluerit, coram -a divine maiestatis in die ire inde rationem reddat (cf. CARTUL. march. Misn. II 51 p. 44,12 [a. 1117]). b) *avec redondance*: HELGAUD. Rob. 1 p. 56: -a igitur omnipotentis Dei volente. c) *absol.*: RATHER. conf. col. 407^C: ubi erit tunc -a misericors. WALTH. MAP nug. cur. p. 168,31: timeo, ne te, dum -ciam provocas, repentinus ultor anticipet.

omnipotentivus, -a, -um [omnis et potens] *tout-puissant*: ANAST. collect. col. 670^C: sine convertibilitate -a et cunctorum factiva totius deitatis operatio monstrabatur. CERBAN. transl. Max. III 28: et est et semper erit (et) -a virtute tenens vel regens.

omnipotestas, -tis *f.* [omnis et potestas] *toute-puissance*: PASCHAL. II epist. 294 col. 270^B: locum vestrum -tis sue jugo liberum facientes.

omnipurus, -a, -um [omnis et purus] *tout à fait pur, absolument pur*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) IV p. 1279³: esse -os indigentes perfecte perpurgant (gr. πανάγνους).

omnis, -e *formes*: amnis: VITA Alexii p. 171,32. hog-nis: COD. Lang. 483 col. 834b (a. 919). homis: DOC. Port. part. 12 p. 10 (a. 1101). homnis: EPIST. var. II p. 310,38 (a. 823). DOC. Ver. 1 p. 5 (a. 1005). CARTUL. Ruscino. 32 p. 50 (a. 1027). ACTA duc. Norm. 129 p. 302 (a. 1046-1053). CARTUL. templ. Dozenc. A 17 p. 29 (a. 1153). *etc.* honnis: CARTUL. capit. Astens. 10 p. 12,13 (a. 872). BULLAR. Cas. II p. 70 col. I 22 (a. 1009) *et passim*. omis: COD. Laudens. I 19 p. 30 (a. 979). onis: DOC. Amiat. 46 p. 340,40 (c. 1010-1011). CARTUL. Imol. I 13 p. 38 (a. 1064). onnis: FONT. Flor. 9 p. 30,6 (a. 995). DOC. Tusc. 4 p. 83 (a. 1055). *etc.* umnis: CARTUL. Nobiliac. p. 50 (c. 900). *nom. masc. plur.*: omni: CARTUL. Bonif. 68 p. 69 (a. 1161-1163). *nom. fém. sing.*: omnia: REG. archiep. Janue I, 11 p. 24 (a. 979). CARTUL. S. Mar. Via Lata 28 p. 36,11 (a. 1007). CARTUL. S. Cucuph. II 514 p. 167 (a. 1030). *accus. masc. sing.*: omnis: COD. Amalf. 52 p. 82 (a. 1040). *accus. fém. sing.*: omniam: CARTUL. Sangall. I 291 p. 271,11 et 16 (a. 825). omnia: CARTUL. S. Cucuph. I 123 p. 99 (a. 977). *accus. fém. plur.*: omnia: CARTUL. Sangall. I 166 (a. 802). CARTUL. S. Cucuph. I 259 p. 219 (a. 990). LIB. fid. Brac. I 63 p. 88 (a. 1072). *etc. accus. neutre sing.*: omnem: CARTUL. Sangall. I 291 p. 271,11 et 16 (a. 825). *accus. neutre plur.*: omnes: COD. Ital. II col. 1946 II 5 (a. 880). *gén. plur.* omnium: COD. Lang. 927 col. 1632a (a. 997). omniorum: COD. Caiet. I 3 p. 6,33 (a. 830). *etc.* omnium: CARTUL. capit. Pis. 15 p. 47 (a. 989-990). *abl. masc. sing.*: omne: COD. Cavens. I 31 p. 37,5 (a. 848). MARIAN. SCOT. chron. 3,28. *etc. abl. fém. sing.*: omnia: DOC. S. Mar. in Org. I 291 (a. 845). CARTUL. S. Cucuph. I 6 p. 10 (a. 913). DOC. PORT. part. 10 p. 8 (a. 1101). *etc. abl. neutre sing.*: omnia: COD. Amalf. 31 p. 47,7 (a. 1012). omnis: MON. hist. Neap. I 222 p. 137,35 (a. 979). REG. archiep. Ianue 15 p. 29 (a. 989). onen: FONT. Flor. 13 p. 43,10 (a. 1001). oniu: DOC. Ami-

at. 55 p. 108,15 (a. 1015). *abl. plur.*: omne: REG. archiep. Ianue I 9 p. 20 (a. 973). omni: CARTUL. S. Mar. Via Lata 31 p. 39,16 (a. 1012). CARTUL. S. Mar. Mai. Rom. 4 p. 180,30 (a. 1020). omnis: CARTUL. capit. Astens. 5 p. 7,6 (a. 832).

5 D) *adj. qualificant un subst.*: A) *indiquant que le subst. représente la totalité des individus constituant un groupe ou des parties formant un ensemble*:

1) *au plur.*: tous, l'ensemble de: a) *en général*: HRABAN. epist. 53 p. 507,27: -ibus diebus vite sue. LUPUS epist. I 4 p. 22: cum Deus -es homines salvos velit fieri. SCHOL. Egbert. Leod. rat. I 367 p. 80: -es aves non sunt accipitres et -es homines non continuo milites. LIB. Domesd. (Kent) fol. 1a,2: super -es alodiariorum totius comitatus de Chent. b) *expressions courantes*: -ibus modis: *par tous les moyens*: WIPO gesta 29 p. 48,18: -ibus modis querebat gratiam imperatricis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 298,30: predis, rapinis et -ibus pressurarum modis grassabatur. -es res: *toutes choses, l'Univers*: ORD. VIT. hist. VI 1 t. III p. 3: ad laudem creatoris et -ium rerum iusti gubernatoris. HIST. Mont. Pannon. I p. 602 (a. 1153): quia vero Dominus momenta cum temporibus eventusque rerum -ium . . . mortalium sollicitiam nullatenus prescire concessit. -ibus temporibus: *à tous les instants*: CARTUL. Cupersan. 10 p. 29,17 (a. 941): -ibus temporibus diebus vite sue. -es Sancti: *la Toussaint*: LIB. ordin. Rhenaug. p. 94,27: ab hodierna die usque ad festivitatem -ium Sanctorum. LEGES Edw. Conf. 2,5 p. 628: vigiliis . . . -ium Sanctorum in kalendis novembris. c) *accompagné d'un pronom personnel*: RATHER. conf. col. 411^B: me, immo nos -es. THIETM. 6,33 p. 314,23: cum nos -es ad locum . . . venissemus. EGBERT. LEOD. rat. I 587 p. 115: sic an sic, fratres, nos hinc transibimus -es. *même s'il ne s'agit que de deux personnes*: CARTUL. Bonif. 68 p. 69 (a. 1161-63): nos -i [sic] predicti donatores D. comes et Fortanerius donamus. d) *pene -es, ferme -es*: *presque tous*: IVO epist. I p. 30 (a. 1091): cum hec . . . nota sint non tantum ecclesiis Lugdunensis Gallie, sed -ibus ferme Ecclesiis latine lingue. ORD. VIT. hist. XII 11 t. IV p. 339: pene -es Normanni. relicto rege. nepoti eius faverent. e) *renforcé par cuncti*: COD. Croat. II p. 2 (a. 1097): cunctis -ibus proceribus veram ac firmam amicitiam . . . obtinebo. f) *accompagné d'un adj. numéral*: *en tout*: AGIUS vita Hath. 29 p. 175,52: -es anni vite eius fuerunt triginta quatuor. ADAM BREM. I 14 p. 13: predicavit tam Fresos quam Saxones, post martyrium sancti Bonifacii -es annos XXXV.

2) *au sing.*: a) *collectif équivalent à un plur.* (PAPIAS: -e ad multitudines vel ad numerum pertinet ut -is homo id est -es homines): WALAHFR. imag. Tetr. 35 p. 371: nam -i maledicunt ore. HRABAN. carm. 39,92 p. 203: o Deus veri luminis/ auctor et -is hominis. ANNAL. Quedl. a. 999 p. 75,26: confluentibus quoque ibidem -i ex natione legatis. LEGES Aethelst. (quad). p. 148: ut pascatis -i via pauperem unum. *à noter l'expression ex -i parte*: RIMB. Ansc. 24 p. 52: ubi ex -i parte conventus fiebat negotiatorum. AN-

NAL. Xant. a. 872: exercitus ex -i parte Francorum collectus est. b) *chaque (distributif)*: a) *en général*: WALTHARIUS 191 p. 32: pilis/ absumptis manus ad mucronem vertitur -is. LIB. fid. Brac. 151 p. 177 (a. 1099): ut quicquid -is ingenuus vir atque femina de . . . sua re vel hereditate faciat quod voluerit. ALAN. INS. expos. pros. angel. p. 207: -is enim rationalis spiritus hanc triplicem sortitur potentiam. *accompagné* de unus: unusquisque: COD. Amalf. 23 p. 37,9 (a. 1007): a parte sua vero -is una portio per suam causam habeat. *à noter aussi* de -i parte *avec un adj. numeral*: *chaque fraction d'un tout*: LIB. Domesd. II p. 162b: II carrucatas terre de -i tercia parte. β) *dans le temps*: -i tempore: *en toute circonstance, à chaque occasion*: CARTUL. Sangall. I 241 (a. 819): presens traditio -i tempore firma permaneat. CARTUL. capit. Astens. 145 p. 284,1 (a. 1012): in integrum -i tempore . . . defensare. CARTUL. S. Jovin. p. 24 (c. 1090): arida vel sicca ligna sumant ad ignes suos -i tempore. *spéc.* pene -i tempore: RATHER. conf. col. 395^A: dum es pene -i tempore a talibus otiosus. -i anno: *chaque année*: RATHER. coniect. col. 532^A: sex libras denariorum Veneticorum -i habere poterat anno. CARTUL. Pared. Mon. 103 p. 55 (post 1039): -i anno unam carratam feni. ADAM BREM. p. 189,11: maior possit ecclesie fructus -i anno parari. MON. Strig. I p. 55 (a. 1075-1217): dare -i anno XII porcos. *à noter* -em annum *et per -em annum*: COD. Cavens. II 223 p. 15,6 (a. 963): ut daret michi ipse predictus Petrus -em annum . . . tantum pretium. SER. princ. Lang. 13 p. 26,42 (a. 1008): demus . . . per -em annum unum aureum tari bonum. -i mense: WANDALB. horol. 12: mense -i prima undecime coniungitur hore. CARTUL. Imol. I 1 p. 4 (a. 964): -e marcio mense reddere debeat . . . dinarios II. -i die: CAND. FULD. Eigel. II 17,83 p. 111: -i quippe die temet benedicimus alte. GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 389,40: totumque psalterium -i die explere solitus erat. *spéc.*: *un jour particulier*: RATHER. conf. col. 416^B: Dominica -i etiam talia . . . cantare. DIPL. Henr. II 306 p. 383,19 (a. 1014): mercatum . . . quod -i die Jovis agitur . . .; aliud etiam mercatum . . . -i die dominica hedicatum. -i nocte: CARTUL. Rhen. inf. IV (Werd.) 617 (a. 1115): in fenestra vero, quam iuxta sepulchrum nostrum fecimus, -i nocte candelam esse statuimus. -i quadagesima: RATHER. conf. col. 401^B: veniam confitendo -i quadagesima.

B) *indiquant que le subst. représente un individu quel qu'il soit, pris dans la totalité des individus d'un groupe ou une partie prise dans la totalité des parties d'un ensemble (= quilibet: n'importe lequel)*: 1) *en général*: LEX Thuring. 57: -e damnus, quod servus fecerit, dominus emendet. GUILL. PICTAV. gesta 40 p. 98: -isque generis supellex. PETR. CANTOR. verb. abbrev. 8 col. 42^B: medico danti unam pilulam ad -em morbum. DOC. Vindoc. 134 p. 166 (a. 1197): baculum pastoris de -i arbore, excepta quercu . . . et harciam de -i arbore, excepta quercu. ANON. gesta Hung. 1: gens . . . dura erat ad sustinendum -em laborem. *spéc.* -is

sexus: PAUL. DIAC. homil. II col. 1573^C: ad hanc igitur -is etas, -isque sexus concurrere (cf. ALMA IX p. 103). Ivo epist. I p. 46 (a. 1091-92): in -i conditione, in -i sexu, in -i etate. -i hora: *quelle que soit l'heure*: CARTUL. Popul. 82 p. 46 (a. 1187): -i hora qua mandaverimus te accipere habitum religionis statim nostro precepto obedias.

2) *aucun dans les expressions négatives*: a) *sine -i suivi de l'abl.*: THIETM. 1,22 p. 28,21: sine -i offensione. CARTUL. S. Salv. Rua I p. 1 (a. 1061): dono . . . sine -i retinentia. CARTUL. Carcas. V p. 254 col. 1 (a. 1118): ut habeat et possideat sine -i blandimento filiorum meorum. ACTA pont. Rom. Gall. IV 162 p. 300 (a. 1174): quatuordecim sextarios annone sine -i sumptu. GIRALD. topogr. I 15 p. 49: solis ortum et occasum . . . quia quotidie videmus, sine -i admiratione preterimus. *spéc.*, sine -i contradictione: MON. hist. patriae Chartae I 122 col. 240b (a. 964). COD. patr. Hung. VII p. 1 (a. 1166). *etc.* b) *absque -i suivi de l'abl.*: ANNAL. Xant. a. 865: eum impie et absque -i ratione. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,37: nisi absque -i conditione . . . sese reos in illius manus dedissent.

C) *indiquant que le subst. représente la totalité d'un individu ou d'un groupe, d'un objet ou d'un ensemble (= totus: tout entier)*: 1) *en général, en parlant*: a) *d'une quantité matérielle*: EGBERT. LEOD. rat. I 29 p. 9: digresso pastore pecus dilabitur -e. b) *d'un corps*: WALTHARIUS 1422 p. 82: licet -i corpore lassus. c) *d'un groupe humain*: SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 533,4: ipse cum -i domo sua crudeliter trucidatur. CARTUL. episc. Naumb. 297 (a. 1176): -e capituli nostri collegium. d) *d'une étendue dans l'espace*: ANNAL. Xant. a. 842: vastata -i regione Ripuariorum. RIMB. Ansc. 35 p. 69,5: per -em quoque episcopatum suum decimas . . . distribuebat. GUILL. PICTAV. gesta p. 12: qui rumor metum Francie detulit -i. CARTUL. archiep. Magd. 332 p. 433 (a. 1170): LX mansos cum -i palude adiacente. LEGEND. Gerh. maior p. 491: exercitus Chanadini . . . latuit . . . in -i Canysa usque ad Tyciam. e) *d'une action menée à sa fin*: ANAST. chron. p. 79,10: Galerius Maximianus -e precepit Christianorum exterminium fieri. VITA Theod. Andag. p. 38,18: -e officium misse diligenter percantasse. f) *du temps*: per -e tempus: *toujours*: HRABAN. epist. 33 p. 466,28: per -e tempus vite nostre Deo gratias agere studeamus.

2) *total, absolu*: a) *en général*: JOH. NEAP. Seb. 4 p. 22^E: Agricola . . . -i crudelitate Christianis infesto. HROTSV. Agn. 192 p. 98: dedecus -e tuis sis. GUIBERT. Nov. gesta Franc. IV 6 col. 746^B: coepit circumcingere . . . -i vigilantia civitatem. HUGO FLAV. chron. II p. 414,11: -i ignorantia excusante. CARTUL. Rhen. inf. IV (Werd.) 617 (a. 1115): -i animo ad usus fratrum eandem curtim delegimus vertere. b) *en bonne part: parfait*: ANNAL. Xant. a. 834: contra fratrem suum Lotharium, cui priori anno -em fidem promiserat. ANAST. chron. p. 85,28: Eusebius . . . -em orthodoxiam habere testatur. THIETM. 4,31 p. 169, 12: vir -i, inquam, bonitate conspicuus. BERTHOLD. CONST. annal. a.

1075 p. 280,23: -i humilitate plenas ipsi direxit litteras. HUGO S. VICT. didasc. VI 10 p. 127,26: Christum, in quo -em plenitudinem gratie placuit inhabitare. *spéc.* -is et unus: *total et unique*: FULCO. MELD. nupt. II 390: cibus omnibus -is et unus. c) *total, complet, dans l'expression cum -i suivi de l'abl. d'un mot abstrait*: WETT. Gall. 37 p. 278,2: cum -i furore et iracundia. CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 227,51: cum -i studio et sagacitate. ADALBOLD. Henr. II p. 687,16: quod querebatur cum -i humilitate. UDALR. consuet. Clun. III 22 col. 764^A: cum -i recipit benignitate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XII 19 p. 540: cum -i velocitate.

II) *adj. substantivé*: A) *masc. (ou fém.)*: 1) *au plur.: tous*: a) *tous les hommes*: LUPUS epist. I 4 p. 24: similem quam in vobis singulariter -es mirantur constantiam. HROTSV. Mar. 220 p. 11: ut ... -es ... suo salvaret sanguine sacro. RUOTG. COL. 20 p. 21,25: cum -ibus habere pacem. THANGM. Bernw. 25 p. 770,33: dum publice -ium oculis notantur. GERARD. MORES. delib. p. 86: in -ibus extenditur benedictio Dei. b) *tous les membres d'un groupe donné*: a) *en général*: LIUTG. Greg. 4 p. 71,25: ut ... -ium voce eligeretur in episcopatus ... gradum. HROTSV. Cal. 2,2 p. 136: *amici* cum mulierem dixeris, -es comprehendis. *Calimachus* - Non -es equaliter. ADALBOLD. Henr. II p. 692,39: -es unanimes uno ore Heinricum regem acclamant. LADISL. decr. I 11: si ... ad ecclesiam suam ... villani venire non potuerint, unus tamen ex eis in vice -ium ... veniet. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1080 p. 325,26: hi -es preter duos de minoribus. β) *précisé par un adj. numérique*: SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 530,3: familiam ... ad locum ... pertinentem -es numero XLII. γ) *en corrélation avec cuncti*: AGIUS epic. Hath. 53 p. 373: unum velle fuit cunctis, nolle -ibus unum. HUGO FLAV. chron. I p. 309,37: diligebatur ab -ibus, laudabatur a cunctis. δ) *renforcé par cuncti (cf. sens. I A 1) e*: CAND. FULD. Eigil. II 17,118 p. 111: cunctis non solito laudis vox -ibus equa/ efficitur. e) *en parallèle avec singuli*: MEGINH. Ferr. 16: nostrum ... patronum imploremus -es et singuli sedulitate votorum. CARTUL. cath. Amb. I 104 p. 138 (ante 1201): in hoc plurimum gaudemus -es et singuli. ζ) *en opposition à unus*: HELM. 103 p. 202,27: facta est coniuratio valida -ium contra unum. η) *suivi d'un démonstr. au gén.: chacun d'entre eux, tous ceux-ci*: GERARD. MORES. delib. p. 48: in -es illo- rum deveniebat stupor. θ) *dans des expressions insistant sur la totalité: -es simul: tous ensemble*: CARTUL. capit. Agath. 329 p. 293 (a. 936): qui simul -es donationem fieri voluerimus. HUGO S. VICT. didasc. VI, XV p. 133,18: sunt ergo -es simul undecim. -es in unum inter se: *tous les uns avec les autres*: CHRON. Salern. 60: qui antea -es in unum inter se epulabant et exultabant. -es usque ad unum: *tous jusqu'au dernier*: EINH. Carol. 9 p. 30: usque ad unum -es interficiunt. ADAM BREM. p. 93,17: offensi -es usque ad unum obruncati sunt. ι) *avec un terme restreignant l'étendue du groupe: ferme -es, pene -es: presque tous*: AGIUS

epic. Hath. 420 p. 381: ferme -es dicere ... solent. OTTO FRIS. gesta 2,40 p. 149,4: erant pene -es ... equestris ordinis. ceteri -es: *tous ceux qui restent*: WETT. Gall. 30 p. 274,31: ceteris -ibus in psalmodia morantibus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 320,30: a Mogontino archiepiscopo ceterisque -ibus et maioribus et minoribus ... acceptati. κ) *dans l'expression sine -ium contradictione: sans être contredit par n'importe lequel d'eux tous*: TRAD. FRIS. 1035 (a. 902): ambe res ... ad rectores ecclesie sine -ium contradictione pertinerent. 2) *au sing.: a) collectif: tout un chacun* (RATRAMN. an. p. 29,27: -is namque semper non de uno sed de multis dicitur): CERBAN. transl. Max. I 100: et hoc est -i incomprehensibile. b) *quiconque, n'importe qui: α) accompagnant un part. prés.: GERH. AUG. vita Udalr. 13 p. 402,40: sicut optime -i speranti in Deo decet. THIETM. 2,27: gaudium gregi suo exoritur et -i Christum cognoscenti. ACCESS. ad auct. p. 306,17: hic hortatur nos ne temere credamus -i promittenti, ne dampnum incurramus. β) -is qui = quicumque*: RUOTG. COL. 14 p. 13,25: nec ... de eo loqui cessabit -is, qui veritatem et fidem amabit. Doc. Ver. II p. 78,4 (a. 1055): -i vero qui contra hanc meam paginam ofersioni ire ... temtaverit. SCHOL. Egbert. Leod. rat. I 126 p. 131: -is qui studium suum non oderit. GAUFRID. VINDOC. opusc. 2 col. 215^B: -is qui sacramentis Ecclesie cemento charitatis non iungitur, iniuriam ... Ecclesie facit. c) (phil.) «tout»: τὸ πᾶν: JOH. SCOT. homil. Joh. XIX p. 296: ideoque homo dicitur -is; omnis namque creatura in ipso velut in officina quadam conflatur.

B) *neutre*: 1) *sens général et indéterminé: tout, toutes choses*: a) *au plur.: a) en général*: AGIUS vita Hath. 25 p. 174,50: confusa erant -ia. ADALBOLD. Henr. II p. 687,39: cum iunioribus -ia disponebat. ADAM BREM. p. 3,13: -ia ... roborabo testimoniis. HUGO S. VICT. didasc. VI, III p. 115,19: -ia disce, videbis postea nihil esse superfluum. *spéc., précédé de nec*: NICOL. AMB. chron. pref. p. 320: verum nec -ia ex necessitate contingunt. β) *accompagné de cetera*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 286,41: hec et cetera -ia rex ... ilico peregit. b) *au sing.: MARTIN. LAUD. comm. Mart. Cap. 161,21 p. 24: -e non pertinet nisi ad genus. OTTO FRIS. gesta 2,25 p. 129,13: quasi non de quodam sic et de quodam non sic; sed de -i sic et semper accipitur. c) précisé par une relative*: EIGIL. Sturm. 19 p. 375,3: -e quod Deus voluit fieri. ANNAL. Xant. a. 861: videntes -ia que in circuitu erant. PS. ADALBOLD. Walb. p. 548^D: ad -ia que a Christo posceret, semper efficacissima. ALAN. INS. serm. p. 305: -ia enim que a Dei immensitate in mundum per creationem venerunt eque bona sunt. à noter l'expression -ia quecumque: EPIST. Tegerns. 1,51 (a. 1001): quod -ia quecumque vobis voverant, in his fideliter perseverant.

2) *toute la création, tous les êtres créés*: a) *au plur.*: POETA SAXO 5,127 p. 58: ductus amore Dei qui spreverat -ia mundi. HROTSV. Mar. 127 p. 8: rex celi ... -ia qui certe

potis es disponere recte. THIETM. 5,1 p. 220,30: -ia ex nichilo creavit. REIMBALD. LEOD. vita canon. 11,62 p. 28: idem enim est et is qui cum Filio . . . nobis etiam dedit -ia. ANON. gesta Hung. 39: dux vero Arpad, cuius adiutor erat Deus -ium. b) *au sing.: la création: a) en général: FULCO MELD. nupt. VII 915: hic est verbum sine quo nihil -e per ipsum. GERARD. CREM. transl. Arist. anal. post. II 12 p. 84: quedam res existunt secundum semitam universalis, quod est, quia sunt de -i et semper. β) notamment précisé par une relative: FROUM. carm. 32,74: Dominus, qui regit -e quod est. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 20,4: -e quippe quod natum est ab alio sine dubio originem sumit.*

3) *les biens matériels (au plur.): GERH. AUG. vita Udalar. 26 p. 412, 14: cetera vero -ia disposuit dividi inter clericos eiusdem loci. CARTUL. Carcas. I p. 82 col. 2 (a. 1054): -ia remaneat Domino Deo et a Sancti Johanni Baptiste monasterio . . . sine ulla reservatione. CARTUL. Hosp. S. Joh. Hier. 6 p. 11 (a. 1101?): laudat et auctorizat sine ulla retinentia et garenza de totis -ibus.*

4) *les environs (au plur.): RICHIER. III 8 t. II p. 16: redeunt igitur, -ibus exploratis.*

5) *sens moral: les actions: CERBAN. transl. Max. IV 90: -ia facit, ut ab intentione caritatis non excidat, que est ipse Deus noster.*

6) *(théol.) la plénitude, l'Absolu, le Tout (cf. Eph. 1,23): -ia in -ibus Christus: CARTUL. Antr. 6 p. 113 (a. 927): de retributione summi boni, quando Deus erit -ia in -ibus. CERBAN. transl. Max. II 30: non enim est . . . servus et liber sed -ia in -ibus Christus. -ia -ibus (I Cor. 9,22): cf. FROUM. carm. 3,14: Paulus et ut monuit, -ibus -e fuit.*

7) *(phil.) exprime à la fois la multiplicité et l'unité: CLAIREMBALD. Boet. Trin. VI 8 p. 184: notandum vero sollerter quoniam hoc nomen plurale, videlicet -ia, in naturalibus multipliciter ponit, in deitate vero non nisi simplicitatem significat.*

C) *expressions adverbiales: 1) avant tout, par-dessus tout: a) ante -ia: HRABAN. epist. 2a p. 383,39: ante -ia quoque obsecro unumquemque qui hoc opus legerit. Ps. ADALBOLD. Walb. p. 549^A: Christum solum ante -ia diligens. b) pre -ibus: CAND. FULD. Eigil. I 11 p. 229,13: pre -ibus optabamus. THIETM. 1,14 p. 20,32: da pre -ibus gratias Altissimo. ADALBOLD. Henr. II p. 687,35: in electione illius pre ceteris -ibus estuantes et sitientes fuerunt. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 305,5: adeptus . . . semper virentis paradysi desiderandam pre -ibus amoenitatem. c) super ou supra -ia: HRABAN. epist. 17a p. 421,13: ipsumque super -ia benedicite. AGIUS vita Hath. 21 p. 173,34: super -ia mater admirabilis dolorem . . . tegens. WIDUK. 1,9 p. 15,22: mirati sunt . . . supra -ia ingentem animi constantiam. EGBERT. LEOD. rat. I 142 p. 34: potor (sc. sicut) super -ia vinum. à noter l'emploi emphatique des deux expressions ensemble: DIPL. Hugon. I p. 4,2 (a. 926): regalis potestas supra -ia et pre -ibus divino debet cultui esse semper intenta.*

2) *tout à fait, entièrement (= omnino): a) -ibus absol.: MIRAC. Privati 13 p. 21: ad viam carpendam -ibus preparatus. par redondance avec omnimodis: AGIUS epic. Hath. 218 p. 377: quod commune eluit -ibus omnimodis. b) à noter -is pour -ibus: α) tout à fait: CARTUL. Pomm. I p. 14 (a. 1147): in tali negotio -is diffido. β) -is simul: tout à la fois: TRAD. Fris. 1262 (a. 977-94): curtiferam unam . . . arabilis terre silvulique et pratarum -is simul coloniam I tradiderunt. c) in -i: TIT. metr. III 12,19: quodcum mens optat in -i. CERBAN. transl. Max. IV 61: insauciatam mentem in -i custodiat. d) in -ibus: en totalité, spéc. dans le langage des chartes pour signifier la totalité des biens (accompagné de totus ou integer): CARTUL. Interamn. 12 p. 25,21 (a. 1007): que in integrum et in -ibus sit, concedimus. CARTUL. Imol. I 5 p. 15 (a. 1025): eas abendum . . . et in -ibus meliorandum. DIPL. Colom. p. 43 (a. 1111): dedit . . . rex Stephanus Sancto Ypolito . . . totam in -ibus decimam ubique locorum. e) per -e ou per -ia: AGIUS epic. Hath. 333 p. 379: ipsa salus orbis et vita per -ia Christus. HRÖTSV. Theoph. 309 p. 71: que sacra predixit scriptura, per -e replevit. ADALBOLD. Henr. II p. 688,41: per -ia regie maiestati obediens fuit. OTTO FRIS. gesta 1,14 p. 30,12: dum . . . per -ia patrem induens. ENCHIR. hist. Hung. p. 123: devocionem . . . quam . . . studuit per -ia exhibere. f) expressions renforcées par: a) in ou ex -ibus: COD. Caiet. I 6 p. 11,22 (a. 839): adlocavimus . . . portione . . . cum . . . -ia et in -ibus ad se pertinentibus. DIPL. Ludow. Germ. 43b (a. 845): tradidi . . . in tribus villulis . . . -ia et ex -ibus quicquid . . . tenere visus fui. Ivo epist. I p. 9 (a. 1090): sed -ia et in -ibus caute et cum discretione agere te volumus. β) per -ia et in -ibus: TRAD. Fris. 375 (a. 817): hoc funditus per -ia et in -ibus confirmative ibidem coniunxit. HRABAN. epist. 21 p. 427,38: ut . . . glorificetur Deus per -ia in -ibus. DIPL. Conr. I 3 (a. 912): quidquid . . . pontifex . . . adquisierat, per -ia et in -ibus confirmamus et roboramus.*

3) *dans des expressions avec prépositions signifiant: a) en tout: ad -ia: EIGIL. Sturm. 14 p. 372,7: regulam sancti Benedicti . . . ad -ia observabant. CARTUL. Cupersan. I p. 2,31 (a. 815): letamur in Domino quod cito ad -ia redintegrentur. COD. Ver. 282 p. 421,17 (a. 882): interlaxo ego . . . tibi . . . ad -ia pro finita causa. à noter la forme aberrante ab -ia: CARTA a. 1015 (Morbio, Storia Novara p. 304,8): da tercia parte terra Sancti Gaudencii sibeque (sic) alii sint ab -ia coercentes. in -ibus: THIETM. 7,10 p. 410: senioris mei iussa in -ibus sequi. EPIST. Cant. III p. 351 (a. 1072): in -ibus obedire. AELR. Edw. reg. col. 750^B: cum hostibus nostris in -ibus fortuna faveret. ANON. gesta Hung. 11: regi rebellis fuit in -ibus. per -ia: CARTUL. Parm. I 6 p. 44 (a. 907): vinbutias duas per -ia dare promittimus. b) à tout: ad -ia: RIMB. Ansc. 9 p. 31: respondit se paratum ad -ia. WIDUK. 2,11 p. 75,6: milites . . . ad -ia . . . parabantur.*

4) *sens distributif: accompagné de annualiter: chaque année: CARTUL. Interamn. 51 p. 92,27 (a. 948): tibi . . . per*

-e annualiter . . . super ipso altario . . . demus. ANNAL. Camald. I app. 23 col. 63,30 (a. 957): ut -i (*sic*) annualiter . . . canere debeatis . . . missas duodecim. CARTA a. 982 (Gattula, Hist. abb. Cas. p. 122 col. 2,57): super ipso altario s. Benedicti ponamus per -em annualiter de nostra mobilia.

5) *inter -e ou inter -ia, accompagné d'un adj. numéral: dans son ensemble, en tout*: DIPL. Henr. II 323 (a. 1014): quatenus . . . monasterio . . . villam . . . cum mansis quos possident, ut inter -e XXX mansi habeantur . . . firmaremus. TRAD. Corb. 438 (XI s. med.): tradidit wala clericus . . . quidquid habuit . . . ut inter -ia sint familie XII cum territorii adjacentibus.

v. *aussi omnisque*.

omnisacratus -a, -um [omnis et sacratus] *tout à fait sacré (ici au superlatif)*: HILDUIN. transl. Dion. (epist.) IX 1 p. 338,3: -issimos angelos per enigmatum divina mystice producentes vidimus.

omnisacre *adv.* [omnis et sacer] *tout à fait pieusement*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) III p. 1258¹ (éd. Chevalier): sacra enim divinatorum doctrina magnimuneris eorum docti gratias agnoscent, et divinissimam eorum altitudinem et magnitudinem in participatione -e conspicientes (gr.: πανέπωρε).

omnisanctus, -a, -um [omnis et sanctus] *totalemtent sacré*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) V, II p. 134,12: ierarcha quidem, ad ierarchicam perfeccionem ductus, ambobus pedibus inclinans ante divinum altare, super capud habet Deo traditos sermones, et ierarchicam manum, et isto modo perficiente cum ierarcha -issimis invocacionibus perficitur.

omnisapiens, -tis [omnis et sapiens] *omniscient*: GUILL. S. THEOD. *adv.* Abelard. col. 259^A: -s Pater, -s Filius, -s Spiritus sanctus.

omnisapientia, -e f. [omnis et sapientia] *la Suprême Sagesse*: ABELARD. theol. p. 374: sapientiam coeternam Deo, quem dici convenit -am, sicut et dicimus omnipotentiam. GERHOLD novit. 24 med.: omnipotentiam, -am, omnivirtutem, omnimaestatem, que est Patris altissimi. ARNO REICHERSB. apol. p. 62,23: in potioribus eius (*sc. Dei*) bonis, que sunt omnipotentia, -a. ROLAND. BANDIN. sent. 24,10: ascribitur ei [*sc. Deo*] omnipotentia, -a, omnibonitas . . . -a in Filio.

omnisator, -is m. [omnis et sator] *le Créateur universel (en parlant de Dieu)*: UFFING. Liutg. 31: non tulit ulterius animosi colla senatus -r rabie pius hac multarier atque / mittit ad inspidos vere et rationis egenos / summa Liudgerum super aethera laude notatum.

omnisciens, -tis [omnis et sciens] *omniscient*: RADULF. ARD. homil. col. 1364^B: -s Dominus (*cf.* ib. col. 1385^A). ANDR. SUN. hex. 3467 p. 117: -s hoc ipsum scivit, at ipsum / quod scivit, non expertus speravit.

omniscius, -a, -um [omnis et sciens] *omniscient*: THEOD. EUCH. transl. Celsi 2 (pref.): testem enim -um adhibeo Deum. JOH. FISCANN. conf. theol. 11 p. 116,217: nisi enim

tu -um et cunctipotens Verbum Deus esses.

omniscumque, -ecumque [omnis et cumque] *quel . . . que, quel qu'il soit*: CARTA a. 1020 (Morbio, Storia Novara p. 307,20): concessio . . . vobis ad gratiam libertatis vestra omnemcunque . . . aquistatum abetis. GESTA Petri Ven. 4 p. 879: in omnibuscumque pene locis.

omnislibet, -elibet *pronom* [omnis et libet] *n'importe qui*: CARTUL archiep. Magd. 314 (a. 1165): quedam ex gracia tam in cultis quam non cultis ab -ibuslibet absoluta.

omnisplendens, -tis [omnis et splendens] *tout à fait resplendissant*: HILDUIN. transl. Dion. (div. nom.) IV 4 p. 200,14: sic autem et divine benignitatis manifestalis imago, magnus hic, -s, et semper lucens sol, . . . omnia . . . illuminat.

omnisque, -eque *adj.* [omnis] *forme renforcée de omnis, de sens équivalent (cf. D. Norberg, Manuel pratique de latin médiéval, remarque 24 p. 130): tous, la totalité: 1) au plur.: ARCH. com. Barc. 34 p. 153 (a. 912): de -esque partes (cf. ib. 67 p. 200 [a. 921]). CARTUL S. Cucuph. II 515 p. 168 (a. 1010-30): advenit . . . per -esque voces. 2) au sing.: a) sens collectif: LIB. fid. Brac. I 51 p. 76 (a. 1046): conclusum in -ique giro. b) dans l'expression -ique tempore: toujours: CARTUL S. Cucuph. I 3 p. 6 (a. 908): ei ista vinditione omnibus obtineat roborem -ique tempore. ARCH. com. Barc. 30 p. 147 (a. 910): stabilis permaneat -ique tempore.*

omnisquisque, omnisquisque. omnequodque *ici forme abl. omnicoque. n'importe lequel*: MEM. Moden. I 80 p. 101,6 (a. 929): res ab omnicoque omine defensare.

omnitenens, -tis *qui tient tout, qui est maître de toutes choses: 1) adj., pour qualifier Dieu: HRABAN. carm. 24.1 p. 188: Deus -s ib. 53,1: arbiter -s, rerum tu summe creator. ERMENR. Sval. pref. 1: in manu Dei -tis. CARTUL Hamb. 15 p. 25: Deus qui est omnipotens, -s, inenarrabilis, immensus. BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 14: Deus . . . omnipotens, omnium creaturarum conditor, -s. STEPH. LANGTON sent. I 42 p. 59: quicquid potest Pater, potest et Filius quia omnipotens et si omnipotens et -s.*

2) *pris substantivement pour désigner Dieu et le Christ*: HRABAN. carm. 11,20 p. 173: officium tractes, quod dedit -s. OTLOH. hymn. 5,43: ecce, resurgentem sollenniter -tem/ letitia multa laudant nascentia cuncta.

omnitionans, -tis [omnis et tonans] *dont la voix retentit partout*: MIRAC. Liutg. I 3: -tem mundane molis opificem . . . nemo digne valet conlaudare. GERALD. prol. Walth. 13 p. 407: quod precibus Dominum iugiter precor -tem.

omnivalens, -tis *qui peut tout faire*: RATHER. conf. col. 409^C: quia licet hec -s Dei possit misericordia efficere.

omnivenerans, -tis [omnis et veneror] *digne d'une vénération universelle, totale*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. eccl.) IV p. 1309^A (éd. Chevallier): divini nostre hierarchie preceptores -tissimam istam sacroperationem chrismatis

consecrationem de perfectione rationabiliter nominant (*gr.* πάνσεμνον).

omnividens, -tis [*omnis et video*] *qui voit toutes choses*: THEOB. BESUENS. Prud. 40 (AA. SS. oct. III p. 362A): -s sempiternae Deitatis oculus falli prorsus non novit.

omnivirtus, -tis *f. vertu universelle*: GERHOL. novit. 24 med.: omnipotentiam, omnisapientiam, -tem, omnimaies-tatem, que est Patris altissimi.

omo *v. homo*.

omocrusta, -e *f. orig. et sens inc.*: COLL. Salern. II p. 242 (XII s.): si autem sit propter fleuma da ei diaporica calidum cum diacitonite . . . -a valentior est omnibus.

omoeoteleuton *v. homoeoteleuton*.

omofagia, -e *f. action de manger ensemble en un seul repas*: UGUTIO *s.v.* omos: -a id est una et simul comestio.

omogeneous, -a, -um *v. homogeneous*.

omoliptina, -e *f. orig. et sens inc.*: ANTIDOT. Glasg. p. 127: -a lib. V, cera lib. II, oleo lib. VII, resina frixa lib. III.

omologo 1. *v. homologo*.

omon *v. onos*.

omonimus, -a, -um *v. homonymus*.

omonoptoton *v. homoeoptoton*.

omonymus *v. homonymus*.

omooptoton *v. homoeoptoton*.

omophorium, -i *n. [gr. ὀμοφόριον] omophore, petit manteau court porté par les évêques et les archevêques*: ANAST. pass. Petr. col. 700^B: dein -um relaxans a collo, cervicem tetendit.

omoplata, -e *f. [gr. ὀμοπλάτη] ici forme homoplata. omoplate*: ROG. SALERN. chirurg. p. 203: vulneribus que fiunt in homoplatis, si fuerint ense vel alio simili, sic subvenire consuevimus.

omosityon *v. homoeusios*.

omotagis *v. homolotagis*.

omotarichon [*gr. ὀμοτάριχον*] *chair de poisson salé cru*: PAUL. AEGIN. cur. 147 p. 83,23: sanguine manentibus vero et reumatizantibus gingivis -on in olla conburens donec carbo fiat, cinerem appone.

omothonos *v. homotonos*.

omousios *v. homoeusios*.

omousyos *v. homoeusios*.

omoyson *v. homoeusios*.

omphacis, -idos *f. v. omfacis*.

omphacomel, -lis *n. v. omfacomel*.

omphacomellitum, -i *n. v. omfacomellitum*.

omphala, -e *f. [pour omphalos] nombril, ventre*: ODO CLUN. occ. II 281 p. 23: illa verecundi necdum nudatio membri/ perculerat castum pruritus nescia visum, -a luxurie lumbusve exarserat igne.

ompum *forme corrompue pour omphacos?*: ANTIDOT. Bamberg. p. 35: -i comus uncie triginta.

omulgo 3. [*erreur pour mulgeo?*] *traire?*: COLL. Salern. II p. 765: lac quoque priusquam in fontem ingrediat, super egrum -atur.

on, -tis *n. [gr. ὄν]* 1) *être suprême*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III 2 col. 1125^C: ut puta quoniam ὄν est Deus superessentialiter, donat autem esse his que sunt et adducit totas essentias, multiplicari dicitur unum ὄν illud ex se adductione multorum existentium quidem ab -te. 2) *essence*: DUDO Norm. pref. 25 p. 216: -n substantificum, rerum typos, idea mundi.

onager, -i *m. forme bonager*: VITA Sabe p. 130,10.

1) *onagre, âne sauvage*: a) *au propre*: HRABAN. univ. 7,8 col. 212^D: -r interpretatur asinus feras (*cf.* Isid. etym. 12,1,39). LIUTPR. legat. 37 p. 194,25: -os, id est silvestres asinos): EPIST. var. II suppl. 10 p. 634,2: -um aut cervum vel aliquid comestibile animal. ALEX. NECK. nat. rer. 150 p. 231: Africa -os habet in quo genere singuli imperitant gregibus foeminarum. CARM. Bur. B 132,3a,1: -r mugilat. b) *sens symboliques*: a) *juif*: HRABAN. univ. 7,8 col. 213^A: significat autem -r . . . Judaicum populum. ib. col. 213^C: -i principes Judeorum (*cf.* ALAN. INS. dist. *s.v.* oculus col. 879^D: per -os nequissimi Judei figurantur, qui steterunt in montibus confidentes in terrenis potestatibus, non in Deo). β) *gentil, infidèle*: PETR. RIGA Aurora II Job p. 686,303: est -r plebs gentilis silvestra querens). γ) *hérétique*: ALAN. INS. dist. col. 882^C: -r . . . dicitur hereticus . . . Sunt nonnulli heretici qui populis admisceri refugiunt sed secessum vite secretioris appetunt. δ) *ermite, solitaire*: HRABAN. univ. 7,8 col. 213^A: significat autem -r . . . hominem eremitam. ib. col. 213^B: -r enim qui in solitudine commoratur, eorum vitam significat qui remoti a turbis popularibus conversantur (*cf.* ALAN. INS. dist. col. 882^B: -r . . . dicitur etiam aliquis solitarius . . . -r qui in solitudine moratur, recte eorum vitam significat qui remoti a turbis secularibus, in mentis solitudine conversantur. ε) *vaniteux*: HRABAN. univ. 7,8 col. 213^C: -r, arrogans quisque, id est amator vane glorie (*cf.* RUP. TUTT. Osee III col. 130^A: -r . . . hominem stultum atque superbum significat). ζ) *noter l'expression biblique quasi pullum -i liberum se natum putat (Job 10,12)*: ALAN. INS. dist. col. 882^B: dicitur is qui cuncta que desiderat agit, unde de vano dicitur: Et quasi pullum -i liberum se natum putat. -r in libertate habet et ire quo appetit et quiescere cum lassatur. Ille ergo pullo -i similis esse concupiscit quem discipline lora non coerces, sed vagus per silvam desideriorum currit. VINC. KADL. chron. p. 49: vir vanus . . . in superbiam erigitur et quasi pullum -i se liberum natum putat.

2) *onagre, machine de guerre*: FULCO hist. vie Jeros. II 145: aggeribus, pluteis, -is quoque, fustibalisque/ assultus ineunt cunctis utensilibusque. GESTA Frid. imp. I p. 32,6: Mediolanenses postea fecerunt -um et frerunt perticam illius prederie [*sic*] et Teuthonicos de turri descendere coegerunt.

oncia, -e *f. v. uncia*.

ondo, -nis *f. [pour unedo cf. ital. dial. audun] arboise, fruit de l'arboisier (Arbutus unedo L.)*: COLL. Salern. II p. 314: rec. dragaganti, papaveris albi, cucumeris, citroli, -nis

et cucurbite.

onerarius, -a, -um *forme* honerarius: CARTUL. Keinperl. 68 p. 173 (a. 1114–31). BALD. TREV. Alber. 26 p. 257,22.

1) *adj. a) de charge, de transport (en parlant d'un navire)*: FULCH. hist. Hier. III 14 p. 656: quarum alie quidem rostrate [naves], alie -e. BALD. TREV. Alber. 26 p. 257,22: honerariis . . . ratibus. OTTO FRIS. gesta 1,34 p. 53,15: navibus bellicis -is. ACTA com. Bellimont. 7 p. 11 (a. 1153): quicquid sub castro Confluenti pro transitu -e navis nostre a servientibus nostris exigebatur.

b) *de some (en parlant d'un animal)*: NOTK. BALB. gesta 1,31 med.: Polisphemum . . . cum -o properantem camelo. HELM. 60 p. 116,15: jumenta -a cum bigis et quadrigis victualia sarcinasque militum portantibus.

c) *pénible*: a) *sens physique*: CARTUL. Keinperl. 68 p. 173 (a. 1114–31): nullam . . . exactionem, neque censuram, neque honerarium laborem, neque ullum debitum domino ipsius provincie reddere. β) *sens intellectuel*: VITA Audomari 40 p. 415^B: quarum omnium cumulus si volumini inderetur. lectori -us quam necessarius censeretur.

2) *subst. oneraria*, -e *f. bateau de transport*: ANGL. SAX. vocabul. I p. 63: -a, scip-laest.

oneratio, -nis *f.* [onero] 1) *chargement, action de charger*: MONAST. Angl. I p. 240 col. 1,41 (XII s.): cum applicatione, -ne et exoneratione navium, batellorum et aliorum vasorum in dictis aquis.

2) *ennui, charge*: ALAN. INS. planct. nat. p. 470: nisi iniuriosa tue locutionis syncopatione, mearumque questionum -ne timerem tue benignitatis offensam incurrere.

operator, -is *m.* [onero] 1) *porteur*: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 84 p. 600,16: hic ergo fossarii, ligoniste, -es et bucharii alique firmitatis et fossati operatores et magistri . . . operantur. ib. 152 p. 640,44: -es etiam et buttarii cum hoccis et cespitarii cum cespitibus oblongis . . . operantur.

2) *(au moral) celui qui supporte un poids*: EGBERT. LEOD. rat. I 285 p. 64: sumitur adiutor, qui consilii est -r.

oneratorius, -a, -um [onero] *pesant, qui est une charge*: HOMIL. Remacli 6 p. 726^F: capiens exemplum a beato David . . . reiecta -a tela expeditus processit et vicit.

onerifer, -a, -um [onus et fero] *forme* honerifer: CARTUL. S. Cruc. Aurel. 49 p. 98 (a. 1113).

1) *de transport, de charge (en parlant d'un navire)*: RADULF. TORT. Bened. 21 p. 306: -as vectare . . . naves. RADULF. DIC. imag. hist. p. 65: naves XXXVII -e multum et hominum multorum capaces.

2) *de somme (en parlant d'un animal)*: HRABAN. univ. 7,8 col. 216^C: mulus . . . quod -um est animal. RUP. TUIT. Joh. 5 col. 429^D: camelum -um. id. genes. VI 29 col. 428^A: propter huius animantis [sc. asini] naturam quod magis servile et magis -um est. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 49 p. 98 (a. 1113): jumenta honerifera. *par métaph.*: BERNARD. serm. de temp. 1 p. 476,4: -um animal homo tempore sue mortalitatis. Si adhuc portat peccata sua, onus est grave.

3) *pesant*: MIRAC. Firm. 2 pref. p. 807,1: -a librorum volumina.

onerificus, -a, -um [onus et facio] *de somme, de charge*: ARNALD. BONEVALL. Spir. sanct. 16 col. 1607^B: per jumenta, domita scilicet animalia et -a.

onero 1. *formes*: honero: ASTRONOM. Ludov. p. 643. EINH. epist. p. 116,2. REGINO chron. p. 151. CHRON. Salern. 88. CARTUL. S. Sever. Burdigal. p. 10. GALL. ANON. chron. p. 410 *etc.* omnero: CARTA a. 1011 (Schneider, Tosc. Studien p. 36). onoro: FONT. Flor. 11 p. 37,7 (a. 997).

1) *sens physiques*: A) *charger, imposer un fardeau* (UGUTIO s.v. onus: -o, -as, gravare vel onustare, sarcinare): 1) *en général*: a) *sur un chariot*: DIPL. Karoli III 125 p. 201,14 (a. 885): carrum unum quem tamen episcopi stipendiis -andum esse decernimus. LIB. Domesd. fol. 268a: qui carrum in tantum -abat ut axis frangeretur. CARTUL. cath. Amb. I 18 p. 28 (a. 1145): de carrata cuiuslibet rei que illic -atur. b) *sur un navire*: DIPL. Otton. I 175 (a. 995): navem episcopalem . . . precipimus ab advenientibus -andam. TRAD. Ratisb. 290 (a. 1010–20): locum ad -andas naves aptum. c) *sur un animal de somme*: CARTUL. Gratianop. p. 27 (a. 1036): omni anno tres asinos persolvam honeratos. 2) *pour exprimer la charge on emploie*: a) *l'abl.*: CAND. FULD. Eigil. II 14,67 p. 107: mensa . . . epulis -ata. ANNAL. Xant. a. 846: ingenti preda hominum atque facultatum -atis classibus. WALTHARIUS 93 p. 28: Avares gazis -ati. SCHOL. ad Egbert. Leod. rat. I 79 p. 20: plaustrum frumento -atum. WIDUK. 1,34 p. 47,15: vinculorum ingenti ferro -atus carceri traditur. OTTO FRIS. gesta 1,24 p. 37,26: multis Grecorum xeniis honoratus et -atus. GIRALD. gemma I 25 p. 70: rex -avit camelos auro et argento. b) *de et l'abl.*: WOLFHARD. Waldb. 3,4(2): duobus -ata de panibus. CARTUL. Castr. Ledi 90 p. 56 (XII s.): quadriga honerata de bladío. BONVILL. 114 p. 53 (a. 1198): galiothum . . . conducere in Maritima ad -are de granno. CARTUL. Berd. p. 334,473 (XII–XIII s.): equam honeratam de tritico. c) *ex et l'abl.*: DUDO Norm. IV 98 p. 257: ex omni supellectili -atis equis et plaustris. d) *cum et l'abl.*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 313,39: ipsi cum non minimis predarum et sacrilegiorum honerati sarcinis. e) *le gén.*: CARTUL. Camaler. p. 17 (c. 1096): quatuor summarios honeratos vini. f) *le relatif* unde: BERNARD. Malach. p. 349,24: dolia replent unde -ent mensas.

B) *charger, alourdir de son propre poids (en parlant du fardeau de la grossesse)*: BERNARD. serm. de temp. 6 p. 60,16: ante exitum miseris -amus matres.

C) *mettre quelque chose comme charge*: VITA Begge II 10 p. 117: rebus denique suis prudenter dispositis itinerisque necessariis opulenter -atis.

D) *couvrir de*: 1) *au propre*: CARTUL. Gellon. 94 p. 83 (a. 1027): duos multones honeratos lana. 2) *au figuré*: FROUM. epist. 45: presentem pagellam invectivis verbis fortassis -arem. 3) *(au passif) être couvert par des arbres (en*

parlant d'une forêt productive): LIB. Domesd. fol. 155a: silva ... cum -atur valet XXV sol.

E) charger l'estomac: 1) au propre: BERNARD. apol. 20 p. 97,21: palatum ... novellis seducitur condimentis ... Venter quidem, dum nescit, -atur; sed varietas tollit fastidium. PETR. CELL. epist. I 45 col. 466^C: cibus ... quibus modo usque ad nauseam -arer. 2) par métaph.: HUGO S. VICT. didasc. VI, III p. 115,5: hec puerilia quidem fuerant, sed tamen non inutilia neque ea nunc scire stomachum meum -at.

F) (au passif) être aggravé (en parlant d'une maladie): GLOSS. medic. p. 76,19: chronia valetudine kapitis -antur.

II) sens figurés: A) accabler, surcharger: 1) en général: BERNARD. Malach. pref. p. 309,13: devotos informans, fastidiosos non -ans. GIRALD. topogr. III 11 p. 154: accidit ut ... aures potius -ent quam delectent. 2) par un mal venu de l'extérieur: VITA Emm. I 12: cuius rei cura pontificis pectus -aret. EINH. epist. p. 116,2: iniustus censibus ac tributis vos honorare atque humiliare molitus est. RATHER. conf. col. 419^B: meis te criminibus -are. 3) par une faute ou par la pénitence qui en découle: FLODOARD. annal. a. 922 p. 9: ignominia -atos remisit ceteros. MON. eccl. Flor. p. 970 col. 1,39 (a. 908-26): longa poenitudine alligatos et diutius -atos. ELMER. CANT. epist. IV p. 68,86: gravi penitentia -andi sunt. 4) grever, charger d'un impôt: ACTA pont. Rom. Gall. VI 150 p. 217 (a. 1179): ecclesiam de Prieto -atam ex uno modio frumenti ecclesie vestre.

B) combler, gratifier: BRUNO MAGD. bell. 60 p. 55,6: cum rex multis eum promissionibus -aret si Rodolfum ducem ... occideret. BERNARD. epist. 2,4 p. 15,6: quos, dum bonis cupit -are terrenis celestibus exheredat. par jeu de mot, en parlant d'une fonction, d'une charge (confusion entre onus et honor): ORD. VIT. hist. XIII 44 t. V p. 136: archiepiscopus ... -avit me sacerdotio.

C) occuper (le temps): ASTRONOM. Ludow. p. 643: noctemque illam ... pene pervigilem ac Dei laudibus et observationibus honoratam.

onerosus, -a, -um forme onerosus: THEGAN. Ludow. 49 p. 601,6. VITA Betarii p. 619,6. REGINO chron. p. 139. VINC. KADL. chron. p. 159. etc.

1) lourd, pesant: a) au propre (UGUTIO s.v. onus: -us ... id est ponderosus): EGBERT. LEOD. rat. II 580 p. 238: cunctarum Deus expressit nutrimina rerum/ terram -a et aquam, subtiliaque aerem et ignem. HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo p. 39,3: -um utique ... hoc existimare oportet esse et grave et terrenum et visibile. SERLO WILT. 2,59 p. 83: non honorosa levis res est, non aspera levis. en parlant du corps mortel par opposition au corps glorieux: GAUFRID. S. VICT. prec. August. 341 p. 103: nec est eis quodlibet corpus -um, sed mortale, sordidum, grave, tenebrosum/ prorsus tunc amabile quando luminosum. par opposition à l'âme: JOH. COLLEMED. Joh. Tarvan. VII 31 p. 801: tandem fidelis illa anima. felix -o carnis sue indumento exuitur. spéc.: alourdi: WOLFHARD. Waldb. 3,10 (6):

manui ... adhesit [cerillus] ...; ad eam [medicinalem domum] ... cucurrit, -am manum exposuit. b) par métaph.: THIETM. 8,5 p. 498,23: cervicem suam suavi jugo Christi excussam -o diabolice dominacionis ponderi ... subdiderant.

2) coûteux, onéreux, qui est une charge: EINH. Karol. 21: amabat peregrinos et in eis suscipiendis magnam habebat curam adeo ut eorum multitudo non solum palatio verum etiam regno non immerito videretur -a. DIPL. Otton. I 290 p. 407,42 (a. 965): quandocumque ... ad idem monasterium accesserit [episcopus], paupertati eorum ... participet, alias autem ... nec ipse nec sui in aliquo fratribus inveniantur -i. PETR. CELL. epist. I 171 col. 618^B: hi [Cistercienses] ... agricolis et rusticis secularibus -i non sunt, sed, propriis manibus laborantes, se et alios pauperes pro posse exhibent. CARTUL. Wirt. II 307 p. 3 (a. 1138): jam dicte celle habitatores memoratorum vicorum hominibus solummodo in frugibus et foeno non sint -i. ACTA pont. Rom. Gall. III 80 p. 138 (a. 1176): conventus foeminarum ... non tantum sumptuosus erat et -us sed etiam fomes peccati.

3) importun, pénible, insupportable: THEGAN. Ludow. 49 p. 601,6: omnibus indulgentiam prestitit ... et hoc non fuit ei honorosum vel grave. RADULF. GLAB. hist. V I 3 p. 116: senioribus non oboediens, coequalibus molestus, juvenioribus -us. BERNARD. precept. 56 p. 290,9: non expedit nubere ... si tenuerit exosam, nihil -ius; si dimiserit invitam, nihil inchristianius. GIRALD. topogr. III 51 p. 199: quis exteris honociator? quis suis -ior? CARTUL. S. Cruc. Aurel. 85 p. 162 (a. 1175): pontificalis dignitas nulli debet -a existere. de là: ennuyeux: ANSCAR. mirac. Willeh. 38 (37): ne prolixior narratio -a fiat legentibus. PETR. VENER. epist. IV col. 309^C: verbosus sepe sum vobis et, sicut timeo, -us. spéc., en jouant sur le sens d'onus (charge, fonction): HUGO S. VICT. quest. ined. 18 p. 197: cogitationes alie sunt affectuose, alie -e, alie otiose; ... -e sunt de prelationibus administrandis, de honoribus acquirendis, de pecunia colligenda et conservanda; ... -e gravant.

onerosus 1) péniblement, d'une manière fatigante (au physique): EPIST. Tegerns. I 2: gravitudinum iugiter -e incumbentium.

2) lourdement, avec insistance: HILDEB. Hugon. Clun. IV 22 col. 874^A: dehinc -ius instanti: «Abstine», inquit abbas, «abstine frater a rapinis». ADAM PERSEN. epist. 44 p. 110: que tanto -ius petitioni sue insistere non desistit, quanto omne quod affectat opportunius esse credit.

onestas, -atis f. v. honestas.

onestus, -a, -um v. honestus.

onfacos v. omphacis.

ongo 3. v. ungo.

oniccinus, -a, -um v. onychinus.

onichan v. onyx.

onichilus, -i m. v. onychinus.

onichineus, -a, -um v. onychinus.

onichinus, -a, -um v. *onychinus*.

onicilus, -i m. v. *onychinus*.

onicius, -a, -um v. *onycius*.

onicrotos m. v. *onirocrites*.

oniculus, -i m. v. *onychilus*.

onifacus v. *omphacis*.

1. onio *indécl. orig. et sens inc.*: RECEPT. A. 18 p. 12: scribis in carta: emigranij grani. oranio ani. -o ioo. sanat.

2. onio, -nis m. [*refait sur le fr. «oignon»*] formes: ognuns: CARTUL. Bituric. 131 p. 235 (c. 1100). unio: CARTUL. S. Mont. 9 p. 23 (a. 1095).

oignon: CARTUL. S. Mont. 9 p. 23 (a. 1095): concessi decimam omnium rerum venalium excepto . . . salis, unio-nis, allii. CARTUL. Bituric. 131 p. 235 (c. 1100): illi qui vendunt allia et ognuns.

onionalis, -is m. [*onio*] *oignon*: CARTUL. Lerin. 214 p. 218 (a. 1113): medietatem ceparum, -ium atque porrorum.

onirocrites, -e m. *ici forme onicrotes. interprète des songes*: VITA Adalb. Prag. I 29 p. 65,31: unius nomen extra ipsum onicrotem admodum pauci sciunt.

onis, -dos m. [*gr. ονίς*] *crotte d'âne*: PAUL. AEGIN. cur. 139 p. 80,7: misce ei galle medium . . . aut -da conburens insuffla cinerem. ib. 198 p. 125,5: aut stipteree humide conbuste aut -dos. ib. 219 p. 160,27: solve cum -de cimum.

oniscos m. [*gr. ονίσκος*] *armadille, espèce de cloporte qui se roule en boule*: PAUL. AEGIN. cur. 216 p. 157,15: psilotrum quod aufert pilos. -on caticidion rotundorum 3 II.

onitas, -tis f. [*gr. ον*] *l'Un, Dieu*. THEOD. CARNOT. lect. Boet. Trin. II 48 p. 168: vera forma . . . unitas dicitur, i.e. -s, quasi entitas omnium rerum. Ab eo enim habent omnia esse. id. glos. Boet. Trin. 5,18 p. 320: -s atque entitas que ante omnem alteritatem est. id. comm. Boet. Trin. p. 11,3: unitas, quasi -s, ab «on» grece i.e. entitas. ARNALD. BONEVALL. psalm. col. 1572^A: trahit autem et etymologicum de greco et dicitur unitas, quasi -s, id est entitas sive essentialitas; unde et apud Grecos ον, id est substantialis, videlicet in se et per se solum immutabiliter semper subsistens, Deus vocatur.

onius v. *onos*.

onix v. *onyx*.

onocardia, -e f. [*pour onocardion; cf. gr. όνοκάρδιον*] *chardon à foulon (Dipsacus fullonum L.)*: GLOSS. medic. p. 49,16: -a: cocco similis est.

onocentaurus, -i m. *onocentaure, animal fabuleux mi-homme, mi-âne*: VITA Audoeni II p. 76,25: -i [*ex*] homine asinoque prodigiosa commixtio. AELFR. angl. sax. vocabul. p. 17: -us, healf mann and healf assa. UGUTIO s.v. onos: -us id est asinus immixtus homini. PETR. CELL. epist. I 107 col. 558^A: occurrunt vestigia eruce, locuste, . . . que devoraverunt universa speciosa deserti pilosi, -i, ulule, simie et omnis generis phantasmatum grandis silva. PAS-

CHAL. ROM. thes. occ. p. 150: yrocervos, -os, chimeras ac alia monstrosa corpora. *spéc., pour désigner un homme orgueilleux et adonné à la luxure*: ALAN. INS. dist. col. 882^D: -us proprie dicitur homo luxuriosus et superbus . . . ; 5 per -um lubrici et elati designantur.

onocrotalus, -i m. *onocrotale, espèce de pélican* (HABAN. univ. 8,6 col. 246^D: -us avis est rostro longo, quam Greci onocrocolon vocant. REMIG. proph. min. Soph. 2 col. 205^{A-B}: sciendum vero -orum duo esse genera, unum aquatile, aliud solitudinis. Dictus autem -us quia crotalon Greci cymbalum vocant, et hec avis, quia voce caret, rostrum in modum cymbalorum repercutiens, vocis similitudinem reddit. RUP. TUTT. levit. II 12 col. 798^C: -on Greci vocant rostro longo avis cygno similis sed maior): AMARC. serm. III 762: turpe est quod proprium violas, -e, nidum. HILDEB. numm. (?) 549 p. 180: adveniunt ornix, -us, atagen, orix. PETR. RIGA Aurora Levit. I 707 p. 174: par -us cygno sonitum dat in undis. *sens symbolique*: WALAHFR. epit. in Lev. col. 815^B: cygnus et -us que sonitum faciunt in aqua, sunt ii qui in quiete vitam ducere nesciunt, licet sunt in baptismo mundati.

onoforum, -i n. v. *oenophorum*.

onograculus, -i m. [*erreur pour onocrotalus*] *onocrotale*: UGUTIO s.v. onos: hic -us, quedam avis . . . que faciem asini gerit.

onoma, -tis n. *forme honoma*: CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 611,17 (a. 990). *nom, désignation*: 1) *définition grammaticale*: ARS Bern. p. 63 n. 12: -a idest nomen.

2) *nom propre*: a) *d'une personne*: GISLEM. Droct. p. 538,39: pars horum prima presignat vatis -a. GESTA abb. Fontan. VI 2 p. 49: aliis illustribus viris quorum hec sunt -ta. CARTUL. S. Michael. Mos. 30 p. 131 (a. 972): -ta autem qui hec viderunt tam monachorum quam clericorum . . . subtus tenentur impressa. DUDO Norm. p. 127 v. 5: -a cuius/ hoc quoque metrum/ non capit usquam. HIST. Volte 5 (a. 1031-49): subteradnectere decrevimus eorum -ta quorum . . . allata sunt pignora. GESTA episc. Camerac. I 89 p. 437,25: -a dactilicis actoris queritur ipsi/ si numeris? *noter l'emploi de l'abl. dans l'expression signifiant: du nom de, appelé*: CARTA Edg. a. 978 (Madox, Form. Anglic. p. 174): nobili Mangoda appellatur -te. MIRAC. Winn. p. 783,9: fratrem -te Tancredum. CARTUL. S. Julian. Turon. II 10 p. 16 (a. 1024): Walterius -te dictus. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 129: in Christo ego -te Bertranus. SIMEON DUN. hist. reg. 2 p. 4: quorum unus -te nituit Ethelredus. b) *d'un lieu (nom géographique)*: GUILL. MALM. gesta pont. V 252 p. 404: custodem cenobii, quod Angli bifario vocitant -te Maldelmesburuh.

3) (*diplom.*) *dans une invocation: au nom de, en invoquant*: ACTA duc. Norm. 42 p. 147 (a. 1015-26): inenarrabili -te summe Trinitatis. COD. Sax. 744 t. IV p. 35 (a. 1031): in althroni -te qui nos qui voluit creavit.

4) *qualification morale*: DOC. Sanc. Ranimir. I p. 94 (a. 1086): [*ecclesia*] matris -te designatur quod, ceu mater fi-

lios ita ipsa omnes orthodoxos . . . ad perpetue salvationis gaudia perducit.

5) (*philos.*) *désignation, par opposition à essence (usia)*: VITA Amant. Engol. 9 p. 341,13: sola caritas in eternum et usia et -te perseverabit.

onomaticus, -a, -um [onoma] *d'après la fonction, d'après les actes*: RADBERT. fid. III 1 col. 1459^B: porro definitionum genera apud illos plura legimus, ut puta usialis, quod est substantialis, que proprie et vere dicitur definitio; secunda, que grece -a vocatur, que notio dici potest eo

10 quod de actibus, de qua queritur, rei notitia insinuatur. **onomatopoeia**, -e *f. forme* onomothopeia: UGUTIO s.v. poio.

onomatopée: JOH. SCOT. gloss. Mart. Cap. 211,21 p. 109,3: bombus dicitur maximus sonus et est -a, id est nomen de sono factum. REMIG. epist. Rom. 1 col. 377^C: surrutto de sono locutionis nomen accepit quia non in facie alicui sed in aure loquitur detrahendo: et est -a nomen de sono factum. HUGO S. VICT. gramm. p. 320,15: -a est nomen de sono factum, ut tinnitus aeris, clangor tubarum. 20 UGUTIO s.v. poio: onomothopeia, id est confirmatio vel confictio nominis ut in nomine fictitio.

onomatopoeius, -a, -um [onomatopoeia] *ici forme* onomothopeius.

par onomatopée: UGUTIO s.v. poio: onomothopeius, -a, -um, ad onomothopeiam pertinens, vel prolatum vel fictum per onomothopeiam. 25

onomothopeia, -e *f. v. onomatopoeia*.

onomothopeius, -a, -um *v. onomatopoeius*.

onophorum, -i *n. v. oenophorum*.

onor, -is *m. v. honor*.

onorabilis, -e *v. honorabilis*.

onoro I. *v. onero*.

onos [gr. ονος] *formes: nom. plur. onii*: PAUL. AEGIN. cur. 117 p. 71,15. *accus. omon*: ib. 172 p. 96,5. 35

cloporte: PAUL. AEGIN. cur. 117 p. 71,5: terre vermes aut onii in idriis elixati sunt. ib. 172 p. 96,5: radix calamentis, isopum, iris, melantium, omonque sub ydriis sextin mittens.

onosliras sive onoslyras [gr. ονος λύρας sc. ακούων] *expression proverbiale signifiant «comme un âne qui écoute un concert de lyre», symbole de l'incapacité de comprendre ce qui est beau*: NOTE cod. Monac. 17142 (Sitzungs- b. Akad. München III, 1873, p. 712): onosliras dicitur, cum stulto sapientia promittitur. Onos id est asinus; liras ludus; -s id est asininus ludus. THIOFR. Willibr. vita metr. 2, 474: congruit huic onos lyras (cf. Hieron. epist. 27,1). JULIAN. VIZELLIAC. serm. I 16, 226 p. 342: nescit -s lyricis delectari. 40

onus, -eris *n. forme* honus: *saepe*.

ce qui pèse: I) *au propre*: A) *chargement, fardeau qu'on transporte ou supporte* (UGUTIO s.v.: -us, -eris, id est sarcina, pondus et debet esse sine aspiratione): WALTHARIUS 455 p. 43: licet ingens/ asportaret -us. RUOTG. COL. 45 p.

49,17: in longo illo itinere nullam pene lassitudinem . . . se sub tanto -ere pertulisse. SCHOL. ad Egbert. Leod. rat. I 48 p. 13: equum . . . ad -us portandum in via. CARTUL. S. Florent. Santon. 28 p. 66 (c. 1080): ulmus, que fructifere vitis iugaliter sustinet honera. ALAN. INS. dist. col. 777^A: duo genera camelorum: unum quod deputatur -eribus ferendis et aliud cursui faciundo. STEPH. TORNAC. summa caus. II q. 6 p. 181: naviculi nautum est quod datur naute pro ferendo -ere vel persona.

B) *masse pesante*: BRUNO. QUERF. Adalb. (rec. A) 12 ex.: massam argenteam obtulit ingentem. Ubi accepit vir Dei -us agentis. REIMBALD. LEOD. chron. 84 p. 127: totum -us templi contremuit. GALTER. CASTIL. Alex. VII 390: quatuor ex equo distantibus arte columnis/ sustentatur -us.

C) *unité de poids, charge*: 1) *portée par une bête de somme*: CARTUL. Baioc. I 6 p. 11 (a. 1089): de meo proprio in cotidiano usu fratrum . . . -era quatuor asinorum singulis diebus de viridi ligno. GESTA Franc. Hier. 14 p. 76: vendebant -us unius asini VIII purpuratis qui appreciabantur CXX solidis denariorum (cf. HIST. de via Hier. 42 p. 188). ROB. MON. REM. hist. Hier. IV 11 p. 781: vendebatur asinarium -us frumenti VI librarum pretio. CARTUL. S. Lamb. Leod. 71 p. 116 (c. 1189): in . . . duorum videlicet -era asinorum diebus singulis de ipsius nemoribus deferenda. 2) *portée par un homme*: LIB. Domesd. fol. 268a: de VIII [salis] -eribus hominum dabant II den. *par analogie*: GALL. ANON. chron. p. 422 (52,3 M.): sit tuum quantum . . . uno -ere tollere conaris. 3) *chargée sur un véhicule*: CARTUL. civ. Ratisb. 44 p. 15 ex. (a. 1192): de -ere plaustris, quod vulgari dicitur acin wagengiwant. 4) *avec indication des denrées contenues dans la charge*: CARTUL. Rhen. med. I 540 p. 598 (c. 1150): ut . . . per singulos annos unum -us vini redderet. CARTUL. Scahus. app. p. 127,8 (c. 1150): sex denarios dabit . . . et unum -us feni quod vocatur castburdi. CARTUL. Rhen. inf. I 457 p. 321 (a. 1176): ut quelibet arpenna tempore vindemie X -era vini solveret ecclesie. CARTUL. Castr. Ledi 90 p. 57 (XII s.): -us metalli, 4 denarios, -us piperis, 4 denarios. CARTA a. 1175 (Germain, Hist. du commerce de Montpellier p. 182): de unoquoque honere ferri III den. melg. INQU. tert. don. p. 51: ad breis siccandum debent habere I -us ligni. CARTUL. Mont. Pessul. p. 438 (XII s.): honus de solis, si de duodecim en sus . . . I solas. CARTUL. Popul. 165,16 p. 98 (a. 1200): decem -era vel sommatas de bona vindemia. *spéc., par opposition à la «saumée»*: CARTA c. 1200 (Gallia christ. nov. S. Paul-Trois-Châteaux 98 col. 59): pro saumata circulatorum datur unus denarius ab extraneo tam emptore quam venditore; et de -ere circulatorum quod defertur ad collum datur obolus. 5) *absol.*: CARTUL. Sangall. II 158 (a. 1127): hoc [predium] recepit Sisa et sui infantes . . . et falsicia misit: III -era ad Auuarubia, confinant in Sancta Maria, et II -era ad Maningus, confinant in Fruza, II -era in Burgune.

II) *au figuré*: A) *charge, ennui, embarras*: 1) *sens fort*:

peine, épreuve: DUDO Norm. II 19 p. 159: quisque offensus comes, -era offensionis et poenitentiae deportans. RADULF. NIGER p. 8: Ysaïas vidit -us Babylonis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 21 p. 855: obsidionis -era ferre non valentes. PETR. RIGA Aurora II Evang. 2292 p. 513: doloris honus. 2) *sens faible*: LUPUS epist. I 4 p. 20: -us domesticarum divinarumque rerum . . . vestris . . . cervicibus obruit. AGIUS vita Hath. 6 p. 168,52: cogitans se non tam honorem quam -us suscepisse. WIDUK. 2,20 p. 84,20: quod nostris gravis -eris esse solet, Sclavi pro quadam voluptate ducunt. EGBERT. LEOD. rat. II 401 p. 228: si sint in vita presenti multa molesta, / nos -eri subdamus ut his meliora feramus. VITA Menel. p. 137,9: conjugii deberet accipere honus laboriosum. STIGEBERT. GEMBL. gesta p. 525,43: omni mundane sollicitudinis -ere deposito.

B) *expressions*: 1) *avec le gén.*: a) *le poids de l'âge*: ADELARD. BATH. eod. et div. p. 32,18: senectutis -us (ita enim quidam vocant) iucunde consolaberis. b) *le poids d'une faute*: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 397,45: poenitentes. depositis delictorum suorum honeribus. sine fine Deum laudantes. GERARD. MORES. delib. p. 11: qui . . . -era peccatorum adleviant. ACTA duc. Norm. 197 p. 381 (a. 1050-66): ut peccatorum meorum -us allevem. c) *le poids d'un châtement*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 309,47: ut . . . regi Roudolfo . . . -us Romani anathematis imposuissent. CARTUL. Berard. 615 p. 837 (a. 1154): -us trium annorum de penitentia mea super se susceperunt. d) *-us carnis ou corporis*: *la vie terrestre, dans des formules signifiant 'mourir'*: ADREVALD. mirac. Bened. 33 p. 70: piissimo augusto Ludovico carnis -ere spoliato. HROTSV. Abr. 2,5 p. 149: si incorrupta, . . . gravi corporis -ere abiecta, pertransies aera. PETR. DAMIAN. carm. B 35,2 p. 122: abiecto carnis -ere / stolam suscepit glorie. id. Romuald. p. 9,14: deposito carnis -ere ad etheria regna migravit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 4 p. 1068: -ere carnis deposito, coelis intulit animam. 2) *-eri esse, videri ou existere*: a) *être difficile*: GESTA abb. Fontan. IX 2 p. 66: codicum etiam copiam non minimam, quot dinumerare -eri esse videtur. ib. XIII 6 p. 108: quarum colores honeri videtur describere. b) *être importun, déplaire*: FROTH. epist. p. 288,23: ne nostre parvitatibus peticio vestre celsitudinis auribus honeri existat. LUPUS epist. I 4 p. 32: ne forte plura dicens sim -eri qui gestiam esse solacio. PETR. CELL. epist. II 119 col. 569^B: ne autem sim -eri occupatissimis auribus Carnotensis episcopi, negotium breviter et aperte exponam. c) *être une charge, être un handicap (physique ou moral)*: DIPL. Karoli III 125 p. 201,27 (a. 885): ut . . . neque presentia sua vel suorum . . . monachis pontifex in ali^{<quo>} -eri sit. SCHOL. ad Egbert. Leod. I 390 p. 85: filius stultus -eri est patri. FULCH. hist. Hier. II 38 p. 521: feminam quippe nullam . . . secum transire permisit ne exercitantibus impedimento essent et -eri. GAUFRID. BRETOL. Ham. 13 p. 518,19: manus autem . . . infirmitate prevalente . . . magis illi erat -eri quam honori.

C) *charge financière*: CARTUL. Ins. 36 p. 44 (a. 1182): non decet viros ecclesiasticos gravare ecclesias quarum honus sustinere recusant. CARTUL. archiep. Magd. 424 p. 559 (a. 1189): ut preter hec que, . . . prepositura assignata sunt, de omnibus bonis . . . ordinationem habeant canonici . . . quatinus sicut omne -us eorum est, ita et omne emolumentum eis attineat. STEPH. TORNAC. epist. 73 p. 87: si qua enim sunt honera que in exigendis procuracionibus suis Senonensis archiepiscopus predictis . . . abbacis velit imponere, ea Aurelianensis episcopus . . . debet suscipere et implere.

D) *devoir, obligation*: 1) *en général*: GLOSS. Pist. p. 35,63: honera hereditaria. HROTSV. gesta pref. 3 p. 201: id quidem -eris imposuistis, ut gesta Cesaris Augusti, . . . metrica percurrerem ratione. STEPH. TORNAC. summa dist. XXVII p. 41: subdiaconibus sicut iniunctum est -us continentie. 2) *(jur.) obligation*: a) *due par un dépendant ou un bien*: CARTA a. 1040-57 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 6): collata fuit villa . . . absque omni munere et -ere et exactione regis. DIPL. Henr. V a. 1125 (St. 3204 = Gallia christ. V² col. 446): eos . . . voluit esse liberos ab omni servitio, exactione, precaria et quibuslibet aliis -eribus et gravaminibus. CARTUL. Ursicampi 427 p. 263 (a. 1170): manerium . . . ab omni -ere et subjectione liberum et immunem. CARTUL. capit. Atreb. 48 p. 39 (a. 1180): ut . . . ab omni parrochiali -ere liber, cum emolumento eciam temporalis ecclesie nostre familiaris teneatur servire. CARTUL. Remens. p. 406 (c. 1184): mansionarios . . . solutioni . . . proventuum et reddituum, et terrarum -eribus . . . decernimus subiacere. CARTUL. S. Mar. Avenion. 131 p. 151 (a. 1188-89): libere sint et immunes ab omni -ere et servitio supradictorum. *noter l'expression servile -us*: DIPL. Otton. III 157 p. 569,21 (a. 994): ut nullus . . . potestatem habeat . . . paratam exigendi seu aliquod servile -us eis earumque familiis inponendi (cf. DIPL. Henr. V a. 1123 [St. 3187]). LAMB. TUIT. Herib. 1.2: festus dies in jubilo ducitur; omne -us et opus servile remittitur. *spéc. armorum -us*: PS. Cnut. Forest. 9 p. 621: sintque omnes . . . immunes, liberi et quieti ab omnibus provincialibus summonitionibus . . . et ab omnibus armorum -eribus quod warscot Angli dicunt, et forinsecis querelis. b) *découlant d'une fonction*: MON. hist. Hung. I p. 68 (a. 1198-1226): ut nec datam vel collectam aut exactionem aliquam sive aliquod -us cuiusquam publice functionis solvere debeant.

E) *charge, dignité*: DIPL. Caroli II 31 t. I p. 81,2 (a. 843): si dignus fuerit ad sacerdotale -us provehere. VITA Austrig. 5 p. 195,2: in clericati honus inianter desiderare. RICHER. IV 104 t. II p. 324: a . . . Galliarum episcopis hoc honus sacerdotii . . . impositum est. THIETM. 5,25 p. 249,35: cum . . . in regem eligeretur, tantum hoc -us humiliter recusans. VITA Martin. Turon. 11,19 p. 19: pontifices . . . quos ad -us consecrandi plebs leta vocarat. CARTUL. Bund. 267 p. 201,37 (a. 1120): episcopale -us te subterfugere. ib. 330 p. 240,5 (a. 1154): Curiensis episcopus

pro utilitate monasteriorum et cura pauperum pontificale -us suscipiens. *de là mission*: COD. Croat. p. 359 (a. 1200 spur.): missis . . . ambassiatibus suis ab eodem patre nostro circa huiusmodi -eris assumptionem servituti exsecutionem.

onusculum, -i n. [onus] *petit fardeau, petite charge*: 1) *au propre*: UGUTIO s.v. onus: onus . . . unde -um, -i. 2) *au figuré*: VITA Greg. Porc. II 18: in secreto sui pectoris peccatorum suorum -a sublevare.

onustarius, -a, -um [onustus] *où l'on procède au chargement de marchandises*: DIPL. Otton. I 431 p. 584,28 (a. 973): salinam . . . cum sartagibus, locisque sartaginum, locis -is, vuitevendin, censalibus et cum omnibus . . . ad hanc predictam salinam respicientibus (cf. DIPL. Cunig. 2 [a. 1025]).

onustas, -tis f. [onusto] *faculté de porter*: VITA Agric. 33: tanquam lignum, quod ab agricola prudentissimo secus decursus aquarum plantatum . . . perpetuam fructus servat -tem.

onusto 1. *forme honusto*: ODO DIOGIL prof. 3 p. 35.

charger, surcharger (UGUTIO s.v. onus: -o, -as, sarcinare): 1) *au propre*: VITA Bonif. II 1 p. 90,15: quos ille susceptos . . . muneribus -avit. ODO DIOGIL prof. 5 p. 56: cibariis -ari. GUILL. MALM. gesta reg. II 202 p. 250: diversis monetis -atum. *spéc., en parlant du poids d'un enfant à naître*: HELM. 44 p. 88,25: mater . . . ipsa nocte qua tali sobole -anda erat.

2) *au figuré*: PETR. RIGA Aurora I Reg. I 224 p. 256: quos delictorum nullus -at amor. ib. II Job p. 685,271: quos culpe pondus -at.

onustus, -a, -um *forme honustus*: FROTH. epist. p. 281,34. ANNAL. Vedast. p. 49-50. VITA Corb. I 24. MIRAC. Fid. p. 248. etc.

1) *chargé* (UGUTIO s.v. onus: -us, -a, -um, id est sarcinatus): a) *absol.*: α) *en parlant d'une bête de somme*: WALTHARIUS 1204: -as/ quadrupes. BERNARD. consid. III 13 p. 440,14: summarii, non levati sarcinis, -i nihilominus repatriant. β) *en parlant d'un véhicule*: GERH. AUG. vita Udalr. 17 p. 405,22: si navis -a eo insedente mergi non potuit. GIRALD. gemma I 52 p. 157: carrum fortiter -um pertransiens eum oppressit. γ) *par extension, en parlant d'un arbre chargé de fruits*: HROTSV. Mar. 758 p. 25: istius palme nimium delector -e/ si potis est fieri, de fructu denique vesci. b) *avec l'abl. de la chose portée*: ADREVALD. mirac. Bened. 19 p. 46: navem -am sale. DIPL. Arnulfi 165 (a. 898): parafredum -um saumate. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 110,12: tres viri -i pane et vino. CARTUL. Carit. 48 p. 123 (a. 1111): plaustrum vino mero -um. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 7 p. 606: hostium spoliis usque ad fastidium -i. c) *avec de et l'abl. de la chose portée*: ANNAL. Fuld. II a. 882 p. 99,25: Nordmanni . . . de thesauris et numero captivorum CC naves -as miserunt in patriam. HELM. 64 p. 122,6: abierunt -i de captione hominum [sc. Slavi]. d) *avec ab et l'abl. de la chose portée*: ANNAL. Vedast. p. 50:

redire eos honustos a preda.

2) *comblé, gratifié*: VITA Severin. Col. I 12: [Severinus] cunctis -us virtutibus. HUGO FLAV. chron. II 7 p. 372,46: diversis virtutum speciebus -i mentes.

3) *rassasié, saturé*: JOH. SARISB. polier. enthet. (éd. Webb I p. 8,1): quid repens testudo paret, scarabeus -us, / curque levi ventus grandis ab imbre cadat.

4) (*pej.*) *surchargé, accablé*: a) *au propre (avec l'abl.)*: ROB. MON. REM. hist. Hier. VI 6 p. 807: mille sagittis -us, ut vidit quia mortem non evaderet, mortem sibi acceleravit. b) *expressions métaph.*: α) *carnibus -us: obèse*: VITA Corb. I 24 p. 624,7: honusti carnibus ibant viri. β) *-us venter: gravis*: AELR. inclus. I 6 p. 56: si hanc corporalem castitatem conservent, si non -o ventre extrahantur. 15 WALTH. MAP. nug. cur. p. 209,28: ne penitus convalesceret donec . . . abbatissam et quascumque posset moniales fecisset de honestis -as. c) *au figuré*: α) *absol.*: ADAM BREM. p. 282,22: tu solvis duram populi a cervice catenam/ fasciculosque graves ab -a plebe repellens/ afflicte gentis merorem in gaudia vertis. β) *avec l'abl.*: CARTUL. Carcas. II p. 214 col. 1 (a. 850): cognoscenti me peccati macula -o. DUDO Norm. III 41 p. 185: offensionis neglectique servitii atque impetrande misericordie pondere -um. 20 ORD. Vit. hist. VII 15 t. III p. 228: multis . . . gravibusque peccatis -us contremisco.

5) *qui est lourd, qui est pénible*: VINC. KADL. chron. p. 87: nimis delicatus est qui honorem appetit sine onere; nam etsi honesta sit, certe honusta principandi sollertia.

onycha v. *onyx*.

onychilus, -i m. *formes*: onichilus: PHILO 296 (Mitt. Schles. Ges. Volksk. 19 p. 65). oniculus: UGUTIO s.v. onix. oniculus: ib.

onyx: UGUTIO s.v. onix: onix . . . unde . . . oniculus vel oniculus pro eodem lapide. PHILO 296 (Mitt. Schles. Ges. Volksk. 19 p. 65): vidit et agnovit discum, candelabra, pelvem/ . . . / ex hiis onichilo pars claro, pars micat auro. v. *onychinus*.

onychinus, -a, -um *formes*: onicinus: HUGO FARF. destr. p. 29,28. onichineus: CARTUL. Parm. I 9 p. 52 (a. 913). onichinus: AGNELL. Rav. lib. pont. 143 p. 372,5. CARTUL. Parm. I 9 p. 51 (a. 913). *et passim*. onycinus: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,45.

1) *adj.*: *d'onyx*: HRABAN. univ. 17,7 col. 470D: duosque lapides -os sculpens nominibus filiorum Israel. CARTUL. Parm. I 9 p. 51 (a. 913): calicem onichinum I mirabiliter operatum cum auro et gemmis pretiosis. ib. I 9 p. 52 (a. 913): filacterium onichineum operatum ex utraque parte auro. THANGM. Bernw. 36 p. 775,2: onichinum vas magni precii. CHRON. S. Ben. Divion. p. 152: altare onichinum auro et argento decenter ornatum. ANDR. FLOR. Gauz. 46a p. 84: ampullam quoque ex onichino lapide.

2) *subst.m.*: *onyx, espèce d'agate*: CARTUL. S. Bened. Floriac. I 25 p. 66 (a. 876): sigillo de onichino. THANGM. Bernw. 8 p. 761,45: calices . . . plures et unum ex onichi-

no, alterum vero crystallinum. CARTUL. Remens. p. 223 (a. 1067): turream acerram de onichino auro paratam. SUGER. adm. 34 p. 207: sardii rubor a nigredine onichini proprietatem variando discriminat. DOM. GUNDISS. process. mundi p. 52: aliud claritatis, ut hyacinthus, aliud obscuritatis ut -us. *spéc.*: pierre d'onyx servant de décor: CARTUL. Parm. I 9 p. 51 (a. 913): patenam auream habentem in medio onichinum optimum. HELGAUD. Rob. 22 p. 112: altare I . . . continens in medio petram laudabilem que dicitur onichinus.

v. *onychilus et onycius*.

onycinus v. *onychinus*.

onycius, -a, -um [pour onychinus] *ici forme* onicius. d'onyx: UGUTIO s.v. onix: onix . . . unde -us, -a, -um.

onyx, -chis m. et f. *formes*: onix: THEOPH. sched. 3,94 p. 355,10. CHRON. Salern. p. 469,45 etc. onycha: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1188^A. *accus.* onichan: ΕΚΚΕΗ IV bened. I 31,49. onycha: PAUL. AEGIN. cur. 101 p. 63,4. *gén.* onicos: ib. 10 p. 4,25.

1) *onyx, sorte d'agate caractérisée par des striures blanches convergentes*: HRABAN. univ. 17,7 col. 470^D: -x appellata, quod habeat in se permixtum candorem in similitudinem unguis humani; grece enim unguem onycha dicunt; hanc India vel Arabia gignunt (cf. Isid. etym. 16, 8, 3; RUP. TUIT. genes. II 29 col. 275^D. UGUTIO s.v. onix). MILO ELN. sobr. p. 645,11: -x, cristallus prasius. GERARD. MORES. delib. p. 175: sardonix qui ex onice et sardio componitur. THEOPH. sched. 3,94 p. 355,10: eodem modo secantur, fricantur atque poliuntur onix et berillus. PETR. CELL. tabern. Moys. p. 163,1: onix rubri coloris, circulos habens accingentibus zonis. caritatis ardorem vel scientie lumen significat, comitante zona castitatis. PASCHAL. ROM. thes. occ. p. 164: onix etiam lapis mala et falsa sompnia inducit, sed presente lapide sardo nocere nequit. ALEX. NECK. laus div. sap. VI 163 p. 467: somnos turbat -x, vanissima somnia fingens./ lites, horroris semina sepe serit. PETR. RIGA Aurora IX col. 26^C: Marti nubit -x, Venus est juncta berillo.

2) *sorte de coquillage dont la forme rappelle celle de l'ongle, dail*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1188^A: onycha fertur esse ostreola parvula suave redolens, magnitudine humani unguis, unde et onycha dicitur quia -x grece unguis dicitur.

3) onix ibeos: «ongle d'ibis», *quintefeuille (Potentilla reptans L.)*: GLOSS. medic. p. 54,9: nomina eius [sc. herbe *quinquefolii*] hec sunt: seudoselinon, . . . onix ibeos.

4) onix aromaticus: *substance aromatique*: PAUL. AEGIN. cur. 10 p. 4,25: onicos aromatici, squinanti ana 3 IIII (*conservantia capillos et denigrantia*).

5) *hypopyon, épanchement purulent de la chambre intérieure de l'œil*: PAUL. AEGIN. cur. 101 p. 63,4: ypopios . . . fit . . . ungui assimilatus secundum formam saniei; ideo et passionem onycha appellant.

ooça, -e f. v. *olça*.

oon [erreur pour to on: gr. τὸ ὄν] *l'unité*: ARNOLD. RATISB. homil. col. 1094^C: Arnolt Abba logon tractat, quem dixerat -n./ Mercedem gratis monadem dans octo beatis.

oorior 4. v. *orior*.

5 **opachum**, -i, n v. *opacus*.

opacitas, -tis f. I) *ombre, ombrage*: EINH. Carol. 9: ex -te silvarum. VITA Liutg. I 29: arborum -te. ADREVALD. mirac. Bened. prol. p. 15: -te abundantissima nemorum. CHRON. S. Michael. Mos. p. 33: faginee silve -te.

10 II) *obscurité*: A) *au propre*: MIRAC. Hubert. I 6: -s . . . nubium mox percussa solis radio. SUGER. Ludov. VI 15 p. 92: noctis tenebrarum -te.

B) *au figuré*: 1) *en parlant d'une chose difficile à comprendre*: RATHER. Metr. col. 453^A: humane impenetrabilis . . . sapientie -s. GERARD. MORES. delib. p. 114: sicut absentia noctis dies est, sic absentia infidelium -tum Evangelii splendor. EPIST. Ratisb. 12 p. 331,1: liberalium -tem artium nunquam attemptavi. CARTA c. 1150 (Monast. Angl. V p. 427 col. 1 n^oIX): ne in hoc negotio ulla tumultuetur -s, rem ex integra maiestati vestre intimari iuravimus. 2) *en parlant d'une chose moralement mauvaise*: EPIST. Ratisb. 8 p. 304,27: cuius [sc. *diaboli*] nodosis intricationibus squamarumque -te adeo humani gressus intricantur. HELM. 4 p. 12,31: tanta enim fuit -s errorum et difficultas silvescentis ydolatrie.

opaco 1. *forme apoco*: WALDO Anscar. pref. 72.

1) *ombrager, porter de l'ombre*: WALAHFR. hort. 433 p. 349: subter -atas frondenti vertice malos. WALDO Anscar. pref. 72: ulmus apocat humum, per frondea brachia fructum/ non habet ipsa tamen, portat cum germine vitem. RADULF. CADOM. gesta Taner. 116 p. 687: ducis castra vallis -at, cuius frons supradicta eminentem Tancredi pertingebat viciniam.

2) *dissimuler, voiler*: PETR. RIGA Aurora 793 p. 178: est lippus cuius mens ingenio micat intus/ sed carnale tamen illud -at opus.

3) *noircir, assombrir (au moral)*: CAND. TREV. ? epist. 1 p. 489,22: quattuor virtutes, sine quibus anima non decoratur, sed immo addicitur et -atur.

opacus, -a, -um *formes*: obaga: DOC. Ribag. p. 245 (a. 958). opachum: CARTUL. mon. S. Cruc. 313 p. 312 (a. 1188). opagum: CARTA a. 1036 (BRABL VIII. 1916. p. 424 n° 25). oppacum: VINC. KADL. chron. p. 219.

I) *adj.*: A) *au propre*: 1) *ombragé, ombreux*: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 439,36: amoena loca, . . . cum arboribus decorata, . . . delectabilia sive -a. WIPO gesta 14: propter -a loca et aeris temperiem in montana secessit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 3 p. 762: civitas . . . pomeriis obsita . . . instar condensorum nemorum et -arum silvarum.

2) *sombre, noir (en insistant sur la couleur)*: WANDALB. horol. 25: tenebrisque premuntur -is. CHRON. S. Michael. Mos. p. 26: fugatis aurora diem revehente noctis -e tenebris. GUIBERT. Nov. trop. I 4,V,13 col. 360^B: terebinthus enim pulchre -a gratique odoris est. HILDEGARD. scivias 1,2

col. 401^D: lutum illud valde foedum et -um fuit.

3) *obscur (en insistant sur l'idée de ce qui cache)*: ORD. VIT. hist. XI 33 t. IV p. 281: soli monachi . . . in -o Torneie gremio habitant. SUGER. Ludov. VI 31 p. 252: cum paucis sociorum illuc via -a tendens. GALTER. CASTIL. Alex. X 33: antris . . . mater -is/ abscondit loculos.

4) *obscur, qu'on ne peut discerner*: HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo p. 38,23: quod oculis -um et invisibile.

5) *noter la figure de style, en parlant du silence de la nuit*: ABBO SANGERM. bell. Paris. II 79 p. 72: -a silentia noctis. WOLFHARD. Waldb. 2,17 (11): -o noctis silentio veniente.

B) *au figuré*: 1) *incertain, qui donne une vision insuffisante*: WOLFHARD. Waldb. 2,4 (3): -a denique luminum tumina haud sine nimio pudore demittens.

2) *obscur, qui n'est pas exposé à la lumière de Dieu*: COD. Sax. 688 t. 3 p. 281 (a. 995): -am uniuscuiusque conscientiam vigore aspere invectionis increpat. WILLIR. carm. 3,45: ventilat hanc causam pater Augustinus -am. GERARD. MORES. delib. p. 248: arida mollescunt corda, frangunturque superba, inluminantur -a. TRAD. Tegerns. 267 (a. 1149-55): mortiferum virus -e legis baptismaliter exclusum Christi fidelibus elucidamus.

II) *subst. n.*: A) *obscurité, ombre*: 1) *au sing.*: CARM. cod. Vat. (5330) 9,7: perfuscet noctis -o.

2) *au pl.*: a) *ombre, endroit ombragé*: WALAHFR. Gall. 1,12: cum lux aurea silvarum inlustraret -a (cf. MIRAC. Hubert. II 18 p. 912,16. CHRON. S. Michael. Mos. p. 35. MON. Polon. hist. I p. 330 [a. 1040]). WALTHARIUS 349 p. 38: in silvis laitare student et -a requirunt. VINC. KADL. chron. p. 161: per -a nemorum. b) *obscurité (sens péj.)*: GILO hist. Hier. V 64: sternitur, heu! felix populus per -a viarum, / expositusque Iovi. fit martyr et esca ferarum. c) *obscurité, difficulté de compréhension*: ORD. VIT. hist. V 18 t. II p. 438: divine legis frequenter -a revolvit.

B) *le côté de l'ombre, l'ubac, le Nord (cf. arag. 'obaga. opaco'*; Few 7,375): DOC. Ribag. p. 245 (a. 958): a la Porcina et obaga de la costa de Lert. ib. p. 485 (a. 1018): mictimus una vinea in illo -um. CARTA a. 1036 (BRABL VIII, 1916,° 25): ipsa terra qui est in ipso opago de I parte in terra Onofredo. Doc. Sanc. Ranimir. II 1 p. 6 (a. 1063): illas casas de Merguerlo de partes de -o. CARTUL. mon. S. Cruc. 313 p. 312 (a. 1188): alia sors est in opacho de Camarasa.

opagum, -i n. v. *opacus*.

Opalia, -ium n. pl. *Opalies, fête de la déesse Ops*: UGUTIO s.v. Opis: hec Opis, -is, quedam dea que putabatur opibus preesse, cuius festa -a dicuntur.

opanaclum, -i n. [*erreur pour opopanax*] *opopanax, suc de panax*: ALEX. NECK. utens. p. 109: serapinum, amomatum, -um [glosé: mulcens infirmitatem]. v. *opopanax*.

oparium, -i n. *orig. et sens inc.*: COD. Ver. 181 p. 269,31 (a. 846): -o ereo uno, urciolo ereo uno.

opatum, -i n. [*sans doute erreur pour offatum*] *ali-*

ments réduits en morceaux?: ADAM PARVIPONT. utens. p. 131: pirus erat in quo coquebantur -orum [glosé de flammis] genera.

opcio, -nis f. v. *optio*.

opduco 3. v. *obduco*.

opedanus, -i m. v. *oppidanus*.

opedus v. *obitus*.

opeficium, -i n. v. *opificium*.

opella, -e f. 1) *activité, travail*: EPIST. Tegerns. I 101: studiosi sitis in commissa vobis -a. THEOD. AMORB. Martin. prol.: ac si in meditullio quodam anxietatis positus -am dedi promptulo precamine ciere illum in omnibus. EGBERT. LEOD. rat. I 291 p. 65: currere festinans in asello perdit -am. WILLIR. cant. 8,2 p. 62: totam cordis -am/ sic tuus uret amor. ARNULF. MON. del. cleri 43 p. 217: custos omnimoda cor inservabis -a.

2) *résultat du travail: œuvre intellectuelle*: DECRET. Burch. pref. col. 538^A: dilectio tua rogavit, ut -am hanc congestam iunioribus nostris legendam proponerem.

3) *objet de peu de valeur*: AMARC. serm. I 54 p. 3: qui vendit -as.

opendo 3. [*pour oppando*] *ouvrir, déployer*: AYNARD. p. 622: -o est aperio.

opera, -e f. *formes*: hopera: DOC. S. Mar. in Org. I p. 290 (a. 845). COD. Ver. 178 p. 257,8 (a. 845). etc. obra: CARTUL. S. Cucuph. II 533 p. 192 (a. 1034). CARTA a. 1177 (Anuar. hist. der. esp. XIV, 1942-43, p. 565). CARTUL. Domin. 233,38 p. 221 (c. 1200). CARTUL. Celsiniac. 229 p. 191 etc. ovra: CARTUL. S. Mar. de Firmit. 138 p. 123 (c. 1155). *accus. opera*: CARTA a. 1005 (Hist. Langued. V pr. 164 col. 350). *accus. pl. operes*: DIPL. Karoli III 51 p. 86,10 (a. 882). DIPL. Bereng. I 74 p. 203,16 (a. 910). CARTUL. Parm. I 10 p. 57 (a. 915). *operoes*: CARTUL. Nobiliac. 65 p. 110 (c. 962-66). v. *aussi obreria*.

plan: I) *travail, activité*:

A) *au propre*: 1) *en général*
2) *-am ou -as locare*

B) *au figuré*

C) *-am dare: s'appliquer à, s'occuper de*
1) *avec le dat.*
2) *avec ad et l'accus.*
3) *avec in et l'abl.*
4) *avec pro et l'abl.*
5) *avec l'inf.*
6) *avec une subord.*
introd. par ut, ne,
quatinus

D) *autres expressions de même sens*:

1) *-am adhibere*
2) *-am gerere*
3) *-am impendere*

E) *-am perdere: perdre sa peine*

- II) *action utile*: A) (*sens faible*) *action, intervention*
 B) *aide, secours, coopération*
expression ops et -a
 C) *soin, action de prodiguer des soins*
 1) *à un enfant*
 2) *à un malade*
 D) -e pretium: 1) *nécessité, besoin*
 2) *adverbialement: utilement, opportunément*
 3) *expressions verbales*
 a) -e pretium est: *il vaut la peine*
 b) -e pretium arbitrari, habere: *considérer comme utile*

III) *temps consacré à un travail, à une occupation*

IV) *service, travail obligatoire*:

- A) *définitions*
 B) *prestation en travail*
 C) *corvée, travail agricole sur la réserve seigneuriale*
 D) *expression carri -a: corvée de charroi (= carropera)*

V) *'ouvrée', mesure agraire*

VI) *résultat d'un travail: œuvre*:

- A) *gros-œuvre, maçonnerie de lâ: technique de construction*
 B) *tissu*
 C) *œuvre littéraire*

VII) *œuvre, fabrique (d'une église) spéc., -a de pont*

I) *travail, activité*: A) *au propre*: 1) *en général*: EINH. Carol. 27 ex. (éd. Halphen p. 80): ut urbs Roma sua -a suoque labore vetere polleret auctoritate. HROTSV. gesta 677 p. 223: obsequiis -am gessit regalibus aptam. ADAM S. VICT. p. 145,3 v. 20: nutat malus, fluit velum,/ nautae cessat -a.

2) *dans l'expression -am ou -as locare: louer ou vendre ses services*: PETR. CANTOR verb. abbrev. 37 col. 127^B: sicut sacerdos vendens officium suum, puta locando se et -as suas et opera sua et instrumenta ecclesie. STEPH. TORNAC. summa dist. 85 p. 107: criminosa vocatio est, quando quis locat -as suas, ut depugnet in arena cum dentatis bestiis vel sine locatione -arum id facit. VINC. KADL. chron. p. 37: quis ... exprobraverit, quod -am locare ad puteos exhauriendos ... consueverit.

B) *au figuré*: CARM. BUR. 112,1,3: dudum voveram/ recita sapere,/ amor, -am/ tuam fugere.

C) *dans l'expression -am dare: s'appliquer à, s'occuper de*: 1) *avec le dat.*: HRABAN. epist. 40 p. 478,13: dum ... lectioni divinarum litterarum -am darem. ANNAL. Xant. a. 850: venationi -am dederunt. HROTSV. Dulc. 13,3 p. 134: tuis preceptis -am dedimus implendis. RICHER. III 45 t. II p. 54: cum mathesi -am daret. GUIBERT. Nov. moral. I 20

col. 49^B: contemplationi videlicet ac sapientie dant -am. 2) *avec ad et l'accus.*: ANAST. chron. p. 240,31: cum exercitu et agresti populo rusticam -am daturus ad bellandum. RATHER. prel. col. 148^A: si quando aut ad legendum, aut ad describendum idem -am dederis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 13 p. 344: hi qui ad promovendum castrum dabant -am. 3) *avec in et l'abl.*: DIPL. Karoli III 121 (a. 885): si in restorationibus ecclesiarum ... -am damus. 4) *avec pro et l'abl.*: CARTUL. Ruscinon. priv. p. 41 (a. 1156): si eorum domini guerram habuerint ... nos ... pro reformatione pacis -am demus. 5) *avec l'inf.*: GERARD. MORES. delib. p. 89: -am dantes magis velle auribus peregrina admittere quam indiculis nativa capere. HARTV. legend. Steph. p. 425: rex ... vigiliis et orationibus instare ... Deum alloqui precibus -am dabat. 6) *avec une subord. introd. par ut, ne ou quatinus*: DIPL. Loth. I 50 p. 145,36 (a. 840): concedimus ut tam abbas quamque militares viri ... dent -am ... ut iidem monachi pro nostra ... incolomitate ... preces fundere valeant. UDALR. consuet. Clun. I 41 col. 688^C: si videres quoque in quadragesima quali hora damus -am ut dormiamus. SIGEBERT. GEMBL. gesta p. 524,3: dans -am ut ... coenobitarum sponte conglomeraretur phalangi. GUILL. CASS. II 1318 p. 81 (a. 1191): dabunt -am ut predictum pagamentum sit factum. ACTA pont. Rom. Gall. V 11 p. 73 (a. 1073): volumus te diligenter -am dare quatenus ipse ... plenam iustitiam consequatur.

D) *autres expressions de même sens*: 1) -am adhibere: WANDALB. Goar. 1,2: me ... neque arroganter nove condende scripture litterariam -am adhibere. DIPL. Otton. I 76 p. 156,8 (a. 946): quoniam cultui christiano amplificande fidei dignum est ut adhibeamus -am solum illum pre oculis habentes qui nullum bonum irremuneratum dimittit. 2) -am gerere: GUIBERT. Nov. pign. sanct. I 4 col. 627^C: de reportandis ad genitale solum ossibus -am gerunt. 3) -am impendere: EINH. Carol. 25 (éd. Halphen p. 74): peregrinis linguis ediscendis -am impendit. DIPL. Henr. III 14 (a. 1039?): regalibus culmen honoris ... -am sue desudationis iustitie impendere debet. RADULF. TORT. Bened. I 10 p. 287: -am impendebat lanificio. *avec ut et le subj.*: EINH. Carol. prol. (éd. Halphen p. 2): -am impendens ut de his que ad meam notitiam pervenire potuerunt nihil omitterem.

E) *expression -am perdere: perdre sa peine*: SCHOL. Egbert. Leod. I 95 p. 23: tu preterea tuam in eo -am perdis (cf. Otto, *Sprichwörter* p. 253).

II) (*sens abstrait*) *action utile*: A) (*sens faible*) *action, intervention*: ADAM BREM. p. 174,8: monitu et -a nostri pontificis nobile discens exemplum: parcere subiectis et debellare superbos.

B) *aide, secours, coopération*: WIDUK. 1,38 p. 55,22: -am suam deinde promittens regi contra gentem acerriamam ... pactum firmavit. ib. 2,1 p. 64,5: manus ei dantes ac fidem pollicentes -amque suam contra omnes inimicos spondentes ... fecerunt eum regem. LAMB. HERSF. annal.

a. 1057 p. 71,18: suas quisque manus, suam -am pollicentur. *noter l'expression* ops et -a: STEPH. TORNAC. epist. 150 p. 175-76: si per Dei providenciam et opem simul ac -am vestram ab humiliore ad sublimiorem gradum . . . eum vocari contigerit. MON. hist. Hung. I p. 68 (a. 1198-1226): ad ampliandam fidem catholicam opem et -am nostre maiestatis et industrie . . . impendimus.

C) *soin, action de prodiguer des soins*: 1) *à un enfant en vue de son éducation*: GUIBERT. NOV. vita I 4 p. 13: is itaque cui mei -am mater mandare decreverat, addiscere grammaticam grandevus incooperat.

2) *à un malade*: GUILL. S. THEOD. epist. frat. M. D. 49 p. 99: si -am medici expectes, necesse est ut ulcus semper tuum detegere ei non erubescas. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 25 p. 864: chirurgicorum implens officium . . . -am ministrabat diligentem.

D) *expression -e pretium*: 1) *nécessité, besoin*: DIPL. Loth. I 110 p. 258,25 (a. 850): quam multiplex -e pretium nos urguet ut vestra paternitas . . . nobis aliquod solatium prebere dignetur.

2) *(adverbialement) utilement, opportunément*: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 471,44: -e pretio, merito, condigne.

3) *dans des expressions verbales*: a) -e pretium est: *il vaut la peine, il est utile*: α) *avec l'inf.*: THIETM. 2,23 p. 64,23: -e precium est . . . hoc adnectere. BERNARD. Malach. pref. p. 307,3: -e pretium fuit illustres sanctorum describere vitas. ORD. VII. hist. IV 10 t. II p. 243: -e pretium esse reor patrum memoriam posteris intimare. HIST. Mont. Pannon. X p. 501 (a. 1184): causam . . . successorum memorie per scripta commendare -e precium est. β) *avec ut ou ne et le subj.*: LIUTG. Greg. 11 p. 76,7: -e pretium et dignum esse videtur ut . . . singulorum testimonia suis in locis . . . non abscondam. UDALR. consuet. Clun. III 16 col. 759^c: est -e pretium ut non obliviscatur quoque providendorum rasiorum quibus se fratres radant. COLOM. decr. I 35 pref. p. 182: -e precium fuit ut sancte discipline coaccio infidelibus quidem ad conversionem fidei . . . fieret. VINC. KADL. chron. p. 136: est -e precium ne . . . sanguinem ultro emulgeas. b) -e pretium arbitrari, -e pretium habere: *considérer comme utile*: GUILL. PICTAV. gesta 36 p. 86: -e pretium arbitramur quam verissime tradere quatinus. VINC. KADL. chron. p. 172: vir sapiens -e precium habet eorum non imprudenter experiri prudentiam.

III) *temps consacré à un travail, à une occupation*: LUPUS epist. I 7 p. 58 (a. 836): principem -am me illic destinasse lectioni. JOH. FISCANN. deplor. quiet. p. 56,133: non licuit misero et miselle voluptati -am diutius dare. RADULF. TORT. Bened. 24 p. 315: mole carnis aggravatus, amplior -am cibo indulset et somno quam rebus bellicis.

IV) *service, travail obligatoire*: A) *définitions*: SUMMA Trec. p. 166,25: de -is libertorum apponendum est. -e quidem sunt diurnum officium; alie tamen sunt officiales, alie fabriles. RUFIN. summa 54 p. 137: obsequium aliud spirituale, aliud non spirituale . . . ; non spirituale autem manu-

missorum hic obsequium dicimus, quod leges seculi libertorum -as appellant.

B) *prestation en travail*: COD. Lauresh. 3654 (c. 800): ancille vero ad easdem hubas pertinentes faciunt singule camisile I X ulnarum in longo, V in lato, de -a dominica. CAPIT. reg. Franc. II 8 p. 88,1 (a. 850): volumus ut communi -a totius populi circumhabitantis ibi pons construat. ib. II 29 p. 323,7-8 (a. 864): quicquid eis carricare precipitur de -a carropere . . . et quicquid eis de -a manopere . . . precipitur. DIPL. Karoli III 49 (a. 882): ut . . . tributa ab eis exigant, census et donaria, angarias etiam et -as. DIPL. Otton. II 238 p. 267,13 (a. 980): castellum . . . cum omnibus . . . -is tam de castellanis quamque de colonis. CARTA a. 1120-50 (Schneider, Tosc. Studien p. 57): Bonitho ad Brailam . . . -am et albergariam dabat. CARTUL. Stir. I 644 p. 620 (a. 1185): prestationes vel -as in muris, fossatis vel calce coquenda. CARTUL. Carcas. I p. 203 col. 2 (a. 1187): quando operabunt in comunalem -am castri, . . . habeant potestatem in omnibus hominibus ipsius castri favendi vim, ita ut faciant eos operare ad utilitatem castri. OBERT. SCRIBA a. 1190, 257 p. 101: pro isto feudo feceritis guerram et -am castelli sicut tangit istud tenimentum.

C) *corvée, travail agricole sur la réserve seigneuriale*: CAPIT. reg. Franc. I 6 p. 196,6 (a. 813): -as, collectiones frugum, arare, sementare, runcare, caricare, secare vel cetera his similia, a populo . . . exigere consueverunt. COD. Lang. 217 col. 361^c (a. 861): -as vero pro omni anno manibiles dies sex et ipsas -as facere debeat in ostilia cum annonae dominica. REG. eccl. Mutin. I 20 p. 30 (a. 861): -as vero per annos facere debeatis dies viginti, medietatem cum boves et medietatem manualis cum dominica annonae. DOC. Monast. I p. 2 (a. 1000): sub nomine -e sive corouveie. ib.: de unoquoque orto -am dierum duodecim ad castrum Hisdini in martis. CARTUL. S. Mar. Nov. 9 p. 203 (a. 1038): ita ut per unumquemque annum . . . unam -am ad arandum mihi . . . causa pensionis persolvere debeas. CARTUL. Conch. p. 118 (a. 1032-60): ipse mansus habet . . . vestidura in dominicum et -a de uno homine. CARTUL. Imol. I 75 p. 113 (a. 1142): quatuor -e manuum ad vineam faciendam et a sapare et a batere et in campo post boves. ib. 88 p. 127 (a. 1145): unum -am in tempore metendi et trutinandi. Doc. Patav. II 44 p. 65 (a. 1173): persolvere exinde debent . . . unum arare et IIII^{or} -as, due a metere et alie in aliis negociis. CARTA a. 1177 (Anuar. hist. der. esp. XIV, 1942-43, p. 565): singulis annis faciatis mihi tres obras, unam ad arandum, alteram ad seminandum, alteram ad triturandum. COD. S. Columb. Bob. II 238 p. 225,15 (a. 1189): facere iamdicto monasterio annualiter . . . una -a ad seminandum et una ad rumpere cum bobus . . . et -a ad stirpare et seminare.

D) *noter l'expression carri -a: corvée de charroi (pour carropere)*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 163 p. 304 (a. 1174): transitum carri -e liberum ab extractione tributi. (cf.

sens IV B: -a carropere).

V) 'ouvrée', *mesure agraire*: CARTUL Nobiliac. 13 p. 25 (a. 831-32): dedit de Prado -a una per bodinas fixas et loca designata. CARTUL S. Hilar. Pictav. p. 18,14 (a. 923): de complanto iuctum I et -as III. CARTUL S. Cypr. Pictav. 24 p. 28 (a. 923-36): quatuor iugera et una -a vinearum. CARTA a. 990 (Hist. Langued. V pr. 151 col. 323): dono casalem unum cum ipsa curte . . . et in terminio de Cabakanes salinas -a I. CARTUL S. Steph. Divion. I 90 p. 106 (XI s.): dedit . . . dimidium iornalem et duas -as vinee et IX iornalia terre arabilis. CARTUL Nuchar. 361 p. 392 (c. 1108): emit . . . tres -as et dimidiam terre. CARTUL S. Lagni Toarc. 9 p. 13 (c. 1110): unam masuram terre et unam -am prati dedit. ACTA Henr. II 509 t. II p. 65,26 (a. 1172-77): vinee arpentia tria allodialia et ibidem -am unam ad censum.

VI) *résultat d'un travail, œuvre (pour opus)*: A) *gros-œuvre, maçonnerie*: COD. Sard. 2 p. 178 col. 1 (a. 1104): ut in regno meo ad opera Sancte Marie donarem quatuor donicalgias que ad perfectionem et confirmationem eius -e perpetuo deservirent et finita -a deserviant canonicis. CARTUL capit. Agath. 121 p. 121 (a. 1115-16): laxamus . . . ecclesie Sancti Petri de Clairano, ad ipsam -am et, peracta -a, ad ornamentum ipsius ecclesie, . . . nostram partem de ipsa decima. OBERT. SCRIBA a. 1186,327 p. 124: habeant et laborent totam -am corporis ecclesie monasterii Sancti Thome. *de là: technique de construction (pour opus)*: GUILL. CASS. II 1415 p. 120 (a. 1191): facere murum de -a picata.

B) *tissu*: CARTUL S. Cucuph. II 533 p. 192 (a. 1034): ipsa obra de lino et de kanap.

C) *œuvre littéraire*: JOH. SARISB. metal. 3,6 p. 143,16: non tamen huic operi [sc. Boethii] tantum tribuo ut inane reputem -am modernorum qui . . . inventis eius multas adiciunt rationes.

VII) *œuvre, fabrique (d'une église)*: CARTA a. 1005 (Hist. Langued. V pr. 164 col. 350): dono ad -a Sanctorum Justi et Pastoris omne sal quod habeo in omni loco. DIPL. Contr. II 46 p. 52,13 (a. 1025): si ecclesiarum -am nostra regali potentia curamus . . . remedium anime nostre recipere . . . credimus. COD. Sard. 19 p. 191 col. 2 (a. 1114-15): non erit in consilio . . . quod predicta -a sive ecclesia Sancte Marie perdat predictas curtes. GALBERT. BRUG. Karol. 61 p. 99: prepositum . . . eadem vasa pro salute anime sue ad -am ecclesie Deo obtulisse. CARTA a. 1162 (Saenz de Aguirre, Concil. Hisp. V [1753] p. 78 col. 2): dono . . . ad -am Beate Marie centum morapetinos. CARTUL capit. Agath. 27 p. 39 (a. 1172): volo ut -a . . . habeat gaudimentum pignoris totius . . . -a ecclesie Sancti Stephani habeat duas partes reddituum. *spéc.*, -a de ponte: *aumônerie chargée de la construction et de l'entretien du pont et de l'assistance aux passants*: CARTUL Vega 49 p. 70 (XII s.): concedo . . . illa hereditate . . . ut Dominus det michi . . . partem in illo beneficio de illa heclesia et de

illo ospitale et de illa -a de illa ponte.

operabilis, -e 1) *adj.*: *susceptible d'être mis en culture*: CARTUL S. Emil. Cocul. 69 p. 79 (a. 998): pratos -es et pascibiles.

2) *subst. n. pl.*: *activité matérielle*: ALFAN. premn. phys. 41 p. 132,5: omnis autem consiliator . . . de -ibus consiliatur ut quod procedit a consilio, eligat, et eligens, agat. ib. p. 133,10: ab -ibus quidem et materia omnino se avertentes, contemplationi vero et Deo inherentes manent impermutabiles. ib. p. 133,16: etenim hominum quicumque facti sunt theoretici ab -ibus se avertentes, manserunt invertibiles.

operalis, -e 1) *adj.*: *actif*: HILDUIN. transl. Dion. (ier. cel. 15) p. 1014¹ (éd. Chevallier): quid discernatarum virtutum acutum et -e et efficax.

2) *subst. m.*: *ouvrier (?)*: CARTUL Gellon. 438 p. 353 (a. 1124): donamus . . . totam terram que est iuxta puteum et ortum, ubi fuit vinea ab antico, cum suos -es ad almu- miam faciendam.

operamen, -inis *n.* [opera] *action, tâche*: WALDO Anscar. 75,4: Ansharius, ne forte fides ibi coepta periret/ anxius, ad populum, coeli qui rore rigaret/ corda, Regimbertum satis hoc -ine dignum/ mittere disposuit.

operarius, -a, -um *forme abl. pl.* operaris: MARIAN. SCOT. chron. 2,41. v. *aussi obraderius et obrerus*.

I) *adj.*: A) *destiné au travail*: ADAM PARVIPONT. utens. p. 124: edificiis habitatoriis, repositoriis, -is sive officinis.

B) *qui accomplit, qui produit*: VITA Egid. II 34 p. 117,18: ut . . . fabricandi operis -am . . . dirigeret manum.

C) *qui est produit, qui est œuvre*: TRAD. Corb. § 145 (a. 983-1001): tradidit Alfricus pro se quandam partem salinarum in Stefforde et -um sal.

D) *soumis à un travail obligatoire*: 1) *en parlant d'une personne: astreint à une corvée*: DIPL. Arnulfi 184 p. 285,35 (X s. med.; spur.): concedimus . . . -os servos II in monte cum hobis illorum ligna secanda in ipso monte. CARTA c. 1155-60 (Stenton, Danelaw Charters 239 p. 173): decimam lignorum que homines -i mei debent Petro ex consuetudine. 2) *en parlant d'un bien: chargé d'une prestation en travail*: LIB. Domesd. S. Paul. 117 (a. 1181): Aschitillus [tenet] unam virgatam cuius una medietas fuit ad censum, altera -a. CARTUL Rames. III 657 p. 275 (XII s.): tenet unam virgatam, que dudum fuit -a. Et dat modo pro ea IIII sol. ad censum.

II) *subst.*: A) *m.*: 1) *travailleur*: a) *ouvrier agricole, cultivateur*: a) *en général*: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 448,40: cultor, -us. THIETM. 7,70 p. 484,18: in messe laboriosa, cum in una dierum -i eiusdem iam lassus se voluissent reficere. β) *tenancier astreint à une prestation de travail agricole (labour, fenaison, moisson, vendange) sur la réserve seigneuriale*: POLYPT. Irm. II p. 313: arat inde ad hibernaticum perticas III, et in blado mittit -os X. POLYPT. Rem. VIII 2 p. 13: facit in unaquaque septimana dies III, . . . cum -is II. ib. XVIII 32 p. 27: in maio XV solidos et VIII

denarios et XII -os. CARTUL. Rhen. med. I 135,10 (a. 893): ad fenum et messem -os II, ad vindemiam I. INQU. terr. don. p. 51: si necesse fuerit debent predicti -i cum equis suis pro opere suo herciare, scilicet qui virgatam tenent. γ) *dépendant d'un seigneur en général, les «gens»*: CARTA a. 1028 (Manaresi, Placiti III p. 468,17): cruciat prefatum monasterium eius -os expellendo a predictis bonis. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 89,5: fagum ... incidi precepit ... cumque -i vellent iussa perficere sed ruinam arboris formidarent. CHRON. - CARTUL. S. Theofr. Calm. 31 p. 30 (XII s.): cum -os in horto vel in coquina habuerit, panem de granario accipit. STATUT. Cisterc. p. 45 (a. 1152): alii autem sive grangiarii sive qui aliquibus presunt -is. ACTA Henr. II 264 t. I p. 411 (a. 1167): mittet abbas servientes suos et -os suos in ipsum boscum. CARTUL. Ursicampi 540 p. 332 (a. 1190): extirpare et excolere eis per se vel per -os suos. δ) *laboureur*: WALAHR. Gall. 2,30 p. 331,12: dum quosdam monasterii -os a diurno agricolandi labore distinguentes ferramenta in aratris per noctem dimisisse perspiceret. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 51 p. 102 (a. 1157): labor carrucarum exercebitur; et quod, conductis -is et patris, superabundaverit accipiemus. *par opposition au vigneron*: REG. abb. Werd. p. 270,2: dabit cellerarius ... vinatoris III, -is II candelas. *par opposition à l'attelage*: CARTA a. 1038 (Miraeus, Opera dipl. I p. 659 col. 2): adiutorium tempore obsidionis vel hostilitatis generalis quatuor vel quinque hebdomadarum advocatus accipiet in potestatis, id est de carruca II sol.; de dimidia, I; de -o divite, non paupere, III denarios. ϵ) *travailleur agricole salarié (vendangeur etc.)*: MON. hist. Neap. II 1,112 p. 84 (a. 960): -i qui vindemiaverint, pargiati [= *pagati*] erunt ex medietate ipsis germanis pertinente. ib. II 285 p. 176,25 (a. 994): mercedes vero de -os ad vindemiandum. CARTUL. Tirol. 325 p. 160 (ante 1170): quatuor -os inbeneficiatos qui per singulos dies in ebdomada dempto sabbato debent servire (cf. CARTUL. Bund. 375 p. 281,3). ζ) *par métaph.*: HUGO FLAV. chron. I p. 294,18: ut ipse, cuius erat ecclesiis providere, -os dirigeret ad excolendam dominice sationis agriculturam.

b) *ouvrier du bâtiment ou des travaux publics (affecté à l'«œuvre», opera)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 287,38 (a. 818-19): ad predictam restaurationem -os conducere et materiam emere possit. ANNAL. Bertin. a. 862 p. 91: cum multis -is et carris convenire facit ... in Sequana munitiones construens. DUDO Norm. IV 126 p. 291: mitte quamplures -os ad excidendos lapides. RAYM. POD. 20 p. 297: -is qui machinas construebant. REG. abb. Werd. p. 262,23: unum latomum sive -um. PS. BENED. PETR. gesta I p. 354: -os multos firmantes castellum. CARTUL. Remens. p. 386 (a. 1181): ad fossata cursus aque ... reficienda, singuli una die per annum, vel in propria persona laborabunt, vel ... unum conducent -um. ROTUL. scacc. Norm. II p. 9a (a. 1198): in minutis -is, scilicet hotariis oisereorum, paleorum, mortereorum, chitereorum, baiardeorum, portatori-

bus aque in barillis et custodibus predictorum -orum. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 143 p. 634,21: operantibus in via -is. *spéc., à bord d'un navire et distinct du patron et des marins: celui qui est chargé de l'entretien du navire*: CARTUL. Rhen. med. I 135,24 (a. 893): in angaria detur unicuique panes III portiones II; gubernatori navis ... panes V portiones III; -os in navi unicuique panes III et portiones II.

c) *celui qui fabrique, artisan: α) en général*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 17 med: Adalbertus signorum -us. CARTUL. Regul. p. 126 (a. 1079): Raimundus -us telarum. THEOPH. sched. 3,47: cuius [*sc. auri*] species moderni -i utuntur dum pallido auro quintam partem rubei cupri addunt. SUGER. adm. 29 p. 191: admirandarum vitrearum -os. RICHARD. S. VICT. dub. apost. col. 678^B: eorum itaque -orum qui edificant non ferrum, plumbum et stagnum, sed aurum, argentum, lapides pretiosos. *noter les expressions*: -us mechanicarum artium: GIRALD. topogr. III 12 p. 157: plerumque mechanicarum artium -i sibi laboris solatium cantilene remedio querunt. manuum -us: ACTA com. Namurc. 6 p. 17,32 (a. 1151): alii manuum -i ut panifices et pellifices et sutores. β) *hostiarum -us: frère chargé de la confection des hosties dans un monastère*: GUILL. HIRS. const. 2,32 col. 1087^D: ipsi autem hostiarum -i eo die non cum conventu comedunt sed cum servitoribus. UDALR. consuet. Clun. III 13 col. 758^A: ipsi autem hostiarum -i eo die non cum fratribus sed potius cum servitoribus reficiunt. γ) *ouvrier de la monnaie (par opposition au maître de la monnaie)*: CARTUL. Magalon. 55 p. 109 (a. 1130): faciam ... iurare ... ut nullo modo [*sc. moneta*] minuatur, videlicet magistris omnibusque -is et monetariis eiusdem monete. ib. 161 p. 298 (a. 1174): -i dicte monete accipiant pro qualibet marcha XVIII solidorum et duorum denariorum VI denarios tantum.

2) *maître d'œuvre: a) architecte*: DIPL. Arnulfi 152 p. 232,1 (a. 897): cuidam fideli -o nostro nomine Eopreht (cf. ib. 77 p. 116,10 [a. 890]: cuidam artifice nostro nomine Eopreht). b) *«ouvrier», maître de l'œuvre, officier chargé de la fabrique (construction et entretien) des édifices religieux*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 173 (a. 1064-79): ego Guirannus monachus et -us. CARTUL. Regul. p. 118 (a. 1087): G. de Iudix, -o. COD. Sard. 10 p. 184 col. 2 (a. 1113): Ildebrandum iudicem, -um et procuratorem Sancte Marie. CARTUL. S. Cruc. Burdigal. 103 p. 131 (a. 1137-51): in presentia domini Guillelmi Gumbaldi abbatis et Petri prioris et Helie subprioris et Roberti camerarii et Remundi -i. CARTUL. Popul. 163 p. 96 (a. 1168): Ugo abbas eiusdem loci et Bernardus de Porta regia -us. CARTUL. Magalon. 134 p. 257 (a. 1168): mille solidos quos Magalonnensis -us tibi accommodavit. TRAD. Scheftl. 226 (a. 1179-80): testes ... Swithart -us. ACTA pont. Rom. Hispan. I 212 p. 512 (a. 1184): ecclesiam de Figuerola operi ecclesie assignatam cum omnibus possessionibus quas -us ecclesie habet.

3) *prestation en travail, corvée*: CARTUL. Aurel. p. 256

(a. 1190): dedit Iordanus . . . canonicus noster tres denarios in quodam orto . . . et -um sui ipsius in augusto. CARTA a. 1192 (Ficker, Forschungen IV 180 p. 224): a colonis servitia habere debere, scilicet -os, coltas [= toltas] et alia servitia. CARTUL. Celsiniac. 278 p. 293: ut malas consuetudines . . . de porcos et de -os de ista hora in antea illas non teneat. *expression manu -us: journée de travail obligatoire d'un manoeuvrier*: CARTUL. Roman. 116 p. 136 (a. 1060): Amandus facit singulis ebdomadibus aut aratorem I aut manu -os III . . . ; I aratorem aut -os III.

4) *travail, bâtis de charpente dans lequel on ferre les chevaux*: Doc. Pictav. 28 p. 56 (XII s. ex.): si -i, encluma, martelli et odilia fabrice simul vendantur, communiter debent IIII denarios de venda.

5) *sens figurés*: a) *en bonne part: ouvrier, travailleur*: a) *en général*: AELFR. colloq. p. 11: conciliarius dicit: o socii et boni -i, dissolvamus citius has contentiones. β) *sens chrétien*: THEOD. EUCH. transl. Celsi 1 (pref.): excellentissimo Christi -o patrique permagnifico Richardo. CARTUL. Saviniac. 702 p. 362 (c. 1030): Deus quotidie -is suis clamat. CARTUL. Icaun. I p. 183 (a. 1048-49): Christi vinee -os. CARTUL. S. Emil. Cocul. 183 p. 193 (a. 1065): cum sanctis et bonis -is ad dexteram poni . . . merear. *noter les allusions au texte évangélique (Matth. 9,37-38 et 20, Luc. 10,2)*: Ivo epist. p. 50 (a. 1091-92): me . . . sue messis ordinavit -um. ACTA pont. Rom. Gall. II 14 p. 57 (a. 1102): qui messis dominice videbantur -i et cultores, facti sunt eradicatores et subversores. VITA Meinw. p. 2,14: cum autem noviter facte conversionis messis multa, nouvelle vero plantationis -i essent pauci.

b) *en mauvaise part: exécuteur, agent*: ANAST. chron. p. 290,33: provehit [sc. imperator] indictione sui sensus pretores et -os nequitia sua condignos. JOH. WIGORN. chron. p. 56: in adversarios id est in discordie -os eadem operatus est. *noter l'expression biblique -us iniquitatis (Macch. I 3,6; Luc. 13,27)*: RUP. TUIT. medit. II 3 col. 380c: iste non innocens aut rectus, imo -us iniquitatis coram Deo erat.

B) *operaria, -e f.* 1) *celle qui accomplit*: ALAN. INS. serm. p. 240: o admirabilis angelorum potentia, que est Dei ministra, hominis consiliaria, miraculorum -a, que Dei secreta revelat. 2) *ouvrée (mesure agraire)*: CARTUL. Celsiniac. 955 p. 641: dedit . . . quandam vineam duarum -arum in qua prior habebit quartum decimum. v. *operata et operatura*.

C) *operarium, -i n. atelier*: ACTA Henr. II 733 t. II p. 361 (a. 1180-89): -a etiam circa monasterium que vulgo dicuntur estaus. v. *operatorium*.

operata, -e f. [opera] *ouvrée (mesure agraire)*: CARTUL. Saviniac. 366 p. 212 (c. 1000): duas -as de vinea. CARTUL. Celsiniac. 34 p. 67: cedo . . . vineam . . . de decem octo -as. ib. 93 p. 105: cedo . . . in Monte Roio duas -as de vineas. *et ib. passim. v. operaria et operatura*.

operatio, -nis f. forme operatia: GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 574,23.

I) *action de travailler, labour*: A) *travail en général*: CONSUET. Trev. 18: cum psalmis vadunt ad locum -cionis, sed a nemine ibi quicquam operis exercetur. ib. 36: tempus est -cionis et locucionis. FULCH. hist. Hier. II 46 p. 560: nocturna -ne duas turres murales . . . extulerunt. CARTUL. episc. Naumb. 213 p. 192 (a. 1153): tradidit . . . usum piscationis vel commodum cuiuslibet alius -nis in illo tractu fluvii. *spéc. manuum -o: travail manuel*: DIPL. Ludow. Inf. 3 p. 99,10 (a. 904): cellam . . . desertam facultatis sue laboratione et manuum -ne restauravit.

B) *travail obligatoire, corvée*: 1) *en général*: CARTA a. 832 (Tardif, Cartons des rois 123 p. 86 col. 1): neque servitia ex eis [sc. villis] . . . preter consuetudinarias -nes ex illis villis. CAPIT. reg. Franc. II 6 p. 277,37 (a. 854): ministri rei publice . . . censum vel -nes exegerunt. TRAD. Fris. 895 (a. 864-75): tradidit . . . mancipia . . . pro -ne dierum mancipiorum illorum quos accepit de episcopo Annone. CHRON. Rames. 190 p. 211 (a. 1091-93): sciatis me quietam clamasse totam terram et homines Sancti Benedicti de Ramesis de omni -ne et placitis donec inde aliud precipiam. CARTUL. Sarum 25 p. 23 (a. 1152): terras suas quietas a regalibus consuetudinibus omnibus, tallagiis, -nibus et exactionibus. ACTA Henr. II 62 t. I p. 70 (a. 1153-54): [terre] quiete de sciris et de hundretis et placitis et querelis et occasionibus et auxiliis et -nibus et murdris . . . et omnibus consuetudinibus corone mee pertinentibus. 2) *agricole*: CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 7 (a. 1142): eis . . . terram . . . pro consuetudine rusticali excolendam dabo, ita scilicet quod in alterius agris -nem non faciant. MONAST. Angl. IV p. 454 ex. (a. 1142): recepit . . . unam bovatom . . . per servicium duorum solidorum per annum et -nem unius diei in hebdomada. INQU. terr. don. p. 1 (a. 1185): I virgatam pro X sol. et predicta -ne. *en parlant du travail du moulin*: LIB. Bold. p. 17 (a. 1183): est quietus ipse et terra sua de multura et -ne molendorum. ROTUL. pip. 5 Richard. I p. 75 (a. 1193): in -ne I granarii et I molendini equorum. 3) *de construction ou réparation*: CARTA c. 1130 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 70): ut . . . sint liberi ab omni -ne castellorum et pontium et omnium aliorum operum. CONCIL. Remens. a. 1143, 3 col. 718 D: interdicimus exactiones et indebitas castellorum -nes fieri. ACTA Henr. II 257 t. I p. 403 (a. 1166): -nem quam facere solebant ad turrem meam. MONAST. Angl. II p. 336 col. 2 (a. 1179): quietas . . . de siris et hundredis . . . et -nibus castellorum, domorum, wallorum. ROTUL. cart. p. 8b (a. 1199): sint quietas de . . . auxiliis, de -nibus castellorum, domorum, villarum, parcorum, vivariorum, pontium, fossarum.

C) *construction, mise en œuvre*: 1) *en général*: CARTUL. Rames. I p. 244 (a. 1123-30): partem illam quam ad -nem ecclesie posuerit, ex quo parata fuerit ecclesia, ponat eam ad supradictam elemosinam ecclesie. 2) *au pl.: les travaux (de construction)*: ROTUL. scacc. Norm. I p. 3 col. 1 (a. 1180): in -nibus domorum et pontis et palicii castri de Amanvilla et in plunbando goteriis XIV lib. XI sol. VIII

den. ib. p. 10 col. 2 (a. 1180): in -nibus Cesarisburgi, scilicet in DCCC perticatis palorum portandis in Angliam et in labruscandam capellam et parvam cameram de V. et in levandam calceiam et perrandam parvi vivarii Valonie. 3) *travail (de ciselure), art.*: LIB. pont. II p. 133,8: lectorium argenteum inclyto -ne celatum.

D) *œuvre, ouvrage façonné*: HARIULF. chron. Centul. p. 55: videtur usque hodie in pavimento chori tam pulchra et tam distincta marmoris -o. *d'ou: bâtiment, maçonnerie*: CARTA IX s. (Gattula, Hist. abb. Cas. p. 307,56 col. 2): ubi molina et clausurias et piscarias et omnes -ciones que necesse fuerint . . . ibidem facere. GERH. AUG. vita Udalr. p. 388,11: quod -o huius cripte est ruitura.

II) *action*: A) *les actes*: 1) *en général*: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,7: docens non solum in verbis sed etiam in -nibus. ADAM PERSEN. epist. IV 42 p. 106: morum simplicitas, puritas affectionum, -num iustitia . . . dignam faciunt animam . . . amplexibus Conditoris. *utilisé au sing.*: CERBAN. transl. Max. I 63: facilius est secundum mentem peccare quam secundum -nem. 2) *avec adj. spécifiant la valeur de l'action*: a) *méritoire sur le plan moral: les bonnes œuvres*: CAND. FULD. Eigil. I 15 p. 230,4: quatenus per hec pie -nis officia . . . merces maneret in futuro. CARTUL. episc. Halb. 146 p. 112,22 (a. 1109-20): adaucesit numerum bone -nis, tradens Sancto Stephano unum de clientela sua ministrum. CARTUL. march. Misn. II 497 (a. 1184): -nis bone propositum nulla debet occasio prepedire. b) *célèbre: haut-fait*: THIETM. 1,28 p. 34,36: parvum de magnis eiusdem -cionibus librum habeo inscriptum. c) *moralement mauvaise: forfait, faute*: ANAST. chron. p. 64,15: omnem abominabilem turpemque -nem sectantes. DIPL. Otton. I 341 p. 467,3 (a. 967): per illius [*sc. qui patriarcham interfecit*] nefande -nis necem. GAUFRID. VINDOC. serm. 3 col. 247^c: per concupiscentiam carnis, omnem pravam -nem [*sc. intelligimus*]. 3) -o nuptiarum: *acte conjugal, union charnelle*: ATTO VERC. epist. p. 303,33: ut de carnali fiat spiritale coniugium . . . cesset -o nuptiarum.

B) *activité, conduite*: 1) *en général*: CHRON. Merseb. 3 p. 172,23: qualis in -ne, talis in remuneratione. 2) *avec adj. spécifiant la valeur de l'activité*: a) *méritoire*: RUD. FULD. Leob. 8: multis profutura est tam verbo predicationis quam bone -nis exemplo. HRABAN. epist. 40 p. 478,18: ut quod professi sunt ore, exercerent in bona -ne. HUCBALD. Leb. col. 883,19: elegitur ad officium presbyteratus, ut qui scientia et -ne perfectus erat, ceteros doctrina instrueret, exemplo ad bene agendum provocaret. HELGAUD. Rob. 27 p. 124: quedam de eius mira -cione que sunt vere humilitati sociata, non scripsimus. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 267,12: mirabilis sancte -nis alumnus. b) *condamnabile*: CARTUL. Apt. 85 p. 230 (a. 1049-56): ex . . . omnibus impietatibus quas egerunt sua perversa -ne. 3) (*sens chrétien*) -o *associée à fides*: ERMENR. ad Grim. 6 p. 540,33: cibus anime est eloquium Dei . . . vestes eius fides et -o in Christo (*cf. ib. 36 p. 575,26*). RICHARD. S. VICT. decl.

script. col. 257^c: azymi sunt [*sc. Christiani*] secundum fidem, sed azymi non sunt secundum -nem. *par analogie, au sens féodal*: CARTUL. Eichsf. 94 (a. 1148): domesticis nostris fide et -ne probatis aliquam singularis beneficii gratiam conferre.

C) *pratique*: 1) *exercice, accomplissement en général*: TRAD. Fris. 392 (a. 818): secundum ardentissimam erga divini cultus -nem . . . voluntatem. CERBAN. transl. Max. I 94: per -nem . . . mandatorum. ib. II 69: ad virtutum nos moventes -nem. ADAM PERSEN. epist. X 105 p. 172: in -ne signorum pene fuerit plusquam apostolus. 2) *exercice du culte, pratique religieuse*: a) *en général*: SMAR. diad. col. 598^D: recta -ne ex decalogi completionem perficitur. PASS. Kil. II 6: cernebat paulatim evacuari fraudem antiqui hostis, crescentibus ministris divine -nis. CARTUL. Clun. I 766 p. 721 (a. 950): sicut christiana fides corde indubitanter credit atque -ne tenet. CARTUL. Naumb. 138 (a. 1137): ut sicut sancte -nis fuit particeps [*sc. canonicus*], ita sanctis orationibus communicet. b) *sacerdotalis -o: activité sacerdotale*: ANAST. synod. VIII 10 p. 150,37: si . . . episcopus aut clericus est. ab omni sacerdotali -ne decidat et honore. c) *au plur.:* *rites*: DOM. GUNDISS. div. philos. p. 136,21: -ciones sunt ea que fiunt ad honorem Dei. ABSAL. serm. 51 col. 293^B: per duos boves, quorum alter pro peccato, alter vero in holocaustum offertur, duo -num genera nobis significantur, quorum primum spectet ad mortificationem carnis, alterum vero ad devotionem mentis. d) *vie active (par opposition à la contemplation)*: ANGELOM. LUXOV. genes. 23 col. 198^c: neque perfectus predicator est qui vel propter contemplationis studium operanda negligit, vel propter -nis instantiam contemplanda postponit. REMIG. psalm. col. 586^A: de virtute videlicet -nis in virtutem contemplationis. Virtutes -nis sunt fortitudo, temperantia, prudentia, iustitia. HUGO S. VICT. scala III, I p. 233: oculi anime moraliter sunt recta -o et pura contemplatio. 3) *pratique de la charité, action bienfaisante*: GODESC. SAX. div. II p. 304,26: vado vobis parare mansiones . . . non secundum predestinationem sed secundum -nem, scilicet non secundum patrem meum qui elegit nos ante mundi constitutionem, sed secundum vos per caritatis -nem. REGINO chron. a. 868 p. 96,11: filius . . . longe a paterna intentione et -ne recedens predas cepit exercere. CARTUL. S. Michael. Mos. 49 p. 178 (a. 1090): ut, ipso Deo opitulante, pervenire mereamur ad effectum perfecte -nis. PETR. VENER. epist. III col. 295^C: primo enim hic accipiunt gratiam -nis ac pro ipsa alibi gratiam retributionis. ARNULF. LEXOV. epist. 96 p. 156: gloriosum vobis est cooperari martiri et ipsius iniciis vestrum addere complementum, ut -ni eius -o vestra velut eodem spiritu vegetata concurrat (*cf. sens IV D*). *de là: fondation charitable*: CARTUL. Saviac. 751 p. 388 (a. 1070): si quid bone -nis . . . susceperimus. VITA Cuneg. A p. 821b,32: preter has principales sue -nis et primarias ecclesias, que conventualis ecclesia, que monasteria illorum donativo non gloriantur se?

D) *intervention*: 1) *en général*: CERBAN. transl. Max. II 74: ex laxa dieta vel -ne demonum vel languore aliquo mutatur complexio. ACTA Pont. 25 p. 42,14 (a. 1136-37): diabolica -ne vel sinistro consilio deceptus. OTTO FRIS chron. 6,36 p. 305,9: ecclesiam . . . sine humana -ne et ex spiritu et aqua regeneratam. 2) *aide, secours (dans des expressions signifiant: grâce à)*: ANAST. chron. p. 142,21: Dei -ne vicit potentissime. CARTUL. S. Petri Virsion. 42 p. 161 (a. 1037-60): in nomine omnipotentis Dei ipsiusque gratia et -ne. EADM. Osw. 18 p. 22: coenobium . . . eius . . . -ne a fundamentis edificatum est. ACTA pont. Rom. Gall. IV 21 p. 94 (a. 1134): per -nem sancti Spiritus in ecclesia Premonstratensis fervor canonici ordinis . . . acceptabiliter custoditur.

E) *sens techniques*: 1) *méd.*: a) *activité d'un sens*: PASCAL ROM. thes. occ. p. 142: quo utitur anima ad -nem sensuum voluntariorum. b) *opération chirurgicale*: CHRON. Polon. 2,14: eum extractis ossibus -o sagax medici liberavit. CHIRURG. Bamberg. p. 108: chirurgia tota practica sic possit . . . nuncupari, tamen specialiter -o per incisionem et ignem. c) *pratique médicale*: HUGO S. VICT. didasc. II 26 p. 43,8: medicina dividitur in duas partes, occasiones et -nes. ib. p. 17: omnis -o medicine aut intus fit aut extra: intus ut ea que ore, naribus, auribus sive ano intromittuntur, ut potiones, vomitationes, pulveres, . . . foris, ut epimata, cataplasmata, emplastra, chirurgia.

2) *opération, manipulation technique*: ERACL. color. III 57 p. 93: nec viride concordat cum folio, scilicet in mixtura materiarum ipsorum colorum et -nibus mixtis eorum.

III) *philos.*: A) *définitions philos. de l'action*: BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 143: dicuntur autem -nes et gestiones ut loqui, ambulare, comedere, bibere et que talia. GERARD. CREM. transl. Isaac Israeli defin. p. 328: -cio est in qua evanescit forma operati et corrumpitur post quietem facientis eam.

B) *ce qui porte à l'action (s'appliquant au monde sensible par opposition au monde rationnel)*: BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 143: passionem naturales multoties -nes dicuntur, puta fames, sitis et que talia. ib. p. 142: -o enim est naturalis uniuscuiusque substantie virtus et motus. Et rursus -o est naturalis omnis substantie innatus motus. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 11,2: philosophia que est ordo anime . . . dividitur in scienciam et -cionem . . .; ad partem sensibilem pertinet -cio. GERARD. CREM. transl. Ps. Arist. caus. prop. 3 p. 17a: -o animalis est quoniam ipsa [sc. anima] movet corpus primum et omnia corpora naturalia, quoniam ipsa est causa motus corporum et causa -nis nature. *uni à virtus et essentia*: JOH. SCOT. ier. Dion. 11,2 col. 230^A: tripartita enim illorum [sc. *divinorum animorum*] est partitio, in essentiam videlicet et virtutem et -nem. REMIG. comm. Mart. Cap. IV 171,11 p. 38,3: «tertia species est qualitatum, que non ex eo quod iam quisque est» scilicet per -nem quam Greci energiam appellant, «sed ex eo quod esse potest intelliguntur», id est ex

virtute vel potentia naturali quam Greci dynamin appellant. GAUFRID. Vit. carm. (NA 46 p. 126): unius essentie sunt trine persone, / sicut et a simili cernitur in sole; sol et splendor et calor simul esse solent, / simul sunt et varias dant -ciones.

IV) *théol.*: A) *opération divine, action de Dieu*: 1) *en général*: PRUD. pred. col. 1031^D: -o est in Deo sicut eius essentia atque voluntas. JOH. SCOT. ier. Dion. III 9 p. 258: divina itaque beatitudo est operatrix et -o, ipsa agit per se ipsam et a se ipsa agitur. ABELARD. dial. 2642 p. 140: cum igitur nusquam [sc. *Deus*] sit localiter, id est positione locali conclusus, . . . id est tam in omnibus locis quam circa omnia loca, per -nis potentiam esse dicitur. RICHARD. S. VICT. Trin. II 8 p. 114,9 (col. 905^B): de divina substantia nature ipsius -ne esse non posset quod Deus non esset. 2) *dans les personnes de la Trinité*: BERNARD. grad. humil. 20 p. 31,6: mira quedam ac divisa individue Trinitatis -o. . . . In primo siquidem gradu Filius, in secundo Spiritus sanctus, in tertio mihi Pater operari videtur. PETR. LOMB. sent. I 15,1 p. 94-95: cum autem donatio vel datio Spiritus sancti sit -o Dei, et communis sit et indivisa -o trium personarum, donatur itaque Spiritus sanctus non tantum a Patre et Filio sed etiam a se ipso. ib. III 1,3 t. II p. 553: quia nihil operatur Filius sine Patre et Spiritu sancto, sed una est horum trium -o indivisa et indissimilis. *au pl.*: ALTERC. contra Synag. p. 73,25: horum igitur trium, id est Patris et Filii et Spiritus sancti, et nominationes et -nes et invocationes et preconia tam in lege quam in prophetis . . . inserta video. 3) *s'appliquant particulièrement au Saint Esprit*: JOH. SCOT. homil. Joh. 23 p. 312: cuius spiritus septiformis -o humanitatem Christi implevit et in eo requievit. RATHER. conf. col. 402^B: per . . . sancti Spiritus incomprehensibilem -nem divinitatis inhabitationem. PETR. LOMB. sent. I 15,1 t. I p. 95: processio temporalis Spiritus sancti vel missio ipsius est donatio et ipsa est Dei -o. Procedit ergo Spiritus sanctus temporaliter a se, et mittitur a se, quia datur a se. 4) *s'appliquant à l'Incarnation du Christ*: HILDUIN. transl. Dion. p. 27,4: virilis Ihesu -cionis. RADBERT. psalm. col. 1016^A: nova quedam Dei virilis -o monstrabatur. id. Matth. col. 523^C: gemina -o Salvatoris . . . quoniam sicut in eo Deus et homo erat, eo quod «Verbum caro factum est»: ita et -o divinitatis atque humanitatis. MILO ELN. Amand. II p. 451,16: unam -nem in Christo domino Deo nostro divinitatis et humanitatis profiteri audentes, cum orthodoxa fides . . . confiteatur duas in Christo convenienter naturas et -nes. RUP. TUIT. Spir. I 10 p. 86 (col. 1579^D): conceptus iste, Spiritus sancti non generatio sed -o est. GUILL. MALM. gesta pont. III 101 p. 229: concilium contra illos qui unam -nem predicant in duabus naturis Domini nostri Ihesu Christi.

B) *activité créatrice de Dieu, création*: PRUD. pred. col. 1030^D: si inter -nem Dei et opera quid distinguendum erit, mihi . . . nihil aliud occurrit . . . quam -nem esse dum fit, opus vero quod fit. FLOR. LUGD. Ioh. Scot. defin. col. 118^C:

quomodo igitur -o in Deo vel ipse Deus substantialiter . . . -o intelligi potest? nisi forte eo modo dicatur Deus -o, non quod ipsum vel in ipso aliquis, sed ipse omnia operetur. GERARD. MORES. delib. p. 4: bonorum conditor est, non malorum; in suis enim -nibus nil mali. BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 58: Deus autem, ubique ens et super omnia, ubique et secundum idem . . . operatur una et simplice -ne. ABELARD. gloss. ad categ. p. 298,28: solius Dei est generare, id est -ne sua in substantiam promovere, quod est creare. RICHARD. S. VICT. Trin. II 24 p. 131,5 (col. 914^C): cum vere omnipotens sit, quicquid est, aut eius -ne aut eius permissione subsistit. *par analogie, en parlant des plantes*: ALFR. ANGL. plant. I 6 p. 12: si natura miscuit masculum cum femina, recte processit; et non invenimus aliquam -nem in plantis nisi generationem fructuum.

C) -o gratie: *opération de la grâce divine*: BERNARD. gratia 49 p. 201,13: qui recte sapiunt, triplicem confitentur -nem, non quidem liberi arbitrii, sed divine gratie in ipso, sive de ipso: prima, creatio; secunda, reformatio; tertia est consummatio. RICHARD. S. VICT. Trin. II 8 p. 114,14 (col. 905^C): constat itaque ab illo [*sc. Deo*] esse secundum -nem gratie quicquid est aliud quam ipse. Sed quicquid ab illo est, non tam exigente natura quam operante gratia. ib. VI 1 p. 228,29-32 (col. 968^C): illa [*sc. productio prolis*] secundum solam -nem creatricis gratie, ista secundum -nem nature. In divina autem natura nichil est vel esse potest ex operante gratia. Quod enim est ex sola -ne gratie, pro auctoris beneplacito potest esse vel non esse.

D) *action bienfaisante de Dieu envers les hommes, charité divine*: CAND. FULD. Eigil. I 22 p. 232,27: quatenus in eadem mirabilia divine -nis audientes, gratias divine maiestati referre studerent. JOH. SCOT. pred. V 6 col. 377^C: spernentes sua peccata corrigere, sed querentes de divina -ne, procaciter dicere solent: cur Deus dedit homini liberum arbitrium (*cf. sens II C 3*).

E) -o sancti Spiritus: *inspiration du Saint-Esprit*: BERNARD. homil. Mar. IV 11 p. 57,17: nec fiat mihi verbum scriptum et mutum, sed incarnatum et vivum . . . non mortui calami depictione, sed Spiritus sancti -ne. id. serm. sup. cant. 18 t. I p. 103,22: has Spiritus sancti -nes quas vel in nobis vel in aliis experimur, ut ex re nomina accipiant, infusionem, si placet, atque effusionem nominemus.

F) *action d'un sacrement*: RADBERT. corp. Dom. X 119 p. 70: doctrina fluat . . . in -ne sacramenti.

V) *vertu, effet*: A) *sens physique*: ANAST. chron. p. 256,1: concussi sunt humidi cognoscentes efficacissimam ignis -nem.

B) *sens abstraits*: 1) *bienfait spirituel*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 16 p. 275: quantas virtutum -nes, quantas sanitatum donationes multi experti sint mortales. 2) *effet, réalisation*: SCHOL. Egbert. Leod. I 23: hominum mine ad -nem semper non perveniunt.

VI) *agencement, organisation*: A) *en général*: ARNALD.

BONEVALL. euch. III p. 55,32: mirare diligentiam artificis in quarumlibet rerum -ne adeo ingeniosam ut . . . rationis tue subtilitas obtupescat.

B) *plan divin, ordre divin*: HILDUIN. transl. Dion. III 1 p. 19,19: est ierarchia apud me ordo sacer et disciplina seu -cio, divinum intuitum, sicut possibile est, assimilans. CEBAN. transl. Max. I 96: non ex substantia sua Deum cognoscimus sed magna -ne et providentia eorum que sunt. (*cf. sens IV B*).

C) -o nature: *ordre de la nature (dans la création et la procréation)*: RICHARD. S. VICT. Trin. VI 4 col. 970^C: non enim habet humana natura ut Filius procedat de solo Patre secundum -nem nature, solus unus homo in genere humano processit de sola matre sine carnali patre. ROB. MELODUN. sent. I 1,21 t. I p. 226: nature enim -o non fuit antequam ex similibus similia propagari et multiplicari ceperunt, id est, ex animalibus animalia, ex arboribus arbores, ex herbis herbe.

D) -o secularis: *ordre juridique*: CARTUL. Rhen. med. I 187 (a. 948): -o secularis cogit causas legaliter determinatas taliter litteris inseri, qualiter ab ipsis auctoribus fuerint previsa.

E) (*mus.*) *ordre, classement*: HERM. AUGIENS. mus. p. 5,43: nulla . . . in eius descriptione invenitur specierum constitutio, . . . nulla rata vel plenaria principalium chordarum -o.

VII) (*jur.*) *accomplissement d'un acte juridique*: UGURIO s.v. iubeo: ius dicitur in se, sed iusticia in actu exercito et -ne quasi iuris status vel statio dicitur. ROB. PAUL. I 26 col. 395^D: discretio autem quedam est in re, quedam in -ne . . . Discretio in -ne, qua ordine iudiciario proceditur in causa et secundum audita recte iudicatur. CARTUL. S. Bened. in Wevria 18 p. 62 (a. 1158): huius -nis et conventionis prefatus archiepiscopus et episcopus testes sunt.

VIII) *fabrique d'une église (?)*: ACTA pont. Rom. Gall. F 24 p. 60 (a. 1154): clavis autem arche -cionis et ipsa -cio alia erit in manu prioris, alia erit in manu sacristitis episcopi.

operativus, -a, -um [operor] 1) *qui agit, efficient* (JOH. SCOT. gloss. Mart. Cap. 499,9 p. 207,23: ἀπεργαστικὸν activum vel -um): JOH. SCOT. ier. Dion. 15,3 col. 261^A: humeros autem et brachia et iterum manus, factivum et -um et activum significare dicunt, . . . -um ad brachia, in quibus tota vis operationis existit (*cf. id. versio Dion. Ar. I col. 1067^A*). PETR. DAMIAN. serm. 44 col. 738^C: agit enim in eis virtus -a, ut operentur opera Dei. ALFAN. premn. phys. VI p. 72,17: phantastica igitur est virtus irrationalis anime per sensus -a. BURG. PIS. transl. Joh. Damasc. fid. orth. p. 14,32: in duabus naturis intellectualibus, voluntariis, -is et arbitrio liberis. HENR. ARIST. transl. Plat. Meno p. 22,19: hoc namque nos segnes faciet et est mollibus hominum dulce auditu, illud sane -os et inquisitivos efficit.

2) *qui fabrique, qui suscite*: PAUL. AEGIN. cur. 209 p. 141,14: epatis infirmari virtutem; si vero similia lavature

carnium recentium immutativam et sanguinis -am.

operator, -is m. I) *travailleur*: A) *ouvrier*: 1) *en général*: CHRON. S. Michael. Mos. p. 5: ad sanctum opus religiosus -r accingitur, arborem succidit et in gyrum eius fundamentorum . . . spacia sarculo designat. VITA Menel. p. 152,13: -em bonum disturbare voluit. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 152 p. 640,46: servientes etiam et cachepoli . . . -es invicem provocantes, invicem ad laborandum instigantes. 2) *ouvrier agricole*: CARTUL. Apt. 89 p. 238 (XI s.): his que pro vinee opere -i debentur. FUND. Sangeorg. 16: areas duas et agri tantum quod sufficiat ad beneficium -is earundem vinearum. ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 10 p. 232: messorum . . . dirigit; -es invisere placuit. 3) *ouvrier du bâtiment*: GALBERT. BRUG. Karol. 33 p. 56: paraverunt -es et artifices earum scalas.

B) *agent, collaborateur*: RUOTG. COL 3 p. 24,21: pervigil summi patrisfamilias -r et summus presul. *spéc., en parlant d'un fermier des salines*: CARTUL. Rhen. med. I 135,41 (a. 893): querendum est a vicinis vel a melioribus hominibus si -r noster fidelis non fuerit sicut sepe contigit. ib. p. 164: ex his burduris accipit -r III, maior II, si a magistro ei conceditur et remanent ad opus senioris XVIII.

C) *sens abstrait: celui qui met en œuvre, celui qui accomplit*: DIPL. Odon. 55 p. 216,30 (a. 887): nos qui huius beneficii fideles executores et -es adsumus. ANDR. FLOR. mirac. Bened. I 9 p. 187: tantorum signorum -r attestatur Benedictus pater. CARTUL. Osn. I 230 p. 196 med. (a. 1118): huius institutionis frater Eizo cellerarius fratrum auctor primum et instantissimus extitit -r. ISINGR. annal. I a. 1145: Ruopertus abbas, miraculorum -r eximius (cf. NÉCROL. I aug. 15 p. 112). *noter l'emploi métaph.*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 13 col. 1062^C: primos deiformes intellectus, tanquam primos -es divinatorum et magistros.

D) *en parlant de Dieu: créateur*: GERARD. MORES. delib. p. 204: serviebat operibus suis, ignorans -em omnium. *de là, en parlant du Saint-Esprit: origine, source*: JOH. SCOT. homil. Ioh. 23 p. 312: Spiritus namque sanctus, quoniam distributor est et -r donationum gratie, gratia solet appellari.

II) *sens moral: celui qui agit*: A) *en général*: LIB. de ignorantia XI 35 p. 222: actus est rationalis operatio. Operationes autem laus et vituperatio consequitur . . . He quidem placentes sunt -i, he vero displicentes.

B) *en bonne part: celui qui fait de bonnes œuvres, celui qui fait le bien*: EPIST. Col. 7 (a. 870): nec opus sine fide nec sine operibus fides sola iustificat, unde -r non habendo fidem nec iustitiam habere poterit nec salutem. ACTA duc. Norm. 231 p. 444 (a. 1066): Dominus . . . cum in bonorum actuum exhibitione -ibus future retributionis munus predicaret. PETR. RIGA Aurora I Gen. 290 p. 38: formatum Dominus hominem tulit in paradisum/ ut custos esset ac -r ibi/ . . . / iussa tenenda docens et prohibenda vetans. ANDR. SUN. hex. 1650 p. 54: vel Dominus servo iussit duo: iussit agendum/ et iussit prohibens vitandum; de-

buit ergo/ in primo servus -r, debuit esse/ in reliquo custos, vetitum vitare studendo.

C) *en mauvaise part*: ANAST. chron. p. 308,2: inimicus zizania sua in -ibus suis seminare non cesset. RATHER. epist. 29 p. 161,23 (a. 968): cum ypocrisia et incestuositas longe precellant alia in scelere crimina, eo cetera sunt graviora quo magis publica: illa enim solos interficiunt -es, ista et -es necant et consideratoribus nocent. *noter les expressions* nequam -r, iniquitatis -r: ANAST. chron. p. 247,19: illi vero nequam -es contra regiam ascenderunt urbem. GIRALD. gemma I 26 p. 75: iniquitatis autem -r dixit.

III) *pour cooperateur: aide, soutien*: MILO ELN. sobr. II 923 p. 671: celicolis adstans -r civibus audax.

IV) *pour operatio: action*: SCHOL. Egbert. Leod. I 161 p. 39: nomen et gloria -is ad illum magis pertinet, qui dictando disponit ut fiat, quam qui manu operatur ut sit.

V) *pour operatorium: atelier, lieu de travail*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 89 p. 65 (a. 1152): quos duos denarios obliarum dat Ato de Fredalaico pro suo -e de carraria maiore, inter carrarolam et operatorium Calveti.

operatorius, -a, -um I) *adj.*: A) *agissant, efficient (sens spirituel)*. 1) *absol.*: HRABAN. inst. cler. 1,30 p. 54,19: digitus Dei dicitur [*Spiritus sanctus*], ut eius -a virtus simul cum Patre et Filio significetur. EPIST. Ratisb. 8 p. 310,29: ne angelus, qui cum Iacob luctatus est, femur minus -e presumptionis tangat et in perpetuum claudicantem efficiat. EBERH. BAMB. epist. 8 col. 505^C: omnis humana ratio deficit, ubi virtute Dei et sermone Dei -o tanta fit rerum permutatio (cf. GERHOL. in psalm. 32,4 p. 113,20). *par opposition à ce qui procède de la contemplation*: WOLBERO in cant. 1 col. 1080^B: unctio ergo pedum est virtus -a, porro unctio capitis virtus contemplatoria. ABSAL. serm. 48 col. 273^A: sic ergo propter diversa eorum [*sanctorum*] officia alios contemplarios, alios -os, alios administratorios possumus appellare. 2) *avec le gén.: qui opère, qui provoque*: GERHOL. in psalm. 37,22/23 p. 665,17: ipsum velle, cum pertineat ad essentiam liberi arbitrii, non est ipsum suimet ipsius -um, sed a te Creatore, formatum. PETR. CANTOR summa sacr. II p. 175,30: nonne omnia opera ex pari caritate facta paria sunt? . . . Ita dicimus quantum ad meritum vite eterne . . . et ideo non sunt pariter -a liberationis a poena temporali.

B) *où l'on fait un travail manuel (operatoria domus: atelier)*: PETR. VENER. statut. Clun. 4 p. 26,19 excepto uno tantum magistro uniuscuiusque -e domus et exceptis operatoriis nove ecclesie.

II) *subst. operatorium, -i n. forme accus, pl. operatorios*: CARTUL. Ruscinon. priv. p. 56. A) *lieu de travail* (AELFR. angl. sax. vocabul. app. p. 59: ergasterium vel -um, weorc-hus): 1) *atelier*: PETR. VENER. statut. Clun. 4 p. 26,19: in -is vero universis continuum teneatur silentium, excepto uno tantum magistro uniuscuiusque operatorie domus. CARTUL. Popul. 284 p. 173 (a. 1147): ego Guillelmus cultellarius vendo . . . meum -um cum solis et suppra-

positis . . . quod . . . habeo . . . in ipsis vultis. CARTUL. Gelon. 538 p. 459 (a. 1170): quod liceat nobis ponere tigna et trabes super parietem -i. CARTUL. capit. Agath. 60 p. 64 (a. 1182): in -o Johannis fabri lignorum. ACTA Phil. Aug. I 402 p. 493,19 (a. 1192): dedimus et -a et stacionellos et plateas ad predictam domum pertinentes. 2) *boutique*: LIB. feud. maior II 887 p. 353 (a. 1150): exceptis domibus militum et -is mercatorum. CARTUL. Ruscinon. priv. p. 56 (a. 1174): in predicto mercatali ville Perpiniani, iam amplius mansum neque -um neque tabulam neque bancum neque aliquid faciam . . . ; qui mansos et -os habetis qui aperiunt hostia sua [in] iamdicto mercatali. CARTUL. Sord. 253 p. 354 (a. 1175): teneo illud -um meum quod habeo in mercato. CARTUL. mon. S. Cruc. 372 p. 373 (a. 1194): sunt . . . predicta -a VI in suburbio Barchinone . . . ad ipsam draperiam ante mercatum. 3) *bureau*: CARTUL. S. Vict. Mass. II 1108 p. 582 (a. 1167): scripta fuit apud Agaten in -o Vincencii clerici. CARTUL. Biterr. 322 p. 473 (a. 1194): hoc instrumentum transtulit . . . in -o B. . . publici B. notarii. CARTUL. capit. Agath. 390 p. 382 (a. 1197): in -o Arnaudi de Alzona, notarii de Biterris.

B) *métier*: CARTUL. Carcas. V p. 317 col. 1, XXV (c. 1192): si quis fidelis . . . averum suum misit in societatem alicui vel ipsemet tabulam vel -um vel quodlibet officium exercébit, omnia bona sua debent esse salva.

C) (*philos.*) *cause efficiente*: REMIG. genes. col. 54^D: Aristoteles autem duo dixit esse principia, materiam scilicet et speciem, tertium quiddam nescio quid volens dicere -um appellavit (cf. PETR. LOMB. sent. II 1,3,1 p. 308. ROLAND. BANDIN. sent. 2,1 col. 1029^A). ALAN. INS. quoniam homines p. 126: Aristoteles vero dua asseruit eterna, scilicet speciem et materiam, et tertium adiungebat -um; mundumque asseruit esse eternum. Ipsum asserebat esse materiam ab eterno existentem in quo tanquam in materia illud -um eternaliter operabatur.

operatrix, -cis I) *subst. f.*: A) *ouvrière, celle qui travaille, qui produit*: ELIS. SCHON. vis. 3,21: quia posuit te Dominus -icem in vinea sua. *au figuré*: RUP. TUIT. Trin. 7,5 col. 146^D: pretium mulieris huius, pretiositas Ecclesie huius, fides -icis huius, aspicientis non ea que videntur sed ea que non videntur.

B) *celle qui accomplit; dans l'expression -x virtutum: celle qui opère des miracles*: WOLFHARD. Waldb. 4,20 (12): ne, dum huiusmodi ineptam audierint fabulam, -ici virtutum incipiant derogare. FUND. Brunw. 15 p. 134,12: opinatissime virtutum -icis Mathildis Deoque devotissime matrone tristi morte turbati sunt. EBO BAMB. Otton. 1,3: abbatissa . . . magne opinionis . . . et virtutum -x habebatur. *au figuré*: HERIB. BOS. mel. III col. 1371^A: etsi tam gloriosa, tam principalis nostra unitas hec omnium -x virtutum, fides, spes, salus et virtus omnium.

C) (*philos.*) *ce qui agit par soi-même*: JOH. SCOT. ier. Dion. III 9 p. 258: divina itaque beatitudo est -x et operatio, ipsa agit per se ipsam et a se ipsa agitur, atque ineffa-

bili modo ipsa actio est suaque passio. HILDEGARD. div. op. 2,5,29: discretio per opus ut cetera virtutes que ab opere -ices nominate sunt, -x non est, sed tantum aliarum virtutum sustentaculum.

II) *adj.*: A) *qui travaille*: SCHOL. Egbert. Leod. I 241 p. 56: hoc quoque cum multis abiit, quod Berthecca nevit. Berthecca proprium nomen -icis femine.

B) *efficace*: 1) *en général*: LAMB. TUIT. Herib. 2,31: quod nulla sibi obstaret ad effectum difficultas, in quem per -icem potestatem ipsius respiceret efficiens voluntas. 2) *qui guérit*: MIRAC. Hubert. 1,8 p. 822^D: qualiter ambrosiana per beatissimi opem Hucberti pontificis erga eam -x sit patefacta. 3) (*philos.*) *opérant, agissant*: JOH. SCOT. ier. Dion. VII 7 p. 289: Cherubim . . . in prima -ice virtute divine pulchritudinis. HENR. AUG. planct. 167: cuncta Dei virtus -x perficit intus. HILDEB. epist. I 8 col. 158^C: postulant isti -icem Spiritus gratiam.

C) *qui produit*: ABSAL. serm. 16 col. 101^A: attende . . . cere -icem apiculam, qualiter operatur.

D) *qui provoque, qui est la source de*: EKKEH. IV bened. I 33,11: effera saltatrix necis eius adest -x. EPIST. ad Hildegard. 6 p. 340,1: lux vivens, omnis boni -x, cui omnis anima vitalis . . . sit cooperatrix. MAURUS glos. p. 542: similiter et moneta conceptionis secundum eandem existens intemperiem predictorum incommodorum est -x.

operatura, -e f. [opera] «*ouvrée*» (*mesure agraire*): CARTUL. S. Joh. Ang. p. 345 (c. 1099): unam -am vinee. v. *operaria et operata*.

operatus, -us m. *travail, préparatifs*: EPIST. ad Hildegard. I 28 col. 187^D: instat etiam iam tempus quo aggredi debeam iter Hierosolymitanum, ad quod opus est mihi magno -u.

operculum, -i n. v. *operculum*.

operculum, -i n. *formes*: *operculum*: EKKEH. IV bened. 21,126. *operculus*: CAPIT. reg. Franc. I 32,64 p. 89,21. *operculum*: UGUTIO s.v. pario: hoc operculum . . . et invenitur -um per sincopam.

1) *couvercle*: a) *d'un récipient*: MAPPE clav. 78 p. 208: mitte in ollam rudem, strictam diligenter -o clausam, ita ut in medio -o sit parvum foramen. CARTUL. Sangall. I 820 (a. 1014-22): auream capsam absque -o. HAIMO HIRS. Wilh. 13 p. 216,20: ut omnia dolia vini advecticii levatis -is diligenter inspiceret. UDALR. consuet. Clun. II 30 col. 716^C: ibi est patena mediocris et argentea, et aurea scutella habens -um eiusdem metalli. GALBERT. BRUG. Karol. 83 p. 127: cuppam auream Karoli consulis cum -o aureo. THEOPH. sched. 1,42: post quatuor vero septimanas solve -um. HELM. 84 p. 164,3: de cuius [sc. *chrismalis*] -o succreverat novella plena viroris. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 23 p. 799: vitree lampades -a habentes vitrea. STATUT. Cisterc. p. 197: nulli liceat deferre scyphos cum argento vel cum -o. *à noter l'expression vas immundum sine -o* (cf. Num. 19,15) *ou d'autres expressions formées par analogie*: EGBERT. LEOD. rat. I 729 p. 132: vas

commune vel inmundum, quod -um omisit. GUIBERT. NOV. moral. V, XIX col. 147^c: vas omne sine -o inmundum esse secundum legem. PETR. RIGA AURORA I Num. 477 p. 200: vas erit inmundum quod non velabit -um;/ os erit inmundum quod reticere nequit. UGUTIO s.v. pario: hoc opericulum, unde in lege vas sine opericulo inmundum erit. b) *d'un meuble*: HIST. mart. Trev. 24: dum scrinii eiusdem -um introspecturus levaret. GUIBERT. NOV. vita III 7 p. 156: cum pervenisset ad arcam, fidelis venditor elato et sustento arce -o. c) *d'un cercueil ou d'un sarcophage (en bois ou en pierre)*: ERMENR. Sval. 10 p. 162,6: levavimus sarcofagi -um ex multis iam annis subtus terram positum et tamen integrum. MILO ELN. Amand. II p. 478,16: ad tumulum . . . accessit atque, -o lapidis quo tegebatur remoto, diligentius introspectit. UFFING. Ida 2,7: presul -um marmoris a sarcophago amoveri precepit. GERH. AUG. vita Udalr. 27 p. 415,11: -o ligneo corpus cooperuerunt. UDALR. consuet. Clun. III 29 col. 774^D: collocatur -um ligneum super defunctum (cf. GUILL. HIRS. const. 2,66 col. 1140^B). HUGO FLAV. chron. II p. 500,40: quinque petras excavatas invenerunt cum -is, quarum que dignior . . . visa est. receptui corporis beati aptata est. d) *couverture de protection (pour une source)*: GIRALD. topogr. II 9 p. 91: fons . . . terre illius, qui ex reverentia de barbara superstitione sibi exhibita -um habebat et signaculum discoopertus relinquere-tur, tanta statim inundatione fons exuberaret ut totam provinciam . . . dilueret.

2) *tissu servant à couvrir*: a) *voile de tête*: REMIG. comm. Mart. Cap. IX 478,15 t. II p. 307,1: «flammea» id est -a capitis virginalis. b) *couverture de lit*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 12 p. 269: -o lecti manum admovet atque super membra iacentis miserando reducit.

3) *bâche d'un véhicule*: CAPIT. reg. Franc. I 32,64 p. 89,21 (c. a. 800): ut carra nostra que in hostem pergunt basterne bene facte sint, et -i bene sint cum coriis cooperiti.

4) *enveloppe d'un fruit, bogue (de châtaigne)*: RUP. TUTT. Eccl. col. 1303^D: in hirsutis castanearum -is fructus inquiritur.

5) *coquille d'un mollusque*: PAUL. AEGIN. cur. 8 p. 4,8: 40 porfire -a cum oleo cocta.

operculus, -i m. v. *operculum*.

operculum, -i n. v. *operculum*.

operimentum, -i n. *forme operimentum*: AMARC. serm. III 15 et 132.

I) *action de couvrir*: CARTUL. S. Mar. Magd. 68 p. 63 (a. 1187): manus tuas . . . ab estus . . . et gelu uredine continui -i consuetudo incontaminatas conservet.

II) (*sens matériel*) *ce qui couvre, ce qui voile*: A) *en général (suivi d'un gén. désignant ce qui couvre)*: LEGEND. Zoer. p. 360: ne ab ullo vestimentorum suorum exueretur -o. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1441^A: et ipsum Domini nomen nubis -o ita celatum est.

B) *ce qui recouvre le corps*: 1) *vêtement*: a) *en général*:

CORP. consuet. monast. I p. 170 (IX s. in.): unum in estate subtiliorem -um. ROB. MON. REM. hist. Hier. III 26 p. 770: lassi invenerunt requiem . . . nudi -um. GUIBERT. NOV. moral. IX 38,13, 14 col. 264^A: estivi -i. CERBAN. transl. Max. 5 III 9: ea que sunt ad vitam necessaria per cibum et -um. b) *vêtement ecclésiastique*: CORP. consuet. monast. I p. 171 (IX s. in.): pro quo tegumento nos ex grossiori textu ad melotum similitudinem -um habemus. MIRAC. Bernw. 1 adn. p. 782,48: venerabilis persona . . . -is pontificalibus vestita. c) *vêtement de fourrure*: CORP. consuet. monast. I p. 169 (IX s. in.): transmarini autem monachi huiusmodi -um pellicium habent. RICHER. III 40 t. II p. 46: an lintea operosa atque pellicea -a sileam? OTTO FRIS. chron. 7,35 p. 373,21: solitarii . . . pelle carnis pro -o utentes.

2) *voile couvrant la tête*: CORP. consuet. monast. I p. 168 (IX s. in.): Greci vero *monachi* propter -um capitis modicum *vestmentum* quiddam tantum ante pectus et a dorso dependens *habent*. ORDO Rom. V 36 t. II p. 217 (IX s.): et in ipsa hora neque corona neque aliud -um super capita eorum habeatur. *par extension: coiffure*: ELIS. SCHON. viar. 13 p. 102,36: et arrogantia crinalis -i, et multa his similia venalium mulierum adinventiones sunt.

3) *couverture*: ALBER. SETTEFR. visio tit. 31 p. 193: de lecto iusta paradisum claris -is ornato. STEPH. TORNAC. epist. I p. 6 (a. 1178-80): non despiciunt pretereuntem et absque -o pauperem (cf. Job 31,19).

C) *ce qui recouvre un objet*: 1) *linge sacré*: a) *voile couvrant le calice*: COD. Pray. IX v.: discooperitur *calix* tantum dum levatur . . . et hoc fortasse ideo, quia caucius levatur sine -o, quam coopertus. b) *voile couvrant l'ampoule contenant le saint chrême (office du Jeudi saint)*: AMALAR. off. 1,12,29 p. 76,37: -um erat sindo alba. c) *nappe d'autel*: CARTA XI. (MEM. Auxerre p. 15): ecclesie nostre dedit . . . duo super altare -a mirabiliter et operose operata. ELIS. SCHON. vis. 1,18: nam et -um altaris. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VI 23 p. 274: altarium -a.

2) *couverture de manuscrit (en cuir)*: EBO BAMB. Otton. 1,6 p. 827,4: tam nitido hunc [sc. *codicem*] innovavit -o?

3) *toit*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1540^A: in communi transitu, qui erat inter duas domos, -um habens, quod diversorium dicitur, se receperunt. INQ. terr. don. p. 23 (a. 1185): ad reparandum horreum . . . virgas secabunt ad -um et parietes claudendas. *de là: couverture du monument*: GERH. AUG. vita Udalr. 13 p. 403,7: sepulchrum 45 Simperti episcopi . . . adhuc sine tecto remanebat, de cuius -o in visione admonitus, lignis more operculi arte coniunctis tegebat.

4) *revêtement de métal*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 24 p. 495: erant autem porte civitatis lignee, nullum ex aere vel ferro habentes -um.

D) *tabernacle («Demeure» de Dieu, cf. Exod. 36,8)*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1176^C: primum -um fuit cortine decem, que etiam vela, vel tentoria, vel quandoque tabernaculum vocantur.

E) *ce qui sert à fermer une excavation (creusée pour une exploitation minière)*: DIPL. OTTON. I 214 p. 296,34 (a. 960): in foveis in quibus solebant fodere -um ferri, inconfulsum arbitrium quicquid eiusdem monasterii rectoribus libuerit fodendi atque operiendi . . . concessimus.

III) *sens métaphoriques* A) *ce qui cache, ce qui dissimule*: 1) *en général*: PETR. VENER. Jud. V col. 609^B: si nudus est inferus coram Deo, si nullum est -um perditioni coram illo, non potuit hoc eum latere quod dicit Iudeus eum latuisse. 2) *ce qui cache la honte (en parlant d'Adam et Eve)*: BERNARD. serm. de sanct. (Annunt. I) 8 p. 21,5: privatus est et Adam veritate, ubi eam erubuit confiteri, volatilia excusationum -a pretendens. HILDEGARD. vit. mer. 2,88: sic etiam -um duplicis confusionis habeant, quoniam beatitudinem perdidit, et infelicitatem induerunt.

B) *en parlant des anges: ce qui protège (cf. Ezech. 28,13 et 14)*: GODESC. AQU. opusc. 1,7 p. 69: angeli et homines beati merito, numero, nomine in uno Christo coniuncti -um sunt dicti, quippe cum angelorum ordines, -um cuius erant, iam non sunt diaboli, cum ille sit in infernum projectus de celo, illi autem sunt in celo. RUP. TUIT. vict. Verbi I 16 col. 1231^A (p. 25,23): novem pretiosos lapides, per quos novem angelorum intelligimus ordines, quos velut -um sibi usurpabat ad ornatum et obsequium suum, lapides ignitos appellavit.

operio, -ui, -tum 4. *formes*: operio: UGUTIO s.v. pario. *ind. prés.* operiantur: GLOSS. cod. Cas. 401 p. 439,27. *part. passé* operatus: CONCHUBR. Monnenn. p. 225. CARTUL. Popul. 156 p. 91 (a. 1177).

I) *couvrir, recouvrir* (UGUTIO s.v. pario: -o, -is, -ui, id est tegere): A) *au propre*: 1) *en parlant de vêtements ou de tissus* (GLOSS. cod. Cas. 401 p. 439,27: amictantur, -iantur) RATHER. Metr. col. 461^A: brumali caput ipsius -iebat lanugine. THANGM. Bernw. 55 p. 781,26: non pallio . . . sed cilicio tantum -iretur. CONCHUBR. Monnenn. II 216 p. 225: facie operata pallio. HELGAUD. Rob. 16 p. 92: facistergio altaris prolixo -it [speciem cervi]. UDALR. consuet. Clun. III 13 col. 757^B: molam . . . -it . . . cortinis. GIRALD. itin. Kambr. I 10 p. 82: corpusque cruentum elemosynarii sui -iri pallio iubens. *spéc.: doubler*: CARTUL. Hosp. S. Joh. Hier. 859,37 p. 540 (a. 1188): alio excepto [canistro] quod erit -tum intus panno lineo. *à noter: en parlant des caparaçons*: BERNARD. laud. milit. 3 p. 216,7: -itis equos sericis. 2) *en parlant de toitures, de couvertures de bâtiments*: EPIST. var. I 30 p. 543,17 (c. 813-14): preter . . . domus . . . episcopales . . . unam restauravi . . . quam -ui. RADULF. TORT. mirac. Bened. 27 p. 324: monasterium quod stipula -tum erat. FUND. Hild. 6: ecclesiam . . . cupro -uit. ROTUL. pip. 34 Henr. II p. 199 (a. 1187-88): pro C carretatis plumbi quas rex dedit . . . ad -iendas domos suas. RIGORD. 20 p. 34: stalla fecit erigi desuper -ta, ne mercatores tempore pluvioso a mercatura cessarent. *spéc., en parlant des couvertures des fosses de mines*: DIPL. OTTON. I 214 p. 296, 35 (a. 960): in foveis in quibus solebant fodere operimen-

tum ferri, inconfulsum arbitrium quicquid eiusdem monasterii rectoribus libuerit fodiendi atque -iendi . . . concessimus. 3) *en parlant de revêtements de métal précieux*: GREG. CAT. reg. Farf. V p. 310 (a. 1119): anulas argenti tres, unam earum -tam auro. SUGER. adm. 33 p. 200: sa-cratus . . . lapis . . . qui superest are . . . concavo ligno auro -to . . . cingebatur. 4) *en parlant de fils ou d'objets recouverts de cire (ex-votos)*: VITA Steph. Obaz. III 27,10 p. 236: statuaria eis facientes ceraque -ientes, sancto patri Stephano dirigamus. ib. 14 p. 236: boves a frontibus et a tergo funibus circumducens ceraque -iens. 5) *en parlant des ornements qui couvrent les murs*: BERNARD. laud. milit. 9 p. 222,12: ornatur autem huius quoque facies templi, sed armis, non gemmis . . . circumpendentibus clypeis paries -itur. 6) *en parlant de la terre recouverte par*: a) *l'eau (de façon temporaire)*: LEX Frision. add. 11: in sabulo, quod accessus maris -ire solet. WORMON. Paul. 9 p. 216: aquis, que cuncta -uerant. BERNARD. Malach. 59 p. 363,13: et si multum pluisset . . . ut -iret terram. GIRALD. expugn. I 36 p. 284: sabulosis australis Kambrie litoribus solotenus sabulo nudatis, longis -ta . . . seculis terre facies apparuit. b) *la végétation*: ALBER. SETTEFR. visio tit. XIX p. 193: de campo . . . spinarum et tribulorum densitate -to.

B) *par métaph., en parlant de personnes occupant un espace*: OTTO FRIS. gesta 1,62 p. 88,17: exercitus noster . . . navigandi labore dispersus pelagus -iebat. PETR. RIGA Aurora I Judith 25 p. 376: -ta/more locustarum patria tota fuit (cf. Judith 2,20).

II) *cache, dissimuler*: A) *en général*: PETR. DAMIAN. carm. B 3,6 p. 84: cum auctor vite moritur, orbis et commoritur./ Sol radios -uit. HIST. de via Hier. 60 p. 195: mandavitque ammirario ne pretiosissima nostri Salvatoris imago -iretur.

B) *enfouir, enfoncer sous la terre ou sous l'eau*: AIMO. IN. FLOR. mirac. Bened. II 6 p. 143: solum equinum caput aquis eminere prospexit, reliquis membris cum sella lymphis -tis. PETR. RIGA flor. asp. VIII col. 1389^B: hic -it semen. hic adoperta rigat. *d'où: enterrer*: ORD. VIT. hist. VII 13 t. III p. 252: ne corpus captoris -iatur cespite meo . . . ex parte Dei prohibeo. CHRON. reg. Col. a. 1153 p. 90,13 (rec. I): quidam Iudeus . . . dum . . . corpus Domini ore-tenus susciperet, ecclesiam egressus, in cimiterio humo -uit.

C) *enfermer*: RICHER. III 23 t. II p. 30: arcam . . . decora-vit; in qua virgam et manna id est sanctorum reliquias -uit.

D) *dissimuler (en parlant des ténèbres ou des nuages)*: a) *au propre*: VINC. KADL. chron. p. 205: tanti solis occasu tenebre -iunt terram et caligo populos. b) *par métaph.*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 717 p. 204 (a. 1191-1220): quod vetustatis nubes -it et offuscat, scripture radius detegit et declarat.

E) *cache un fait*: PAMPHIL. 750 p. 222: dic tamen ignoti seriem michi, Pamphile, facti, /huius origo mali ne sit -ta michi. AELR. Edw. reg. col. 778^B: secretum illud quod

sanctus iusserat -iri . . . reseravit.

F) *forme et sens réfléchis: se dissimuler*: GUILL. PICTAV. gesta p. 6: multitudinem Anglorum offendit maximam se ad interneconem suientem.

III) *sens spirituels*: A) *cacher, dissimuler, voiler*: 1) *en parlant de la divinité du Christ dissimulée sous sa nature humaine*: GODESC. SAX. div. II p. 317,9: Deum ipse Dei filius qui . . . maiestatem sue divinitatis nube seu velamine nostre humanitatis -uit. 2) *en parlant du Christ dissimulé sous l'apparence du pain eucharistique*: ALGER. LEOD. 10 sacr. corp. Dom. II 1 col. 808^B: pro specie panis, qua -tus est (Christus). 3) *en parlant du caractère spirituel du Christ ressuscité*: GERARD. MORES. delib. p. 198: quid vidit Thomas exterius, nisi hominem? . . . dico ipsam contemplabilitatem circa nos, qua -iebatur ille, quem nemo mortalium vidit. 4) *en parlant de la vision obscurcie par le péché*: BERNARD. serm. de temp. 5 p. 223,18: hec manus -tum luto detergat oculum meum, que sola sine pulvere est.

B) *plonger (dans le péché)*: ALAN. INS. serm. div. c p. 270: totus in pulvere dormit, quia . . . totum corpus -tum 20 in criminalibus iacet.

C) *effacer (le péché)*: ALBER. CAS. Schol. 44 p. 234,6: caritas . . . que multitudinem -it peccatorum. PETR. VENER. Petrobrus. 201,45 p. 120 (col. 814^B): quantam multitudinem peccatorum -it charitas in Christum, si tantam -it charitas in proximum? (cf. ATTO VERC. epist. p. 299,30 citant Jac. V 20 et Prov. 10,12).

sens spéciaux du participe passé: 1) *opertum, -i n.*: a) *secret, chose cachée*: BERNARD. MORL. cast. 437 p. 62: qui penetrat renes, cor scit, -ta videt (cf. Jer. 11,20 et Ps. 30 7,10).

b) *endroit secret*: VITA Godefr. Cap. I add. p. 529,13: veniunt ad fraudis -tum et ex medio nemoris . . . prosilientibus hinc inde militibus . . . interempti sunt.

c) *noter le sens adverbial de l'expression in operto: secrètement, en se cachant*: GIRALD. topogr. I 24 p. 57: in -to, non in aperto diffugiunt.

2) *adj. opertus, -a, -um secret, détourné*: GALTER. CASTIL. Alex. VI 71: doctus ab indigenis iter esse latens et -tum/ civibus ignaris Graios quod ducat ad urbem.

operitor, -is m. [operio] *couvreur*: INQ. terr. don. p. 23: ad reparandum horreum . . . virgas secabunt, ad operimentum et parietes claudendas et dominus virgas de luco adducet et -em et pascet.

operimentum, -i n. v. *operimentum*.

operor I. *formes*: *hoperor*: COD. Cavens. III 531 p. 101,19 (a. 1000). *opero*: CAPIT. reg. Franc. I p. 212,2 (a. 806-10). CARTUL Saviniac. 128 p. 90 (a. 974). CARTUL Sepulv. 1 p. 5 (a. 1076). DOC. Port. part. III 268 p. 239 (a. 1108). REG. regum Anglo-Norm. II app. 170 p. 350 (a. 1120-23). *et passim. inf.* *ouერი*: CARTA a. 1200 (Savioli, Annali Bolognesi II, II, 331 p. 220). *uperor*: DOC. Luc. V 3,1235 p. 141 col. 1,44 (a. 935).

I) *intrans.*: A) *travailler, exercer une activité*: 1) *en gé-*

néral: EIGIL. Sturm. 13 p. 371,32: proprijs manibus -ari studebat. SCHOL. Egbert. Leod. I 307 p. 68: ignavus, qui non vult -ari, continue servit mendicitati. COMP. Pict. 15 p. 125: ne in loco nimis calido -emur. GUIBERT. Nov. vita I 11 p. 33: habent . . . cellulas per gyrum claustri proprias, in quibus -antur, dormiunt ac vescuntur. SERLO WILT. 81,18 p. 123: stant? curre! Vacant? -are!

2) *exercer un métier*: CARTUL Remens. p. 403 (a. 1183): statuimus etiam ut carpentarii qui dolia et quadrigas faciunt, ibidem -entur et in civitate non possint -ari.

3) *acquitter des corvées, des services*: a) *en parlant d'une personne*: CAPIT. reg. Franc. I p. 81,32 (a. 800): per tres dies seniori suo manibus a mane usque ad vesperum -aretur, et senior suus ei amplius non requireret. TRAD. Fris. 292 (a. 809): placitamus quod isti . . . ad molendum non -assent, sed alium servitium pleniter fecissent. COD. Lauresh. 3672 (a. 830-50): -atur in anno ebd[omadas] IIII ubicumque ei precipitur. CARTUL Argent. app. 616,93 p. 473,24 (post 1129): debent . . . burgenses in singulis annis quinquies -ari numero dierum in dominico opere. CARTUL Bund. 375 p. 281,9 (ante 1170): ut unusquisque eorum in ebdomada unum diem in curtem -arentur. LIB. Bold. p. 42 (a. 1183): -atur a festo sancti Martini usque ad Pentecosten I die in ebdomada cum I homine et a Pentecoste usque ad festum sancti Martini II diebus in ebdomada cum I homine. *noter l'emploi de operor pour désigner l'accomplissement de corvées agricoles distinctes du labourage et du battage*: CARTUL Rhen. med. I 135,114 (a. 893): debet tres dies in ebdomada post meridiem in scura dominica battare, reliquum tempus III dies -are. ib. 135,97 (a. 893): XIII dies -atur et unum diem arat. REG. Patav. II p. 75,16 (XII s. ex.): husiman I ibi est qui -atur cum stabulario hovasacham et arat in hovasacha V araturas. b) *en parlant d'une terre soumise à des obligations en travail*: TRAD. Fris. 652 p. 551 (a. 842): ipsi mansi -antur in ebdomada III dies. CARTA XII s. (Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 548 n. 2): -atur mansus proprio stipendio XV diebus in februario et XV in maio quicquid iniungitur. ib. app. 5 p. 727: in estivali opere V ebdomadas ubi volueris vel iussum fuerit hi V mansi et dimidius -antur. INQU. terr. don. p. 50 (a. 1185): unaquaque virgata terre que -ari debeat a festivitate sancti Martini per singulam ebdomadam duobus diebus cum uno homine -ari debet usque ad terminum falcandi.

B) *agir, accomplir une action*: 1) *en général*: RICHARD. S. VICT. dub. apost. col. 670^B: quamdiu homini tempus -andi conceditur.

2) *avec bene: faire le bien*: CARTUL S. Petri Cult. 8 p. 10 (a. 1010): dum in hac vita sumus et in hoc corpore positi bene -andi facultatem habemus. HILDEB. epist. III 32 col. 303^A: ad laudem Dei alios invitans, eos ad bene -andum informat. CARTUL archiep. Magd. 315 b p. 404 (a. 1166): nos oportet . . . ad omnes quidem bene -ari, maxime autem ad domesticos fidei. *absol.*: GERARD. ITHER.

expl. sent. 278 p. 433: beatus Stephanus prius -ari coepit et postea docere secundum evangelium Christi.

3) (*péj.*): a) *agir par un acte de violence*: ROTUL. opist. p. 27,9: gladius tibi datus est non tantum ut -eris quantum ut comineris. b) *entretenir un commerce avec une femme*: HENR. HUNT. capt. Antioch. 10 p. 378: -ati estis cum mulieribus christianis et paganis unde foetor ascendit in coelum.

4) (*sens abstrait*) *se manifester*: LIUTG. Greg. pref. p. 66,12: omnibus domesticis catholice fidei que per dilectionem -atur. GODESC. SAX. div. II p. 305,8: ut ex fide vivamus et in ea per dilectionem -antes cursum vite presentis expleamus. VITA Willeh. 7: contigit divinam in eo etiam -atam fuisse virtutem. BERNARD. gratia 50 p. 202,14: Dei loquentis in Paulo vel -antis per Paulum. GUERR. serm. II 2 col. 52^A: Jesus noster -atus est in carne sed non ex carne.

5) (*math.*) *faire des opérations*: ROB. ANGL. algebra p. 116,19: -are igitur cum eis quemadmodum in medietatione radicis tibi diximus.

C) *agir, opérer, produire un effet, être efficace*: 1) *sens physique*: ABELARD. gloss. ad. categ. p. 298,31: patre tamen defuncto non minus natura opifex -atur in visceribus matris de infuso semine, ipsum scilicet formando et vivificando in hominem. CARTA XII-XIII s. (Fletcher, Collectanea I p. 46): ut tamen nostre medicine remedia efficacius -entur. 2) (*sens abstrait*): a) *agir en faveur de quelqu'un ou de quelque chose: suivi de circa et l'accus.*: DIPL. Otton. I 243 (a. 962): non immemores beneficiorum trine . . . maiestatis que semper circa nostre imbecillitatis fragilitatem -atur. *suivi de in et l'abl.*: HOMIL. Prosp. p. 122,4: iuxta providentiam Domini Salvatoris qui semper mirabiliter -atur in servis suis. CARTUL. cath. Amb. I 7 p. 11 (a. 1073): summus pontifex . . . loquatur et -etur in nobis ut . . . quedam ad meliorem statum ducat. LEGES Januens. I col. 5 (a. 1157): -abor in laude eorum. *suivi de ut et le subj.*: STEPH. TORNAC. epist. 18 p. 34 (a. 1167-76): caritas -etur et pietas ut ei pristina salus vestro ministerio restauretur. b) *dans des expressions à l'abl. absolu signifiant grâce à avec l'appui de*: WETT. Gall. 35 p. 277,16: plasmatore mundi -ante. DIPL. Otton. III 271 (a. 998): de monasterio quod noviter est constructum -ante Rozzone Tarvisiensi episcopo. CARTA a. 1033 (Muratori, Est. I p. 98,13): non nostra, sed Dei -ante clementia. HELGAUD. Rob. 24 p. 118: auxiliatrice manu Domini -ante. ACTA pont. Rom. Gall. I 27 p. 211 (a. 1131): -ante sancti Spiritus gratia. *avec une négation: malgré*: EGBERT. LEOD. rat. I 1634 p. 200: verus cessabit te non -ante relator. c) *arriver à un résultat*: VINC. KADL. chron. p. 142: numen mulieris inexorable placare student et plus lacrimis quam lingue beneficio -are contendunt. d) (*théol.*) *exercer une action spirituelle*: RADBERT. corp. Dom. I 147 p. 19: re visibili virtus invisibilis intrinsecus -abatur.

II) *trans.*: A) *travailler*: 1) *cultiver, mettre en culture (un terrain)*: HARIULF. Arnulf. I 21 col. 1392^D: habebat . . .

spatium quoddam in modum hortuli, in quo areolas manu propria -ans, otium . . . fugiebat. CARTA a. 1008 (Gallia christ. noviss. Arles 305 col. 137): -at as [terras] Durantus. CARTUL. Vindoc. I 24 p. 45 (ante 1040): dedit terram . . . quantum sex boves possent -ari. CARTUL. S. Cyr. Nivern. 87 p. 147 (c. 1070): si iidem canonici meas -ati fuerint terras, decimas eis tribuo. CARTUL. Antr. 50 p. 223 (a. 1089): ex eadem terra ad -andum et seminandum, sine decima et terragio . . . tradiderunt. CARTA XII s.ex. (Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine app. 5 p. 726): ad -andam vineam [dominicam] II denarios vel opus duorum dierum in martio.

2) *mettre en valeur, exploiter*: ROTUL. scacc. Norm. I p. 16 col. 1 (a. 1180): XX lib. pro excambio terre sue quando vivarium de sub terre -avit.

3) *fabriquer, façonner*: OSBERN. Dunst. 8 p. 79,6: ex auro, argento, aere et ferro quicquid liberet -ari. ACTA Henr. II 328 t. I p. 475 (a. 1172-73): sciatis me dedisse . . . totum cambium et totam aurifabricaturam totius castellarie Archarum . . . tali vero conditione quod nemo poterit de cetero -ari vel cambiare de auro vel de argento. THEOPH. sched. 2,1 capit.: de constructione furni ad -andum vitrum. CARTUL. Popul. 49 p. 25 (a. 1189): si . . . vellemus -ari de nostro vitro usque ad IIII quintars.

4) *exercer (un métier), pratiquer (une activité)*: ANTIDOT. Bamberg. p. 37: his qui chirurgiam -antur. CHIRURG. Bamberg. p. 139: confectio odorifera ad -andam chirurgicam. EPIST. Tegerns. I 34: nulla enim femina . . . lanificium -atur.

5) (*techn.*) *dans un atelier monétaire*: a) *frapper monnaie*: CAL. rotul. cart. IV p. 382 (a. 1152-53): concessisse . . . episcopo . . . unum cuneum ad -andam monetam in villa sua. CARTUL. Carcas. V p. 272 col. 1 (a. 1159): dono licentiam -andi vobis . . . in moneta mea de Carcassona, quando volueritis, de viginti quatuor solidis denarios in libra et de viginti sex solidis mealas in libra. ACTA Pont. 115 p. 176,25 (a. 1186-87): -abunturque monetam quando illis placuerit. b) *ouvrir, faire le coin de la monnaie (par opposition à monnayer, battre la monnaie)*: CARTA a. 1200 (Savioli, Annali Bolognesi II, II 331 p. 220): XLII asseras da oureri et da monederi. (*cf. III A 2*).

B) *faire*: 1) *en général*: AGIUS vita Hath. 5 p. 168,26: quod -andum erat, -abantur. GERH. AUG. vita Udalr. 27 p. 413,37: non cesset manus tua, non cesset pes tuus, age quod agis, -are quod -aris.

2) *confectionner quelque chose*: BONIF. SUBDIAC. Theodor. 16 p. 35^B: ab hominibus diabolico instinctu hec idola -ata. CONSUET. Trev. 43 p. 44,20: fratres . . . iniunctum pulmentarium -entur. LJB. Domesd. fol. 149a,2: ut illa doceat filiam eius aurifrisium -ari. CARTA a. 1130 (Hist. Langued. V 510 col. 966): molendinos . . . ad -andum pannos. CARTA XII s. (Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine app. 5 p. 732): si vero femina *obierit*, quicquid melius propriis manibus -ata est, abbas habebit.

3) *construire*: ACTUS pont. Cenom. p. 82: cellulam in honore Dei genitricis -atus est. DIPL. Arnulfi 176 (a. 899): capellam nostram quam . . . in honore sancti Phylippi . . . -ari ac dedicari iussit. CHRON. Salern. 111 p. 123,39: illam [turrem] vero que est ab ortu solis Tuscanenses -arunt.

4) *accomplir une action*: a) *en général*: LIUTPR. gesta 4 p. 161,16: imperator . . . ea que Dei sunt sapit, -atur. PS. ADALBOLD. Walb. 9 p. 544^E: -abatur tamen iuxta facultatis modulum quidquid illi fuerat iniunctum. BERNARD. consid. IV 4 p. 452,10: docuerunt linguam suam grandia loqui cum -entur exigua. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 18 p. 584: stragem -ans. b) *faire du bien*: VITA Liutb. 2: religiosam ducens vitam . . . multa -ando et ecclesias construendo. DIPL. Henr. II 317 (a. 1014): quicquid corporaliter -amur ad utilitatem referimus anime. RUODL. 17,85 p. 289: sed Ruodlieb mater, quodcumque potest, -atur/ in Christi miseros. viduas. orbos. peregrinos. *dans l'expression* bonum, bona -ari: HELGAULD. Rob. 28 p. 132: pro his omnibus et aliis innumerabilibus que per Domini virtutem -atus est bonis, oremus. DIPL. Henr. IV 12 (a. 1057): cum bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei iubeamur -ari. CARTUL. Clareval. I 3 p. 4 (a. 1131): -ari bonum. CARTUL. Pomm. A p. 76 (a. 1171): ut bonum -emur ad omnes. c) *faire du mal*: THIETM. 6,79 p. 368,19: estne . . . hoc nobis notum, quod mens regis alienata est a vobis eo quod post ordinationem vestram contra eum multa -ari studuissetis? HIST. sept. sap. I 16 p. 24: iussit . . . ut eum occideret. Et Absalon scivit quid -atus erat in patrem suum. BERNARD. serm. de temp. I 2 p. 162,26: si superbentibus angelis Deus non pepercit, quanto magis tibi, putredo et vermis? Nihil ille fecit, nihil -atus est. *spéc., avec malum ou iniquitas*: RUOTG. COL 35 p. 36,3: ibi ceciderunt omnes qui -antur iniquitatem (cf. Job 4,8 et 34,22; Ps. 5,7 etc). BERNARD. laud. milit. 5 p. 218,8: disperdantur de civitate Domini omnes -antes iniquitatem. (cf. Ps 93, 16 et 100,8). NICOL. CLAR. epist. 16 col. 1612^C: adversus -antes iniquitatem. PETR. LOMB. sent. I 46,7 p. 285: tendit vero ad non esse qui -atur malum. d) *opérer des miracles*: WETT. Gall. 30 p. 275,3: -are humano generi stupidum miraculum. TRANSL. Viti 27: summa . . . Trinitas . . . multas . . . sanitates -are dignata est. HELGAULD. Rob. 3 p. 60: multa in eo virtutum -atus est insignia. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 52,11: per eum Dominus miraculorum signa -ari dignatus est. GIRALD. gemma I 11 p. 40: signa videntes multa que Deus ibidem eodem -ari tempore dignatus est. e) -ari salutem: a) *apporter la guérison*: RATHER. conf. col. 438^C: ut Deus, qui omnia potest, -etur salutem circa infirmum fratrem. β) *apporter la sauvegarde*: BULLAR. Cas. II p. 22 col. 2 (a. 826): totius imperii salutem -atur. γ) *apporter la rédemption*: BERNARD. gratia 44 p. 197,16: -atur ergo illorum salutem, quorum nomina sunt in libro vite. id. serm. de temp. 10 p. 168,14: sicut ad -andam salutem in medio terre semel venit in carne visibilis. f) *accomplir un travail obligatoire*: ACTA Henr. Leon. 81 p. 119,36 (a. 1169): ex-

peditiones sequantur et burgweric -entur. g) -ari bonum societatis: *agir pour le bien d'une société, d'une association*: GUILL. CASS. II 1099 p. 1 (a. 1191): iurat . . . custodire bona fide et -ari bonum societatis et vendite. ib. II 1103 p. 3 (a. 1191): iurat etiam ita attendere et observare et salvare et custodire . . . et -ari bonum societatis et accomendationis.

5) *faire, créer*: a) *en général*: ALTERC. contra Synag. p. 71,28: audis sapientiam Dei ex Deo natam ante omnia et cum Deo indivisibiliter -atam fuisse omnia. TRANSL. Cyr. p. 338^C: Deus omnia, quecumque -atus est, bona atque perfecta perfecit. GUILL. CONCH. phil. mundi I 5 col. 44^B: si enim casus mundum -atus esset, quare domum . . . non faceret? PETR. LOMB. sent. I 29,2 p. 185: ostendit Augustinus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse unum principium rerum creaturarum . . . quia scilicet -antur omnia. GALTER. CASTIL. Alex. IV 185: hic operum series, que sex -ata diebus/ est deitas. b) *former en partant de la matière*: COMM. PORR. epist. 1 Cor. I p. 8: creare vero et de nullo soli Deo pertinet, -ari vero Deo et homini et de preiecta materia. Creat enim Deus sine materia preiacente et non homo, -atur vero Deus et homo . . . de aliquo. GUILL. CONCH. phil. mundi I 5 col. 44^C: si humana sapientia formam hominis vel alterius animalis -atur, motum illi et vitam conferre non potest. LABORANS iustit. I 23 p. 18,8: intuendum est itaque rerum opificem eosdem -ari trifariam: providendo, creando et propagando creata. c) *rendre*: ANAST. chron. p. 99,3: ducit eos per paludem invium . . . quem Deus pervium -atus est. ib. p. 189,35: acuerunt sermones tui gladios nostros et hos animatos -ati sunt.

C) *occasionner, provoquer*: 1) *produire, susciter*: ANAST. chron. p. 156,2: *Philippus* formidinem Persicis -atus est exercitibus. REMIG. comm. Mart. Cap. VIII 430,16 t. II p. 252,14: radii autem ipsius [sc. solis] quando descendunt ad inferiores mundi partes . . . ibi incendunt et -antur et calorem et flammam gignunt. LANFR. comm. Pauli col. 119^B: iram enim Dei . . . potius -atur. GUILL. CONCH. phil. mundi II 27 col. 70^B: cum igitur sol has diversitates -etur, oblique ascendendo et descendendo. PETR. CANTOR verb. abbrev. XII col 55^B: erugo vitium est quod in fructibus aura noxia latenter -atur.

2) *amener la réalisation de*: GUILL. CONCH. phil. mundi I 12 col. 46^A: Filii missio, quam tamen -ata est sapientia et voluntas. ib. I 13 col. 46^A: incarnatio, quam tamen -ata est potentia et voluntas.

D) *subir, supporter*: BERNARD. serm. de div. 22 col. 597^D: postremo periculorum in falsis fratribus, conviciorum, . . . exprobrationum, clavorum horumque similium que in salutem nostri generis triginta et tribus annis -atus et passus est in medio terre (cf. NICOL. CLAR. epist. 17 col. 1614^B).

III) *sens passif*: A) *être travaillé*: 1) *être cultivé*: CARTUL. S. Mar. Carnot. 84 p. 186 (c. 1170): si terra illorum triginta agripennorum -ata fuerit. (cf. II A 1).

2) être ouvert (en parlant d'une monnaie): CARTA a. 1200 (Savioli, Annali Bolognesi II, II 331 p. 220): in domo . . . in qua -abatur moneta. (cf. II A 5 b).

B) être accompli, être exercé: WETT. Gall. 21 p. 267,32: Scottum nomine Gallum . . . per quem virtutes -arentur a Domino. BERENGAR. TURON. coena 32 p. 83: non vidisti illa que -antur et non videntur.

C) être produit; d'où: procéder: PETR. LOMB. sent. II, XIII 7,1 p. 368: non enim Pater a Filio sed Filius a Patre -atur et Spiritus sanctus ab utroque.

part. présent operans: I) employé adjectivement: A) agissant: ANAST. chron. p. 65,28: per -antem demonum artem virtutes magicas faciens. B) (théol.) opérant: 1) s'appliquant à la grâce divine: PETR. LOMB. sent. II 26,2 p. 437: que sit -ans gratia et que cooperans: -ans enim est que prevenit voluntatem bonam, ea enim liberatur et preparatur hominis voluntas ut sit bona, bonumque efficaciter velit. ib. II 27,1 p. 444: -ans [gratia] enim dicitur in quantum liberat et preparat voluntatem hominis ut bonum velit. RICHARD. S. VICT. Trin. VI 1 p. 228,31 (col. 968^c): in divina autem natura nichil est vel esse potest ex -anti gratia. 2) s'appliquant à la Trinité: ROB. MELODUN. sent. III 9 t. II p. 48,14: in omnibus vero adiectivis que toti Trinitati conveniunt . . . cuiusmodi sunt ista nomina: -ans, dimittens, indulgens, creans, remunerans et alia innumera.

II) employé substantivement: A) celui qui se livre à une activité: ALAN. INS. serm. div. b p. 246: sicut in civitate alii sunt imperantes, ut sapientiores, alii -antes, ut milites qui custodie civitatis sunt deputati. spéc.: artisan: VITA Meinw. 12 p. 20,5: cooperaturus -antibus apponitur, artis que sue scientia probatus . . . ab episcopo omni operi preponitur.

B) celui qui agit: LIB. de ignorantia XIII 43 p. 224: istud aufert voluntatem ab -ante et removet ab eo faciendi propositum ut quod facit non ex voluntate faciat sed ignoranter. spéc. bona -ans: le juste: ACTA duc. Norm. 92 p. 243 (a. 1038): de remuneratione bona -antium.

C) le Créateur, Dieu: RATHER. epist. 13 p. 69,6: transfigurata est [limi figura] -antis sapientia.

part. passé operatus, -a, -um: I) employé adjectivement: A) orné, décoré: 1) absol.: CARTUL. Parm. I 9 p. 51 (a. 913): calicem onichinum I mirabiliter -atum. ib.: textum evangeliorum -atum ex tabulis meis eburneis. CARTA a. 1019 (Gattula, Hist. abb. Cas. p. 81, col. 2,10): duo lenzona linei -ati propter altaria. CARTUL. Andegav. III 152 p. 104 (c. 1110-15): unam tuaculam -atam. 2) avec abl.: HELGAUD. Rob. 14 p. 82: casulam auro -atam optimo.

B) cultivé: COD. Cavens. I 100 p. 129,6 (a. 884): tota ipsa rebus pastenata et -ata et cultata de super et de subter. ib. III 531 p. 101,19 (a. 1000): habeamus ibidem vinea facta, lebata et -hoperata et cultata. CARTUL. S. Mar. Carnot. 84 p. 186 (c. 1170): usque ad terras -atas.

C) -ata pecunia: monnaie réelle: LEX fam. Worm. 10: filius hereditatem servilis terre accipiat, filia autem vesti-

menta matris et -atam pecuniam accipiat (cf. CONST. 438,10 [a. 1023-25]).

II) employé substantivement: bene -atus: celui qui fait le bien, le juste: NOTK. BALB. gesta I 3 p. 4,7: Karolus eterni iudicis iustitiam imitatus, bene -atos ad dexteram segregatos his verbis allocutus est.

III) erreur pour opertus v. s.v. operio.

gérondif operandum employé substantivement: travail: UDALR. consuet. Clun. I 30 col. 676^B: cum ventum fuerit ad locum -andi. . . Psalmodia que cantatur inter -andum.

operositas, -tis f. 1) soin, art, fini dans l'exécution d'un travail: a) en parlant de bâtiments: VITA Agric. 12: precelse -tis ac preclare dignitatis monasterium construxit. ib. 28 p. 201,32: materialis structure mirabili -te illam [Romam] quondam emulabatur. GESTA Trev. 3 p. 132,3: que [porta] mira sui -te et turrium incomparabili pulchritudine ceteras portas excelluit. Ps. RUP. TUIT. chron. 40 col. 694^C: basilicam sancte Dei genitricis Marie ut magna devotione sic magna -te . . . extruxit. b) en parlant d'objets: HERM. COL. conv. I p. 71,7: cingulum ex auro summa -te contexto. c) au figuré: WOLBERO in cant. 3 col. 1152^C: [pulchritudo] ex interiori procedit mentis gratiose candentis -te.

2) art, traitement, manière de travailler (un matériau): THEOPH. sched. I pref. ex.: quicquid in electrorum -te seu nigelli varietate novit Tuscia, quicquid ductili . . . opere distinguit Arabia.

operosus, -a, -um: I) adj.: A) qui concerne l'activité: 1) actif: a) qui s'applique à, qui donne ses soins à: suivi du dat.: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303,45: leprosis . . . vestiendis visitandisque -a imperatrix. suivi de ad et l'accus.: HENR. ARIST. transl. Plat. Meno p. 25,24: -um . . . efficimus . . . ad inveniendum qualiter se habeat. b) (absol.) empressé: DIPL. Henr. III 53 p. 69,21 (a. 1040): suffragante -a fidelium devotione. RADULF. TORT. mirac. Bened. 37 p. 339: maleficiis -am impendens curam. ALEX. NECK. nat. rer. 1,3 p. 22: -am diligentiam exhibent profectui nostro.

2) habile, adroit: WOLFHER. HILD. Godeh. II 35 p. 217,3: pictoribus et eis qui vitro fenestras componebant se admiscuit, inter quos . . . -us extitit. EPIST. anon. (MGH, Lib. lit. III p. 19,38): ad murenulas aureas vermiculatas argento . . . fabricandas . . . -um fabrum elegit. HELM. 109 p. 216,24: nec in construendis edificiis -i sunt.

3) absorbant, qui accapare l'activité: EINH. Carol. 2 (éd. Halphen p. 12): -a temporalis regni administratione relicta. ADREVALD. mirac. Bened. 14 p. 36: -am temporalis regni dignitatem . . . contemnens. en parlant d'un combat: violent, qui ne faiblit pas: EINH. Carol. 8 (éd. Halphen p. 28): nihil . . . dimissum aut ulla in parte ab eque -o certamine cessatum est.

4) consacré à une activité (spirituelle): GUILL. S. THEOD. epist. frat. M. D. 82 p. 127: hec sunt cellarum bene ordinatarum sancta commercia . . . otia negotiosa, quies -a, ca-

ritas ordinata.

B) *efficace*: 1) *sens physique: utilisable, commode*: CHRON. Lippold. 12 p. 554,2: eos [sc. *parietes claustrii*] . . . situ maiores et aptitudine -iores et utilitate commodiores . . . loco priorum erexit.

2) *sens abstrait: agissant, opérant*: HILDUIN. transl. Dion. II 7 p. 86,13: -issimo crismate. ROB. PULL. sent. V 6 col. 834^C: hec . . . fides dum Deum diligit et proximum, -a utique est.

C) *qui a demandé un soin particulier*: 1) *artistement travaillé, ouvrage*: a) *en parlant d'un objet*: PASS. Ursul. I p. 156,7: -is induta vestibus. RICHER. III 40 t. II p. 46: lintea -a. GERBERT. epist. 17 p. 40,3: sagum lineum -um. RUODL. V 332: armillas . . . -as. b) *en parlant d'un bâtiment*: OTTO FRIS. gesta 1,68 p. 96,29: capellam -am . . . consecrari fecit. THEOD. PALID. annal. a. 1153 p. 87,38: -am . . . basilicam. c) *en parlant d'une œuvre littéraire*: GUIBERT. Nov. gesta Franc. col. 680^C: -a historiam verborum elegantia coornari. *par extension*: CONR. HILD. ad Hartb. p. 194,19: vidimus etiam -um opus Virgillii Neapolim.

2) *difficile, complexe*: HRABAN. epist. 5 p. 389,32: quia -um erat vocabula interserere per singula. Ivo epist. p. 100: quedam . . . ecclesiastica negotia tractanda sunt mihi cum tua prudentia, quod mihi -um, tibi autem non erit onerosum. CARTUL. S. Sepulcri 88 p. 169 (a. 1140): ut -a rei bene geste veritas usque ad posteriorum celebrem noticiam iure emanare debeat. HUGO S. VICT. pract. geom. prenot. p. 17,53: -a sane materia, in investigatione mirabilis et iocunda in exercitatione, cuius scientiam inexperto supra fidem videtur promittere, perito facile constat.

D) *considérable, important*: 1) *sens propre*: EINH. Carol. 32 (éd. Halphen p. 90): porticus quam inter basilicam et regiam -a mole construxerat. DIPL. Henr. II 58a p. 71,8 (a. 1003): -is prediis et muneribus. RADULF. GLAB. hist. IV 1 p. 91: palatium regis . . . -o sumptu construxit. NORB. IBURG. Benn. 5 p. 874,10: villam . . . -is impensis . . . amplificare.

2) *sens abstrait*: ALBOIN. incont. 4 p. 17,31: nostri pape -a auctoritas vacillat.

E) *de travail, d'atelier*: WOLFHARD. Waldb. 1,19 (17): zetas hiemales et -as ingrediens, curceboldum . . . texere coepit.

II) *subst. m.: ouvrier*: SUGER. Ludov. VI 26 p. 188: castelli apparatus . . . preparat, -os sollicitat.

operose 1) *laborieusement, activement*: ADREVALD. mirac. Bened. 14 p. 35: rebus bellicis -issime insistens. RUOP. MED. Adalb. 2: cumque huic expeditioni insisteret -ius. GUIBERT. Nov. vita I 11 p. 33: ditissimam . . . bibliothecam coaggerant; . . . illo qui non perit, sed in eternum permanet, cibo -e insudant. SUGER. epist. 9 p. 257: regni eterni amplificationi -ius innititur.

2) *avec peine, difficilement*: GUILL. PICTAV. gesta 24 p.

54: id munimentum . . . quam -issime extruxit in prealti montis Arcarum cacumine.

3) *avec soin, avec art*: THEOPH. sched. 3,92: sculpe [ebur] quam gracilius et -ius possis. ORD. VIT. hist. IV 4 t. II p. 179: urbs dives est . . . -e munita. CHRON. Bened. II 2: ecclesiam cenobiumque -issime coedificantes. WOLBERO in cant. 3 col. 1129^B: nonnunquam ab imperito artifice facta de eadem materia formam peritus artifex -e reformatam facit quasi alteram.

4) *(au fig.) parfaitement, de façon péremptoire*: BERNARD. serm. sup. cant. t. II p. 226: porro -ius ostendetur quomodo tunc dilectus pasci desinat, cum adspiraverit dies.

operte adv. *de manière dissimulée*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 18: astutus pugnam parit hostibus et absens . . . sine pugna pugnat -e.

opertet III v. *oportet*.

opertio, -nis f. 1) *fait de se cacher, dissimulation (au figuré)*: HERIB. BOS. Thom. III 3 col. 1090A: qui tamen novus homo . . . veteris hominis habitu magis fuit opertus, quam oppressus a veteri, nisi quia ipsa -o quasi oppressio erat.

2) *confusion avec apertio: ouverture*: PETR. RIGA. Aurora II Evang. 1013 p. 465: fertile verborum notat oris -o flumen (cf. var.: flumen notat oris aperti).

opertor, -is m. [faute pour operator] *celui qui agit (ici coupable)*: DOC. Port. reg. I 246 p. 300 (a. 1154): pro homicidio rausso et enter cure in hore posito X morabitanos harum rerum -r tribuat medium regi medium domini intentionis.

opertorium, -i n. *ce qui couvre*: 1) *en général: dans l'expression sub alicuius -o: sous le couvert de*: IULIAN. VIZELIAC. serm. t. I, VI 158 p. 164: In quo tecto? Illo nimirum celesti sub cuius -o terre totius pavimentum sternitur.

2) *couverture d'un toit*: DIPL. Carol. II, II p. 63,26 (a. 862): -a predictorum tectorum. *par extension: échoppe couverte*: CARTUL. Carit 65 p. 155 (a. 1166): in mercato Nivernensi inter tabulas nummulariorum et cordubanariorum -a.

3) *couverture de tissu*: a) *absol.*: HARIULF. chron. Centul. p. 95: -um, pallium unum. ROTUL. pip. 30 Henr. II p. 134 (a. 1184): pro pellicis et -is grisiis. ib. 32 p. 198 (a. 1186): pro . . . I pellicia at I -o et LX ulnis tele linee. b) *suivi du gén.*: EKKEH. IV cas. Gall. 87 ex.: sub -o lectuli . . . abscondit. DIPL. Henr. IV 487 p. 663,38 (spur. XII s.): debent dare pellem arietis ad -um selle, quod theutonice dicitur hulf.

4) *couvercle*: a) *d'un vase*: TRAD. Falk. p. 43,15 (a. 1165-93): tria peccaria argentea cum -is et III sine -o. b) *d'un sarcophage*: VITA. Agric. 17: ut -um introspecturus levavit. ORD. VIT. hist. IV 16 t. II p. 286: postquam sarcophagi -um revolutum est, corpus . . . integrum repertum est.